ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUVLAR VA TEXNOLOGIK TARAQQIYOTNING USTUVOR YO‘NALISHLARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY MASOFAVIY KONFERENSIYASI

innopublication.com

“ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUVLAR VA TEXNOLOGIK TARAQQIYOTNING USTUVOR YO‘NALISHLARI” nomli Respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-1, 2026

Ushbu to’plamda “ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUVLAR VA TEXNOLOGIK TARAQQIYOTNING USTUVOR YO‘NALISHLARI” nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasining 2026-yil 1-soniga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

“Zamonaviy ilmiy yondashuvlar va texnologik taraqqiyotning ustuvor yo‘nalishlari” nomli respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi ilm-fan va texnologiyalar sohasida ilg‘or yondashuvlar, innovatsion ishlanmalar hamda ustuvor rivojlanish yo‘nalishlari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. Konferensiya materiallari tegishli soha mutaxassislari tomonidan ko‘rib chiqilgan original ilmiy maqolalar va tezislardan iborat bo‘lib, unda professor-o‘qituvchilar, doktorantlar, magistrantlar, iqtidorli talabalar, turli soha mutaxassislari hamda mustaqil tadqiqotchilar ishtirok etishlari mumkin.

Konferensiya har oyda bir marotaba tashkil etilib, barcha ishtirokchilarga **sertifikat, maqola pdfi, DOI raqami** hamda **konferensiya to‘plami** taqdim etiladi.

“INNOVATIVE PUBLICATION”- *ILMIY TADQIQOTLARNI QO’LLAB-QUVVATLASH MARKAZI*

ILMIY-ONLAYN KONFERENSIYA TO’PLAMI
СБОРНИК НАУЧНЫХ-ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЙ
SCIENTIFIC-ONLINE CONFERENCE COLLECTION

http://innopublication.com

“ZAMONAVIY ILMIY YONDASHUVLAR VA TEXNOLOGIK TARAQQIYOTNING USTUVOR YO‘NALISHLARI” nomli Respublika ilmiy-amaliy masofaviy konferensiyasi
VOLUME-1, ISSUE-1, 2026

OPTIMIZATION OF PRODUCTION PROCESSES IN THE OIL AND GAS INDUSTRY BASED ON DIGITALIZATION: TECHNOLOGICAL AND ECONOMIC ANALYSIS

Taraxtiyeva Gulmira Kulbayevna

Associate Professor, Department of Industrial Economics Tashkent State Technical University

Abstract: In this thesis, the issues of optimizing production processes based on digitalization in the oil and gas industry are analyzed from a technological and economic point of view. The study highlights the influence of SCADA, IoT, artificial intelligence, and big data technologies on increasing production efficiency, optimizing resource use, and reducing costs based on empirical and statistical data.

Keywords: oil and gas industry, digitalization, optimization, IoT, SCADA, efficiency, industry 4.0.

NEFT-GAZ SANOATIDA RAQAMLASHTIRISH ASOSIDA ISHLAB CHIQARISH JARAYONLARINI OPTIMALLASHTIRISH: TEXNOLOGIK VA IQTISODIY TAHLIL

Taraxtiyeva Gulmira Kulbayevna

Toshkent davlat texnika universiteti,

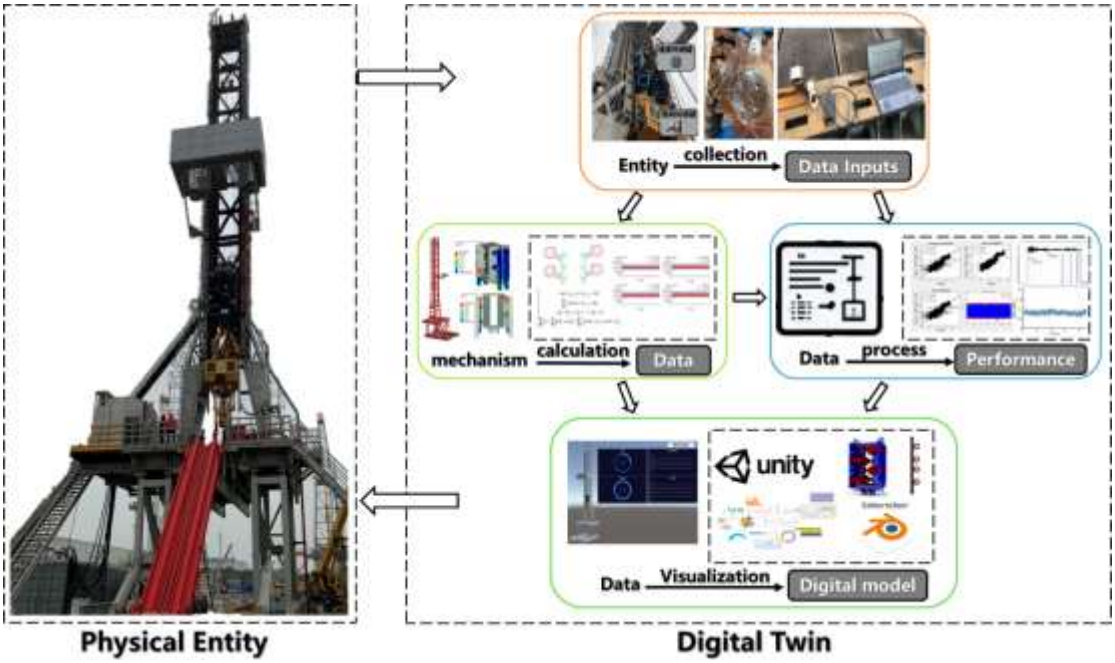
Sanoat iqtisodiyoti kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Mazkur tezisda neft-gaz sanoatida raqamlashtirish asosida ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish masalalari texnologik va iqtisodiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda SCADA, IoT, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar texnologiyalarining ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan

foydalanishni optimallashtirish va xarajatlarni kamaytirishga ta’siri empirik va statistik ma’lumotlar asosida yoritiladi.

Kalit so‘zlar: neft-gaz sanoati, raqamlashtirish, optimallashtirish, IoT, SCADA, samaradorlik, sanoat 4.0.

Neft-gaz sanoati yuqori texnologiyali va kapital sig‘imli tarmoq bo‘lib, unda ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish masalasi strategik ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda global energetika sektorida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish yangi bosqichga ko‘tarildi. Xalqaro energetika agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli transformatsiya orqali ishlab chiqarish samaradorligini 15–25 foizga oshirish mumkin [1].

1-rasm. Raqamlashtirish orqali optimallashtirish (global model).[1]

[1] https://www.nature.com/articles/s41598-024-73954-z

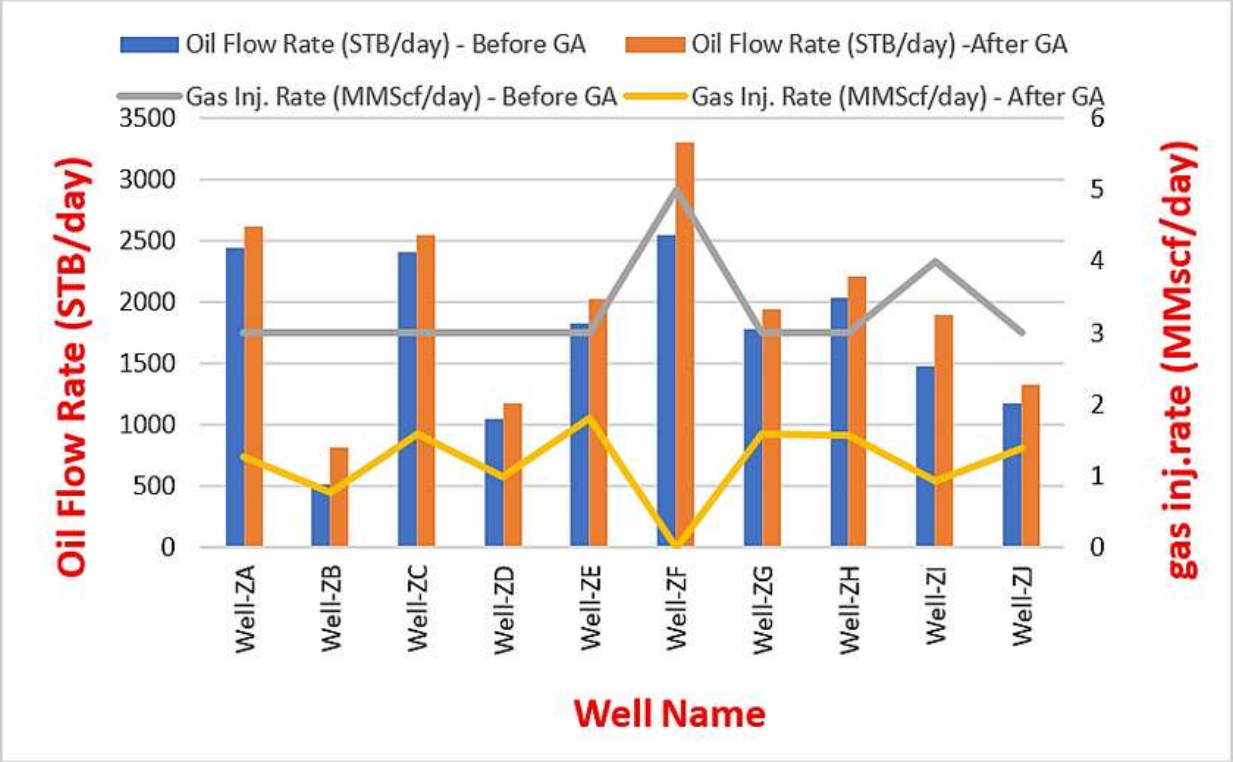
Yuqoridagi modeldan ko‘rinib turibdiki, raqamlashtirish ishlab chiqarish jarayonlarini real vaqt rejimida boshqarish imkonini beradi. Bu esa klassik boshqaruvdan farqli ravishda tezkor qaror qabul qilishni ta’minlaydi.

Raqamli optimallashtirishning asosiy texnologik elementi SCADA tizimlari hisoblanadi. Ushbu tizimlar orqali ishlab chiqarish obyektlarida barcha parametrlar markazlashtirilgan holda boshqariladi. Tadqiqotlarga ko‘ra, SCADA tizimlari joriy etilgan korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlaridagi yo‘qotishlar 20 foizgacha kamayadi [2]. Bu esa resurslardan samarali foydalanishga olib keladi.

IoT texnologiyalari optimallashtirish jarayonini yanada chuqurlashtiradi. Sensorlar yordamida yig‘ilgan ma’lumotlar asosida ishlab chiqarish jarayonlari avtomatik ravishda moslashtiriladi. Masalan, quduqlardagi bosim va harorat ko‘rsatkichlariga qarab ishlab chiqarish rejimi o‘zgartiriladi. Deloitte tahlillariga ko‘ra, IoT texnologiyalaridan foydalanish ishlab chiqarish samaradorligini 10–15 foizga oshiradi [3].

Sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar texnologiyalari esa optimallashtirishning eng yuqori bosqichini tashkil etadi. Ushbu texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish jarayonlari prognoz qilinadi va optimal variantlar tanlanadi. McKinsey tadqiqotlariga ko‘ra, AI asosidagi optimallashtirish tizimlari ishlab chiqarish xarajatlarini 20–30 foizga kamaytiradi [4].

O‘zbekiston neft-gaz sanoatida ham raqamlashtirish asosida optimallashtirish jarayonlari bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Ayrim korxonalarda avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, geologik modellashtirish va real vaqt monitoringi joriy etilgan. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, bunday korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligi 10–12 foizga oshgan [5].

2-rasm. Optimallashtirish natijalari (oldin va keyin)[2]

Yuqoridagi grafiklardan ma’lum bo’ladi-ki, ushbu sohani raqamlashtirish: ishlab chiqarish hajmi oshadi, energiya sarfi kamayadi, texnik yo‘qotishlar qisqaradi va operatsion xarajatlar kamayadi.

Optimallashtirish jarayonini iqtisodiy model orqali quyidagicha ifodalash mumkin:

$$Q = f(T, D, A)$$

bu yerda:

Q — ishlab chiqarish samaradorligi

T — texnologiyalar darajasi

D — ma’lumotlardan foydalanish

[2] https://www.researchgate.net/figure/Comparing-the-Results-of-Gas-Lift-Before-and-After-the-Optimization_fig3_381855777

A — avtomatlashtirish darajasi

Ushbu model shuni ko‘rsatadiki, samaradorlik faqat texnologiyaga emas, balki ma’lumotlarni qayta ishlash va ulardan foydalanish darajasiga ham bog‘liq.

Xulosa qilib aytganda, neft-gaz sanoatida optimallashtirish jarayonlari raqamlashtirish bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u kelajakda ushbu tarmoqning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. International Energy Agency. Digitalization and Energy. – Paris: IEA, 2017. – 156 p.

2. World Bank. Digital Transformation in the Energy Sector. – Washington, DC: World Bank Group, 2021. – 98 p.

3. Siemens AG. SCADA Systems and Applications in Oil and Gas Industry. – Munich: Siemens, 2020. – 72 p.

4. Deloitte. Internet of Things in Oil and Gas Industry: Opportunities and Challenges. – London: Deloitte Insights, 2022. – 64 p.

5. McKinsey & Company. The Digital Oil Field: Unlocking Value through Digital Transformation. – New York: McKinsey Global Institute, 2019. – 120 p.

6. World Economic Forum. Digital Transformation of Industries: Oil and Gas Industry. – Geneva: WEF, 2020. – 85 p.

7. United Nations Development Programme. Digital Skills for Industrial Development. – New York: UNDP, 2022. – 110 p.

8. Kaspersky. Industrial Cybersecurity in Oil and Gas Sector. – Moscow: Kaspersky Lab, 2023. – 58 p.

9. O‘zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi. Neft-gaz sanoatini rivojlantirish bo‘yicha yillik hisobot. – Toshkent, 2024. – 95 b.

THE IMPACT OF WOMEN’S ENTREPRENEURSHIP ON EMPLOYMENT AND HOUSEHOLD INCOME

Muxitdinova Kamola Alisherovna

Professor, Department of Industrial Economics Tashkent State Technical University

Abstract: In this thesis, the impact of women's entrepreneurship on employment and family incomes is comprehensively analyzed on the global and Uzbek examples. The study highlights the role of women-led business entities in job creation, their influence on family income stability, and their place in socio-economic development based on a statistical and empirical approach. The multiplicative effect of women's entrepreneurship, that is, the mechanism of influencing several economic entities through one business, is also revealed.

Keywords: women's entrepreneurship, employment, family income, economic growth, gender economy, micro-business, Uzbekistan.

AYOLLAR TADBIRKORLIGINING BANDLIK VA OILAVIY DAROMADLARGA TA’SIRI

Muxitdinova Kamola Alisherovna

Toshkent davlat texnika universiteti,

Sanoat iqtisodiyoti kafedrasi professori

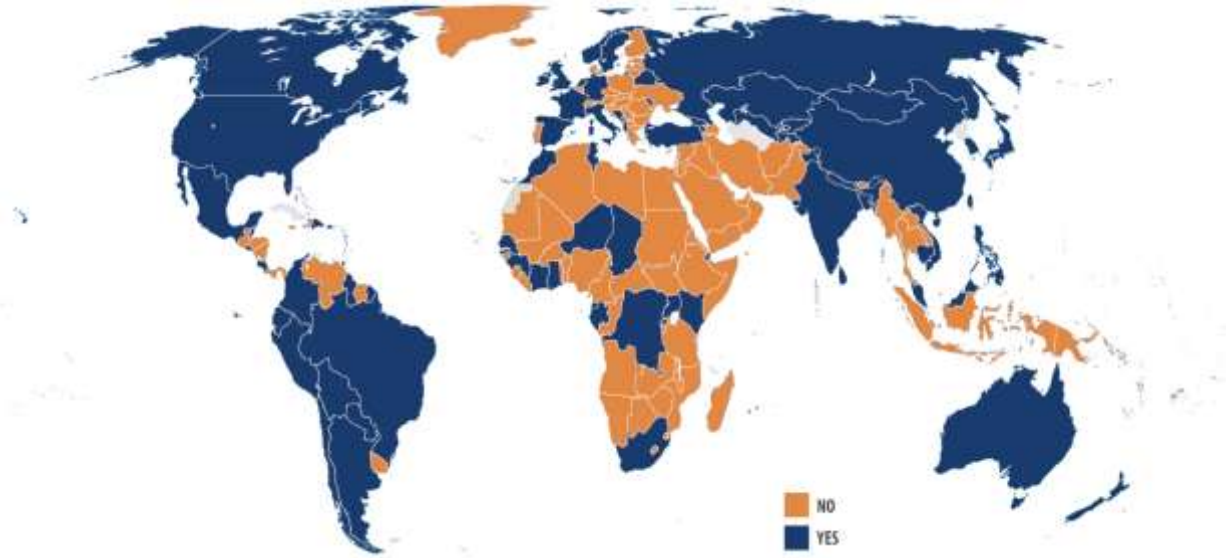
Annotatsiya: Tezisda ayollar tadbirkorligining bandlik va oilaviy daromadlarga ta’siri global hamda O‘zbekiston misolida kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda ayollar boshchiligidagi biznes subyektlarining ish o‘rinlari yaratishdagi roli, oilaviy daromadlar barqarorligiga ta’siri va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni statistik hamda empirik yondashuv asosida yoritiladi. Shuningdek, ayollar tadbirkorligining multiplikativ

effekti, ya’ni bir biznes orqali bir nechta iqtisodiy subyektlarga ta’sir qilish mexanizmi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: ayollar tadbirkorligi, bandlik, oilaviy daromad, iqtisodiy o‘sish, gender iqtisodiyoti, mikro biznes, O‘zbekiston.

Ayollar tadbirkorligi bugungi global iqtisodiyotda nafaqat gender tenglikni ta’minlash vositasi, balki barqaror iqtisodiy o‘sishning muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Jahon iqtisodiyoti tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ayollar iqtisodiy faoliyatga faol jalb qilingan mamlakatlarda bandlik darajasi yuqori, kambag‘allik darajasi past va ijtimoiy barqarorlik mustahkam bo‘ladi [1]. Xususan, xalqaro tashkilotlar tadqiqotlariga ko‘ra, ayollar tadbirkorligini kengaytirish orqali global yalpi ichki mahsulot hajmini sezilarli darajada oshirish mumkin [2]. Bu esa mazkur yo‘nalishning faqat ijtimoiy emas, balki iqtisodiy jihatdan ham strategik ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Global miqyosda ayollar tadbirkorligining bandlikka ta’siri ko‘p qatlamli xarakterga ega. Birinchidan, ayollar tomonidan tashkil etilgan biznes subyektlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri yangi ish o‘rinlari yaratadi. Ikkinchidan, ular ko‘pincha boshqa ayollarni ishga jalb qiladi, bu esa gender jihatdan inklyuziv mehnat bozorini shakllantiradi. Uchinchidan, ayollar biznesi ko‘pincha kichik va o‘rta biznes shaklida bo‘lib, bu segment iqtisodiyotda eng ko‘p ish o‘rinlarini yaratadigan sektor hisoblanadi [3]. Masalan, xalqaro mehnat tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, rivojlanayotgan davlatlarda kichik biznes orqali yaratilgan ish o‘rinlarining muhim qismi aynan ayollar tadbirkorligi hissasiga to‘g‘ri keladi [4].

1-rasm. Tadbirkor ayollarni davlat tomonidan har tomonlama qo‘llab-quvvatlashning mavjudligi

Global statistik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, dunyo bo‘yicha korxonalarning taxminan 33,3 foizida ayollar mulkdor sifatida ishtirok etadi . Biroq yangi tashkil etilayotgan bizneslar orasida ayollar ulushi o‘rtacha 25 foiz atrofida bo‘lib, bu gender tafovut hali ham yuqori ekanini ko‘rsatadi.[1]

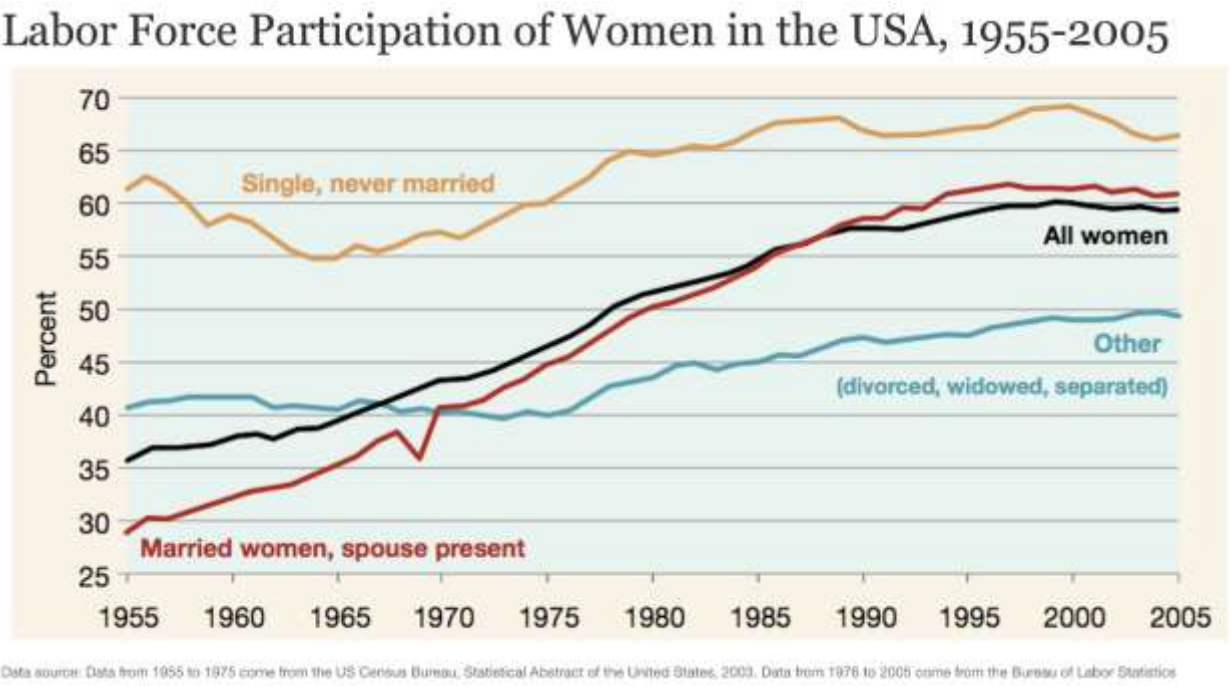
Ayollar tadbirkorligining oilaviy daromadlarga ta’siri esa yanada chuqurroq va ko‘p yo‘nalishli hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayollar daromadining katta qismi oila ehtiyojlariga — bolalar ta’limi, sog‘liqni saqlash va oziq-ovqat xarajatlariga yo‘naltiriladi [5]. Bu esa ayollar tadbirkorligini ijtimoiy rivojlanishning muhim omiliga aylantiradi. Erkaklar daromadi bilan solishtirganda, ayollar daromadining qayta taqsimlanish darajasi yuqoriroq bo‘lib, u bevosita inson kapitaliga investitsiya sifatida xizmat qiladi [6].

[1] https://blogs.worldbank.org/en/developmenttalk/we-data-measuring-gap-female-entrepreneurship-around-world

Shu nuqtai nazardan, ayollar tadbirkorligini oddiy iqtisodiy faoliyat sifatida emas, balki “multiplikativ ta’sirga ega institut” sifatida baholash mumkin. Ya’ni, bitta ayol tadbirkor nafaqat o‘z daromadini oshiradi, balki boshqa ayollarni ish bilan ta’minlaydi, oila farovonligini oshiradi va mahalliy iqtisodiyotda talabni rag‘batlantiradi. Bu jarayon iqtisodiyotda ichki aylanishni kuchaytiradi va mahalliy bozorlarning rivojlanishiga xizmat qiladi [7].

O‘zbekiston misolida ayollar tadbirkorligining bandlikka ta’siri so‘nggi yillarda ayniqsa yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Davlat statistika ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatda ayollar rahbarligidagi kichik biznes subyektlari soni barqaror o‘sib bormoqda va ular tomonidan yaratilayotgan ish o‘rinlari umumiy bandlik ko‘rsatkichlariga sezilarli hissa qo‘shmoqda [8]. Ayniqsa, xizmat ko‘rsatish, savdo, tikuvchilik va oziq-ovqat ishlab chiqarish sohalarida ayollar tadbirkorligi yuqori ulushga ega.

Qishloq hududlarida ayollar tadbirkorligining ahamiyati yanada yuqori. Bu hududlarda ko‘pincha yirik sanoat korxonalari mavjud emasligi sababli bandlikni ta’minlashda mikro va oilaviy biznes asosiy rol o‘ynaydi. Ayollar tomonidan tashkil etilgan kichik biznes subyektlari esa aynan shu segmentni to‘ldiradi. Natijada, ayollar tadbirkorligi qishloq joylarda yashirin ishsizlikni kamaytirish va iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qiladi [9]. Dunyo bo‘yicha ayollar umumiy mehnat resurslarining muhim qismini tashkil etadi, biroq ularning tadbirkorlikdagi ulushi erkaklarga nisbatan sezilarli darajada past.

2-rasm. Amerika mehnat bozorida ayollar koefitsenti.[2]

Oilaviy daromadlar nuqtai nazaridan qaraganda, O‘zbekistonda ayollar tadbirkorligi ko‘pincha oilaviy biznes shaklida rivojlanmoqda. Bu modelda ayol tadbirkor nafaqat daromad manbaini yaratadi, balki oila a’zolarini ham ish bilan ta’minlaydi. Masalan, tikuvchilik, pazandachilik, xizmat ko‘rsatish kabi yo‘nalishlarda bir biznes doirasida bir nechta oila a’zosi faoliyat yuritadi. Bu esa oilaviy daromadni diversifikatsiya qiladi va iqtisodiy xavflarga nisbatan barqarorlikni oshiradi [10].

Shu bilan birga, ayollar tadbirkorligining samaradorligini cheklayotgan omillar ham mavjud. Xususan, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatining cheklanganligi, biznes bilim va ko‘nikmalarining yetarli emasligi hamda ijtimoiy stereotiplar ayollar iqtisodiy faolligini to‘liq ochib berishga to‘sqinlik qilmoqda [2]. Ayniqsa, kredit olish jarayonida garov ta’minoti masalasi ko‘plab ayollar uchun asosiy muammo bo‘lib qolmoqda.

[2] https://ourworldindata.org/female-labor-supply

Bundan tashqari, ayollar tadbirkorligi ko‘pincha past daromadli va kam kapital talab qiladigan sohalarda jamlangan. Bu esa ularning iqtisodiy samaradorligini cheklaydi va yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish imkoniyatlarini kamaytiradi. Shu sababli, ayollarni innovatsion va sanoat sohalariga jalb etish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi lozim [6].

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ayollar tadbirkorligi bandlik va oilaviy daromadlar o‘sishining muhim omili hisoblanadi. Uning iqtisodiyotga ta’siri faqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri daromad yaratish bilan cheklanmaydi, balki ijtimoiy barqarorlik, inson kapitali rivoji va hududiy iqtisodiy o‘sishga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, ayollar tadbirkorligini rivojlantirishga qaratilgan siyosatni yanada chuqurlashtirish, ayniqsa moliyaviy va ta’limiy mexanizmlarni takomillashtirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD. Women’s Economic Empowerment Report.
2. World Bank. Women, Business and the Law Report.
3. Global Entrepreneurship Monitor (GEM). Women’s Entrepreneurship Report.
4. International Labour Organization (ILO). Women and Employment.
5. UNDP. Gender Equality and Economic Development Reports.
6. McKinsey Global Institute. The Power of Parity.
7. FAO. Women in Economic Development Studies.
8. World Bank. Women, Business and the Law – Uzbekistan profile.
9. UNDP Uzbekistan. Ayollar tadbirkorligi tahlili.
10. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi hisobotlari.

THE IMPACT OF STRATEGIC MANAGEMENT ON ECONOMIC EFFICIENCY IN MEDIA BUSINESS ACTIVITIES

Rustamov Zafar

Senior Lecturer University of Journalism and Mass Communications of Uzbekistan

Abstract: This paper analyzes the impact of strategic management on the economic efficiency of media businesses using a systematic and empirical approach. The study explores revenue models, decision-making mechanisms, and the role of digital transformation in improving efficiency. It also evaluates economic outcomes based on audience metrics, advertising revenue, and platform integration.

Keywords: media business, strategic management, economic efficiency, digital media, advertising market, revenue model.

MEDIABIZNES FAOLIYATIDA STRATEGIK BOSHQARUVNING IQTISODIY SAMARADORLIKKA TA’SIRI

Rustamov Zafar

O‘zbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalari universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur tezisda mediabiznes faoliyatida strategik boshqaruvning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri tizimli va empirik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda media korxonalarining daromad modellari, strategik qarorlar qabul qilish mexanizmlari hamda raqamli transformatsiya sharoitida boshqaruvning samaradorlikka ta’siri o‘rganiladi. Shuningdek, auditoriya, reklama daromadlari va platformalararo integratsiya asosida iqtisodiy natijalar baholanadi.

Kalit so‘zlar: mediabiznes, strategik boshqaruv, iqtisodiy samaradorlik, raqamli media, reklama bozori, daromad modeli

Mediabiznes zamonaviy iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan va dinamik segmentlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar, ijtimoiy tarmoqlar va platformalar rivoji media industriyasini tubdan o‘zgartirib, an’anaviy boshqaruv yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda. Ayniqsa, strategik boshqaruv mediabiznesning iqtisodiy samaradorligini belgilovchi asosiy omilga aylanmoqda.

Global tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, strategik boshqaruv samarali joriy etilgan media kompaniyalarda daromad o‘sishi 20–30 foizga yuqori bo‘ladi [1]. Bu esa strategiya faqat nazariy tushuncha emas, balki real iqtisodiy natijaga olib keluvchi vosita ekanini ko‘rsatadi.

Mediabiznesda iqtisodiy samaradorlikni belgilovchi asosiy omil — bu daromad modeli hisoblanadi. Zamonaviy media korxonalari quyidagi asosiy daromad manbalariga ega:

1. Reklama daromadlari;
2. Obuna (subscription);
3. Kontent monetizatsiyasi;
4. Platforma integratsiyasi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, global media bozorida reklama daromadlari umumiy daromadning 55–60 foizini tashkil etadi [2]. Biroq raqamli transformatsiya natijasida obuna modeli ulushi ham keskin oshib bormoqda.

Strategik boshqaruv aynan shu daromad manbalarini to‘g‘ri diversifikatsiya qilish orqali samaradorlikni oshiradi. Masalan, Netflix va Spotify kabi kompaniyalar reklama modelidan obuna modeliga o‘tish orqali barqaror daromad tizimini shakllantirdi.

Strategik boshqaruv nazariyasiga ko‘ra, korxona samaradorligi quyidagi omillarga bog‘liq:

$$\boldsymbol{Efficiency = f(Strategy + Resources + Market)}$$

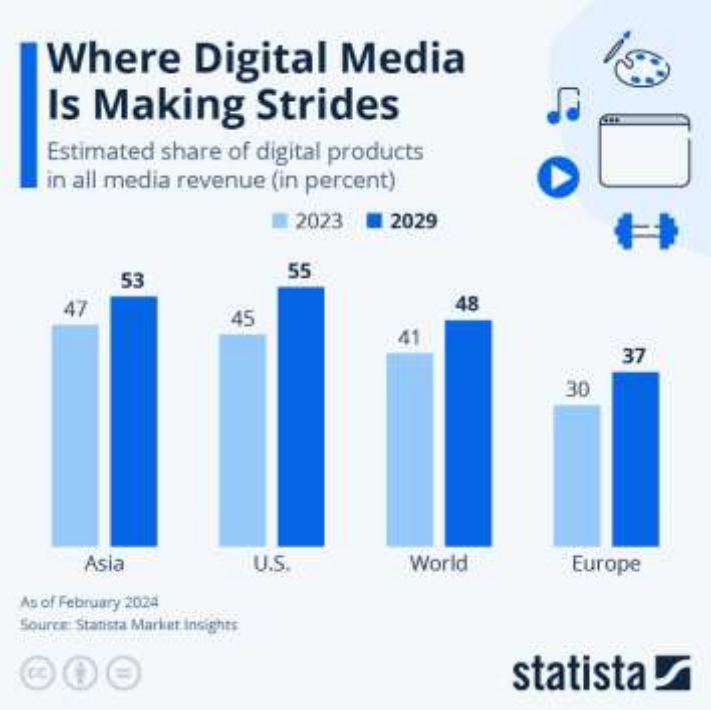
Bu yerda:

Strategy — strategik boshqaruv

Resources — resurslar

Market — bozor omillari

Bu model mediabiznesda strategiya markaziy rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

1-rasm. Auditoriya va daromad o‘rtasidagi bog‘liqlik.[1]

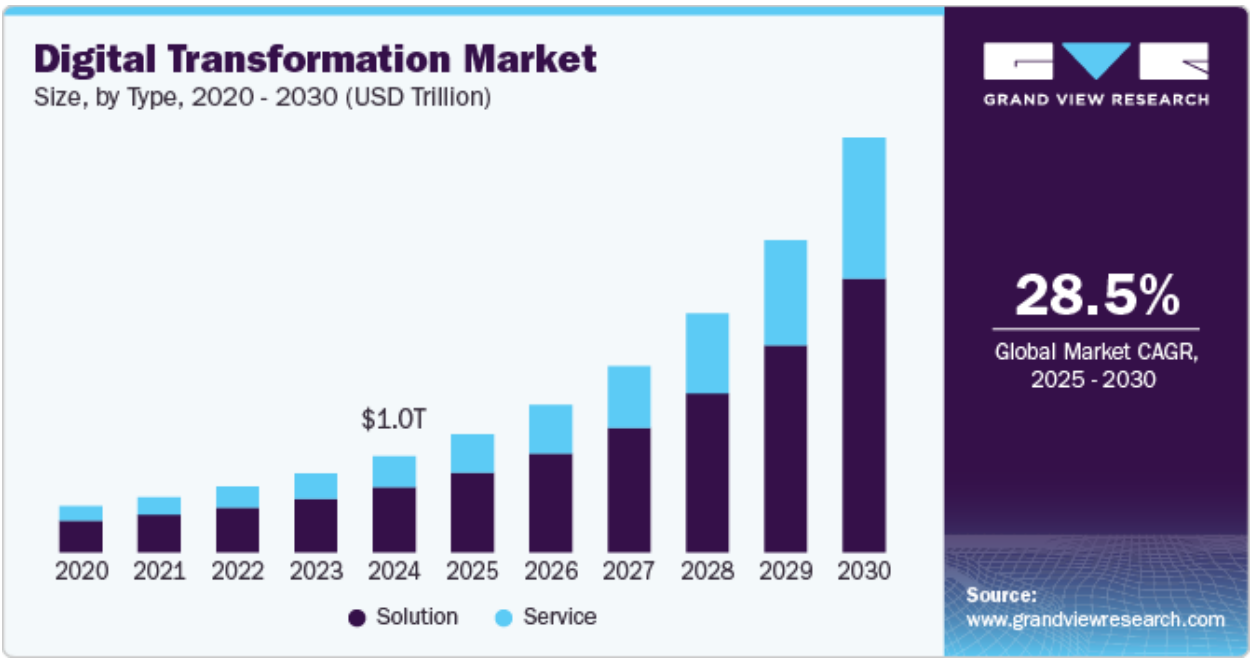
Mediabiznesda iqtisodiy samaradorlik bevosita auditoriya bilan bog‘liq. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, auditoriya hajmi 10 foizga oshganda reklama daromadlari o‘rtacha 7–8 foizga oshadi [3].

[1] https://www.statista.com/chart/24238/digital-media-as-a-share-of-all-media sales/?srsltid=AfmBOoq61WcFxr5rqoOvffiHDx9C9MlpjbLfwOJJpO-U44YRw2T9D5Sa

Bu bog‘liqlik quyidagicha izohlanadi:
auditoriya oshsa - reklama qiymati ham oshadi;
auditoriya oshsa - platforma qiymati qimmatlaydi;
auditoriya oshsa - monetizatsiya imkoniyatlari ortadi.

O‘zbekiston mediabozorida ham ushbu tendensiya kuzatilmoqda. Xususan, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn media platformalar rivoji bilan reklama bozori hajmi sezilarli darajada oshdi [4].

Strategik boshqaruv aynan auditoriyani jalb qilish va ushlab turish strategiyasiga asoslanadi. Kontent sifati, algoritmik tavsiyalar va foydalanuvchi tajribasi (UX) bu jarayonning asosiy elementlari hisoblanadi.

2-rasm. Raqamli transformatsiya va samaradorlik borasidagi ilmiy prognozlar.[2]

Raqamli transformatsiya mediabiznes samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. McKinsey tadqiqotlariga ko‘ra, raqamli strategiyalarni joriy etgan media kompaniyalar daromadini 25 foizgacha oshirgan [5].

[2] https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/digital-transformation-market

Raqamli transformatsiya kontentni raqamlashtirish, platformalar integratsiyasi, ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv va sun’iy intellektdan foydalanish yo‘nalishlarini o‘z ichiga oladi.

Bu jarayon mediabiznesni an’anaviy modeldan platforma iqtisodiyotiga o‘tkazadi. Shu bilan birga, mediabiznesda strategik boshqaruvning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri faqat daromad bilan cheklanmaydi. U bozor ulushini oshirish, brend qiymatini kuchaytirish, innovatsion rivojlanish kabi ko‘rsatkichlarga ham ta’sir qiladi. Masalan, strategik boshqaruv orqali resurslarni optimal taqsimlash xarajatlarni 15–20 foizga kamaytirishi mumkin [6].

Xulosa qilib aytganda, mediabiznesda strategik boshqaruv iqtisodiy samaradorlikning asosiy drayveri hisoblanadi. U daromadlarni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni ta’minlash imkonini beradi. Ayniqsa, raqamli transformatsiya sharoitida strategik boshqaruvsiz mediabiznesning barqaror rivojlanishi deyarli imkonsiz hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. – New York: Free Press, 2008. – 432 p.

2. PwC. Global Entertainment and Media Outlook 2024–2028. – London: PwC, 2024. – 210 p.

3. OECD. Digital Economy Outlook. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 180 p.

4. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Axborot va kommunikatsiya xizmatlari bo‘yicha statistik to‘plam. – Toshkent, 2024. – 95 b.

5. McKinsey & Company. Digital Transformation in Media Industry. – New York: McKinsey Global Institute, 2022. – 140 p.

6. Kotler P., Keller K. Marketing Management. – London: Pearson, 2016. – 720 p.

FORMATION OF PROPER BREATHING SKILLS IN STUDENTS DURING VOCAL PERFORMANCE TRAINING SESSIONS

Samarkand State Pedagogical Institute Senior Lecturer, Department of Music Education

Hamroqulov Naimdjon Baxronovich

Abstract. This article extensively discusses the importance of breath control as one of the fundamental elements of vocal technique for students, as well as its influence on voice quality and intonation. It also analyzes the pedagogical methods, exercises, and the organization of systematic training sessions used to develop breathing skills during lessons. The study further examines issues related to expanding students’ vocal abilities, enhancing their creative thinking, and improving musical expressiveness through the development of proper breathing techniques.

Keywords: proper breathing, vocal technique, vocal performance, students, pedagogical methods, training sessions, creative development, music education.

XONANDALIK IJROCHILIGI MASHG‘ULOTLARIDA TALABALARNING TO‘G‘RI NAFAS OLISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Samarqand davlat pedaogika instituti

“Musiqa ta’limi” kafedrasi katta o’qituvchisi

Hamroqulov Naimdjon Baxronovich

Annotatsiya. Talabalar uchun vokal texnikaning asosiy elementlaridan biri sifatida nafas boshqarishning ahamiyati, ovoz sifati va intonatsiyani ta’sir qilishi mazkur maqolada keng yoritilgan. Shuningdek, mashg‘ulotlarda nafas olishni rivojlantirish uchun qo‘llaniladigan pedagogik metodlar, mashqlar va sistematik mashg‘ulotlarni tashkil etish tartiblari tahlil qilingan. Tadqiqotda nafas olish ko‘nikmalarini

shakllantirish orqali talabalarning vokal imkoniyatlarini kengaytirish, ijodiy tafakkurini rivojlantirish va musiqiy ifodachiligini oshirish masalalari ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: to‘g‘ri nafas olish, vokal texnika, xonandalik ijrochiligi, talaba-yoshlar, pedagogik metodlar, mashg‘ulotlar, ijodiy rivojlanish, musiqa ta’limi.

Xonandalik ijrochiligi jarayonida to‘g‘ri nafas olish ko‘nikmalari vokal texnikaning ajralmas qismi hisoblanadi. Nafas olish nafaqat ovoz hosil qilishni ta’minlaydi, balki ijro etilayotgan asarning ritmik, temp va intonatsion xususiyatlarini ham tartibga soladi [1]. Yakka ashula mashg‘ulotlarida nafas olishni o‘rgatish samaradorligi yuqori bo‘lib, bu talabalarda ovoz va kuyni boshqarish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Mashg‘ulotlarda qo‘llarni biqinlar ustida joylashtirib, qovurg‘alar va qorinni kuzatish orqali nafas harakatlarini sezish muhimdir. Shu orqali nafas olinishining diafragma orqali chuqur va tekis amalga oshishi, qovurg‘alarning yon tomonlarga kengayishi va qorin bo‘shlig‘ining oldinga chiqishi aniqlanadi [3]. Nafasni chiqarish esa o‘qituvchining ishorasi bilan nazorat qilinib, bir maromda, shoshilmasdan amalga oshiriladi, bu ijrochining musiqiy ifodachiligini oshiradi.

Shuningdek, nafas olish tezligi va chuqurligi asarning tempiga, jumlalarning uzun-kisqarishiga mos ravishda boshqariladi. Gavda va bo‘yinning to‘g‘ri, erkin holatda bo‘lishi, kistlarning ko‘tarilmasligi va diafragmadan nafas olinishiga erishish xonandalik ijrochiligida sifatli vokal ijro uchun zarur shartlardir.

Ovoz tarbiyasining asosiy mezonlaridan biri xonandalarni to‘g‘ri nafas olishga, uni ushlash, tejamli sarflashga o‘rgatish hisoblanadi [2; 91-b.]. Nafas olishning ikki turi mavjud:

1. Aralash pastki qovurg‘a – diafragma usulida nafas olish.
2. Zanjir yoki ulama nafas olish.

Pastki qovurg‘a – diafragma usulida nafas olish.

Bu usul xonandalarga oldin tushintirilib, keyin ko‘rsatib berishi kerak. Bunday nafas olishda pastki qovurg‘alar kengayadi. Nafas olishda kiftlar va ko‘krak qafasi ko‘tarilmasligi kerak. Ashulachilarda nafas pastga – diafragmaga olinib, qorinning pastki qismi harakatda bo‘ladi.

Nafas tejamkorlik bilan sarflanishi kerak. Qo‘shiq aytganda haddan tashqari ko‘p nafas olish mumkin emas [5; 23-b.].

Polifonik xor asarlarida yoki cho‘zib turiladigan dominant organ punktlarida uzoq muddat nafas olish imkoni bo‘lmagan hollarda **zanjir yoki ulama nafas olish usuli** qo‘llaniladi [1]. Asarning boshidan oxirigacha bir nafas bilan ijro etish amaliyoti deyarli imkonsiz bo‘lgani sababli, ko‘p ovozli va keng diapazonli asarlarda xonandalar navbatma-navbat nafas oladilar. Shu tarzda, bir xonanda nafas olayotganda, yonidagi xonanda ijroni davom ettiradi va nafasini to‘liq rostlagach, asosiy partiyaga uzluksiz qo‘shiladi. Natijada kuyning uzluksiz va silliq davom etishi ta’minlanadi [2].

Xonandalarni qo‘shiq aytishga tayyorlash jarayonida bajariladigan mashqlar ovoz sozlash va vokal tayyorgarlikning ajralmas qismidir. Mashg‘ulotlar xonandalarning ovozlarini sozlash, ohang sezish va ritmik intonatsiya qobiliyatlarini shakllantirishga qaratiladi [3]. Shu bilan birga, bu turdagi mashqlar ijro jarayonida nafasni samarali boshqarish va polifonik ijrodagi barqarorlikni ta’minlash imkonini beradi.

Bu mashqlar 10-15 minut va undan ko‘p daom etadi. Ovozni qo‘shiq aytishga tayyorlash mashqlari ma’lum tartibda o‘tkazilib, ovozni to‘g‘ri hosil qilishga, to‘g‘ri nafas olishga, yaxshi ansambl va jarangdolikka erishiladi. Natijada xonandalarning ovoz imkoniyatlari mustahkamlanadi [2; 90-b.].

Xonandalarni qo‘shiq aytishga tayyorlashning turli uslublari mavjud:

- mashqlarni butun guruh yoki alohida ovoz turlari bo‘yicha kichik guruhlar bilan ishlash;
- ma’lum unli tovushlar, bo‘ginlar va so‘zlar yordamida ish olib borish;

- turli tovush yo‘nalishlarida (ligato, stakkato, markato, nonligato) uslubida ish olib borish’
- turli dinamik (tovush kuchi) sur’at, usullarida ish olib borish;
- ayrim xalq qo‘shiqlari bo‘lakchalaridan foydalanib ishlash;
- diapazonning ma’lum qismida (ma’lm registrda) kengaytirib ish olib borish.

Ovozni kuylashga tayyorlash mashqlari oddiydan murakkabgacha bo‘lgan tartibda olib boriladi [5]

Xulosa. Xonandalarni to‘g‘ri nafas olishga o‘rgatish jarayoni vokal texnika va ijrochilik mahoratini rivojlantirishning ajralmas qismidir. Nafasni boshqarish mashqlari talabalarda ovozning barqarorligi, intonatsiyaning aniqligi va badiiy ifodaning samarali namoyon bo‘lishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, zanjir yoki ulama nafas olish usuli polifonik va cho‘zib turiladigan asarlarda uzluksiz ijroni ta’minlashga imkon beradi, bu esa xonandalar repertuarini mukammal ijro etish darajasiga olib chiqadi .

Pedagogik jarayonda nafas olish mashqlarini tizimli tarzda o‘tkazish, nafas olinishining anatomik va musiqiy jihatlarini uyg‘unlashtirish, shuningdek, mashqlarni kuyning tempiga va ohangiga moslashtirish talabalarda professional vokal ko‘nikmalarini shakllantirish va milliy musiqa merosini chuqurroq o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Natijada, to‘g‘ri nafas olish metodikasi xonandalik ijrochiligi sifatini oshirish, vokal qobiliyatlarni rivojlantirish va ijodiy ifodani boyitishning samarali vositasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akbarov I. Musiqa lug‘ati. T., «O‘qituvchi», 1987.
2. Muhammatova O. An’anaviy xonandalik. Samarqand, 2024.
3. Qudratov I. An’anaviy xonandalik. Samarqand, 2022.
4. Bo‘riyeva K. An’anaviy xonandalik (Ayollar ovozi uchun). T., Turon-Iqbol, 2008.
5. R.Tursunov, S.Mannapov. An’anaviy qo’shiq ijrochiligi uslubiyati. T.: 2003 yil, 23 b

SCIENTIFIC COVERAGE OF THE PROBLEM OF CREATIVE ABILITIES IN THE WORKS OF EASTERN THINKERS

Alimov Xojageldi Mustafoyevich

Acting Professor, Department of “Psychology of Religion and Pedagogy” Doctor of Psychological Sciences (DSc) International Islamic Academy of Uzbekistan

Abstract. This article is devoted to the problem of creative abilities in the works of Eastern thinkers. It examines how this issue is addressed in the writings of our great scholars — Abu Nasr Farabi, Abu Rayhan Beruni, and Abu Ali Ibn Sina. According to their views, a child’s understanding of the essence of general concepts occurs only with the emergence of reason. It is noted that raising a child is an extremely delicate process that requires great care and the avoidance of mistakes. The characteristics of creative abilities include intelligence and sharpness of mind, quick comprehension, clarity of thinking, rapid acquisition of knowledge, deep understanding of problems, and strong memory and recall ability.

Keywords: Eastern thinkers, creative abilities, child’s general concepts, reason, child upbringing, thinking, knowledge, memorization, memory.

ШАРҚ АЛЛОМАЛАРИ АСАРЛАРИДА ИЖОДИЙ ҚОБИЛИЯТЛАР МУАММОСИНИНГ ИЛМИЙ ЁРИТИЛИШИ

АЛИМОВ Хўжагелди Мустафоевич

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси “Дин психологияси ва педагогика” кафедраси профессори в.б., психология фанлари доктори (DSc)

Аннотация. Ушбу мақола Шарқ алломалари асарларида ижодий қобилиятлар масаласига бағишланган бўлиб, унда йирик алломаларимиздан Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино асарларида мазкур масала

қандай ёритилгани ёзилган. Уларнинг фикрига кўра, боланинг умумий тушунчаларни моҳиятини билиши фақат ақлнинг пайдо бўлиши билан рўй беради. Бола тарбияси билан шуғулланиш жуда нозик иш эканлигини, бола тарбияси борасида ниҳоятда эҳтиёт бўлиши, хатога йўл қўймаслиги лозим. Ижодий қобилиятга хос хусусиятлар қуйидагилар: зукколик ва зеҳни ўткирлиги, фаҳм тезлиги, зеҳн равшанлиги, билимни тез эгаллаши, масалани чуқур англаши, ёдлаш, хотира.

Калит сўзлар: Шарқ алломалари, ижодий қобилиятлар, боланинг умумий тушунчалари, ақл, бола тарбияси, зеҳн, билим, ёдлаш, хотира.

НАУЧНОЕ ОСВЕЩЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ В ТРУДАХ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

Аннотация. Данная статья посвящена проблеме творческих способностей в трудах восточных мыслителей. В ней рассматривается, как эта проблема освещена в произведениях наших великих учёных — Абу Насра Фараби, Абу Райхана Беруни и Абу Али Ибн Сины. По их мнению, осознание ребёнком сущности общих понятий происходит лишь с возникновением разума. Отмечается, что воспитание ребёнка является чрезвычайно тонким процессом, требующим предельной осторожности и недопущения ошибок. К особенностям творческих способностей относятся: сообразительность и острота ума, быстрота понимания, ясность мышления, быстрое усвоение знаний, глубокое понимание задач, способность к запоминанию и память.

Ключевые слова: восточные мыслители, творческие способности, общие понятия ребёнка, разум, воспитание ребёнка, мышление, знания, запоминание, память.

КИРИШ.

Шарқ алломаларининг илмий меросида шахснинг шаклланиши, ақлан ва жисмонан камол топиши масаласи атрофлича таҳлил қилинган. Жумладан, йирик алломаларимиздан Абу Наср Фаробий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино асарларида ва бошқалар томонидан яратилган асарларда жамиятда инсонлар ва уларни тарбиялаш йўллари, таълим – тарбия бериш орқали ижодий салоҳиятларни ривожлантириш масаласи долзарблиги билан белгиланиб келинган. Берунийнинг билиш тўғрисидаги таълимоти унинг дурдона асрларини тадқиқ этувчилар эътиборини ўзига жалб этади.

Кишиларни ҳақиқий билимларини эгаллаши учун бўлган ҳусусиятлардан бирини ташкил этади. Беруний билимларни ўрганиш йўли билан қабул ғилиниши кишиларнинг билмаган нарсасини билишга муҳтож бўлганлиги учун ҳам билим олишга киришганлари ҳақида ишларни далиллар асосида фикр юритган. Билим беришда болага нутқ маданиятини доимо сингдириш, хушмуомала бўлиши уни шод –хуррам ўсишига, билим олишига қизиқтириш, илмли бўлиш санъатини туғдиради.

Бола туғилгандан, яъни дастлабки кунларидан бошлаб ташқи дунёдаги нарсалар билан таниша бошлайди. Унинг онгида дастлабки тушунчалар пайдо бўлади. Бу ҳол нарсаларнинг қонуниятларини билиб олади, деган гап эмас, балки болада жўн ва содда билимлар ҳосил бўлади. Оила ва атрофдан олган бу тасаввурлар боланинг билими, боланинг тараққиётини ўстириб боради. Беруний замонида болалар кўпинча оилада махсус мактабларда таълим тарбия олишарди. Беруний таъкидлаганидек, болани билими соддадан мураккабга қараб боради, бу илк ёшликдан (10-12 ёшлар) бошланади.

Абу Райҳон Беруний қарашлари. Абу Райҳон Беруний илми замон вақтсиз ҳосил бўлади деса, бунда у кишилардаги туғма қобилиятни, туғма истеъдодни

назарда тутган. Шунингдек, олим таълим –тарбияда ирсият, яъни ота –онадан ўтадиган биологик «мерос» га алоҳида эътибор берган.

Беруний илк ёшидаги ноёб қобилиятларни мия асаб тузилиши хусусиятлари билан белгилайди. Лекин бундай аломатли кишилар машҳур шахс бўлади, деган маънони бермайди. Ҳамма нарсани кейинчалик олиб бориладиган таълим – тарбия ҳал қилади. Яхши меъёрли таълим-тарбия натижасида баъзи ҳолларда қобилиятли болалар ўсиб улғайиб у ёки бу соҳада истеъдодли кишилар бўлиб етишадилар.

Таълим – тарбия беришини эътироф этган Беруний болаликдаги ярқираб кўринган ноёб қобилиятлар ёш ўтиши билан сўниши ҳам мумкинлиги ҳағида ҳеч нарса айтмайди. Туғма қобилиятни назариясига нисбатан фақат Беруний эмас, балки ўша замон фани юқоридаги каби хулосада эди. Лекин қобилиятли, истеъдодли кишилар шу хислатларни рўёбга чиқаришлари учун зарур шарт-шароитларга эга бўлиб, сўнг меҳнат қилишлари керак. Шундагина ўша иқтидор ривожлана боради. Акс ҳолда қобилиятлар сўниши ҳам мумкин, бу масала ҳозир ҳам мунозаралидир. Чунки қобилияти жиҳатидан ўз тенгдошларидан устун бўлган бола баъзан орқада қолиши ёки тенгдошларидан ўзиб кета олмаслиги мумкин. Туғма қобилият ҳақида гапирганда, унинг ривожланиши учун машаққатли меҳнатга, фанга, билимларга ижодий ёндошиш ва унинг учун ажойиб туғилган шарт –шароит яратилмоғи лозим.

Абдураҳмон Жомий қарашлари. Буюк мутафаккир олим Абдураҳмон Жомий бола дунёқарашининг камол топишида мактаб ва муаллимнинг ролига катта баҳо беради. Унинг фикрига қараганда, муаллим ақлли, адолатли ўзида барча юксак фазилатларни мужассамлаштирган бўлиши керак. Жомий донолик билимдонлик ва илм маърифатни мактаб ҳақиқий олимларнинг жамият учун фойдаси ҳақида

гапирар экан, айни вақтда ўзини билимдон қилиб кўрсатишга ҳаракат қилган. Олимда эса жаҳолат ва нодонлик ботқоқига ботган воизлар, зоҳидлар, фақирлар, дарвиш ва шайхларни қаттиқ танқид қилади. Уларни дангасаликда, риёкорликда, мунофиқликда ва шуҳратпарастликда, текинхўрликда, билимсизлик ва саводсизликда айблайди.

Жалолиддин Давоний қарашлари. Ж. Давоний боланинг умумий тушунчаларининг моҳиятини билиши фақат ақлнинг пайдо бўлиши билан рўй беради, деб таъкидлар экан, сезги ва ақли орқали ташғи дунёни билиши мумкинлигини тан олади. У бола тарбияси билан шуғулланиши жуда нозик иш эканлигини, бола тарбияси борасида ниҳоятда эҳтиёт бўлиши, хатога йўл қўймаслиги лозимлигини айтади. Чунки бола ёшликда ўта таъсирчан, тез қабул қилувчи бўлади. Лекин фазилатларни ҳам, ёмон одатни ҳам фарқига бормасдан қабул қилаверади. «Болаларнинг қалби, - деб ёзади Давоний, худди нақш солинган тахтага ўхшайди ва суратларни осонликча қабул қилади»[1].

Бола тарбиясининг кейинги даври мактабдан бошланади. Муаллим ақлли, бола тарбиясидан яхши хабардор бўлган юксак фазилат эгаси бўлиши лозим. Олим талаба билан муомала ўртасидаги муносабатга алоҳида тўхталади. Агар ота унинг организмини жисмоний жиҳатдан тарбиялашга сабабчи бўлса, «ҳақиқатни тан олганда унингча муаллим, устоз», «маънавий падар» ҳисобланади. Агар кишининг руҳи ўз баданига қанчалик яқин бўлса, муаллим ҳам тарбия борасида ота-онага яқин туради. Давоний айниқса донолик фазилатини чуқур таҳлил қилади. Унинг фикрича, инсон ўзининг ижодий қобилиятини, ижодий истеъдодини тарбиялаш учун қуйидагиларга амал ғилиши лозим:

[1] Давоний Ж. Ахлоқи Жалолий. – Т.: «Шарқ», 2000. – 33 бет

Биринчиси, зукколик ва зеҳни ўткирлигини. Зукколик кишининг муайян масалани тезда ҳал қила билиши, ундан ўзи кутган ва истаган натижасини ола билишида кўринади. Бу малакани касб қилиши кишидан тажриба ва ҳаракатчанликни талаб қилади.

Иккинчиси, фаҳм тезлиги бўлиб, бу кишининг кераксиз ва иккинчи даражали масалаларга ортиқча тўхталмаслиги, бутун диққатини муҳим ва зарур масалаларга тез қарата билиши, бошғача қилиб айтганда, мураккаб ва чигал масалалар ичидан энг муҳимини танлай билиши малакасидир.

Учинчиси, зеҳн равшанлигидир. Бу бирор масалани ҳеч қандай ғийинчиликсиз, осон йўл билан ҳам ғилиш истеъдодидир.

Тўртинчиси, билимини тез эгаллаш қобилиятидир. Киши маълум масалага бутун диққат эътиборини ғарата олиши ва уни ҳеч қандай қарама -қаршиликсиз ўзлаштириши лозим.

Бешинчиси, масалани чуқур англашидир. Иккинчи даражали масалалар ҳал қилиниб, муҳимлари қолиб кетмаслиги учун ҳар бир масалага конкрет ёндошиш учун ҳал қилишда маълум бир позицияда туриш қобилиятидир.

Олтинчиси, ёдлаш бўлиб, инсонларнинг илгари тасаввури ва ҳис қилган нарсаларини эсда сақлашдир.

Еттинчиси, хотира, илгари олган, ҳис қилган нарсаларидан лозим бўлганларини эслаш қобилиятидир. Шундай ғилиб, Давоний киши ёшликдан ўз ижодий қобилиятини ўстиришга, ривожлантиришга ҳаракат қилиши лозим. У ҳақиқий бахт-саодатга эришаман деса, юқорида айтилганларни эгаллаши зарур, деб ҳисобланади.

У одамнинг қобилияти тўғрисида фикр юритар экан, айрим кишилар илмнинг қудратига ишонмай юқоридаги фазилатларни эгалламайдилар. Қўйилган масаланинг моҳиятини яхши тушунмай, ёш олимларни ҳам тўғри йўлдан адаштирганлар. Давоний донолик деганда ақлнинг билиш қудратини, ақл ёрдамида нарса ва ҳодисаларни билишни назарда тутганлиги таъкидланади.

Абу Наср Фаробий қарашлари. Абу Наср Фаробий «Фозил кишилар шаҳри» асарида билимларни ўрганиш тартиби ҳақида баён этган. Унинг таъкидлашича, аввал билиш зарур бўлган илм ўрганилади, бу-олам асослари ҳақидаги илмдир.

Уни ўргангач табиий илмларни, табиий жисмлар тузилишини, шаклини, осмондаги билимларни ўрганиш лозим. Ундан сўнг умуман жонли табиат, ўсимлик ва ҳайвонлар ҳақидаги илм ўрганилади дейди. Фаробий инсон камолотига ёлғиз ўзи эриша олмайди. У бошқалар билан алоқада бўлиши, уларнинг кўмаклашуви ёки муносабатларига муҳтож бўлади, деб ҳисоблайди.

Абу Али ибн Сино қарашлари. Ибн Сино «Ҳай ибн Яғзон», (Уйғоқ ўғил тирик) асарида илм-маърифатни ўрганишга киришиши натижасида кўзи очилгани, унинг натижасида ақл (Ҳай ибн Яғзон) кўзига кўрингани ва илм ҳам ўша ўз жамолини намоён қилганини ҳикоя қилар экан, илми-ақлни ўлим билмайдиган уйғоқ, қаримайдиган, ёш, бели букилмайдиган барваста нуроний сифатида тасвирлайди. Тафаккур ғилиб зарур бўлган ва билиши мумкин бўлган нарсаларни ўғишга киришгани бу дунёда ақлни ишга солиб ўзини ёмонликлардан четлаштирадиган турли ҳусусиятларни билиб олганлигини қайд этади.

Демак, «Ҳай ибн Яғзон» мантиқ илмига бағишлангани билан ҳам ижодий тарбияда катта аҳамиятга эга. Шунингдек, инсондаги ёмон иллатларни ҳам бартараф этишда илму фан, зиёнинг аҳамияти инсондаги ағл – тафаккур қувватининг ёлғон иллатларидан қутилиши ўзлигини англаш воситаси эканлиги билан қимматлидир.

Юсуф Хос Ҳожиб ўзининг «Қутадғу билиг» асарида билимни, буюк ўқувни улуғ деб таърифлайди. Чунки заковатли инсон улуғ бўлади, билимли киши, буюк бўлади, деб таърифлайди. Чунки заковат инсонни улуғлайди, билимли киши буюк бўлади, деб илмли кишиларни асл тоифадаги кишиларга қўшади. Олим эзгу ишларнинг барчаси илм туфайли амалга оширилиши мумкинлигини айтади. Ўша даврдаёқ «Билим ҳамон осмон сари йўл очур» деб башорат қилади.

Бу дунёда одам пайдо бўлибдики, фақат билимли кишиларгина эзгу иш қилиб, адолатли сиёсат юргизиб, келган деб инсон яратилганидаёқ унга билим заковат берилганлиги, ана шу билим ва заковати туфайли кишилар разолатдан покланганлигини уқтиради, ҳатто ҳукмдорлар ҳам юртини, давлатни ақл, илм, заковат билан идора этса, эл-юрт фаровон бўлади, тўқ ва тинч ҳаёт кечиради дейди. У куч ва қуролни ақл ва билимдон кейинги иккинчи ўринга қуяди.

Кайковус қарашлари. Кайковус «Қобуснома» асарида ақл ҳақида ҳам фикр билдириб, инсон қобилиятининг бир хил эмаслигини, инсон ақлининг туғма, яъни азалий ақл (табиий ақл) ва касбий ақл, яъни мухтасиб (ўрганилган ақл) кабиларга бўлишини баён этади. Кайковус ақли ҳикма (фалсафа) билан касбий ақлни дониш ҳам дерлар, дейди. Мухтасиб ақлни ўрганиш мумкин, аммо азалий ақлни камол топади, деб кўрсатади. Мухтасиб ақлнинг такомиллашиб боришини, табиий ақл ҳам мухтасиб ақлсиз ривожланиши мумкин эмаслигини таъкидлайди ва фикрлари билан таълим – тарбиянинг аҳамиятига катта эътибор бериб инсоннинг камолга эришишида ижодий шакллантириш ғоясини илгари суради.

Кайковус билим ва ақлнинг аҳамиятини улуғлар экан, уни мол- дунёдан ҳам юқори қўяди. “Агар молсизликдан қашшоқ бўлсанг ҳам ақлдан бой бўлмоққа саъй кўргузгил. Мол ила бой бўлгандан ағл билан бой бўлган яхшироғдур, нединким ағл била мол жам этса бўлар, аммо мол билан ағл ўрганиб бўлмас. Билғил, ағл бир молдирки уни ўғри ололмас, ўтда ёнгмас сувга оғмас деб таърифлар экан инсон одоби ҳам ақлнинг белгиси, деб хулоса чиқаради”[2].

[2] Кайковус. Қобуснома. – Т.: Янги аср авлоди, 2019. – 27 бет

Хулоса. Юқоридаги фикрлардан кўриниб турибдики, шахснинг билим олишга бўлган интилиши, ижодий қобилияти туғма қобилият ва индивидуал хусусиятларга боғлиқ эканлиги аниғланди. Шунингдек, билим, ўқув, ижод ҳар қандай инсонни юксакликка, камолот чўққисига эриштиради.

Шарқ мутафаккирларининг қарашларида умумий муштараклик мавжудлигини ҳис қилса бўлади. Улар болаларда ижодий тафаккурнинг ривожланиши ва ижодий қобилиятнинг ривожланиш омилларига алоҳида эътибони қаратганлар. Болаларда ижодий қобилиятни ривожлантириш келажакни ривожлантириш билан баробар. Учинчи Ренессансни пайдо қилувчи жамиятни

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абу Али ибн Сино. «Тиб қонунлари» 1-китоб. – Т.: «Муҳаррир», 2013. - 692 бет
2. Беруний, Абу Райҳон. (1968). Осор ал-боқия (Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар). Танланган асарлар. Том.I. / Таржимон А.Расулов. изоҳлар. И.Абдуллаев ва А.Расулов. - Тошкент: Фан, 1968. – 456 бет
3. Давоний Ж. Ахлоқи Жалолий. – Т.: «Шарқ», 2000. – 452 бет
4. Кайковус. Қобуснома. – Т.: Янги аср авлоди, 2019. – 224 бет
5. Каримова Л.М. Абдураҳмон Жомий фалсафий дунёқараши шаклланиши генезиси. https://cyberleninka.ru/article/n/abdura-mon-zhomiy-falsafiy-dunyo-arashi-shakllanishining-genezisi
6. Хайруллаев М. Фаробий ва унинг фалсафий рисолалари Т.; «Фан» 1999. - 114 бет
7. Хайруллаев М. Уйғониш даври ва шарқ мутафаккирлари. Т.; «Ўзбекистон», 2001. – 214 бет
8. Ғозиев Э. Г. Тафаккур психологияси. Т.; «Ўқитувчи», 1992. -158 бет

Development of Creative Industries in Uzbekistan: Strategic Opportunities and Institutional Solutions

Daminova Madinaxon Bahromjon qizi
A PhD researcher of the Department of "Econometrics",
Tashkent State University of Economics

Abstract This thesis analyzes the current state of creative industries development in Uzbekistan, existing barriers, and practical measures to overcome them. The research focuses on legal regulation, improving financing mechanisms, and human capital development. Specifically, proposals for establishing creative hubs and increasing export potential are highlighted.

Keywords: creative economy, intellectual property, venture financing, creative hub, export potential, human capital.

O‘zbekistonda kreativ sohalarni rivojlantirish: strategik imkoniyatlar va institutsional yechimlar

Daminova Madinaxon Bahromjon qizi,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
“Ekonometrika” kafedrasi tayanch doktoranti

Annotatsiya Ushbu tezisda O‘zbekistonda kreativ industriyalarni rivojlantirishning bugungi holati, mavjud to‘siqlar va ularni bartaraf etishning amaliy choralari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida sohani huquqiy tartibga solish, moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish va inson kapitalini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Xususan, kreativ hublar tashkil etish va eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: kreativ iqtisodiyot, intellektual mulk, venchur moliyalashtirish, kreativ hub, eksport salohiyati, inson kapitali.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida kreativ industriyalar yalpi ichki mahsulotning o‘sishini ta’minlovchi muhim drayverlardan biriga aylandi. O‘zbekistonda ham ushbu sohani tizimli rivojlantirish uchun qator imkoniyatlar mavjud bo‘lsa-da, infratuzilma va huquqiy mexanizmlar bilan bog‘liq ayrim cheklovlar saqlanib qolmoqda. Quyidagi jadvalda soha bo’yicha yo’nalishlar va uni amalga oshirish mexanizmlari, hamda duch kelishi mumkin bo’lgan muammolarni umumlashtirdik.

1-jadval

O’zbekiston kreativ soha bo‘yicha yo‘nalishlar: imkoniyatlar va cheklovlar hamda moliyalashtirish bo‘yicha amaliy choralar[1]

Yo‘nalish	Imkoniyatlar	Cheklovlar	Moslashtirish bo‘yicha amaliy choralar
Siyosat va boshqaruv	Ko‘p tarmoqli hamkorlik orqali tez natija berishi mumkin	Koordinatsiya parchalangan bo‘lishi mumkin	Ekotizim “yo‘l xaritasi”, mas’ul institut(lar) va KPIlar, hududiy koordinatsiya
Huquqiy muhit	Tartibga solish va rag‘batlantirish instrumentlarini	Tasnif, IP, freelancer maqomi noaniqligi	Kreativ industriyalar tasnifi, IP himoyasi va litsenziyalash, shartnoma shablonlari

[1] 2. UNCTAD Creative Economy Reports va O‘zbekiston Respublikasining "Kreativ iqtisodiyot to‘g‘risida"gi Qonuni loyihasi va tegishli normativ-huquqiy hujjatlar asosida Muallif tomonidan tuzildi.

	joriy etish imkoniyati		
Moliyalashtirish	Grant, homiylik, xususiy investitsiya jalb qilish	Garov muammosi, risk yuqori	Mikrogrant/seed fond, venchur instrumentlar, kafillik mexanizmi, kraudfandingni legitimlashtirish
Inson kapitali	Yoshlar salohiyati, tezkor o‘qitish	Biznes/IP/marketing kompetensiyasi yetishmasligi	Kreativ menejment modullari, “ustoz–shogird”, inkubatsiya–akseleratsiya dasturlari
Infratuzilma	Hub va klasterlar orqali sinergiya	Hududlarda makon va texnika yetishmasligi	Kreativ hub/maker space, studiya ijarasi modeli, ko‘rgazma-savdo maydonlari, logistika qo‘llovi
Bozor va eksport	Turizm, brending, raqamli savdo orqali kengayish	Eksport standartlari, logistika va til to‘sig‘i	Eksportga tayyorlash (packaging/brand), marketpleys integratsiyasi, xalqaro ko‘rgazma va festival ishtiroki
Statistika va monitoring	Qarorlarni dalillarga asoslash	Ko‘rsatkichlar tizimi yo‘q yoki sust	Kreativ sektor indikatorlari, muntazam monitoring, “satellite account”ga yo‘naltirilgan metodika

Jadval ma’lumotlarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, kreativ sohani rivojlantirish yetti ta asosiy yo‘nalishda amalga oshirilishi lozim:

Siyosat va boshqaruv: Kreativ ekotizimning "yo‘l xaritasi"ni yaratish va KPI ko‘rsatkichlarini belgilash orqali tarqoq koordinatsiyani birlashtirish zarur.

Huquqiy muhit: Freelancer maqomini aniqlashtirish, intellektual mulk (IP) himoyasini kuchaytirish va kreativ industriyalar tasnifini joriy etish talab etiladi.

Moliyalashtirish: Sohadagi asosiy to‘siq — garov muammosidir. Bunga yechim sifatida kraudfandingni legitimlashtirish, mikrogantlar va venchur instrumentlarini ishga tushirish lozim.

Inson kapitali: Yoshlar salohiyatini "ustoz-shogird" an’analari va inkubatsiya dasturlari orqali kreativ menejment ko‘nikmalari bilan boyitish muhim ahamiyatga ega.

Infratuzilma va Bozor: Hududlarda kreativ hublar, maker space va studiyalar tashkil etish, mahsulotlarni brending orqali xalqaro marketpleyslarga olib chiqish eksport salohiyatini oshiradi.

Xulosa

O‘zbekistonning kreativ salohiyatidan samarali foydalanish uchun faqatgina moliyaviy resurslar emas, balki "satellite account" metodikasi asosida aniq statistika yuritish va sohaning huquqiy poydevorini mustahkamlash lozim. Taklif etilayotgan "yo‘l xaritasi" va amaliy choralar kreativ iqtisodiyotning barqaror o‘sishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasining "Kreativ iqtisodiyot to‘g‘risida"gi Qonuni loyihasi va tegishli normativ-huquqiy hujjatlar.
2. UNCTAD Creative Economy Reports (Global tajriba o‘rganish uchun).

INTEGRATION OF UNIVERSITY STUDENTS INTO THE NEW EDUCATIONAL ENVIRONMENT: PSYCHOLOGICAL CHALLENGES AND STRATEGIES FOR THEIR PREVENTION

Sevara Vali qizi Shomurotova
Master's student at Asia International University Bukhara Region
+998 99 065 32 95
Sevarashomurodova95@gmail.com

ABSTRACT

This scientific work investigates the psycho-emotional state of newly admitted students to higher education institutions, focusing not only on their academic process but also on their adaptation to a wide range of social relationships. The main objective of the study is to analyze the psychological mechanisms of first-year students' adaptation to new life conditions, identify the discomforts they experience, and develop effective intervention programs. The study examines cognitive, emotional, and behavioral aspects using a comprehensive approach. The results serve as a basis for developing practical recommendations aimed at accelerating students' academic integration, strengthening their psychological resilience, and improving the support systems of higher education institutions.

Research object: the psychological adaptation process of students entering a new educational environment.

Research subject: psycho-emotional difficulties during the adaptation period and methods for their resolution.

Research methodology: theoretical analysis, empirical observation, qualitative and quantitative research methods, training technologies.

KEYWORDS

academic integration, student, psycho-emotional resilience, adaptability, stressful situations, cognitive adaptation, social identification, psychological support, correction programs, personal growth, educational environment, self-regulation, training interventions, independent living.

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy ish oliy ta'lim muassasalariga qabul qilingan yangi o'quvchilarning psixo-emotsional holatini, ularning nafaqat o'quv jarayoni, balki keng turdagi ijtimoiy munosabatlarga moslashishdagi xususiyatlarini tadqiq etadi. Tadqiqotning asosiy vazifasi — birinchi kurs talabalarining yangi hayot sharoitlariga adaptatsiyasining psixologik mexanizmlarini tahlil qilish, ularga xos bo'lgan noqulayliklarni aniqlash hamda samarali aralashuv dasturlarini ishlab chiqishdan iborat.Tadqiqotda kognitiv, emotsional va xulq-atvoriy jihatlar kompleks yondashuv asosida o'rganilgan. Olingan natijalar talabalarning akademik integratsiyasini tezlashtirish, ularning psixologik barqarorligini mustahkamlash va oliy ta'lim muassasalarining qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga asos bo'ladi.

Tadqiqot obyekti: yangi o'quv muhitiga kirgan talabalarning psixologik adaptatsiya jarayoni.

Tadqiqot predmeti: adaptatsiya davridagi psixoemotsional qiyinchiliklar va ularning bartaraf etish usullari.

Tadqiqot metodologiyasi: nazariy tahlil, empirik kuzatish, sifatli va miqdoriy tadqiqot usullari, trening texnologiyalari.

KALIT SO'ZLAR

akademik integratsiya, talaba, psixoemotsional barqarorlik, moslashuvchanlik, stressli holatlar, kognitiv adaptatsiya, ijtimoiy identifikatsiya, psixologik qo'llab-quvvatlash, korreksiya dasturlari, shaxsiy o'sish, ta'lim muhiti, o'z-o'zini boshqarish, trening aralashuvlari, mustaqil hayot.

KIRISH

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida yangi avlodning tayyorlanishi jarayoni nafaqat bilim berish, balki yoshlarning shaxsiy va kasbiy shakllanishini ta'minlash vazifasini ham o'z ichiga oladi. Ayniqsa, maktab bitiruvchilarining universitet eshigidan kirishi ular hayotidagi muhim burilish nuqtasi hisoblanadi. Bu davrda yoshlar o'zlarini yangi status — "talaba" sifatida qabul qiladi, lekin bu o'zgarishlar har doim oson o'tmaydi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, birinchi kurs talabalarining 40-60 foizi turli darajadagi moslashish qiyinchiliklarini boshdan kechiradi. Bu holatlar o'quv natijalarining pasayishiga, ijtimoiy izolyatsiyaga, hatto ta'limni tashlab ketishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun talabalarning psixologik holatini o'rganish va ularga vaqtincha yoki doimiy qo'llab-quvvatlash ko'rsatish zamonaviy universitetlarning muhim funksiyalaridan biriga aylanmoqda.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, so'nggi yillarda yoshlarning ruhiy salomatligi muammolari ortib bormoqda, pandemiya sharoitlari ham bu jarayonga ta'sir qildi. Yangi sharoitlarga tez moslasha olmaydigan talabalar soni ko'paymoqda, bu esa psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish zaruratini tug'diradi.

Tadqiqotning maqsadi — talabalarning yangi o'quv muhitiga integratsiyasining psixologik xususiyatlarini ochib berish, ularga xos bo'lgan qiyinchiliklarni tizimlashtirish va samarali aralashuv strategiyalarini ishlab chiqishdan iborat.

Vazifalar:

- Talabalarning moslashish jarayonidagi psixoemotsional holatini tahlil qilish;

- Asosiy qiyinchiliklarni guruhlash va ularning sabablarini aniqlash;
- Psixologik qo'llab-quvvatlashning zamonaviy usullarini ko'rib chiqish;
- Amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

YANGI MUHITGA INTEGRATSIYANING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Akademik sohadagi o'zgarishlar

Oliy ta'lim muassasasiga o'tish — bu nafaqat yangi binolar va o'qituvchilar, balki butunlay boshqacha o'quv madaniyati. Maktabda o'quvchi kuniga 5-6 darsga qatnaydi, har bir dars 45 daqiqa davom etadi, o'qituvchi doimiy nazorat qiladi. Universitetda esa darslar soni kam, lekin ular uzoq vaqt davom etadi. Talaba katta hajmdagi ma'lumotni qisqa vaqt ichida mustaqil o'zlashtirishi kerak.

Bu erkinlik ko'pchilik uchun qiyinlik tug'diradi. Yangi talabalar vaqtini rejalashtirishni, o'z ustida ishlashni, kerakli manbalarni topishni o'rganishlari kerak. Ba'zilari bu vazifalarni boshqara olmay, "akademik shock" holatiga tushadi — ular o'zlarini yetarli darajada bilimli emas deb his qiladi, imtihonlardan qo'rqadi, o'z kuchiga ishonchi pasayadi.

Ijtimoiy muhitdagi transformatsiyalar

Talaba yangi kollektivga kiradi. Bu yerda u hech kimni tanimaydi, o'z o'rni aniqlanmagan. Maktabda u "sinfning yulduzi" bo'lgan bo'lishi mumkin, lekin universitetda hamma shunday. Statusning pasayishi shaxsning o'z-o'zini qadrlashiga salbiy ta'sir qiladi.

Yangi do'stlar topish jarayoni har xil kechadi. Ba'zi talabalar tez "erishadi", boshqalari esa uzoq vaqt yolg'iz yuradi. Bu ijtimoiy qobiliyatlar, ochiq-oydamlik darajasi, tashqi ko'rinish va boshqa omillarga bog'liq. Yolg'izlik hissi depressiv kayfiyat, o'quv motivatsiyasining tushishiga olib keladi.Yotoqxona sharoitida yashash alohida

muammo. Turli xil odamlar bir xonada yashaydi, har xil odatlar, tarbiya, turmush tarzi. Moslashish uchun kuchli stressga chidamlilik va kompromisga tayyorlik kerak.

INTEGRATSIYA QIYINCHILIKLARINING TURLARI VA MANBALARI

Kognitiv-bilish sohasidagi qiyinchiliklar

Yangi o'quv muhitida talabaning bilish jarayoni o'zgaradi. U avvalgi tajribasi yangi talablarga mos kelmasligi mumkin. Masalan, aniq fanlarga iqtidorli talaba gumanitar fanlarda qiyinchilikka duch keladi yoki aksincha.O'zlashtirish tezligi pasayishi mumkin. Bu normal holat, chunki yangi materialning murakkabligi oshdi. Lekin talaba buni shaxsiy yetishmovchilik deb qabul qiladi, tushkunlikka tushadi.

"Samolyot sindromi" — bu holatda talaba o'zini "noto'g'ri joyda" deb his qiladi. U o'z fakultetini, kasbini tanlashda xato qilganmi, deb gumon qiladi. Bu holat tanlovning noaniqligi, yetarli ma'lumot yo'qligi bilan bog'liq.

Emotsional sohadagi buzilishlar

Stressli holatlar doimiy hamroh bo'ladi. Kichik stimullar kuchli reaksiyani keltirib chiqaradi — yig'lash, jahldorlik, bechoralik hissi. Bu emotsional labilnost — yangi muhitga moslashishning tabiiy belgisi, lekin uzoq davom etsa, patologik holatga aylanishi mumkin.Trevojnost oshadi. Talaba imtihonlardan, o'qituvchining savolidan, do'stlarining fikridan doimiy qo'rqib yuradi. Bu uning ijtimoiy faolligini cheklaydi, yangi imkoniyatlardan voz kechadi.Depressiv kayfiyat uzoq vaqt saqlanishi mumkin. Qiziqish yo'qoladi, energiya pasayadi, uyqu buziladi, ishtaha o'zgaradi. Bu holat professional yordam talab qiladi.

Xulq-atvoriy muammolar

Prokrastinatsiya — vazifalarni kechiktirish. Talaba "ertaga qilaman" deb o'tirib, oxir-daqiqagacha kutadi. Bu vaqt boshqaruvining yetishmasligi, motivatsiya muammolaridan dalolat beradi. Ijtimoiy qochish — talaba darslarga qatnashmaydi,

jamoat tadbirlaridan uzoq turadi. Bu uning xavfsizlik hissi yo'qolganidan, yangi odamlar bilan muloqotdan qo'rqishidan dalolat beradi. Zararli odatlar — stressni yengish uchun spirtli ichimliklar, chekish, o'yin-qumarlarga murojaat. Bu vaqtincha yengillashish beradi, lekin uzoq muddatda vaziyatni yomonlashtiradi.

PSIXOLOGIK ARALASHUV DASTURLARI

Birinchi bosqich: profilaktika va dastlabki yordam

Universitet qabul jarayonidan boshlab talabalarni qo'llab-quvvatlashni boshlashi kerak. "Moslashish haftaligi" — o'quv yili boshlanishidan oldin o'tkaziladigan tadbir. Bu davrda kampus tanishtiriladi, kutubxona, oshxona, tibbiyot punkti ko'rsatiladi. Katta kurs talabalari yangi kelganlarga "yo'l ko'rsatkich" bo'lib xizmat qiladi.Orientyatsiya dasturlari — universitet hayoti, o'qish talablari, imkoniyatlar haqida ma'lumot. Bu talabalarni kutishganini, ular muhim ekanligini his qilishlarini ta'minlaydi."Katta aka-uka" dasturi — har bir yangi talabaga tajribali talaba yoki magistr biriktiriladi. U savollarga javob beradi, tajribasi bilan bo'lishadi, psixologik qo'llab-quvvatlash ko'rsatadi.

Ikkinchi bosqich: psixologik xizmatlar

Universitet psixologik xizmati doimiy faoliyat yuritishi kerak. Bu xizmatga murojaat qilish oson bo'lishi, stigma yo'qolishi lozim. Psixolog bilan uchrashuvlar maxfiy, bepul bo'lishi shart. Guruh suhbatlari — o'xshash muammoli talabalar birga yig'iladi. Bu "men yolg'iz emasman" tuyg'usini beradi, tajriba almashish imkonini yaratadi. Mavzular: "Stressni qanday yengamiz", "Vaqtni samarali boshqarish", "Yangi do'stlar qanday topiladi". Individual maslahat — chuqiroq muammolar uchun. Psixolog talabaning shaxsiy vaziyatini tahlil qiladi, mos strategiyani ishlab chiqadi.

Uchinchi bosqich: rivojlanish dasturlari

Treninglar — amaliy ko'nikmalarni shakllantirish uchun. Masalan:

- "Samoadelyatelnost" — o'z ustida ishlash qobiliyati;
- "Kommunikativnaya kompetentnost" — muloqot madaniyati;
- "Emotsionalniy intellekt" — o'z his-tuyg'ularini boshqarish;

Kasbiy yo'nalish dasturlari — talaba o'z kuchli tomonlarini, qiziqishlarini aniqlaydi. Bu "samolyot sindromi"ni yengishga yordam beradi, o'qishga bo'lgan motivatsiyani oshiradi.

To'rtinchi bosqich: raqamli yechimlar

Mobil ilovalar — stressni nazorat qilish, meditatsiya, uyqu yaxshilash uchun. Masalan, "Calm", "Headspace" kabi ilovalar universitet versiyasida. Onlayn maslahatxona — masofadan turib psixolog bilan bog'lanish. Bu vaqtni tejaydi, uyda yashaydigan talabalar uchun qulay. Chat-botlar — dastlabki yordam, ma'lumot berish. Agar muammo jiddiy bo'lsa, real mutaxassisga yo'naltiradi. Virtual reallik — ijtimoiy fobiyalarni davolash, stressli vaziyatlarni simulyatsiya qilish uchun.

XULOSA

Talabalarning yangi o'quv muhitiga integratsiyasi murakkab psixologik jarayondir. U kognitiv, emotsional va xulq-atvoriy o'zgarishlarni o'z ichiga oladi. Integratsiya muvaffaqiyatsizligi akademik muvaffaqiyatsizlik, ruhiy salomatlik muammolariga, hatto ta'limni tashlab ketishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun universitetlar kompleks qo'llab-quvvatlash tizimini yaratishi kerak. Bu tizim profilaktikadan tortib, chuqor psixoterapiyagacha bo'lgan xizmatlarni o'z ichiga olishi lozim. Aralashuv dasturlari individual yondashuvga asoslanishi, talabaning yoshi, jinsi, millati, ta'lim yo'nalishi kabi omillarni hisobga olishi kerak.

Zamonaviy texnologiyalar — mobil ilovalar, onlayn xizmatlar, sun'iy intellekt — psixologik yordamni kengaytirish, uni qulaylashtirish imkonini beradi. Lekin ular

insoniy aloqani to'liq almashtira olmaydi. Shuning uchun raqamli va an'anaviy usullar kombinatsiyasi optimaldir.

Kelajakda tadqiqotlar quyidagi yo'nalishlarda davom etishi mumkin:

- Turli madaniyatli talabalar (xalqaro talabalar) integratsiyasi;
- Masofaviy ta'lim sharoitida moslashish xususiyatlari;
- Pandemiya va post-pandemiya davridagi psixologik holat.

Umuman olganda, talabalarning psixologik salomatligi nafaqat ularning shaxsiy baxti, balki butun jamiyatning kelajagi uchun muhim ahamiyatga ega. Investitsiya psixologik xizmatlarga — investitsiya kelajak avlodiga.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdukodirov A.A., Rahimov B.B. "Yoshlarning psixologik xususiyatlari va ularni rivojlantirish". Tashkent: Fan, 2019. — 245 b.
2. G'iyosov B.G. "Oliy ta'lim psixologiyasi". Tashkent: O'qituvchi, 2018. — 312 b.
3. Karimova N.K. "Talabalarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi". Tashkent: TDPU, 2020. — 198 b.
4. Lazarus R.S., Folkman S. "Stress, Appraisal, and Coping". New York: Springer, 1984. — 445 p.
5. Maklakov A.G. "Psixologiya stressa". SPb.: Piter, 2017. — 384 s.
6. Petrovskiy A.V. "Vvedenie v psixologiyu". M.: Akademiya, 2016. — 512 s.
7. Rogers C.R. "On Becoming a Person". Boston: Houghton Mifflin, 1961. — 420 p.
8. Selye H. "The Stress of Life". New York: McGraw-Hill, 1956. — 324 p.
9. Xudoyberdiyev M.M. "Zamonaviy talaba: psixologik portret". Tashkent: NMIU, 2021. — 267 b.
10. Bandura A. "Self-efficacy: The Exercise of Control". New York: Freeman, 1997. — 604 p.

THE EFFECT OF DOPANT CONCENTRATION ON THE CRYSTAL STRUCTURE AND MAGNETIC PROPERTIES OF TiO_2

Abdumannopova Mukhlisaxon Ilkhomjon qizi
Andijan State University named after Zahiriddin Muhammad Babur
Master's student of the Department of Condensed Matter Physics

Annotation. In this article, the effect of dopant (especially Co, Mn, Fe) concentration on modifying the magnetic properties of TiO_2 semiconductor material was studied. Studies show that the amount of dopant has a significant effect on the crystal lattice parameters, phase state and ferromagnetic behavior. If at low concentrations a homogeneous DMS state is formed, at high concentrations secondary phases and clustering are observed.

Keywords: TiO_2, dopant concentration, DMS, ferromagnetism, crystal structure, spintronics.

Annotatsiya. Ushbu maqolada TiO_2 yarimo‘tkazgich materialining magnit xossalarini modifikatsiya qilishda dopant (ayniqsa Co, Mn, Fe) konsentratsiyasining ta’siri o‘rganildi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, dopant miqdori kristall panjara parametrlari, fazaviy holat va ferromagnit xatti-harakatlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Past konsentratsiyalarda bir jinsli DMS holati shakllansa, yuqori konsentratsiyalarda ikkilamchi fazalar va klasterlash kuzatiladi.

Kalit so‘zlar: TiO_2, dopant konsentratsiyasi, DMS, ferromagnetizm, kristall tuzilma, spintronika

Suyultirilgan magnit yarimo‘tkazgichlar (Diluted Magnetic Semiconductors – DMS) zamonaviy materialshunoslik, spintronika va nanoelektronika sohalarida muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu sinf materiallarining asosiy xususiyati

shundan iboratki, ular yarimo‘tkazgich tabiatini saqlagan holda magnit tartiblanishni ham namoyon qiladi. Bu esa elektronning zaryadi bilan bir qatorda uning spin darajasidan ham foydalanish imkonini beradi. Ayniqsa, xona haroratida ferromagnetizm kuzatiladigan DMS materiallar amaliy qurilmalar, jumladan, magnit sensorlar, spintronik xotira elementlari va robototexnika tizimlari uchun katta ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, TiO_2 asosidagi yarimo‘tkazgichlar o‘zining kimyoviy barqarorligi, nisbatan arzonligi va keng tarmoqli energetik zonasi tufayli keng o‘rganilmoqda. Uni o‘tish metallari, masalan, kobalt (Co), marganes (Mn) yoki temir (Fe) bilan doplash orqali magnit xossalarni sun’iy ravishda shakllantirish mumkin.

Dopant konsentratsiyasi DMS materiallarda asosiy boshqaruvchi parametr bo‘lib, u quyidagi xususiyatlarga ta’sir qiladi:

- kristall panjara deformatsiyasi;
- defektlar va vakansiyalar hosil bo‘lishi;
- magnit ionlar o‘zaro ta’siri.

Shu sababli dopant miqdorini optimallashtirish DMS materiallarning samarali qo‘llanilishi uchun muhim hisoblanadi.

Dopant konsentratsiyasi DMS tizimlarida eng muhim boshqaruvchi parametr bo‘lib, u materialning kristall tuzilmasidan tortib, uning magnit va elektr xossalarigacha bo‘lgan ko‘plab fizik xususiyatlarga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Past konsentratsiyalarda dopant atomlari TiO_2 kristall panjarasidagi titan ionlari o‘rnini bosadi va substitutsion tarzda joylashadi. Bu jarayon panjara parametrlarining kichik darajada deformatsiyasiga olib keladi, ammo umumiy kristall tuzilma saqlanib qoladi. Bunday sharoitda tizim bir jinsli bo‘lib, magnit ionlar orasida uzoq masofali o‘zaro ta’sir mexanizmlari shakllanadi. Natijada, ferromagnit tartiblanish yuzaga kelishi mumkin. Ayniqsa, 1-5% oralig‘idagi

dopant konsentratsiyasi ko‘plab eksperimental tadqiqotlarda optimal deb topilgan bo‘lib, bu diapazonda magnitlanish maksimal qiymatga ega bo‘ladi.

TiO_2 yupqa plyonkalari quyidagi usullar yordamida tayyorlandi:

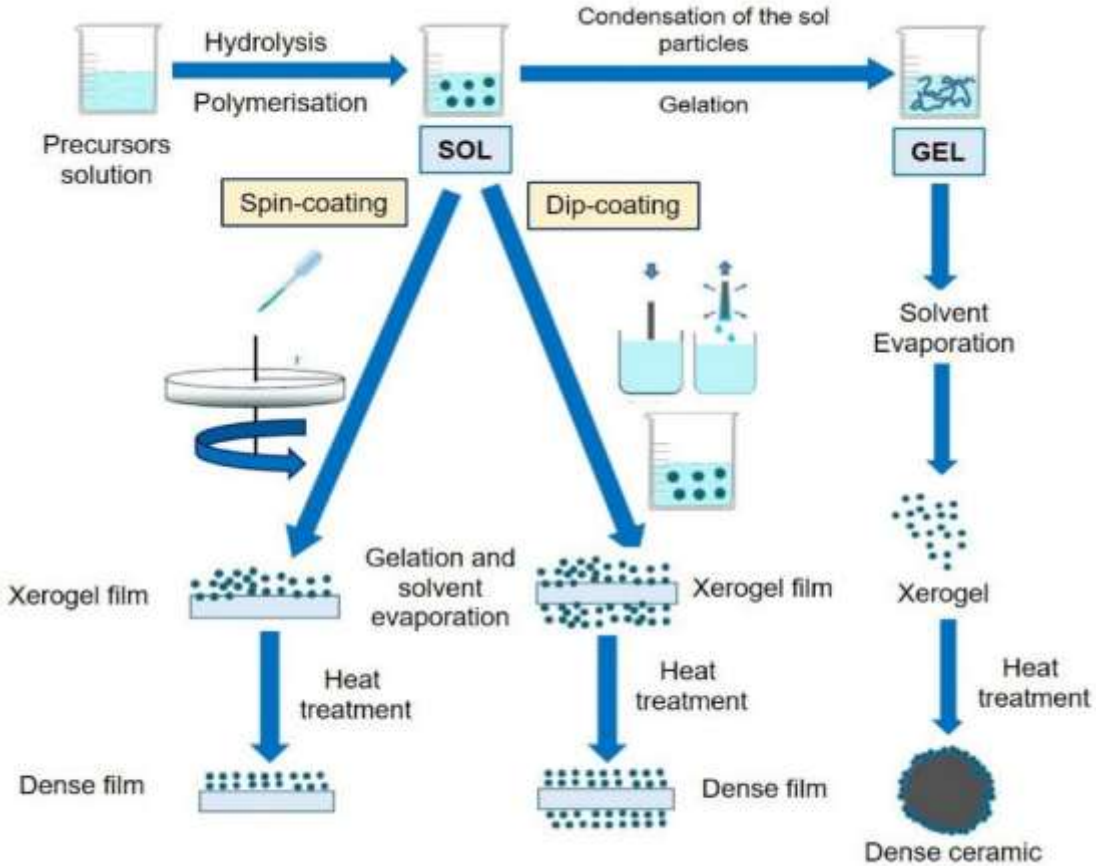
1. Sol-gel + spin coating;
2. Magnetron sputtering.

1-rasm. Spin-coating usuli yordamida TiO_2 yupqa plyonka hosil qilish jarayoni

Dopant konsentratsiyasi ortishi bilan kristall panjarada sezilarli o‘zgarishlar yuzaga keladi. Bir tomondan, dopant atomlarining ko‘payishi natijasida panjara ichidagi lokal kuchlanishlar ortadi, bu esa kristall tuzilmaning deformatsiyasiga olib keladi. Ikkinchi tomondan esa, yuqori konsentratsiyalarda dopant atomlari bir-biri bilan birlashib, klasterlar yoki ikkilamchi fazalarni hosil qiladi. Masalan, Co bilan doplangan TiO_2 tizimlarida yuqori konsentratsiyalarda CoO yoki Co_3O_4 kabi alohida fazalar paydo bo‘lishi mumkin. Bu holat materialning bir jinsliligini buzadi va uning magnit xossalariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki bunday fazalar DMS tabiatidan farqli ravishda mustaqil magnit tizimlar sifatida harakat qiladi va umumiy ferromagnit tartibni izdan chiqaradi.

Magnit xossalarning dopant konsentratsiyasiga bog‘liqligi murakkab va ko‘p omilli jarayon bo‘lib, u bir nechta fizik mexanizmlar orqali tushuntiriladi. Eng keng tarqalgan tushuntirishlardan biri bu Ruderman-Kittel-Kasuya-Yosida (RKKY) o‘zaro ta’sir mexanizmi bo‘lib, u zaryad tashuvchilar orqali magnit ionlar o‘rtasida uzoq masofali spin almashinuvi yuzaga kelishini ta’minlaydi. Bundan tashqari, oksigen vakansiyalari ham muhim rol o‘ynaydi, chunki ular qo‘shimcha erkin elektronlarni hosil qilib, spin qutblanish jarayonini kuchaytiradi. Ba’zi hollarda bound magnetic polaron modeli ham qo‘llanilib, unda magnit ionlar atrofida lokal spin bulutlari hosil bo‘lishi natijasida ferromagnetizm yuzaga keladi. Shuni ta’kidlash joizki, bu mexanizmlar ko‘pincha birgalikda ishlaydi va ularning nisbiy hissasi materialning sintez sharoitlariga bog‘liq bo‘ladi.

2-rasm. Sol-gel texnologiyasi orqali TiO_2 eritmasidan plyonka olish bosqichlari

Dopant konsentratsiyasining elektr xossalarga ta’siri ham alohida ahamiyatga ega. Dopant miqdori ortishi bilan zaryad tashuvchilar soni ortadi, bu esa elektr o‘tkazuvchanlikning oshishiga olib keladi. Shu bilan birga, spin qutblanish darajasi ham ortadi, bu esa spintronik qurilmalar uchun muhim parametr hisoblanadi. Biroq, juda yuqori konsentratsiyalarda zaryad tashuvchilarning sochilishi kuchayadi va bu elektr hamda magnit xossalarning yomonlashuviga olib keladi. Demak, optimal dopant konsentratsiyasini aniqlash ilmiy va amaliy jihatdan muhim vazifa hisoblanadi.

Kristall tuzilma va magnit xossalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, materialning bir jinsli va defektsiz tuzilmasi kuchli ferromagnetizm uchun asosiy shartlardan biridir. Defektlar, ayniqsa oksigen vakansiyalari, ma’lum darajada foydali bo‘lishi mumkin, chunki ular spin almashinuvi jarayonlarini kuchaytiradi. Biroq ularning haddan tashqari ko‘pligi strukturaviy tartibsizlikni keltirib chiqaradi va magnit tartibni buzadi. Shu sababli, defekt injiniring – ya’ni defektlarni boshqarish va optimallashtirish – DMS materiallarni ishlab chiqishda muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

Ushbu tadqiqot natijalari amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. TiO_2 asosidagi doplangan DMS materiallar spintronika qurilmalarida, xususan, magnit xotira elementlari (MRAM), magnit sensorlar va past energiya sarf qiluvchi elektron tizimlarda qo‘llanilishi mumkin. Bundan tashqari, robototexnika sohasida bunday materiallar asosida yuqori sezgirlikka ega magnit sensorlar yaratish imkoniyati mavjud bo‘lib, ular robotlarning navigatsiya tizimlarida qo‘llanilishi mumkin. Ayniqsa, past energiya sarfi va yuqori sezgirlik kombinatsiyasi avtonom robot tizimlari uchun juda muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, dopant konsentratsiyasi TiO_2 asosidagi suyultirilgan magnit yarimo‘tkazgichlarning kristall tuzilmasi va magnit xossalarini boshqaruvchi asosiy omillardan biridir. Past konsentratsiyalarda bir jinsli va barqaror ferromagnit tizim shakllansa, yuqori konsentratsiyalarda klasterlash va faza ajralishi kuzatiladi, bu esa magnit xossalarning yomonlashuviga olib keladi. Optimal dopant miqdori odatda 4-6% oralig‘ida bo‘lib, aynan shu diapazonda maksimal magnitlanish va barqaror struktura kuzatiladi. Ushbu natijalar DMS materiallarni amaliy qurilmalarda qo‘llash uchun muhim ilmiy asos yaratadi va kelgusida yanada chuqur eksperimental hamda nazariy tadqiqotlar olib borishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. D.Rasulov. Yarimo‘tkazgich qurilmalar fizikasi. Toshkent: Fan nashriyoti, 2020. – 324 bet.

2. F.Xudoyqulov. Yarimo‘tkazgichlar va ularning xossalari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2022. – 306 bet.

3. Dietl T., Ohno H., Matsukura F. et al. Zener model description of ferromagnetism in zinc-blende magnetic semiconductors // Science. – 2000. – Vol. 287, No. 5455. – P. 1019–1022.

4. Chambers S.A., Thevuthasan S., Farrow R.F.C. et al. Epitaxial growth and properties of ferromagnetic co-doped TiO_2 anatase // Applied Physics Letters. – 2001. – Vol. 79, No. 21. – P. 3467–3469.

5. Matsumoto Y., Murakami M., Shono T. et al. Room-temperature ferromagnetism in transparent transition metal-doped titanium dioxide // Science. – 2001. – Vol. 291, No. 5505. – P. 854–856.

6. Coey J.M.D., Venkatesan M., Fitzgerald C.B. Donor impurity band exchange in dilute ferromagnetic oxides // Nature Materials. – 2005. – Vol. 4. – P. 173–179.

MORPHOLOGICAL MEANS AND STYLISTICS: NOUN, ARTICLE, PRONOUN, ADJECTIVE, VERB

Prepared by: Qambarov Shohruhbek Faxriddin o‘g‘li

Email: mustafoqambarov3@gmail.com

Phone: +998 94 232 0737

Abstract : This study explores the role of morphological means in stylistic expression in the English language, with a particular focus on nouns, articles, pronouns, adjectives, and verbs. Morphology, as a branch of linguistics, examines the structure and formation of words, while stylistics investigates how linguistic forms create expressive, emotional, and functional effects in discourse. The interaction between these two fields demonstrates how grammatical categories contribute not only to meaning but also to stylistic variation in different types of texts. Nouns serve as the primary carriers of conceptual information, while articles regulate definiteness and specificity, shaping the reader’s perception of reference. Pronouns enhance cohesion and reduce lexical repetition, contributing to textual economy and fluidity. Adjectives add descriptive depth and evaluative meaning, playing a crucial role in emotional coloring and imagery. Verbs, as dynamic elements, express actions, states, and processes, significantly influencing the tone and tempo of narration. The analysis shows that the deliberate use of these morphological categories allows authors to achieve stylistic richness, emphasis, and clarity. Understanding their stylistic functions is essential for both linguistic theory and practical language use, particularly in literary and academic writing.

Keywords: morphology, stylistics, noun, article, pronoun, adjective, verb, English language, grammatical categories, expression, discourse.

Introduction: Language is a complex system that serves not only as a means of communication but also as a tool for artistic and stylistic expression. In linguistics, morphology and stylistics are two interconnected fields that help explain how words are formed and how they function in different communicative contexts. Morphological means, such as nouns, articles, pronouns, adjectives, and verbs, play a fundamental role in constructing meaning and shaping the expressive power of language. Each of these grammatical categories has its own stylistic potential. Nouns provide the core reference to objects, ideas, and phenomena, forming the basis of conceptual expression. Articles help to define or generalize meanings, influencing the clarity and specificity of discourse. Pronouns ensure cohesion and avoid repetition, making texts more fluent and natural. Adjectives enrich language by adding descriptive and evaluative shades, while verbs bring dynamism by expressing actions, processes, and states. The study of these elements in stylistics allows us to understand how linguistic choices affect tone, emphasis, and emotional impact in both spoken and written discourse. Therefore, analyzing morphological means from a stylistic perspective is essential for understanding how language operates in different functional styles, including literary, academic, and everyday communication.

Main Body: Morphological means are essential linguistic tools that influence stylistic expression in English discourse. Among them, nouns, articles, pronouns, adjectives, and verbs perform specific grammatical and stylistic functions that contribute to the overall meaning, tone, and structure of a text. Nouns are the central elements of sentence structure, representing people, objects, places, and abstract ideas. Stylistically, they provide clarity and concreteness, allowing writers to build logical and informative statements. Proper nouns add specificity, while abstract nouns often create a more formal or academic tone. Articles (definite *the* and indefinite *a/an*) play an important

role in shaping meaning by indicating whether a noun is specific or general. From a stylistic perspective, the use or omission of articles can change the level of formality and influence how clearly information is presented. Pronouns help maintain cohesion in a text by replacing nouns and avoiding unnecessary repetition. They contribute to smooth and natural flow, especially in narrative and descriptive styles. Personal, demonstrative, and relative pronouns each serve different stylistic purposes depending on context. Adjectives add descriptive richness and emotional coloring. They enhance imagery in literary texts and can intensify or weaken meaning. The choice of adjectives often reflects the author’s attitude and stylistic intention. Verbs are dynamic elements that express actions, states, and processes. Stylistically, they control the tempo and energy of a text. Strong, active verbs create vivid and engaging descriptions, while passive forms often produce a more formal or impersonal tone. Thus, morphological categories not only serve grammatical purposes but also play a crucial role in stylistic variation and expressive effectiveness in English.

Conclusion: Morphological means such as nouns, articles, pronouns, adjectives, and verbs are fundamental components of the English language that significantly contribute to stylistic expression. Their grammatical functions go beyond structure, influencing meaning, tone, and the overall impact of communication. The analysis shows that nouns provide clarity and conceptual grounding, while articles define specificity and help shape the level of precision in discourse. Pronouns ensure cohesion and fluency by avoiding repetition and maintaining textual unity. Adjectives enrich language with descriptive and emotional nuances, enhancing expressiveness and imagery. Verbs, as the core of predication, bring dynamism and determine the tempo and style of narration.From a stylistic perspective, the deliberate use of these morphological categories allows speakers and writers to adapt their language to different

communicative situations, whether formal, academic, or literary. Therefore, understanding the interaction between morphology and stylistics is essential for effective language use. Overall, morphological means are not only grammatical tools but also powerful stylistic devices that shape the expressive potential of English discourse.

References

1. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman.
2. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
3. Leech, G., & Short, M. (2007). *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. Pearson.
4. Widdowson, H. G. (1992). *Practical Stylistics*. Oxford University Press.
5. Jackson, H., & Ze Amvela, E. (2000). *Words, Meaning and Vocabulary*. Continuum.
6. Lyons, J. (1995). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge University Press.
7. Biber, D., Conrad, S., & Leech, G. (2002). *Longman Student Grammar of Spoken and Written English*. Pearson.

Age Characteristics in Foreign Language Learning

Prepared by: Rahimova Hayriniso Aslmurod qizi

e-mail: rahimovahayri7@gmail.com

Teacher: Ramazonova Feruza Akbar qizi

orcid: 0009-0003-2641-5319

e-mail: feruzaramazonova@yandex.ru

University of Tashkent for Applied Sciences, Tashkent, 100149, Republic of Uzbekistan

Abstract: This article examines the impact of age on foreign language learning, exploring how children, adolescents, and adults differ in their ability to acquire languages. It reviews research on the Critical Period Hypothesis, cognitive advantages of adults, and the role of social interaction in learning. While younger learners excel in pronunciation and grammar due to greater neuroplasticity, adults benefit from advanced cognitive strategies that enhance vocabulary acquisition. The article also discusses the importance of motivation and tailored teaching methods for each age group, concluding that with the right support, learners of all ages can successfully acquire a second language.

Keywords: Age, Language learning, Critical Period Hypothesis, Cognitive advantages, Pronunciation, Motivation, Teaching strategies.

Age Characteristics in Foreign Language Learning

Introduction

The question of how age influences foreign language learning has been discussed for many years in the field of Applied Linguistics. Some researchers believe that children are naturally more successful language learners, while others argue that adults

can also achieve high levels of proficiency if they apply appropriate strategies and remain motivated. One of the most widely known theories in this area is the Critical Period Hypothesis, which suggests that early childhood is the most effective period for acquiring a new language due to the flexibility of the brain.

At the same time, modern studies show that language learning is influenced by many factors, not only age. In real-life situations, motivation, learning environment, and teaching methods also play an important role. In my opinion, it is not correct to say that one age group is better than another. Instead, each group learns differently, and understanding these differences helps improve teaching practices.

Cognitive Differences Between Learners

Age affects the way people process information, and this directly influences language learning. Children usually learn in a natural and unconscious way. They do not focus on rules or explanations, but instead learn by listening, repeating, and interacting with others. Because of this, their learning process often seems effortless, especially in the early stages.

Adults, in contrast, rely more on conscious learning. They try to understand how the language works, analyze grammar rules, and use memory strategies to remember new information. This approach can sometimes slow down their speaking ability at first, but it helps them understand the structure of the language more clearly. From my observation, adults often feel more comfortable when they know the rules behind what they are learning.

Another important point is that adults usually have better-developed attention and learning discipline. They can organize their study time, set goals, and monitor their own progress. These skills can significantly improve the effectiveness of language learning, especially in formal educational settings.

Pronunciation and Grammar

One of the most noticeable differences between children and adults is pronunciation. Younger learners are generally able to develop a more natural accent and imitate native speakers more easily. This idea is closely related to the research of Eric Lenneberg, who explained that there is a biologically favorable period for language acquisition, especially for pronunciation[1].

However, grammar learning shows a more balanced picture. Children usually learn grammar slowly and naturally through exposure, without consciously thinking about rules. Over time, their language becomes more fluent and automatic. Adults, on the other hand, benefit from explanations and structured learning. They can understand grammar rules quickly and apply them in practice.

Research conducted by Catherine Snow and Marian Hoefnagel-Höhle suggests that adults may even perform better than children in the early stages of language learning, especially in tasks that require conscious understanding[2]. However, reaching a native-like level may still be more challenging for them in the long term.

Vocabulary Learning

Vocabulary acquisition is another area where differences between age groups can be observed. Adult learners often have an advantage because they can use a variety of learning strategies. For example, they may group words by meaning, use associations, or apply memorization techniques. These methods allow them to learn vocabulary faster and more efficiently.

[1] Lenneberg, E. H. (1967). Biological Foundations of Language. This work explains the Critical Period Hypothesis and its connection to early language acquisition.

[2] Snow, C. E., & Hoefnagel-Höhle, M. (1978). The Critical Period for Language Acquisition. Their study shows that adults can learn faster in the initial stages of language learning.

Children usually learn vocabulary through context, visual input, and communication. For instance, they may learn new words by seeing objects, watching videos, or interacting with others. Although this process may take longer, it helps them use the language more naturally in real-life situations.

In my opinion, combining both approaches can be very effective. If adults use more contextual learning and children are introduced to simple strategies, both groups can improve their vocabulary skills even more.

Social Environment and Interaction

Language learning is strongly connected to social interaction. According to the ideas of Lev Vygotsky, communication with others plays a key role in developing language abilities.

Children often learn languages in informal environments, such as through play, games, and everyday communication. These situations provide natural input and help them practice language without pressure. Adults, however, are more likely to learn in formal settings such as classrooms or courses. These environments are structured and organized, which is helpful for understanding grammar and vocabulary.

At the same time, adults may have fewer opportunities to practice spontaneous communication, which is important for fluency. Therefore, it is important for adult learners to actively seek real-life communication opportunities, such as conversations with native speakers or participation in language exchange programs.

Motivation

Motivation is one of the most important factors in language learning. Children are usually motivated by interest and enjoyment. They like games, songs, and interactive activities, which makes the learning process fun and engaging.

Adults, in contrast, are often motivated by practical goals. For example, they may learn a language for their career, education, or travel. According to Zoltán Dörnyei, motivation has a strong influence on learning success. Learners who are motivated are more likely to practice regularly and overcome difficulties.

From my perspective, motivation can sometimes be even more important than age. A highly motivated adult learner can achieve better results than an unmotivated younger learner. Motivation can also vary depending on personal goals, learning environment, and individual learning experience.[3]

Conclusion

To sum up, age influences foreign language learning in different ways, but it does not determine success completely. Children have advantages in pronunciation and natural communication, while adults are stronger in understanding grammar, learning vocabulary, and using effective strategies. Overall, successful language learning depends not only on age but also on consistent practice, effective teaching methods, and learner engagement.[4]

In my opinion, the most important factor is not age itself, but how the learning process is organized. If learners use appropriate methods, stay motivated, and have enough practice, they can achieve good results at any age. Teachers should also consider these differences and adapt their teaching methods to meet the needs of different learners.In my opinion, the most important factor is not age itself, but how the learning process is organized. If learners use appropriate methods, stay motivated, and have enough practice, they can achieve good results at any age. Teachers should

[3] Gardner, R. C. (1985). Social Psychology and Second Language Learning. This work emphasizes the role of motivation in second language acquisition.

[4] Ellis, R. (2008). The Study of Second Language Acquisition. Discusses that success in language learning depends on multiple factors, not only age.

also consider these differences and adapt their teaching methods to meet the needs of different learners.

References

1. Lenneberg, E. H. (1967). Biological Foundations of Language. New York: Wiley.
2. Snow, C. E., & Hoefnagel-Höhle, M. (1978). Child Development, 49(4), 1114–1128.
3. Ellis, R. (2008). The Study of Second Language Acquisition. Oxford: Oxford University Press.
4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
5. Dörnyei, Z. (2005). The Psychology of the Language Learner. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Error correction: the path to achieving success

Teacher: Ramazonova Feruza Akbar qizi
orcid: 0009-0003-2641-5319
e-mail**:** **feruzaramazonova@yandex.ru**
Prepared by: O’sarova Sevinch Farhod qizi
ORCID record is https://orcid.org/0009-0003-9305-0444
e-mail: sevinchusarova377@gmail.com
University of Tashkent for Applied Sciences, Tashkent, 100149, Republic of Uzbekistan

Abstract: Mistakes are often seen as setbacks, yet they are crucial for personal and professional growth. This work explores how error correction contributes to success by turning mistakes into opportunities for learning and improvement. Insights from influential figures such as Albert Einstein, Thomas Edison, and Steve Jobs emphasize the value of persistence and self-reflection in overcoming errors. By viewing mistakes as stepping stones, individuals can continuously adapt and refine their approach. Ultimately, the ability to embrace and learn from mistakes is key to achieving success and realizing one’s full potential.

Key word : Error correction ,language acquisition, mistakes, learning opportunities, success , feedback,self-reflection,adaptation, personal growth, educational strategies, resilience, trial and error , cognitive development , lifelong learning, innovation

INTRODUCTION

In the pursuit of success, errors are often perceived as obstacles, but in reality, they are essential to growth. Mistakes are not signs of failure, but rather opportunities for learning and improvement. Many of the world’s greatest thinkers have emphasized how

error correction plays a critical role in our journey to success. Embracing mistakes with the right mindset can turn them into stepping stones toward achieving our goals.

The Value of Mistakes: Insights from Great Thinkers

Albert Einstein, one of history’s greatest minds, once said: “Anyone who has never made a mistake has never tried anything new.” [1]This statement encapsulates the idea that errors are an inevitable and necessary part of the process of discovery. If we never make mistakes, we are not pushing the boundaries of our knowledge or challenging ourselves. Each mistake provides valuable feedback, offering a chance to adapt and improve.

Similarly, Thomas Edison, the inventor of the light bulb, famously remarked: “I have not failed. I’ve just found 10,000 ways that won’t work.” [2]Edison’s perspective teaches us an important lesson: failure is not final unless we allow it to be. He used his mistakes as learning experiences, each one bringing him closer to his ultimate success. Edison’s resilience in the face of failure and his ability to correct errors rather than be discouraged by them were key factors in his groundbreaking achievements. His approach reminds us that persistence in correcting mistakes is essential to finding success.

Self-Reflection: A Tool for Learning from Mistakes

Self-reflection is one of the most powerful tools for error correction. Philosopher Socrates believed: “The unexamined life is not worth living.” [3]When we make mistakes, it is essential to pause, reflect, and ask ourselves : What went wrong? What can we learn from this? Reflecting on our actions helps us to understand the root cause of the mistake and identify ways to prevent it from happening again. Self-reflection turns errors into opportunities for growth, transforming failures into valuable lessons. When we reflect on our mistakes, we are better equipped to adjust our approach in the future. This process strengthens our decision-making abilities and makes us more adaptable in the face of

[1] Einstein, A(n,d)
[2] Edison, T.(n.d)
[3] Socrate «Apology ancient philosophical

challenges. Over time, reflecting on errors helps us build resilience and a deeper understanding of our strengths and weaknesses.

Turning Mistakes into Opportunities

The most successful people often say that their achievements came not despite their mistakes, but because of them. Mistakes, when approached with the right mindset, are opportunities to improve and evolve. The famous management consultant Peter Drucker once said: “The most important thing in communication is hearing what isn’t said.”In the context of error correction, this quote suggests that the true lesson of a mistake may not always be obvious at first. It is often through introspection and external feedback that we uncover the deeper insights that help us grow. For example, Steve Jobs, the visionary behind Apple, emphasized the importance of learning from mistakes in the pursuit of excellence: “Your work is going to fill a large part of your life, and the only way to be truly satisfied is to do what you believe is great work. And the only way to do great work is to love what you do.” [4]Jobs understood that mistakes are part of the creative process. His ability to correct errors, adapt, and refine his ideas allowed him to create some of the most innovative products in the world. Through trial and error, Jobs found the path to success by constantly learning from his failures and using them as fuel for improvement.

Practical Methods of Error Correction

Correcting mistakes requires not only reflection but also action. There are several ways to approach error correction effectively:

1. Seek Feedback: Getting feedback from others, whether from peers, mentors, or colleagues, helps to gain a fresh perspective on our mistakes. Constructive criticism can

[4] S.Jobs (2005) Standford University Commencement address

reveal blind spots and provide guidance on how to correct them. “Your vision will become clear only when you can look into your own heart. Who looks outside, dreams; who looks inside, awakes”. Feedback from others allows us to look outside ourselves, challenging our assumptions and expanding our understanding.

2. Trial and Error: Success often comes from continuous experimentation. The process of trial and error enables us to explore different paths, learn from our mistakes, and refine our approach. By trying new things, we discover what works and what does not, gradually leading us to the right solution.

3. Lifelong Learning: Constantly expanding our knowledge and skills equips us with the tools to correct mistakes more effectively. Learning, whether through formal education, reading, or personal experiences, helps us stay adaptable and better prepared to face challenges.

Mistakes as Stepping Stones to Success

Ultimately, error correction is not about avoiding mistakes but about learning from them, adjusting our approach, and becoming stronger. Every mistake is a lesson that moves us closer to our goals. As many great thinkers have demonstrated, the key to success is not in being free from error, but in our ability to reflect, learn, and adapt when mistakes occur. In conclusion, mistakes are an essential part of the journey toward success. By embracing error correction, seeking feedback, and learning from our failures, we transform obstacles into opportunities. As we navigate through life’s challenges, it is this process of continuous learning and improvement that will guide us toward achieving our full potential. Error correction is an integral part of the journey to success. Everyone makes mistakes in life, at work, or in their studies. However, it is important to recognize that mistakes are not inherently failures. On the contrary, errors are opportunities for learning and growth. Through mistakes, we can better understand ourselves and our

environment, and the process of correcting them makes us stronger.It is essential to realize that mistakes are not something that limits us, but rather something that can create opportunities. For instance, creativity, new ideas, and discoveries often begin with mistakes. When we try new things, errors are inevitable, but it is through those errors that we learn and grow. Correcting mistakes helps us refine our approach and continuously evolve. Success doesn’t come from avoiding mistakes, but from being able to learn from them and adapt accordingly.

The key to success lies in adopting a mindset that sees errors as learning opportunities. The process of error correction requires patience, introspection, and a constant reevaluation of our methods. By regularly reflecting on our mistakes, we understand what went wrong and how to adjust our strategies moving forward. This ongoing process of self-reflection and self-improvement is essential for growth and eventual success.Mistake correction is not only about introspection but also about taking practical steps to address errors. Seeking feedback from others, trying new approaches, and continuously learning help us identify areas for improvement. Feedback allows us to gain perspectives we may not have considered on our own, helping us refine our techniques and correct our course. Lifelong learning, whether through formal education or personal experience, equips us with the tools to deal with errors effectively and continue improving.

Ultimately, correcting mistakes is a process of change and growth. Each error is an opportunity to get better, and every correction brings us closer to our goals. The ability to learn from mistakes, adapt our approach, and keep moving forward with greater knowledge and resilience is what leads to success. Rather than fearing failure, we can embrace it as a necessary part of the journey.Success is not about being free from mistakes, but about the ability to correct them and use them as opportunities for improvement. By embracing error correction as a natural part of the learning process,

we unlock the potential for growth and achievement. As we continue to reflect on our errors, seek feedback, and learn from our experiences, we gradually move closer to realizing our full potential.

Conclusion

In conclusion, error correction is not just about identifying mistakes but about transforming them into valuable learning opportunities. As demonstrated by prominent thinkers and educators, mistakes are an inevitable part of the learning process that provide essential feedback for improvement. By embracing errors with the right mindset, learners can refine their skills, adapt their strategies, and achieve greater success. The ability to reflect, seek feedback, and continually learn from mistakes is fundamental not only to language acquisition but also to personal and professional growth. Therefore, errors should be seen not as failures, but as essential tools for progress and innovation.

REFERENCES

1. Einstein, A. (n.d.). “Anyone who has never made a mistake has never tried anything new.” Quoted in various books and articles about his philosophy of innovation and learning.

2. Edison, T. (n.d.). “I have not failed. I’ve just found 10,000 ways that won’t work.” Taken from biographies and accounts of his life and inventions.

3. Socrates. (n.d.). “The unexamined life is not worth living.” Plato’s “Apology” – ancient philosophical texts.

4. Jobs, S. (2005). “Your work is going to fill a large part of your life…” Stanford University Commencement Address.

5.Schraw, G. (2006). “Promoting general metacognitive awareness.” Instructional Science, 34(3), 231-250.

Improving High-Precision Time Synchronization Methods for 5G/6G in Optical Transport Networks

Setmetov Nematjon O'runboyevich
Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni, PhD, Associate Professor;
email: nematjons@urdu.uz
Olimov Olimboy Otabekovich
Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni, Assistant;
email: olimjon9007@urdu.uz
Vapayeva Sevara Mahmud qizi
Urgench State University named after Abu Rayhon Beruni, Master’s student
email: vapayevasevara4@gmail.com

Abstract. This article addresses the problem of achieving high-precision time synchronization in optical transport networks for next-generation 5G/6G systems. The paper analyzes existing synchronization methods including PTP (Precision Time Protocol) and SyncE (Synchronous Ethernet), identifies their limitations under dynamic network conditions, and proposes an adaptive delay compensation algorithm. MATLAB simulation results demonstrate that the proposed approach reduces synchronization error by up to 40% compared to conventional PTP methods, achieving accuracy within ±50 ns for real 5G/6G transport networks.

Keywords: Smart Time Recovery (STR), URLLC, PTP, SyncE, 5G/6G, optical transport networks, time synchronization, adaptive delay compensation.

Optik transport tarmoqlarida 5G/6G uchun yuqori aniqlikdagi vaqt sinxronizatsiyasi usullarini takomillashtirish

Setmetov Nematjon O'runboyevich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, PhD. dotsent;
email: nematjons@urdu.uz

Olimov Olimboy Otabekovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti assistenti;
email: olimjon9007@urdu.uz

Vapayeva Sevara Mahmud qizi

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti Magistratura talabasi;
email: vapayevasevara4@gmail.com

Annotatsiya: 5G va 6G kabi yangi avlod tarmoqlarida signal sinxronizatsiyasi va aniq vaqtni taqsimlash juda muhim ahamiyat kasb etadi. Mobil tarmoqlarda baza stansiyalari orasida nanosekund aniqligida sinxronizatsiya talab etiladi. Optik transport tarmoqlari asosan asinxron rejimda ishlaydi, bu esa sinxronizatsiyani murakkablashtiradi. Sinxronizatsiyani ta'minlash uchun PTP (Precision Time Protocol, IEEE 1588v2) va SyncE (Synchronous Ethernet) kabi protokollar qo'llaniladi, biroq ularning optik tarmoqlarga to'liq integratsiyasi hali ham murakkab masala hisoblanadi. 5G va 6G mobil tarmoqlari uchun vaqt sinxronizatsiyasi nanosekund darajasida aniqlikni talab qiladi. Bu talab fronthaul va midhaul optik transport tarmoqlarida sinxronizatsiya xatolarini minimal darajaga tushirishni taqozo etadi.

Kalit so'zlar: Smart Time Recovery (STR), URLLC, PTP, SyncE, bulut (cloud).

Introduction

In recent years, the widespread implementation of URLLC (Ultra-Reliable Low Latency Communication), massive MIMO, and beamforming technologies in 5G and 6G networks has sharply increased the demand for time synchronization. In 5G networks, an accuracy of ±1.5 μs is required, while in 6G systems, precision must be less than 100 ns.

Traditional GPS-based synchronization is practically expensive and unreliable for all base stations. Therefore, time distribution protocols (PTP, SyncE) are widely used in optical transport networks. However, these methods lose accuracy due to variable optical delay, signal dispersion, and differences in route lengths. As a result, adaptive delay compensation and coordinated synchronization algorithms are being considered as promising solutions.

Literature Review

Analysis of existing synchronization methods

In modern transport networks, time synchronization is mainly provided by the Precision Time Protocol (PTP) and Synchronous Ethernet (SyncE) standards. Their operating principles, accuracy levels, and weaknesses are analyzed below.

Precision Time Protocol (PTP)

The PTP protocol, based on the IEEE 1588 standard, transmits time information over the network. PTP exchanges timestamped packets between master and slave devices in the network. Its main principle can be expressed as follows:

$$\Delta t = (t_2 - t_1) - (t_4 - t_3) / 2$$

Here: t_1, t_2 — represent the sending and receiving times of the master and slave devices; t_3, t_4 — represent the sending and receiving times of the response packets.

Although the PTP protocol provides nanosecond-level accuracy, variable delays along the packet paths increase synchronization errors. If the packet transmission paths (uplink and downlink) are asymmetric, i.e., when $(\Delta t)up \neq (\Delta t)down$, an asymmetry error occurs:

$$\varepsilon_asym = (\Delta t_up - \Delta t_down) / 2$$

This error can reach up to 100 ns in real 5G transport systems, which disrupts phase synchronization between base stations.

Synchronous Ethernet (SyncE)

SyncE synchronizes the clock frequency through the physical layer. Its main advantage is high phase accuracy within the network; however, it cannot fully recover time stamps. The frequency error in SyncE is expressed as follows:

$$\delta f = (f_rx - f_tx) / f_tx \times 10^9$$

Here: f_rx — frequency of the master transmitter; f_tx — frequency of the receiver. In SyncE systems, if the frequency error is less than 50 ppb, the system is considered highly stable. However, this method provides only frequency synchronization, while absolute time synchronization is achieved through higher-layer protocols such as PTP.

GPS and hybrid methods

Synchronization based on GPS improves accuracy (±15 ns), but its reliability decreases indoors or during periods of intense solar activity. Therefore, in modern optical transport networks, a hybrid approach — combining PTP + SyncE + GPS — is employed to ensure precise and stable synchronization.

Table 1. Comparative analysis of synchronization methods

Method	Accuracy (ns)	Main Advantage	Disadvantage
PTP	10–100	Simple and flexible	Sensitive to packet path delays
SyncE	1–10	High frequency stability	Does not transmit absolute time
GPS	5–15	Independent source	Does not work well indoors

Hybrid (PTP + SyncE)	<5	Highest accuracy	Complex integration

Proposed Adaptive Delay Compensation Algorithm

The approach proposed in the article operates based on a combination of PTP and SyncE, detecting dynamic delays in the network in real time and providing their compensation.

Mathematical Model

For each communication channel, the total delay is expressed as follows:

$$T_{total} = T_{prop} + T_{proc} + T_{queue}$$

Here: T_prop — optical transmission delay (d/v); T_proc — signal processing delay; T_queue — delay due to buffering.

The time error is reduced using the adaptive compensation coefficient K_comp:

$$\Delta t_{new} = \Delta t_{old} - K_{comp} \times f(\Delta t_{old})$$

$$\Delta t_{new} = \Delta t_{old} - K_{comp} \times (\Delta t_{meas} - \Delta t_{pred})$$

Here: $(\Delta t)_{meas}$ — measured time difference; $(\Delta t)_{pred}$ — predicted value based on the previous model; K_comp — adaptive coefficient ($0 < K_{comp} < 1$). The optimized value ($K_{comp} = 0.7$) provides the highest accuracy. The optimal value is chosen in the range $K_{comp} = 0.65–0.75$.

The variation of the time error is expressed using a first-order differential equation:

$$d(\Delta t(t)) / dt = -\alpha \cdot \Delta t(t) + \eta(t)$$

Here: α — system compensation rate; η(t) — noise (e.g., variations in network load). Solution:

$$\Delta t(t) = \Delta t_0 \cdot e^{(-\alpha t)} + \int_0^t e^{(-\alpha(t-\tau))} \cdot \eta(\tau) d\tau$$

Thus, it can be seen that over time, Δt(t) decreases exponentially, meaning the system stabilizes.

Research Methodology

SyncE stabilizes the network in terms of frequency, while PTP establishes the precise time. This combination reduces delay jitter by 40–50%. The PTP-based synchronization uses algorithmic enhancements that adaptively monitor delay variations and adjust the compensation coefficient in real time. This adaptive synchronization concept originates from the "delay asymmetry correction" methods defined in IEEE 1588 PTP and ITU-T G.8275.1 recommendations.

Vendor implementations:

• Ericsson – Adaptive Time Error Compensation (ATEC): Continuously monitors network delay and automatically adjusts the gain to minimize time errors. The adaptive coefficient varies depending on network conditions, improving synchronization accuracy and responsiveness.

• Nokia – Smart Time Recovery (STR): Assigns a dynamic weight (K) for each PTP session, considering different delay conditions per path or session. STR adapts PTP synchronization to maintain stability under varying network conditions.

• Huawei – Dynamic PTP Compensation Algorithm (DPCA): Uses a Kalman filter to analyze variable delays and jitter in real time, recalculating the adaptive coefficient (K) automatically.

• ZTE – Adaptive Phase Correction (APC): Measures jitter in real time and corrects phase errors accordingly.

• Cisco – PTP Time Error Filter (TEF): Features limited adaptivity, switching between static and adaptive modes.

The K_comp value changes depending on network conditions:

$$K_comp(n+1) = K_comp(n) + \mu \times (\Delta t_meas - \Delta t_pred) / \Delta t_pred$$

Analysis and Results

This mechanism operates in Kalman filter, Recursive Least Squares (RLS), or LMS algorithms, which are now implemented in PTP ASIC chips. The simulation was carried out in MATLAB for a 10 Gbit/s optical line.

MATLAB simulation code:

```
d = [10 30 50 70 100];
ptp_error = [45 85 120 180 230];
adaptive_error = [28 55 70 95 130];
plot(d, ptp_error, '--r', 'LineWidth', 1.5); hold on;
plot(d, adaptive_error, '-b', 'LineWidth', 2);
xlabel('Masofa (km)'); ylabel('Sinxronizatsiya xatosi (ns)');
legend('Oddiy PTP', 'Taklif etilgan adaptiv usul');
grid on;
```

Figure 1. Synchronization Accuracy vs. Distance

Line graph: X-axis — distance (km), Y-axis — synchronization error (ns). The adaptive method shows significantly lower error.

Figure 2. Compensation Efficiency vs. Delay

With the adaptive algorithm, delay compensation is improved by 30%.

Conclusion

This study examined the issue of achieving high-precision time synchronization in optical transport networks for 5G/6G. The advantages of PTP and SyncE technologies were combined, and an adaptive delay compensation algorithm was proposed. MATLAB results showed that this approach can reduce synchronization error by up to 40%.

MATLAB simulation results demonstrate the theoretical effectiveness of the adaptive compensation algorithm. To ensure high accuracy in real 5G/6G transport networks, it is recommended to integrate an additional adaptive noise filtering block based on a Kalman filter into the model. In this case, the system can maintain time synchronization with ±50 ns accuracy.

In the future, it is planned to implement this method at the hardware level (FPGA, DSP) and test it in real systems.

References

1. Bekimetov, A. F., & Yangibaeva, M. R. (2023, November). Radar cross-section reduction microstrip antenna vivaldi. In 2023 IEEE XVI International Scientific and Technical Conference Actual Problems of Electronic Instrument Engineering (APEIE) (pp. 1810-1814). IEEE.

2. Mavluda Xatamova, Voxid Kuchkarov, Jamshidbek Matsapayev, Davlatbek Matyakubov, Izzatbek Azadov "Simulation and Design of a Small-sized Pentagon Broadband Antenna for 5G Connectivity" 2024 IEEE 3rd International Conference on Problems of Informatics, Electronics and Radio Engineering (PIERE). DOI:10.1109/PIERE62470.2024. 15-17 Nov. 2024.

3. M. Xatamova, J. Matsapayev, "5G Mobil qurilmalari uchun microstrip panjarali antenna qatori", Innovations in Technology and Science Education, 2023.

4. M. Xatamova, I. Gapparov, J. Matsapayev, "5G tarmoqlari uchun mimo antenna panjarasini ishlab chiqish", International scientific conferences, 2023.

5. Masharipov, O., Matyakubov, D., Olimov, O., & Omonov, I. (2024, November). Ways to further improve reliability of optical systems for transmitting large volumes of information. In AIP Conference Proceedings (Vol. 3244, No. 1, p. 030042). AIP Publishing LLC.

6. Olimov, O., Artikova, G., & Xatamova, M. (2024). Iperf to determine network speed and functionality. Web of Technology: Multidimensional Research Journal, 2(3), 94-101.

7. Olimov, O., & Saparbayev, R. (2024). Network traffic queue analysis. Educational Research in Universal Sciences, 2(3), 311-318.

8. Olimov, O., Omonov, I., Saparbayev, R., Matyakubov, D., & Kuchkarov, V. (2025, November). Multi-use models of channel resources of LTE technology. In AIP Conference Proceedings (Vol. 3331, No. 1, p. 030044). AIP Publishing LLC.

9. Mavluda Xatamova, Jamshidbek Matsapayev, Alisher Bekimetov, Gulzoda Artikova "Simulation of a Mimo Lattice Antenna for 5G Networks" AIP Conference Proceedings. AIP Conf. Proc. 3244, 030059 (2024).

10. Matyokubov, U. K., & Bekimetov, A. F. (2019). Economical profitable organization of GSM 900 radio coverage. Central Asian Problems of Modern Science and Education, 4(2), 546-555.

11. N. Y. Ye, R. K. Saparbaev, I. I. Omonov. A brief review of machine learning algorithms. O'zbekistonda Fanlararo Innovatsiyalar va Ilmiy Tadqiqotlar Jurnali, 2(15) (2023), pp. 411-417.

12. Jumanazarov, D., Atamurotov, F., Xudoynazarov, E., Matyokubov, K., Saparbaev, R., Abdikarimov, X., & Olsen, U. L. (2025). Method for the correction of spectral distortions in x-ray photon-counting detectors. IEEE Transactions on Instrumentation and Measurement.

13. Saparbayev, R., Makhmudov, I., Tillaboev, M., & Vafoev, B. (2024, December). Modeling of virus spread processes in telecommunication networks. In Proceedings of the 8th International Conference on Future Networks & Distributed Systems (pp. 1072-1077).

Second Language Acquisition (SLA): Theories of learning English as a second language

Ramazonova Feruza Akbarovna

orcid: 0009-0003-2641-5319 *e-mail: feruzaramazonova@yandex.ru*

Abdurashidova Sadiya Shavkat qizi

+998909195157 Email: @Sadiyatakhirova

[1] Tashkent State Technical University, Tashkent, 100095, Republic of Uzbekistan

[2] University of Tashkent for Applied Sciences, Tashkent, 100149, Republic of Uzbekistan

Abstract: This article explores the major theories of Second Language Acquisition (SLA) with a particular focus on learning English as a second language. The study examines key theoretical perspectives including behaviorism, nativism, cognitive theory, sociocultural theory, and modern interaction-based approaches. The paper also discusses the role of motivation, age, environment, and psychological factors in the language learning process. By analyzing and comparing these theories, the article highlights their significance for modern language teaching and learning practices. The findings emphasize that successful second language acquisition requires an integrative approach that combines theoretical insights with communicative and learner-centered methods.

Keywords: Second Language Acquisition, SLA theories, English as a second language, language learning, input hypothesis, communicative approach, motivation, bilingualism, language pedagogy

1.INTRODUCTION

In the era of globalization, English has become the dominant language of international communication, science, education, and technology. As a result, learning English as a second language has turned into a priority for millions of learners around the world. The process through which individuals acquire a language other than their mother tongue is studied within the field of Second Language Acquisition (SLA). SLA is an interdisciplinary area that combines linguistics, psychology, pedagogy, and sociology in order to explain how people learn additional languages and why the outcomes of language learning differ from person to person[1]. Understanding SLA theories is especially important for English language teachers and students because these theories provide scientific explanations for how language learning occurs and how teaching methods can be improved. Over the past decades, several major theoretical approaches have been developed, each offering different perspectives on the mechanisms of language learning. These include behaviorism, nativism, cognitive theory, sociocultural theory, and interaction-based approaches. This paper discusses the most influential SLA theories and analyzes their contribution to modern English language teaching.

Main Part

Behaviorist Theory of Language Learning

One of the earliest explanations of language learning is the behaviorist theory, strongly associated with the American psychologist B.F. Skinner. Behaviorism views language learning as a process of habit formation based on stimulus, response, and reinforcement[2].

According to this theory, learners acquire a second language through:

[1] Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). How Languages are Learned (4th ed.). Oxford University Press.
[2] Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching (5th ed.). Pearson Education.

imitation

repetition

reinforcement

practice

For example, when learners repeatedly practice sentence patterns and receive positive feedback, correct language habits are formed. Errors, in this view, are considered the result of incorrect habits that must be corrected immediately.

Although behaviorism influenced early language teaching methods such as the Audio-Lingual Method, it has been criticized for failing to explain creativity in language use. Humans are able to produce completely new sentences that they have never heard before, which behaviorism cannot fully explain.

Nativist Theory and Universal Grammar

A major shift in language acquisition research occurred with the work of Noam Chomsky, who challenged behaviorism and proposed the nativist approach. Chomsky argued that humans are biologically programmed for language learning.

He introduced the concept of the Language Acquisition Device (LAD) and the theory of Universal Grammar (UG). According to this perspective:

Humans are born with an innate ability to learn language.

The human brain is naturally prepared to understand grammar.

All languages share universal structural features.

This theory explains why children learn languages quickly and with little formal instruction[3]. In SLA, the nativist approach suggests that second language learners rely on innate linguistic knowledge when learning English.

[3] Ellis, R. (1997). Second Language Acquisition. Oxford University Press

Krashen’s Monitor Model

One of the most influential contributions to SLA comes from Stephen Krashen, who proposed the Monitor Model consisting of five key hypotheses.

Acquisition vs. Learning Hypothesis

Krashen distinguishes between acquisition (subconscious learning through communication) and learning (conscious study of grammar rules)[4].

Monitor Hypothesis

Grammar knowledge acts as a monitor that checks and edits language production rather than creating it.

Input Hypothesis

Learners acquire language when they are exposed to comprehensible input slightly above their current level (i+1).

Affective Filter Hypothesis

Emotional factors such as anxiety, motivation, and self-confidence strongly influence language learning. High anxiety creates a mental barrier that blocks learning.

Natural Order Hypothesis

Grammatical structures are acquired in a predictable sequence.

Krashen’s ideas strongly influenced communicative language teaching and modern ESL methodology.

Cognitive Theory of Language Learning

Cognitive theorists view language learning as part of general mental development. The work of Jean Piaget played an important role in shaping this perspective.

From the cognitive viewpoint:

[4] Krashen, S. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press.

Language learning involves thinking, memory, and problem solving.

Learners actively construct knowledge through experience.

Practice and meaningful use of language are essential.

Cognitive theory highlights the importance of active participation and meaningful learning activities in English language classrooms[5].

Sociocultural Theory

Another influential perspective is sociocultural theory, based on the work of Lev Vygotsky. This theory emphasizes the role of social interaction in learning.

A key concept is the Zone of Proximal Development (ZPD), which refers to the difference between what learners can do independently and what they can achieve with guidance.

According to this theory:

Interaction with teachers and peers is essential.

Language learning occurs through communication.

Collaboration enhances learning outcomes.

This approach forms the theoretical basis of communicative and collaborative teaching methods.

Interaction Hypothesis

The Interaction Hypothesis, proposed by Michael Long, argues that language acquisition occurs through communication and interaction.

When learners communicate:

they notice gaps in their knowledge

they receive feedback

[5] Gass, S., & Selinker, L. (2008). Second Language Acquisition: An Introductory Course (3rd ed.). Routledge.

they modify their language

Interaction helps learners improve both fluency and accuracy.

Output Hypothesis

The Output Hypothesis, developed by Merrill Swain, complements the Input Hypothesis by emphasizing the importance of language production.

Swain argues that learners must:

speak

write

actively use language

Producing language helps learners notice their mistakes and develop linguistic competence[6].

6 CONCLUSIONS

Second Language Acquisition is a complex and multifaceted process influenced by a wide range of psychological, social, and environmental factors. The major SLA theories discussed in this paper—behaviorism, nativism, Krashen’s Monitor Model, cognitive theory, sociocultural theory, the Interaction Hypothesis, and the Output Hypothesis—demonstrate that language learning cannot be explained by a single approach. Each theory contributes valuable insights into how learners acquire English as a second language.

Behaviorism highlights the importance of practice and reinforcement, while the nativist approach emphasizes the role of innate linguistic ability. Cognitive theory explains how mental processes such as memory and problem solving support language development. Sociocultural theory and interaction-based approaches underline the significance of communication, collaboration, and real-life language use. Krashen’s model integrates emotional and motivational factors, showing that

[6] Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching (5th ed.). Pearson Education.

effective learning depends not only on exposure to language but also on the learner’s psychological state.

Modern English language teaching benefits from combining these theoretical perspectives. Effective instruction should provide meaningful input, opportunities for interaction, and chances for learners to actively produce language in supportive and motivating environments. Therefore, an integrative and learner-centered approach is essential for successful second language acquisition.

In conclusion, understanding SLA theories helps educators design more effective teaching strategies and enables learners to achieve better outcomes in English language learning.

References:

1.How Languages are Learned

Lightbown, P. M., & Spada, N. (2013). How Languages are Learned (4th ed.). Oxford University Press.

2.Second Language Acquisition

Ellis, R. (1997). Second Language Acquisition. Oxford University Press.

3.Principles and Practice in Second Language Acquisition

Krashen, S. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press.

4.Principles of Language Learning and Teaching

Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching (5th ed.). Pearson Education.

5.Second Language Acquisition: An Introductory Course

Gass, S., & Selinker, L. (2008). Second Language Acquisition: An Introductory Course (3rd ed.). Routledge.

Modern Pedagogical Approaches and Their Impact on the Quality of Education

Qobilova Muslima Baxtiyor qizi
qobilovamuslima208@gmail.com +998909022747
Student of Tashkent University of Applied Sciences
Charos Dovutovna
Senior Lecturer at Tashkent University of Applied Sciences

Annotation

This article analyzes the theoretical foundations of modern pedagogical approaches, their positive impact on the quality of education, and the possibilities of their practical implementation. It highlights the important role of interactive and innovative methods in engaging students in the learning process, developing their independent thinking, and supporting their creative approaches.

Keywords: modern pedagogy, interactive methods, quality of education, innovative technology, teaching competence.

Kirish.

Zamonaviy jamiyatda ta’lim – inson taraqqiyotining asosiy omillaridan biri bo‘lib, uning sifati va samaradorligi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu boisdan ta’lim tizimi doimiy ravishda yangilanib borishi, pedagogik yondashuvlar esa zamon talablari asosida qayta ko‘rib chiqilishi zarur. An’anaviy o‘qitish uslublari o‘z vaqtida samarali bo‘lgan bo‘lsa-da, bugungi kunda ular o‘quvchining mustaqil fikrlash, ijodkorlik va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini yetarlicha rivojlantira olmaydi.Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya, tezkor axborot oqimi sharoitida o‘quvchilar nafaqat bilim oluvchilar, balki axborot

iste’molchilari va yaratuvchilari sifatida ham shakllanmoqda. Bu esa pedagogika oldiga yangi vazifalarni qo‘yadi: o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan, faol ishtirokni rag‘batlantiruvchi, zamonaviy texnologiyalarni o‘z ichiga olgan o‘qitish metodlarini qo‘llash.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar – bu nafaqat o‘qitish uslubi, balki ta’lim jarayonini tashkil etishning tubdan o‘zgartirilgan modeli bo‘lib, bunda o‘qituvchi – yo‘lboshchi, o‘quvchi esa – faol ishtirokchidir. Ta’limda interfaol metodlar, loyihaviy faoliyat, muammoli o‘qitish, kommunikativ va reflektiv yondashuvlar ayni maqsadga xizmat qiladi. Shuningdek, bu yondashuvlar orqali ta’lim sifati oshib, natijadorlikka erishish imkoniyati kengayadi.bShu sababli ushbu maqolada zamonaviy pedagogik yondashuvlarning nazariy asoslari, ularning ta’lim sifatiga ta’siri va amaliyotdagi o‘rni tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi – bugungi ta’lim jarayonida faol, samarali va innovatsion pedagogik usullarning qanday afzalliklari borligini aniqlash va ularni kengroq joriy etish zarurligini asoslashdan iborat[1].

1. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar mohiyati

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar — bu ta’lim jarayonini o‘quvchining individual ehtiyojlari, shaxsiy imkoniyatlari va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etish tizimidir. Bu yondashuvlarda o‘qituvchi – bilim beruvchi emas, balki o‘quv jarayonining fasilitatori (yo‘lboshchisi) sifatida qaraladi. O‘quvchi esa passiv tinglovchidan faol ishtirokchi darajasiga ko‘tariladi. Bu yondashuvlarning markazida "shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim" konsepsiyasi turadi. Pedagogik yondashuvlar orasida **konstruktivizm**, **reflektiv o‘qitish**, **muammoli ta’lim**, **hamkorlikda o‘qitish** (collaborative learning) kabi metodlar zamonaviylik mezonlariga javob

[1] Hasanboyeva, M. (2020). *Pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti.

beradi.**Konstruktivistik yondashuv**ga ko‘ra, bilim o‘quvchiga tayyor holda berilmaydi, balki u o‘z tajribasi orqali bilimlarni "quradi"[2]. Bu nazariyada o‘quvchi faol bilim egallovchi sifatida ko‘riladi. Masalan, darsda muammoli vaziyat yaratish, guruhda ishlash, savol-javoblar asosida o‘rganish konstruktivistik yondashuvning asosiy metodlaridandir.**Reflektiv yondashuv** o‘quvchining o‘z fikrlari, his-tuyg‘ulari, qarorlarini tahlil qilishiga, baholashiga va ulardan xulosa chiqarishiga imkon yaratadi. O‘quvchilarning o‘z o‘rganish jarayoniga bo‘lgan munosabatini chuqurlashtirish, darsdan keyingi fikrlash (post-reflection) orqali o‘zini anglash darajasi oshadi.Bundan tashqari, **muammoli o‘qitish yondashuvi** orqali o‘quvchi bilimni mustaqil izlash, savollar berish, gipotezalar ilgari surish va tahlil qilish orqali egallaydi. Bu yondashuvda o‘qituvchi muammoni to‘g‘ri tanlay olgan taqdirda, o‘quvchi faol ishtirokchiga aylanadi va natijada ta’lim samaradorligi oshadi.

Hamkorlikda o‘qitish esa o‘quvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy muloqotni kuchaytirib, bilimlarni almashish, bir-birini to‘ldirish, guruh ichidagi o‘zaro yordam orqali o‘rganish muhitini yaratadi. Ijobiy o‘zaro bog‘liqlik, individual javobgarlik va ijtimoiy ko‘nikmalar hamkorlikda o‘qitishning asosi hisoblanadi.Yuqoridagi yondashuvlarning barchasida o‘quvchining faolligi, mustaqil fikrlashi, tanqidiy yondashuvi va ijodiy salohiyati rivojlanadi. Bu esa ta’lim sifatining asosiy ko‘rsatkichlari – **mazmunlilik**, **samaradorlik**, **natijadorlik** va **barqarorlik** mezonlariga erishishga xizmat qiladi.Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlar faqatgina metodik yondashuv emas, balki pedagogik tafakkur va didaktik madaniyatning o‘zgarishini ham anglatadi. O‘qituvchi o‘z kasbiy faoliyatida doimiy ravishda yangilik izlaydigan, o‘zini rivojlantirishga intiladigan, zamon bilan hamqadam bo‘lishi zarur bo‘ladi[3].

[2] Juraev, A. (2018). *Interfaol metodlar: Nazariya va amaliyot*. Toshkent: O‘qituvchi.
[3] Yo‘ldoshev, I. (2020). “Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari”. *Pedagogik mahorat*, 6(1), 35–39.

2. Ta’lim sifatini oshirishda interfaol metodlarning roli

Zamonaviy ta’limda sifatni oshirish, avvalo, o‘quvchilarning dars jarayonidagi ishtirokini faollashtirish orqali amalga oshiriladi. Bu borada interfaol o‘qitish metodlarining roli beqiyosdir. Interfaol metodlar deganda o‘quvchilarning dars davomida o‘zaro va o‘qituvchi bilan faol muloqotga kirishishi, o‘z fikrlarini erkin bildirishlari, tahlil qilish, bahslashish, baholash kabi intellektual faoliyatlar orqali bilim egallashlari tushuniladi. An’anaviy darslarda bilim berish biryoqlama – o‘qituvchidan o‘quvchiga yo‘nalgan bo‘lsa, interfaol metodlarda bilim jarayoni ikki tomonlama yoki ko‘p tomonlama bo‘lib, o‘quvchi bilim olishning faol subyektiga aylanadi.Interfaol metodlar orqali o‘quvchilar mavzuni nafaqat eshitadi, balki uni tahlil qiladi, munozara yuritadi, o‘z pozitsiyasini himoya qiladi va shaxsiy fikrini asoslay oladi. Masalan, “Aqliy hujum”, “Debat”, “Rol o‘ynash”, “Munozara”, “Venn diagrammasi”, “Sinkveyn” kabi mashhur metodlar o‘quvchilarning tafakkurini faollashtiradi, ularni tanqidiy va ijodiy fikrlashga undaydi. Bunday metodlar, ayniqsa, o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini orttirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, dars jarayonining jonlanishiga olib keladi.Shuningdek, interfaol metodlar ta’lim jarayonida ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchilar jamoada ishlash, muloqotga kirishish, bahs yuritish, qarama-qarshi fikrlarni tinglash va hurmat qilish, o‘z fikrini asoslab bera olish kabi ijtimoiy jihatdan foydali ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar. Bu ko‘nikmalar esa nafaqat maktabda, balki keyingi hayot faoliyatida ham zarur bo‘ladi. Shu bilan birga, o‘quvchilar orasida ishonchli muhit shakllanadi, sinfda faol ijtimoiy-psixologik atmosfera vujudga keladi.

Interfaol metodlarning samaradorligi ko‘plab tadqiqotlar bilan isbotlangan. Xususan, Freeman va boshqalar (20 tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda interfaol metodlardan foydalangan guruhlar an’anaviy metodlar asosida ta’lim olgan guruhlarga nisbatan

yuqori natijalarga erishgan. Ular faqat bilim darajasi bilan emas, balki mustaqil fikrlashi, muammoni hal qilish qobiliyati va ijtimoiy faolligi bilan ham ajralib turgan.Ta’lim samaradorligi, o‘z navbatida, o‘quvchilarning bilimlarni eslab qolishi, ularni real hayotda qo‘llay olish darajasi va ularning shaxs sifatida shakllanishi bilan belgilanadi. Interfaol metodlar ana shu mezonlar bo‘yicha yuqori natija berishi bilan qadrlidir[4]. Ta’lim sifatining oshishi o‘qituvchining o‘z rolini to‘g‘ri belgilashi, darsni puxta tayyorlashi va interfaol metodlarni o‘rinli, maqsadga muvofiq qo‘llay olishi bilan chambarchas bog‘liqdir.Shu o‘rinda interfaol metodlarni tatbiq etishda yuzaga keladigan ayrim qiyinchiliklarni ham nazarda tutish lozim. Jumladan, o‘qituvchining tajribasi yetarli bo‘lmasa yoki metodlar yuzaki qo‘llansa, kutilgan natijaga erishish qiyin bo‘lishi mumkin. Shuningdek, dars davomiyligi, texnik vositalar yetishmasligi, guruh bilan ishlashdagi boshqaruv muammolari ham samaradorlikka salbiy ta’sir qilishi mumkin. Ammo bu to‘siqlarni bartaraf etish mumkin: o‘qituvchilar uchun maxsus treninglar, metodik qo‘llanmalar, tajriba almashish maydonlari orqali bu metodlarni o‘rganish va amaliyotga joriy etish kengaytirilishi lozim.Interfaol metodlar ta’limda sifatni oshirishning eng asosiy vositalaridan biridir. Ular orqali bilim nafaqat o‘quvchiga yetkaziladi, balki u o‘sha bilimni o‘zi mustaqil ravishda izlaydi, tahlil qiladi, baholaydi va amaliyotda qo‘llaydi. Bu esa XXI asr talablari darajasidagi ta’lim tizimini shakllantirish yo‘lida muhim qadamlardan biridir[5].

XULOSA

Zamonaviy ta’lim tizimida pedagogik yondashuvlar va interfaol metodlarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. An’anaviy o‘qitish usullaridan farqli o‘laroq,

[4] Bobojonov, A. (2017). *Pedagogik innovatsiyalar asoslari*. Farg‘ona: Ilm ziyo.
[5] Rasulova, M. (2021). “Interfaol metodlar va ularning o‘quvchi faolligiga ta’siri”. *Zamonaviy ta’lim*, 4(2), 18–22.

zamonaviy yondashuvlar ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan, o‘quvchining faolligiga tayanadigan, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantiradigan shaklda tashkil etishni nazarda tutadi. Bu esa o‘quvchilarning bilimni puxta egallashlari, uni hayotda qo‘llay olishlari va shaxsiy salohiyatlarini to‘liq namoyon qilishlariga xizmat qiladi.Interfaol metodlar o‘quvchilarning darsdagi ishtirokini faollashtirish, ularni fikr almashishga, bahs-munozaraga, tahlil va xulosa chiqarishga yo‘naltiradi. Bu metodlar o‘quvchilarda nafaqat bilimlarni shakllantiradi, balki ijtimoiy va axloqiy ko‘nikmalarni, tanqidiy va reflektiv fikrlash qobiliyatini, jamoaviy mas’uliyatni ham rivojlantiradi. Dars jarayonida interfaol metodlarni maqsadga muvofiq va samarali qo‘llash orqali ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish va ta’lim samaradorligini ta’minlash mumkin.Shu boisdan, pedagogik faoliyatda zamonaviy yondashuvlarga asoslangan, interfaol va innovatsion metodlarni keng qo‘llash, o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirish bilan bir qatorda, ta’lim mazmunini ham tubdan boyitishga xizmat qiladi. Bu esa, o‘z navbatida, jamiyatimizda intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega avlodni voyaga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hasanboyeva, M. (2020). *Pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti.
2. Juraev, A. (2018). *Interfaol metodlar: Nazariya va amaliyot*. Toshkent: O‘qituvchi.
3. Yo‘ldoshev, I. (2020). “Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari”. *Pedagogik mahorat*, 6(1), 35–39.
4. Bobojonov, A. (2017). *Pedagogik innovatsiyalar asoslari*. Farg‘ona: Ilm ziyo.
5. Rasulova, M. (2021). “Interfaol metodlar va ularning o‘quvchi faolligiga ta’siri”. *Zamonaviy ta’lim*, 4(2), 18–22.

STRATEGY FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

Yusupov Nurbek

Assistant at the Department of "Management", Samarkand Institute of Economics and Service.

Raxmonova Rayxona

Student at the Samarkand Institute of Economics and Service.

ABSTRACT. *This article examines the theoretical foundations of regional socio-economic development strategy, the factors influencing its formation, and the mechanisms for its implementation. It also highlights the role of investments, innovation, infrastructure, and human capital in ensuring sustainable regional development. The priorities and prospects of regional development are analyzed using the example of Uzbekistan.*

KEYWORDS: *Region, socio-economic development, strategy, investment, infrastructure, innovation, human capital, economic growth*

MINTAQANING IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANISH STRATEGIYASI

ANNOTATSIYA. *Ushbu maqolada mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasining nazariy asoslari, uni shakllantirish omillari va amalga oshirish mexanizmlari chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, hududlarning barqaror rivojlanishini ta’minlashda investitsiyalar, innovatsiyalar, infratuzilma va inson kapitalining o‘rni yoritilgan. O‘zbekiston misolida mintaqaviy rivojlanish strategiyasining ustuvor yo‘nalishlari va istiqbollari ko‘rib chiqilgan.*

KALIT SO’ZLAR : *Mintaqa, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, strategiya, investitsiya, infratuzilma, innovatsiya, inson kapitali, iqtisodiy o‘sish*

АННОТАЦИЯ. *В данной статье рассматриваются теоретические основы стратегии социально-экономического развития региона, факторы её формирования и механизмы реализации. Также освещается роль инвестиций, инноваций, инфраструктуры и человеческого капитала в обеспечении устойчивого развития регионов. На примере Узбекистана анализируются приоритетные направления и перспективы регионального развития.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА : *Регион, социально-экономическое развитие, стратегия, инвестиции, инфраструктура, инновации, человеческий капитал*

KIRISH. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Har bir mintaqa o‘zining tabiiy resurslari, iqtisodiy salohiyati, demografik xususiyatlari va geografik joylashuviga qarab rivojlanadi. Shu sababli mintaqaviy rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda hududlarning o‘ziga xos jihatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasi — bu hududni kompleks rivojlantirish, iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, aholi turmush darajasini yaxshilash hamda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan uzoq muddatli maqsad va vazifalar tizimidir. Bugungi kunda global iqtisodiy integratsiya jarayonlari, raqamli texnologiyalar rivoji va innovatsion iqtisodiyotga o‘tish sharoitida mintaqaviy strategiyalarning ahamiyati yanada ortib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasining zamonaviy taraqqiyot bosqichida hududlarning iqtisodiy mustaqilligini oshirish, "o‘sish nuqtalari"ni aniqlash va kambag‘allikni qisqartirish strategik ahamiyatga ega. Davlatimiz rahbari ta’kidlaganidek, mintaqalarni rivojlantirish — bu xalqimiz farovonligini oshirishning eng qisqa va samarali yo‘lidir.

Strategik rejalashtirish siyosatchilar va biznes sub’ektlariga mintaqa kelajagi bo‘yicha ongli qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI . Mintaqaviy rivojlanish strategiyasi masalasi iqtisodiyot fanida muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlarda mintaqaning rivojlanishi ko‘p jihatdan ishlab chiqarish kuchlari, infratuzilma va inson kapitalining rivojlanish darajasiga bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi.

Zamonaviy ilmiy qarashlarga ko‘ra, mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- investitsion muhitning jozibadorligi;
- innovatsion faoliyat darajasi;
- infratuzilmaning rivojlanganligi;
- davlat siyosatining samaradorligi;
- mehnat resurslarining sifati.

Shuningdek, xorijiy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda mintaqaviy siyosat hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Mazkur ilmiy maqolani tayyorlash jarayonida quyidagi tadqiqot usullaridan foydalanildi:

- tizimli tahlil usuli;
- iqtisodiy-statistik tahlil;
- taqqoslash va guruhlash usullari;
- induksiya va deduksiya;
- ilmiy umumlashtirish.

Ushbu metodlar yordamida mintaqaning rivojlanish strategiyasini shakllantirish omillari va yo‘nalishlari tahlil qilindi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim ko‘rsatkichi — bu YaIM (hududiy mahsulot) o‘sishidir. Strategik rejalashtirish orqali mintaqaga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmini oshirish mumkin. Tahlillarga ko‘ra, infratuzilmaga yo‘naltirilgan har bir dollar kelajakda mintaqa iqtisodiyotiga 10 foizgacha qo‘shimcha qiymat qo‘shishi mumkin. Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasi kompleks yondashuvni talab qiladi va quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

1.Iqtisodiy salohiyatni oshirish

Hududning iqtisodiy rivojlanishi sanoat, qishloq xo‘jaligi va xizmat ko‘rsatish sohalarini samarali rivojlantirish orqali amalga oshiriladi. Mahalliy resurslardan oqilona foydalanish iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi.

2. Innovatsion rivojlanish

Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi va iqtisodiy o‘sishni tezlashtiradi.

3. Hududlararo tengsizlikni kamaytirish

Mintaqalar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish orqali barqaror rivojlanish ta’minlanadi.

4. Ekologik barqarorlikni ta’minlash

Rivojlanish jarayonida atrof-muhitni muhofaza qilish ham muhim vazifa hisoblanadi.

5.Yangi ish o‘rinlari yaratish va ijtimoiy barqarorlik

Ta’lim, sog‘liqni saqlash va malaka oshirish tizimlarini rivojlantirish orqali mehnat resurslarining sifati yaxshilanadi.Mintaqaviy strategiyaning markazida inson kapitali va aholi bandligi turadi. Ish o‘rinlari yaratish quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

Sanoat klasterlari: Xomashyodan tayyor mahsulotgacha bo‘lgan zanjirni yaratish orqali bandlikni ta’minlash.

Xizmat ko‘rsatish sohasi: Turizm, savdo va servis ob’ektlarini kengaytirish.

Kichik va o‘rta biznes: Tadbirkorlik sub’ektlariga soliq va yer imtiyozlari berish orqali yangi ish o‘rinlarini rag‘batlantirish.

6. Infratuzilmani modernizatsiya qilish.

Mintaqaning raqobatbardoshligi uning transport-logistika, energiya va kommunikatsiya tizimiga bog‘liq. Zamonaviy infratuzilma nafaqat sanoat o‘sishiga, balki chekka hududlarda aholi turmush darajasining oshishiga ham xizmat qiladi. Ayniqsa, hududlarda decentralizatsiyalashgan boshqaruv tizimini joriy etish iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

7. Investitsiya jozibadorligi va soliq imtiyozlari

Mintaqaga ichki va tashqi investitsiyalarni jalb qilish orqali yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratiladi. Bu esa iqtisodiy rivojlanishning muhim omili hisoblanadi. Mintaqalarni jadal rivojlantirish maqsadida investitsiya muhitini yaxshilash lozim. Hozirgi kunda mintaqaviy loyihalarni amalga oshirayotgan tadbirkorlarga bir qator imtiyozlar qo‘llanilmoqda:

Foyda solig‘idan ozod etish (belgilangan quvvatdagi loyihalar uchun).

Mol-mulk va yer solig‘idan ozod etish.

Bojxona to‘lovlarida preferensiyalar berish.

O‘zbekiston sharoitida mintaqaviy rivojlanish strategiyasi hududlarning ixtisoslashuvi asosida amalga oshirilmoqda. Masalan, ayrim hududlar sanoatga, boshqalari agrar sohaga yoki turizmga yo‘naltirilgan.

MINTAQAVIY RIVOJLANISHDAGI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mintaqaviy strategiyalarni amalga oshirishda quyidagi to‘siqlar mavjud:

Resurslarning notekis taqsimlanishi: Markaz va chekka hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovut.

Kadrlar yetishmovchiligi: Mintaqalarda yuqori malakali mutaxassislar migratsiyasi.

Infratuzilma cheklovlari: Energiya va suv ta’minotidagi eskirgan tizimlar.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun mintaqaviy loyihalarni amalga oshirishni jadallashtirish, qo‘shma korxonalar tashkil etish va texnik hujjatlarni xalqaro standartlarga muvofiq ishlab chiqish lozim

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasi hududni kompleks rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Strategiyani ilmiy asosda ishlab chiqish va samarali amalga oshirish orqali iqtisodiy o‘sish, aholi turmush darajasining oshishi va ijtimoiy barqarorlikka erishish mumkin. Mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasi kelajakda barqaror taraqqiyotni ta’minlovchi asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Strategik yondashuv orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

Energiya va resurs ta’minoti ishonchliligini oshirish.

Mahalliy aholi turmush darajasi va ish o‘rinlari sonini ko‘paytirish.

Uzoq sahro va tog‘li mintaqalarda barqaror rivojlanishni ta’minlash.

Atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha xalqaro majburiyatlarni bajarish.

Qishloq hududlarida amalga oshiriladigan strategik loyihalar shaharlar tomon migratsiyani kamaytiradi va hududiy muvozanatni saqlaydi. Xulosa qilib aytganda, mintaqaviy boshqaruvni samarali tashkil etish butun mamlakatning iqtisodiy qudratini oshirishga zamin yaratadi.

Kelgusida mintaqaviy rivojlanishda innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish, investitsion muhitni yaxshilash va inson kapitaliga e’tiborni kuchaytirish asosiy vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining mintaqalarni rivojlantirishga oid ma’ruzalari.

2. Oliy Majlis Qonunchilik palatasi yig'ilishi hisobotlari, 2023.

3. Urunbaeva Y.P., Narzullayev R.J. Mintaqaviy iqtisodiyot: muammolar va istiqbollar.

4. Xalqaro energetika agentligi (IEA) hisobotlari, 2024.

5. IRENA. Mintaqaviy iqtisodiy samaradorlikni o‘lchash bo‘yicha qo‘llanma.

6. Zakhidov R.A. Mintaqaviy energiya tizimlari va ularning roli. Applied Solar Energy, 2008.

7. Rathore N.S., Panwar N.L. Barqaror rivojlanish uchun mintaqaviy manbalar. 2007.

8. Bergmann A. Qishloq va shahar rivojlanishi afzalliklari. Ecological Economics, 2008.

9. Ravindranath N.H. Mintaqa va atrof-muhit: rivojlanayotgan davlatlar nigohida. Oxford University Press, 1995.

10. www.tadqiqotlar.uz - Ilmiy to'plamlar bazasi.

Adolescent Psychology and Their Problems in the Educational Process

Tolliboyeva Charos Xusan qizi
A first-year student of the Primary Education program, Faculty of Preschool and Primary Education, at Chirchik State Pedagogical University.
Davletmuratova Maftuna Botir
Adilova Yulduzxon Ergashboy qizi

Abstract. This article analyzes the psychological characteristics of adolescence and the problems that adolescents face in the educational process. Adolescence is one of the most complex and important stages of human development, during which a person’s worldview, interests, and social relationships are formed. The article highlights the psychological aspects of adolescents such as emotional changes, self-awareness, and the need for communication with peers. In addition, issues encountered in the educational process, including decreased learning motivation, lack of attention, reduced interest in studying, and difficulties in relationships with teachers and parents are examined. The study concludes that psychological support, individual approach, and the creation of a positive learning environment by teachers and parents play an important role in solving adolescents’ educational problems.

Keywords. Adolescence, adolescent psychology, educational process, learning motivation, psychological development, pedagogical approach, learning difficulties, personality development.

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari hamda o‘smirlarning ta’lim jarayonida duch keladigan muammolari tahlil qilinadi. O‘smirlik davri inson hayotidagi murakkab va muhim bosqichlardan biri bo‘lib, bu davrda

shaxsning dunyoqarashi, qiziqishlari va ijtimoiy munosabatlari shakllanadi. Maqolada o‘smirlarning emotsional holati, o‘zini anglash jarayoni, tengdoshlar bilan muloqotga ehtiyoj kabi psixologik jihatlar yoritilgan. Shuningdek, ta’lim jarayonida uchraydigan motivatsiyaning pasayishi, diqqatning sustligi, o‘qishga qiziqishning kamayishi, o‘qituvchi va ota-ona bilan munosabatlardagi muammolar kabi omillar ham tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘smirlarning ta’lim jarayonidagi muammolarini hal etishda pedagog va ota-onalar tomonidan psixologik qo‘llab-quvvatlash, individual yondashuv hamda ijobiy muhit yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar. O‘smirlik davri, o‘smirlar psixologiyasi, ta’lim jarayoni, o‘quv motivatsiyasi, psixologik rivojlanish, pedagogik yondashuv, o‘quv muammolari, shaxs rivojlanishi.

Kirish. O‘smirlik davri inson hayotidagi eng muhim va murakkab bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda shaxsning psixologik, ijtimoiy va intellektual rivojlanishida katta o‘zgarishlar kuzatiladi. O‘smirlar o‘z shaxsiyatini anglashga, mustaqil fikrlashga va jamiyatda o‘z o‘rnini topishga intiladilar. Shu bilan birga, ta’lim jarayonida turli psixologik qiyinchiliklar ham yuzaga kelishi mumkin. Bu qiyinchiliklar o‘quv motivatsiyasining pasayishi, o‘ziga ishonchsizlik, muloqot muammolari, stress va emotsional beqarorlik kabi holatlarda namoyon bo‘ladi.

Bugungi kunda ta’lim tizimida o‘smirlarning psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Chunki o‘quvchilarning ruhiy holati, qiziqishlari va individual xususiyatlari ta’lim samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi. Psixologiya fani aynan shu jarayonlarni o‘rganib, o‘qituvchilarga va ota-onalarga o‘smirlar bilan samarali ishlash yo‘llarini ko‘rsatib beradi. Ushbu tezisda o‘smirlar psixologiyasining asosiy jihatlari hamda ta’lim jarayonida uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish usullari tahlil qilinadi.

Asosiy qism. O‘smirlik davri odatda 11–15 yosh oralig‘ini qamrab oladi. Bu davrda shaxsning psixologik rivojlanishida muhim o‘zgarishlar yuz beradi. O‘smirlar mustaqil fikrlashga intiladilar, o‘z qarashlarini himoya qilishga harakat qiladilar va jamiyatdagi o‘z o‘rnini aniqlashga harakat qiladilar. Mashhur psixolog Erik Erikson o‘smirlik davrini “shaxsiy identifikatsiya shakllanishi” bosqichi sifatida ta’riflaydi [1]. Ta’lim jarayonida o‘smirlar bir qator psixologik muammolarga duch kelishlari mumkin.

Birinchi muammo – o‘quv motivatsiyasining pasayishi. Ba’zi o‘quvchilar darslarga qiziqish bildirmasligi yoki bilim olishga bo‘lgan ehtiyojni yetarli darajada his qilmasligi mumkin. Bu holat ko‘pincha o‘qitish usullarining bir xil bo‘lishi yoki o‘quvchining qiziqishlariga mos kelmasligi bilan bog‘liq bo‘ladi.

Ikkinchi muammo – emotsional beqarorlikdir. O‘smirlar hissiyotlarga boy bo‘ladilar va tez ta’sirchan bo‘lishadi. Bu esa dars jarayonida diqqatning tez chalg‘ishiga yoki stress holatlarining paydo bo‘lishiga olib kelishi mumkin. Psixolog L. S. Vigotskiy ta’lim jarayonida o‘quvchining psixologik rivojlanish darajasini hisobga olish muhimligini ta’kidlagan [2].

Yana bir muhim muammo – muloqot va ijtimoiy moslashuv bilan bog‘liq qiyinchiliklardir. Ba’zi o‘smirlar tengdoshlari bilan yoki o‘qituvchilar bilan samarali muloqot qila olmasligi mumkin. Bu esa ularning o‘quv faoliyatiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirish ham muhim vazifalardan biridir.

Ta’lim jarayonida o‘smirlar bilan samarali ishlash uchun o‘qituvchi psixologik yondashuvlardan foydalanishi zarur. Interfaol metodlar, rag‘batlantirish, individual yondashuv va ijobiy muhit yaratish o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Shuningdek, ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlik ham muhim

ahamiyatga ega. Oila muhitidagi qo‘llab-quvvatlash o‘smirning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi va uning ta’lim jarayonidagi faolligini oshiradi [4].

Zamonaviy ta’lim sharoitida o‘smirlar psixologiyasi

Zamonaviy jamiyatda o‘smirlar psixologiyasiga ta’sir qiluvchi omillar yanada murakkablashib bormoqda. Axborot texnologiyalarining keng tarqalishi, internet va ijtimoiy tarmoqlarning kundalik hayotga kirib kelishi o‘smirlarning fikrlashi, muloqot uslubi va qiziqishlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda [6]. O‘smirlar ko‘pincha virtual muhitda ko‘p vaqt o‘tkazishi sababli ularning diqqatini dars jarayoniga jalb qilish murakkablashadi. Shu sababli ta’lim jarayonida zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixologlarning ta’kidlashicha, o‘smirlik davrida shaxs o‘zini namoyon qilishga va mustaqillikka intiladi. Agar o‘quvchi o‘z fikrini erkin bildirish imkoniyatiga ega bo‘lsa, u ta’lim jarayonida faolroq qatnashadi. Shuning uchun o‘qituvchilar dars jarayonida faqat ma’lumot berish bilan cheklanib qolmasdan, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiruvchi metodlardan foydalanishlari zarur [3]. Masalan, munozara, guruhiy ishlash, loyiha asosida o‘qitish kabi metodlar o‘smirlarning faolligini oshiradi.

O‘smirlar psixologiyasida o‘z-o‘zini baholash muhim o‘rin tutadi. Agar o‘quvchi o‘z qobiliyatlariga ishonsa va o‘zini jamoadagi muhim shaxs sifatida his qilsa, u bilim olishga ko‘proq intiladi [5]. Aksincha, o‘ziga ishonchsizlik o‘quv jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli o‘qituvchi o‘quvchilarning kichik yutuqlarini ham e’tirof etishi, ularni rag‘batlantirishi va ijobiy psixologik muhit yaratishi muhimdir.

Bundan tashqari, oila muhitining ta’siri ham katta ahamiyatga ega. Ota-onalarning farzandlariga bo‘lgan e’tibori, qo‘llab-quvvatlashi va ta’lim jarayoniga qiziqishi o‘smirning ruhiy holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Agar oila va maktab o‘rtasida samarali hamkorlik mavjud bo‘lsa, o‘smirlarning ta’lim jarayonidagi muammolari ancha

kamayadi. Shu sababli pedagoglar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash muhim vazifa hisoblanadi [5].

Umuman olganda, o‘smirlar bilan ishlashda psixologik bilimlarga tayanish ta’lim samaradorligini oshiradi. O‘qituvchi o‘smirlarning yosh xususiyatlarini, ehtiyojlarini va qiziqishlarini hisobga olgan holda dars jarayonini tashkil etsa, o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi ortadi. Natijada o‘smirlar nafaqat bilimli, balki mustaqil fikrlaydigan va ijtimoiy faol shaxslar sifatida shakllanadilar.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o‘smirlik davri shaxs rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda yuzaga keladigan psixologik o‘zgarishlar ta’lim jarayoniga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. O‘quv motivatsiyasining pasayishi, emotsional beqarorlik va muloqotdagi qiyinchiliklar o‘smirlar orasida keng tarqalgan muammolar hisoblanadi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun ta’lim jarayonida psixologik yondashuvlarni qo‘llash, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ularni rag‘batlantirish muhimdir. O‘qituvchi, psixolog va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik o‘smirlarning ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli moslashishiga yordam beradi.

Shunday qilib, o‘smirlar psixologiyasini chuqur o‘rganish va ta’lim jarayonida psixologik bilimlardan samarali foydalanish nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularning barkamol shaxs sifatida shakllanishiga ham katta hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Erikson E. Identity: Youth and Crisis. New York: W. W. Norton & Company.
2. Vigotskiy L. S. Psixologiya rivojlanishining madaniy-tarixiy nazariyasi.
3. G‘oziyev E. G. Umumiy psixologiya. Toshkent: O‘qituvchi.
4. Davletshin M. G. Yosh davrlar va pedagogik psixologiya.
5. https://www.psychologytoday.com
6. https://www.apa.org

THE IMPORTANCE OF FICTION IN DEVELOPING SPEECH IN PRESCHOOL CHILDREN

Hasanova Xumora Zoxid qizi
Master’s Student (2nd year) International Nordic University
ORCID: 0009-0009-0432-8007
x.hasanova@nordicuniversity.org

Annotation. This thesis highlights the importance and relevance of using fiction in the development of speech in preschool children. It analyzes the significant role of fairy tales, poems, and short stories in improving children’s oral speech, enriching their vocabulary, and developing their thinking and imagination. Furthermore, the study examines the possibilities of forming aesthetic taste, moral qualities, and communication culture in children through literary works. The research findings indicate that the effective use of fiction has a positive impact on the speech development of preschool children.

Keywords: child, fiction, speech, literary works, vocabulary, aesthetic education

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR NUTQINI O‘STIRISHDA BADIIY ADABIYOTNING DOLZARBLIGI

Hasanova Xumora Zoxid qizi
Xalqaro Nordik Universiteti 2-bosqich magistratura talabasi
ORCID: 0009-0009-0432-8007
x.hasanova@nordicuniversity.org

Annotatsiya. “Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirishda badiiy adabiyotlardan foydalashining dolzarbligi” mavzusidagi tezisda maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda badiiy adabiyotning ahamiyati va dolzarbligi yoritilgan.

Bolalarning og‘zaki nutqini o‘stirish, so‘z boyligini kengaytirish, fikrlash va tasavvur qilish qobiliyatini rivojlantirishda ertaklar, she’rlar va hikoyalarning o‘rni muhim ekani tahlil qilinadi. Shuningdek, badiiy adabiyot vositasida bolalarda estetik did, axloqiy sifatlar va muloqot madaniyatini shakllantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, badiiy asarlardan samarali foydalanish bolalarning nutqiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: bola, badiiy adabiyot, nutq, badiiy asarlar,lug‘at, estetik tarbiya.

Аннотация. В данной работе освещается значение и актуальность использования художественной литературы в развитии речи детей дошкольного возраста. Анализируется важная роль сказок, стихотворений и рассказов в развитии устной речи детей, расширении их словарного запаса, а также в формировании мышления и воображения. Кроме того, рассматриваются возможности формирования эстетического вкуса, нравственных качеств и культуры общения у детей посредством художественной литературы. Результаты исследования показывают, что эффективное использование художественных произведений положительно влияет на речевое развитие детей дошкольного возраста

Ключевые слова: ребёнок, художественная литература, речь, художественные произведения, словарный запас, эстетическое воспитание.

KIRISH. Hozirgi kunda maktabgacha ta’lim va tarbiya tizimida bolalarning har tomonlama rivojlanishiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, nutqni rivojlantirish masalasi dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi. Chunki nutq–bu bolaning fikrlash jarayoni, atrof-muhitni anglash va ijtimoiy munosabatlarga kirishishining asosiy vositasidir. Maktabgacha yosh davrida bola nutqi jadal rivojlanadi va aynan shu bosqichda to‘g‘ri yo‘naltirilgan ta’lim-tarbiya uning keyingi rivojiga mustahkam zamin

yaratadi. Badiiy adabiyot bolalar nutqini rivojlantirishda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. Ertaklar, she’rlar va hikoyalar orqali bolalar yangi so‘zlarni o‘zlashtiradi, nutqning grammatik tuzilishini anglaydi hamda o‘z fikrini ravon ifodalashga o‘rganadi. Shu bilan birga, badiiy asarlar bolaning tasavvurini boyitadi, his-tuyg‘ularini rivojlantiradi va estetik didini shakllantiradi. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv jarayonida bolalarda mustaqil fikrlash, nutq madaniyati va ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirish zarurati ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirishda badiiy adabiyotdan samarali foydalanish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatgaega hisoblanadi.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 23-sentabrdagi “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturini amalga oshirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-330-son qarori, shuningdek Vazirlar Mahkamasining 2025-2026-yillarda “Bolalarni maktabgacha ta’lim bilan qamrab olish darajasini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 12.02.2025-y 83-sonli[1] qarorida keltirilgan vazifalarni shular jumlasiga kiritish mumkin. Shu bilan bir qatorda O‘zbekiston Respulikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 22-dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning Davlat standartini tasdiqlash to'g'risida” 802-sonli qarorida belgilangan asosiy bandlarga muvofiq bola qiziqishlariga individual shaklda yondashish asosida ularning ehtiyojlarini inobatga olgan holda “shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim” joriy etish muhim vazifa hisoblanadi.

METODOLOGIYA. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirishda badiiy adabiyotlardan foydalanish juda ham keng qamorovli mavzu bo‘lib uni har tomonlama yoritib berish mumkin.Ammo eng asosiysi bu mavzu qaysi olimllar tomonidan kengroq

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturini amalga oshirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2024-yil 23-sentabrdagi PQ-330-son qarori

ochib berilganligi muhim hisoblanadi. Mavzu bo‘yicha ilmiy tadqiqot olib borgan olimlar

Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish masalasi ko‘plab mashhur pedagog va psixolog olimlar tomonidan chuqur o‘rganilgan. Ularning ilmiy qarashlari bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab kelmoqda. Bularga misol qilib quyidagilarni keltirishmiz mumkin.

Lev Semyonovich Vygotsky bolalar nutqining rivojlanishini ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog‘liq deb hisoblaydi. Uning fikricha: nutq – bu nafaqat fikrni ifodalash, balki fikrni shakllantiruvchi vositadir;

bola nutqi kattalar va tengdoshlari bilan muloqot jarayonida rivojlanadi;

u “ichki nutq” tushunchasini kiritib, bolaning tashqi nutqi asta-sekin ichki fikrlashga aylanishini asoslab bergan.[2]

Jean Piaget.

Piaget bolalar nutqini ularning kognitiv (aqliy) rivojlanish bosqichlari bilan bog‘lab o‘rgangan. U egosentrik nutq nazariyasini ishlab chiqqan. “Bolaning dastlab nutqi o‘ziga qaratilgan bo‘lib, keyinchalik ijtimoiylashgan nutqqa o‘tadi”. “Nutq rivoji bolaning tafakkur darajasi bilan bevosita bog‘liq”.

Jerome Bruner.

Bruner konstruktivistik yondashuv asoschisi sifatida:

Bola tilni faol o‘zlashtiruvchi subyekt ekanligini ta’kidlaydi, nutq rivojida pedagogning va muhitning yo‘naltiruvchi roli muhim ekanini asoslaydi. U “scaffolding” (qo‘llab-quvvatlash) nazariyasini ilgari surgan.

[2] maktabgacha-va-maktab-talimi-jurnal.uz

Noam Chomsky.

Chomsky nutq rivojiga biologik yondashuvni kiritgan.“Inson miyasida tug‘ma “universal grammatika” mavjud, bola tilni tabiiy ravishda o‘zlashtirish qobiliyatiga ega va nutq rivoji faqat muhitga emas, balki tug‘ma imkoniyatlarga ham bog‘liq”.

Maria Montessori.

Montessori maktabgacha ta’limda innovatsion metodika yaratgan. Bola mustaqil faoliyat orqali nutq va tafakkurini rivojlantiradi. Sezgi (sensor) rivoji nutq taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq. Maxsus didaktik materiallar yordamida bolalarning nutqi va tafakkuri rivojlanadi.

Daniil Elkonin.

Elkonin bolalar psixologiyasida o‘yin faoliyatining rolini o‘rgangan. Nutq rivojida rolli o‘yinlar muhim vosita ekanini isbotlagan. Bola o‘yin jarayonida muloqotga kirishib, nutqini rivojlantiradi.

Yuqoridagi olimlarning ilmiy qarashlari va metodikalari hozirgi vaqtda bolalarni nutqiy jihatdan yanada rivojlantirishda muhim rol o‘ynamoqda.

TAHLILLAR. Yuqorida keltirilgan qaror va farmonlarni joriy qilinishdan maqsad, kelajak avlodni yetuk shaxs bo‘lib yetishishi uchun uning sog‘lom bo‘lishiga zamin yaratishdir. Shu bilan birga Olimlar, tadqiqotchi mutaxassislarning tobora ko‘proq qismi maktabgacha yoshdagi bolalarni to’g’ri tarbiyalash va ta’lim tizimini shaxsga majmuali, insoniy tasir o‘tkazishi, har bir o‘quvchining muntazam va imkon qadar to‘liq rivojlanish huquqi amalga oshirilishini ta’minlashi kerak, degan xulosaga kelmoqdalar. Qadimdan va hozirgi kunda ham maktabgacha yoshdagi bolalarning ta’lim-tarbiyasini rivojlantirishning pedagogik hamda metodologik jihatlarini takomillashtirish borasida Sharq mutafakkirlari va G‘arb olimlarining bir qator sohaga doir adabiyotlari mavjud, olimlardan Al-Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Abdulla Avloniy, Alisher Navoiy, Zahiriddin

Muhammad Bobur, R.A.Suleymanova. Xorijlik olimlardan L.S.Vigotskiy, Y.A.Komenskiy bolalarni sog‘lom rivojlantirish, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish uchun o‘yin shaklida ta’lim faoliyatini olib borish bolaning salomatligiga ijobiy ta’siri qilishi haqidagi ma’lumotlar yoritib o‘tilgan.

NATIJALAR. Tayyorlov guruhini nutqini o‘stirishda badiiy adabiyotlardan foydalanish metodikasidan oladigan natijamiz bisyor:

1. Bola yangi so‘zlarni o‘rganishi orqali-nutqida va tasavvur olami ham kengayadi, o‘z fikrini kengroq va yorqinroq bayon etishni boshlaydi, grammatik jihatdan ham so‘zlarni joy-joyida qo‘llay oladi. Nutqida so‘zlardan foydalanganda ravon, har qanday g‘alizliklarsiz qo ‘llay boshlaydi

2. His-tuyg‘u, emotsiyalarini boshqarishni o‘rganadi, o‘zining “men”ini yaxshi anglaydi,berilgan topshiriq va mashg‘ulotlarni o‘z vaqtida a’lo darajada amalga oshiradi. Aqliy faoliyatga doir mazifalarda ham ba’zi o‘rinlarda ham uddaburon bo‘ladi.

3. Yaxshilik va yomonlikni ajrata boshlay, atrofidagi insonlarni unga bo ‘lgan munosabatini ham o ‘z o ‘rnida tafakkur qila oladi, shu bilan birga teran tasavvur qilish qobiliyati ham yaxshigina shakllanadi va shu bilan bir qatorda atrof-muhitga bo‘lgan qiziqishi ortib ko ‘proq o‘zini qiziqtirgan savollarga javob izlay boshlaydi.

4. Xotirasi yaxshilanadi va rivojlanadi- ko‘p badiiy kitoblarni o‘qib berish yoki ko‘proq mutolla qilishi orqali bolada doimiy xotira shakllanadi,diqqati ortadi.

5. Bolalarning ijtimoiy hayot hodisalari, kishilar mehnati bilan tanishish doirasi kengayadi.

XULOSA. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish sohasidagi psixologik, pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilish quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi: - nutqni rivojlantirish-bolaning individual psixik rivojlanishida markaziy o‘rin tutuvchi ijtimoiy-tarixiy tajribani o‘zlashtirishining murakkab, ko‘p omilli jarayonidir.

Nutqni rivojlantirish-bu malakali pedagogik rahbarlikni nazarda tutuvchi ijodiy jarayon, lekin u stixiyali jarayon emas, bola nutqini rivojlantirish jarayonini boshqaruvchi shaxs bu pedagog, u jarayonning turli yosh bosqichlaridagi qonuniyatlarini, mexanizmlarini, o‘ziga xosliklarini bilishi, nutqiy rivojlantirishning o‘ziga xosliklarini ko‘ra olishi va bolaning individualligini hisobga olgan holda, uning nutqiga ta’sir ko‘rsatishning eng samarali yo‘llarini tanlashi lozim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning davlat standarti” Toshkent. 2020-yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi (takomillashtirilgan nashr). Toshkent, 2022-yil.
3. Qodirova F.R., Toshpo‘latova M.N. “Maktabgacha pedagogika”.Toshkent: Yangi nashr, 2021-yil.
4. Xoliqova Z.T. “Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi”. Toshkent, 2021-yil.
5. Rasulova N.X. “Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish texnologiyalari”. Toshkent, 2020-yil.
6. UNICEF. “Early Childhood Development: Global Strategies”. 2020-yil.
7. UNESCO. “Early Childhood Care and Education: Global Report”. 2021-yil.
8. Karimova D.A. “Maktabgacha ta’limda innovatsion yondashuvlar”. Toshkent, 2022-yil.
9. Abduqodirova M.S. “Bolalar nutqini rivojlantirishda badiiy adabiyotdan foydalanish metodikasi”. Ilmiy maqola, 2023-yil.

LITERARY INFLUENCE AND THE DEVELOPMENT OF POETIC THOUGHT IN THE POETRY OF SERGEY YESENIN AND ERKIN VOHIDOV

Sattarova Sevara Olimovna

Senior Lecturer, “Oriental” University Republic of Uzbekistan, Samarkand

E-mail: Sevka_sso@mail.ru **Tel: +99890 285 01 95**

Abstract. This article analyzes the issues of literary influence and the development of poetic thought in the poetry of Sergei Yesenin, a major representative of Russian literature, and Erkin Vohidov, a famous poet of Uzbek literature. In the course of the research, the lyrical spirit, nature and national images, as well as poetic means of expression in the works of the two poets are studied comparatively. Special attention is paid to the artistic influence of Yesenin's poetry on Uzbek poetry, in particular on the work of Erkin Vohidov. The article highlights the importance of literary connections, the translation process and cultural context in the development of poetic thought [A1; 287 b]. Also, the research uses methods of comparative analysis and compares the lyrical, figurative and semantic aspects of poetry. The results show that Erkin Vohidov's translations and poetic work reflect the integration of Russian classical poetry into poetic thought in the national Uzbek context, contributing to the development of the national image and poetic style.

Keywords: Sergey Yesenin, Erkin Vohidov, poetic thought, literary influence, lyric poetry, artistic image, comparative literary studies, poetic translation.

SERGEY YESENIN VA ERKIN VOHIDOV SHE’RIYATIDA ADABIY TA’SIR VA POETIK FIKR TARAQQIYOTI

Sattarova Sevara Olimovna

«Oriental» universiteti katta o‘qituvchisi O‘zbekiston Respublikasi, Samarqand

E-mail: Sevka_sso@mail.ru **тел + 99890 285 01 95**

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus adabiyotining yirik vakili Sergey Yesenin va o‘zbek adabiyotining taniqli shoiri Erkin Vohidov she’riyatidagi adabiy ta’sir hamda poetik fikr taraqqiyoti masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida ikki shoir ijodidagi lirik ruh, tabiat va milliy obrazlar, shuningdek poetik ifoda vositalari qiyosiy jihatdan o‘rganiladi. Maxsus e’tibor Yesenin she’riyatining o‘zbek poeziyasiga, xususan Erkin Vohidov ijodiga ko‘rsatgan badiiy ta’siriga qaratilgan. Maqolada poetik tafakkurning rivojlanishida adabiy aloqalar, tarjima jarayoni va madaniy kontekstning ahamiyati yoritiladi [A1; 287 b]. Shuningdek, tadqiqotda qiyosiy tahlil metodlari qo‘llanilib, she’riyatning lirik, obrazli va semantik jihatlari o‘zaro taqqoslanadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Erkin Vohidovning tarjimalari va she’riy ijodi rus klassik she’riyatining milliy o‘zbek kontekstidagi poetik tafakkurga integratsiyasini aks ettiradi, milliy obraz va poetik uslubning rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

Kalit so‘zlar: Sergey Yesenin, Erkin Vohidov, poetik tafakkur, adabiy ta’sir, lirik poeziya, badiiy obraz, qiyosiy adabiyotshunoslik, she’riy tarjima.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы литературного влияния и развития поэтической мысли в поэзии Сергея Есенина, крупного представителя русской литературы, и Эркина Вохидова, известного поэта узбекской литературы. В ходе исследования сравнительно изучаются лирический дух, образы природы и национального характера, а также поэтические средства выражения в произведениях двух поэтов. Особое внимание уделяется художественному влиянию поэзии Есенина на узбекскую поэзию, в частности на творчество Эркина Вохидова. В статье подчеркивается важность литературных связей, процесса перевода и культурного контекста в развитии поэтической мысли [A1; 287 б]. Также в исследовании используются методы сравнительного анализа и проводится сопоставление лирических, образных и смысловых аспектов поэзии.

Результаты показывают, что переводы и поэтическое творчество Эркина Вохидова отражают интеграцию русской классической поэзии в поэтическую мысль в национальном узбекском контексте, способствуя развитию национального образа и поэтического стиля.

Ключевые слова: Сергей Есенин, Эркин Вохидов, поэтическая мысль, литературное влияние, лирическая поэзия, художественный образ, сравнительное литературоведение, поэтический перевод.

Kirish. Jahon adabiyotida turli xalqlar adabiyoti o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir va aloqalar muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, she’riyat sohasida bu jarayon poetik tafakkurning boyishi va yangi badiiy shakllarning yuzaga kelishiga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan rus adabiyotining yirik vakili Sergey Yesenin hamda o‘zbek adabiyotining taniqli shoiri Erkin Vohidov ijodini qiyosiy o‘rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Sergey Yesenin she’riyati o‘zining samimiyligi, lirik kayfiyati va tabiat tasvirlarining go‘zalligi bilan ajralib turadi. Uning asarlarida inson ruhiyati, tabiat bilan uyg‘unlik va milliy qadriyatlar poetik obrazlar orqali ifodalanadi. O‘z navbatida, Erkin Vohidov she’riyati ham chuqur falsafiy mazmuni, milliy ruh va poetik ifoda boyligi bilan ajralib turadi. Sergey Yesenin va Erkin Vohidov ijodida poetik tafakkur rivoji ko‘plab umumiy jihatlar bilan namoyon bo‘ladi. Har ikki shoir she’riyatida tabiat tasviri, inson ruhiyati va milliy qadriyatlar muhim o‘rin egallaydi. Shu bilan birga, poetik obrazlar orqali inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlik ifodalanadi [A2; 287 b].

Jadval 1. Sergey Yesenin va Erkin Vohidov she’riyatining poetik xususiyatlari

Poetik jihat	Sergey Yesenin she’riyatida	Erkin Vohidov she’riyatida
Lirik ruh	Samimiy va hissiy ifoda	Falsafiy va lirik ohang

Tabiat tasviri	Rus qishlog‘i va tabiat manzaralari	Ona yurt va tabiat tasvirlari
Badiiy obrazlar	Metafora va epitetlar keng qo‘llanadi	Milliy obrazlar va ramziy ifodalar
Poetik ohang	Musiqiy va sodda uslub	Badiiy va chuqur ma’noli uslub

Yesenin she’riyati o‘zining soddaligi va samimiyligi bilan ajralib turadi. Shoir tabiat tasvirlari orqali inson ruhiyatini chuqur ifodalaydi. Bu jihat Erkin Vohidov she’riyatida ham kuzatiladi, biroq unda milliy ruh va falsafiy fikrlar yanada kuchliroq namoyon bo‘ladi. Erkin Vohidov she’riyatida esa tabiat tasvirlari ham mavjud bo‘lsa-da, u milliy ruh, falsafiy fikr va tarixiy kontekst bilan boyitilgan. Vohidov o‘zbek milliy qadriyatlarini, xalq an’analari va falsafiy tafakkurini poetik obrazlar orqali ifodalaydi. Shu bilan u Yeseninning lirik samimiyligini milliy tafakkur bilan uyg‘unlashtiradi. Shuningdek, ikki shoir ijodida lirik va poetik tafakkurning rivoji tabiat tasvirlari va milliy obrazlar orqali amalga oshadi. Yesenin she’riyati odatda shaxsiy hissiyot va ichki kechinmalarni yoritishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, Vohidovning she’riyati bunday tasvirlarni milliy tarix, falsafiy fikr va xalq an’analari bilan uyg‘unlashtiradi. Bu esa tarjima va poetik ta’sir jarayonida shoirlar o‘rtasidagi badiiy aloqani va ijodiy merosning uzluksizligini ko‘rsatadi [A3;190 b].

Shu bilan birga, Erkin Vohidov tarjimalarida Yeseninning obraz va ritmik tuzilishi ham saqlanib, o‘zbek tilidagi poetik ifodaga moslashtiriladi. Bu jarayon lirik ruhiyatni, semantik boylikni va badiiy mazmunni saqlash bilan birga, milliy poetik tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada, Yesenin va Vohidov ijodi o‘zaro badiiy muloqot va adabiy ta’sir orqali yangi poetik shakllar va ifoda vositalarining yuzaga kelishiga zamin yaratadi.

Jadval 2. Yesenin va Vohidov she’riyatining asosiy xususiyatlari

Xususiyat	Sergey Yesenin	Erkin Vohidov
Stil / uslub	Sodda, samimiy	Milliy ruh, falsafiy tafakkur
Tabiat tasviri	Inson ruhiyatini aks ettiradi	Milliy va tarixiy kontekst bilan boyitilgan
Lirik obrazlar	Lirik, universal	Milliy, falsafiy, tarixiy
Poetika / ma’no	Emotsional, samimiy	Madaniy, falsafiy, milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan

Sergey Yesenin va Erkin Vohidov she’riyatining asosiy xususiyatlarini qiyosiy ko‘rsatib beradi. Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, Yesenin ijodi sodda va samimiy uslub, lirik va universal obrazlar bilan ajralib turadi, tabiat tasvirlari orqali inson ruhiyatini aks ettiradi va poetik mazmuni emotsional ohangga ega. Shunga qarshi, Vohidov she’riyati milliy ruh va falsafiy tafakkur bilan boyitilgan bo‘lib, tabiat tasvirlari milliy va tarixiy kontekst bilan uyg‘unlashadi. Uning lirik obrazlari milliy, falsafiy va tarixiy komponentlarga ega bo‘lib, poetik ifodasi madaniy va milliy qadriyatlarni ham aks ettiradi. Shu tarzda, jadval ikki shoir ijodidagi umumiy va milliy-spesifik xususiyatlarni aniq ko‘rsatib beradi va ularning poetik tafakkur rivojiga bo‘lgan o‘zaro ta’sirini tushunishga yordam beradi [A4; 240 b].

Jadval 3. Poetik fikr taraqqiyotida adabiy ta’sir omillari

Omil	Yesenin ijodida	Vohidov ijodida
Milliy madaniyat	Rus xalq hayoti va qadriyatlari	O‘zbek xalq an’analari
Tabiat obrazi	Qishloq manzaralari	Ona yurt tabiatining tasviri
Lirik qahramon	Ichki kechinmalarni ifodalovchi obraz	Falsafiy mushohada yurituvchi obraz
Adabiy ta’sir	Rus xalq poeziyasi	Jahon va rus adabiyoti an’analari

Ushbu jadvaldan ko‘rinib turibdiki, har ikki shoir ijodida poetik tafakkur rivoji milliy madaniyat, tabiat tasviri va badiiy obrazlar bilan chambarchas bog‘liq.

Sergey Yesenin va Erkin Vohidov she’riyati o‘zining lirik ruhiyati, tabiat tasvirlari va badiiy obrazlari bilan bir-biriga yaqin jihatlarga ega. Yesenin she’riyati o‘zbek adabiyotiga, xususan Erkin Vohidov ijodiga ma’lum darajada badiiy ta’sir ko‘rsatgan. Biroq Vohidov ijodida bu ta’sir milliy poetik tafakkur bilan uyg‘unlashib, yangi badiiy shakl va mazmun kasb etgan. Shu jihatdan har ikki shoir ijodi qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan muhim ilmiy ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Sergey Yesenin va Erkin Vohidov she’riyati o‘zaro adabiy ta’sir va poetik fikr rivoji jihatidan uzviy bog‘liq [A5; 190 b].

Xulosa. Yeseninning lirik samimiyligi va tabiat tasvirlari Vohidov ijodida milliy ruh va falsafiy tafakkur bilan uyg‘unlashib, yangi poetik obrazlar va ma’no qatlamlarini yaratgan. Shu bilan birga, Vohidovning tarjimalari va she’riy asarlari rus klassik she’riyatini o‘zbek kontekstiga moslashtirish orqali milliy poetik tafakkur va adabiy ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Shunday qilib, ikki shoir ijodi qiyosiy adabiyotshunoslik va tarjima nazariyasi uchun muhim ilmiy va amaliy manba hisoblanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Vohidov E. Tanlangan asarlar. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2016. 320 b.
2. Есенин С. Стихотворения. Москва: Художественная литература, 1985. 287 с.
3. Komilov N. Adabiyot nazariyasi. Toshkent: Akademnashr, 2018. 256 b.
4. Quronov D. Adabiyotshunoslik nazariyasi. Toshkent: Fan, 2010. 240 b.
5. Salomov G‘. Tarjima nazariyasiga kirish. Toshkent: O‘qituvchi, 1983. 190 b.

SOCIAL RESPONSIBILITY AND SPIRITUAL DEVELOPMENT OF YOUTH IN NEW UZBEKISTAN DURING THE PERIOD OF REFORMS

Andijan State Pedagogical Institute 1st-year Student
Sotvoldiyeva Mushtariybonu Avazbek qizi

Abstract: This article analyzes the participation of youth in socio-political processes in the construction of New Uzbekistan, their level of responsibility, and stages of spiritual development. The article provides a scientific and theoretical overview of protecting youth spirituality from foreign ideas in the context of globalization, and forming a sense of patriotism and belonging. The impact of educational reforms on the intellectual world of youth is also analyzed.

Keywords: New Uzbekistan, youth policy, social responsibility, spiritual perfection, third renaissance, patriotism, sense of belonging.

ISLOHOTLAR DAVRIDA YANGI O‘ZBEKISTON YOSHLARINING IJTIMOIY MAS’ULIYATI VA MA’NAVIY KAMOLOTI

Andijon davlat pedagogika institute 1-bosqich talabasi
Sotvoldiyeva Mushtariybonu Avazbek qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonni barpo etishda yoshlarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi ishtiroki, ularning mas’uliyat darajasi va ma’naviy rivojlanish bosqichlari tahlil etiladi. Maqolada globalizatsiya sharoitida yoshlar ma’naviyatini yot g‘oyalardan himoya qilish, ularda vatanparvarlik va daxldorlik tuyg‘usini shakllantirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, maqola davomida ta'lim islohotlarining yoshlar intellektual olamiga ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, yoshlar siyosati, ijtimoiy mas’uliyat, ma’naviy kamolot, uchinchi renessans, vatanparvarlik, daxldorlik tuyg‘usi.

Аннотация: В данной статье анализируется участие молодежи в общественно-политических процессах при строительстве Нового Узбекистана, уровень их ответственности и этапы духовного развития. В статье научно-теоретически освещаются вопросы защиты духовности молодежи от чуждых идей в условиях глобализации, формирования у них чувства патриотизма и причастности. Также анализируется влияние образовательных реформ на интеллектуальный мир молодежи.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, молодежная политика, социальная ответственность, духовное совершенство, третий ренессанс, патриотизм, чувство сопричастности.

Kirish: Millatning tayanchi va taraqqiyot drayveri

Har qanday jamiyatning kelajagi o‘sha jamiyatning yoshlari qanchalik bilimli, ma’naviyatli va eng muhimi, mas’uliyatli ekanligi bilan belgilanadi. Bugungi Yangi O‘zbekiston sharoitida yoshlar shunchaki islohotlar kuzatuvchisi emas, balki ularning faol ishtirokchisi va harakatlantiruvchi kuchiga aylandi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning "Yangi O‘zbekiston — maktab ostonasidan, ta’lim va tarbiya tizimidan boshlanadi" degan so‘zlari barcha yoshlar uchun hayotiy dastur bo‘lib xizmat qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, bizning oldimizda turgan eng katta vazifa — nafaqat zamonaviy kasb-hunarlarni egallash, balki ma’naviy jihatdan yuksak shaxs bo‘lib shakllanishdir. Maqolada islohotlar davrida yoshlarning ijtimoiy mas’uliyati qanday o‘zgarmoqda, ma’naviy kamolot yo‘lida qanday to‘siqlar bor va ularni qanday yengish mumkin degan savollarga javob izlanadi.

Ijtimoiy mas’uliyat — fuqarolik pozitsiyasining poydevori

Ijtimoiy mas’uliyat bu — insonning o‘zidan tashqari atrofidagi odamlarga, jamiyatga va vataniga nisbatan burchlarini his qilishi va ularni amalda bajarishidir. Bugungi kunda

yoshlar orasida ijtimoiy faollikning oshishi, turli jamoat birlashmalarida ishtirok etish, volontyorlik harakatlarining kengayishi ijtimoiy mas’uliyatning yaqqol ifodasidir.

Ayniqsa, "Yoshlar daftari" va "Yoshlar yetakchisi" tizimlarining yo‘lga qo‘yilishi biz yoshlarga nafaqat yordam olish, balki o‘z tengdoshlarimizga yordam berish mas’uliyatini ham yukladi. Masalan, mahalla yoshlar yetakchilari bugun yoshlarning bandligini ta’minlash, ularning muammolarini hal qilishda davlat va yoshlar o‘rtasida ko‘prik bo‘lmoqda. Birinchi kurs talabasi sifatida shuni aytishim mumkinki, oliy ta’lim maskanlarida talabalar o‘rtasida o‘zaro yordam, jamoaviy loyihalarda ishtirok etish ko‘nikmalari shakllanmoqda. Bu esa kelgusida jamiyat uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladigan rahbarlar va mutaxassislarning shakllanishiga zamin yaratadi.

Ma’naviy kamolot — globallashuv davrining talabi

Bugungi shiddatli zamonda "ma’naviyat" tushunchasi o‘ta dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlar rivojlangan bir paytda yoshlar ongi uchun kurash ketayotgani sir emas. Bunday sharoitda ma’naviy kamolot — bu faqatgina kitobiy bilimlar emas, balki axborot xurujlariga qarshi mustahkam "mafkuraviy immunitet"dir.

Ma’naviy kamolotga erishish bir necha bosqichdan iborat bo‘lib, u oiladagi tarbiyadan boshlanadi va jamiyatdagi muhit bilan shakllanadi. Biz o‘zligimizni, tariximizni va milliy an’analarimizni qanchalik yaxshi bilsak, tashqaridan kelayotgan yot g‘oyalarga shunchalik kamroq berilamiz. Shu bilan birga, ma’naviyat tushunchasi doimiy harakatdadir. Bugungi talaba uchun ma’naviyatli bo‘lish — bu odobli bo‘lish bilan bir qatorda, chet tillarini o‘rganish, zamonaviy texnologiyalarni egallash va o‘z bilimlarini vatan ravnaqi uchun sarflashdir. Zero, bilimsiz odamning ma’naviyati zaif bo‘ladi, u turli adashgan oqimlar va g‘oyalar qurboniga aylanishi osonroq kechadi.

Ta’lim va tarbiya uyg‘unligi: Yangi Renessans sari

O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevorini qurish strategik maqsadi e’lon qilinishi bilan ta’lim tizimi tubdan o‘zgardi. Bu o‘zgarishlar nafaqat maktab va oliy ta’limda, balki maktabgacha ta’lim tizimidan boshlandi. Ilm-fanga intilish ma’naviy kamolotning eng oliy ko‘rinishi hisoblanadi. Forobiy va Ibn Sino kabi bobolarimiz ma’naviy poklikni ilm bilan chambarchas bog‘liq deb bilishgan.

Hozirgi kunda talabalarga yaratilgan sharoitlar, xorijiy OTMlar bilan hamkorlik, akademik almashinuv dasturlari biz yoshlarning intellektual olamini kengaytirmoqda. Biroq, ilm o‘rganish jarayonida "insonlik" va "ahloq" mezonlarini yo‘qotmaslik zarur. Agar ilm ma’naviyat bilan sug‘orilmasa, u jamiyatga foyda emas, balki zarar keltirishi mumkin. Shuning uchun ham oliygohlarda talabalarning nafaqat professional ko‘nikmalarini, balki ularning ma’naviy olamini boyitishga xizmat qiluvchi "Ma’naviyat soatlari", turli madaniy tadbirlarning o‘rni beqiyosdir.

Yoshlarning ijtimoiy himoyasi va "Inson qadri" tamoyili

Yangi O‘zbekiston islohotlarining markazida inson turibdi. Yoshlar uchun yaratilayotgan imtiyozli kreditlar, o‘qish uchun kontrakt pullarining to‘lab berilishi, xotin-qizlarning ta’lim olishiga berilayotgan alohida e’tibor — bularning barchasi ijtimoiy adolat namunasidir. Bunday g‘amxo‘rlikni his qilgan yoshlarda esa tabiiy ravishda vatan oldidagi burch va mas’uliyat tuyg‘usi shakllanadi.

"Men davlatdan nima oldim?" degan savoldan ko‘ra, "Men bu imkoniyatlarga javoban vatanimga nima bera olaman?" degan qarash ustuvor bo‘lishi lozim. Bu — ijtimoiy mas’uliyatning eng yuqori nuqtasidir. Davlat yoshlarga ishonch bildirdi, endi yoshlar bu ishonchni oqlashi kerak. Ayniqsa, chekka qishloqlarda yashayotgan yoshlarning ijtimoiy hayotga jalb etilishi, ularning hunar o‘rganishi uchun yaratilgan sharoitlar jamiyatdagi

jinoyatchilikning kamayishiga va ma’naviy muhitning sog‘lomlashishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy tahdidlar va "Ma’naviy immunitet"

Biz yashayotgan asr — axborot asri. Har kuni minglab xabarlar oqimida yashaymiz. Bular orasida yoshlar ongini zaharlashga qaratilgan buzg‘unchi g‘oyalar ham yo‘q emas. "Ommaviy madaniyat" niqobi ostida kirib kelayotgan hayosizlik, milliy qadriyatlarni mensimaslik, beparvolik kabi illatlar yoshlar ma’naviyatiga katta zarba bermoqda.

Bunday vaziyatda yoshlarda "filtr" qobiliyatini shakllantirish kerak. Ya’ni, qaysi axborot foydali, qaysi biri zararli ekanini ajrata olishi lozim. Bu esa faqatgina keng dunyoqarash va yuksak ma’naviyat orqali amalga oshadi. Kitob o‘qish, tahlil qilish, mustaqil fikrlash qobiliyati yoshlarni bunday tahdidlardan saqlaydi. Islohotlar davrida ma’naviy kamolot bu — nafaqat o‘zini asrash, balki atrofdagilarni ham ogohlikka chaqirishdir.

Milliy o‘zlik va vatanparvarlik tarbiyasi

Ma’naviy rivojlanishning eng muhim bo‘g‘ini bu — vatanparvarlikdir. Yangi O‘zbekiston yoshlari o‘z vatanini nafaqat tilda sevishi, balki uning taraqqiyoti uchun amalda hissa qo‘shishi kerak. Islohotlar davrida milliy g‘urur tuyg‘usi yoshlarni buyuk ishlarga undaydi. Tarixiy obidalarni ziyorat qilish, ajdodlarimiz hayotini o‘rganish va ona tilimizni e’zozlash — bularning barchasi ma’naviy kamolotning poydevoridir.

Shuni ta’kidlash lozimki, vatanparvarlik bu — boshqa millatlarni kamsitish emas, balki o‘z millatini sevgan holda dunyo madaniyatiga hurmat bilan qarashdir. Bugungi yosh avlod bag‘rikeng (tolerant) bo‘lishi, turli qarashlarga ega insonlar bilan muloqot qila olishi va millatlararo totuvlikni asrashi lozim. Bu esa Yangi O‘zbekistonning jahon hamjamiyatidagi nufuzini yanada oshiradi.

Xulosa va istiqbollar

Xulosa qilib aytganda, Yangi O‘zbekiston yoshlarining ijtimoiy mas’uliyati va ma’naviy kamoloti bir-biri bilan uzviy bog‘liq tushunchalardir. Biri ikkinchisini to‘ldiradi va quvvatlaydi. Mas’uliyatli yoshlar — bu davlatning tayanchi, ma’naviyatli yoshlar esa — millatning ruhidir.

Islohotlar biz yoshlarga nafaqat huquq va imkoniyatlar berdi, balki zimmamizga ulkan mas’uliyat ham yukladi. Biz — uchinchi Renessans poydevorini quruvchi avlod ekanimizni hech qachon unutmasligimiz kerak. Kelgusida o‘z sohamizning yetuk mutaxassisi bo‘lib yetishish bilan birga, vatanparvarlik, halollik va milliy g‘urur tuyg‘ularini o‘zimizda mujassam etishimiz shart. Zero, Yangi O‘zbekiston — bu bizning orzularimiz va mehnatimiz mahsuli bo‘lajak yurtimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2021.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: "O‘zbekiston", 2017.
3. O‘zbekiston Respublikasining "Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2016.
4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: "Ma’naviyat", 2008.
5. Saidov A.X. Inson huquqlari va ma’naviy tiklanish. – Toshkent, 2020.
6. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: "A.Qodiriy", 1993.
7. Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent, 2005.
8. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. To‘plam. – Toshkent, 2022.
9. "Yangi O‘zbekiston" ijtimoiy-siyosiy gazetasi materiallari (2023-2025 yillar).

THE PLACE OF PSYCHOLOGY IN THE SYSTEM OF SCIENCES.

Sotiboldiyeva Mokhinur
student of group 102-RT, Faculty of Philology Uzbek National Pedagogical University

Abstract

The article presents sources about the place of psychology in the interdisciplinary system of sciences. Psychology as an integral and independent science contributes to the formation of a humanistic worldview in people. Its connection with the human factor determines its direct relationship with all sciences that study human-related issues to a certain extent. First of all, these are social sciences and humanities, among which psychology holds a unique and leading position.

Keywords

psychology, sociology, pedagogy, physiology, cybernetics, economics, types of communication, verbal communication, nonverbal communication, socialization, personality, pedagogical communication, speech activity, cognitive processes, emotional development, social psychology, pedagogy, language, communication skills, educational process

МЕСТО ПСИХОЛОГИИ В СИСТЕМЕ НАУК.

Сотиболдиева Мохинур
студентка 102-РТ, филологический факультет Узбекский национальный педагогический университет

Аннотация

В статье приведены источники о месте психологии в междисциплинарной системе наук. Психология как целостная и самостоятельная наука способствует формированию гуманистического мировоззрения у людей. Связь психологии с человеческим фактором определяет её непосредственное взаимодействие со всеми науками, которые в той или иной степени изучают проблемы человека. Прежде всего, это относится к социально-гуманитарным наукам, среди которых психология занимает особое и ведущее место.

Ключевые слова

психология, социология, педагогика, физиология, кибернетика, экономика, вербальное общение, невербальное общение, социализация, личность, педагогическое общение, речевая деятельность, когнитивные процессы, эмоциональное развитие, взаимодействие, социальная психология, педагогика, язык, культура речи, коммуникативные навыки, образовательный процесс

Основная часть

Связь философии с психологией, особенно с её социальной частью, определяется тем, что обе науки изучают человека, смысл его жизни и закономерности развития общества. Психология использует философские идеи о природе, обществе и мышлении, а также обогащает философию знаниями о сознании, мышлении и внутреннем мире человека. В современных условиях сотрудничество философии и психологии особенно важно для формирования национального самосознания, мировоззрения и новых общественных ценностей. Социология также тесно связана с психологией. В условиях обновляющихся общественных отношений психология использует достижения социологии и способствует её развитию. Особенно важна связь социальной психологии и социологии, так как обе науки изучают общественное мнение, настроение людей,

их взгляды и отношения. Это необходимо для укрепления демократического общества, изучения правовой культуры населения и прогнозирования социальных

.

Социально-психологические исследования помогают понимать отношения между людьми в вузах, организациях и трудовых коллективах. Связь педагогики и психологии имеет давние традиции. Обе науки играют важную роль в воспитании молодого поколения и совершенствовании системы образования. Для реализации современных образовательных реформ необходимо учитывать психологические особенности учащихся, их способности, интересы и уровень развития. Психология помогает внедрять новые педагогические технологии, повышать качество обучения и формировать гармонично развитую личность. Единство обучения и воспитания возможно только при тесном сотрудничестве педагогики и психологии. Естественные науки, такие как биология, физиология, химия и физика, дают психологии возможность изучать физиологические механизмы психических процессов. Особенно важны знания о работе головного мозга и нервной системы. Психология использует методы психофизиологии: исследование биоритмов мозга, нервных процессов, кровообращения и

температуры тела. Благодаря достижениям естественных наук становится возможным более глубокое понимание способностей человека и особенностей его психики. Достижения кибернетики и информационных технологий также имеют большое значение для психологии. Они помогают изучать процессы саморегуляции личности, управление поведением и совершенствование психических процессов.

В XXI веке сотрудничество психологии и кибернетики усиливается благодаря компьютерным программам, моделированию и современным технологиям. Это способствует более точному изучению мышления, общения и внутреннего мира человека. Связь психологии с

техническими науками проявляется в изучении взаимодействия человека и машины. Современная техника требует подготовки специалистов, умеющих эффективно работать со сложными устройствами. Поэтому важно учитывать психологические особенности человека, его внимание, мышление и способности при создании техники и обучении работе с ней. Проблема диалога «человек – машина» становится всё более актуальной. Экономика также тесно связана с психологией. В условиях рыночных отношений большое значение имеет изучение экономического сознания, поведения людей и их отношения к труду, деньгам и предпринимательству. Психология помогает понять мотивацию человека, его способность адаптироваться к новым условиям и принимать экономические решения. Экономика, в свою очередь, изучает влияние реформ на человека и общество.

Предмет этих наук	Методы исследования	Показатели и критерии обученности и воспитанности
Психология изучает законы развития психики человека, педагогика разрабатывает законы управления развитием личности	Многие инструменты психологического научного исследования составляют основу решения педагогических исследовательских задач (психометрия, парное сравнение, рейтинг, психологический тест, формирующий эксперимент и др.)	Результаты педагогической деятельности диагностируются по изменениям психологических характеристик учащихся: симптомы достижений в образовательно-воспитательной работе взрослых с детьми, сдвиги в психике, мышлении и поведении учащихся

Таким образом, психология развивается в тесной связи со многими науками. Сегодня ни одна область знаний не может полноценно развиваться без учёта

человеческого фактора. Поэтому психология занимает важное место среди современных наук и продолжает расширять свои связи с другими дисциплинами. Поэтому в настоящее время можно говорить и о многочисленных отраслях психологии, которые выделились в самостоятельные направления науки. Это связано с тем, что психология охватывает разные стороны жизни человека, его деятельность, поведение и отношения в обществе. Одной из важных отраслей является общая психология, которая изучает основные закономерности психической деятельности человека: ощущения, восприятие, память, мышление, эмоции, волю и характер. Она служит теоретической основой для всех других направлений психологии. Возрастная психология исследует особенности психического развития человека на разных этапах жизни: в детстве, подростковом возрасте, юности, зрелости и старости. Она помогает правильно организовать воспитание и обучение с учётом возраста человека. Педагогическая психология изучает закономерности обучения и воспитания, процессы усвоения знаний, формирование личности учащегося и отношения между учителем и учеником. Она играет важную роль в совершенствовании системы образования. Социальная психология исследует поведение человека в коллективе, взаимоотношения людей, лидерство, конфликты, общественное мнение и влияние группы на личность. Это направление особенно важно в современном обществе. Трудовая психология изучает психологические особенности профессиональной деятельности человека, вопросы производительности труда, мотивации работников, профессионального отбора и адаптации к работе.

Медицинская психология исследует влияние психических состояний на здоровье человека, особенности поведения больных людей, а также психологические методы лечения и реабилитации. Юридическая психология

связана с правовой сферой и изучает поведение преступников, свидетелей, особенности допроса, причины правонарушений и методы профилактики преступности. Военная психология рассматривает особенности поведения человека в экстремальных условиях, психологическую подготовку военнослужащих, дисциплину и моральный дух армии. Инженерная психология изучает взаимодействие человека с техникой, машинами, компьютерами и различными автоматизированными системами. Она необходима для создания удобной и безопасной техники. Таким образом, психология как наука постоянно развивается, расширяет свои направления и тесно взаимодействует с другими науками. Это делает её одной из важнейших дисциплин современности, поскольку в центре её внимания находится человек, его сознание, поведение и развитие.

Литература:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – Москва: Аспект Пресс, 2019.
2. Немов Р.С. Психология. Книга 1. Общие основы психологии. – Москва: Владос, 2020.
3. Маклаков А.Г. Общая психология. – Санкт-Петербург: Питер, 2021.
4. Atkinson R., Hilgard E. Introduction to Psychology. – Wadsworth Publishing, 2014.
5. American Psychological Association. Psychology Resources and Publications. – Washington, DC, 2026.
6. Corsini R.J. Encyclopedia of Psychology. – Wiley, 1984.
7. Coon D., Mitterer J., Martini T. Introduction to Psychology: Gateways to Mind and Behavior. – Cengage, 2022.
8. Springer Nature. The ECPH Encyclopedia of Psychology. – 2024.
9. Myers D. Psychology. – Worth Publishers, 2020.
10. Zimbardo P., Johnson R. Psychology: Core Concepts. – Pearson Education, 2018.

SPEECH THERAPY METHODS FOR DEVELOPING WRITTEN SPEECH IN STUDENTS WITH HEARING IMPAIRMENTS

Toshpulova Nodira Sultonmurod qizi
Lecturer, Department of Special Pedagogy Jizzakh State Pedagogical University
Email: toshpulovanodira1996@gmail.com Tel: +998 94 197 40 75
ORCID: 0009-0005-2041-497

Abstract. This article analyzes the speech therapy methods of developing written speech in students with hearing impairments from a scientific, theoretical and practical perspective. The study highlights the process of developing written speech based on the interrelationship of the language system, cognitive activity and speech development. It is argued that phonetic-phonological, lexical and grammatical deficiencies resulting from hearing impairments directly affect the quality of written speech. The article systematically highlights the main areas of speech therapy work, such as articulatory training, the development of phonemic perception, the enrichment of the lexical-grammatical structure and the methods of developing coherent written speech. It also substantiates the effectiveness of visual supports, a multimodal approach, step-by-step training and individual-differential methods.

Keywords: hearing impairment, written speech, speech therapy methods, phonemic perception, articulation, lexical development, grammatical skills, connected speech, multimodal approach, correctional and pedagogical work, individual approach, inclusive education.

ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN O‘QUVCHILARDA YOZMA NUTQNI RIVOJLANTIRISHNING LOGOPEDIK METODLARI

Toshpulova Nodira Sultonmurod qizi

Jizzax davlat pedagogika universtiteti Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi
Toshpulovanodira1996@gmail.com tel: +998 94 197 40 75
ORCID 0009-0005-2041-497

Annotatsiya. Mazkur maqolada eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda yozma nutqni rivojlantirishning logopedik metodlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda yozma nutqni shakllantirish jarayoni til tizimi, kognitiv faoliyat va nutqiy rivojlanishning o‘zaro bog‘liqligi asosida yoritiladi. Eshitishdagi nuqsonlar natijasida yuzaga keladigan fonetik-fonologik, leksik va grammatik kamchiliklar yozma nutq sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi asoslab beriladi. Maqolada logopedik ishning asosiy yo‘nalishlari sifatida artikulyatsion tayyorgarlik, fonematik idrokni rivojlantirish, leksik-grammatik tuzilmani boyitish hamda bog‘lanishli yozma nutqni shakllantirish metodlari tizimli tarzda yoritiladi. Shuningdek, vizual tayanchlar, multimodal yondashuv, bosqichma-bosqich o‘qitish va individual-differensial metodlarning samaradorligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: eshitishida nuqson, yozma nutq, logopedik metodlar, fonematik idrok, artikulyatsiya, leksik rivojlanish, grammatik ko‘nikmalar, bog‘lanishli nutq, multimodal yondashuv, korreksion-pedagogik ish, individual yondashuv, inklyuziv ta’lim.

Kirish

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar ta’lim jarayonida alohida pedagogik yondashuvni talab etadigan toifaga kiradi. Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, dunyoda 430 milliondan ortiq odam turli darajadagi eshitish nuqsoniga ega bo‘lib, ularning sezilarli qismi bolalik davriga to‘g‘ri keladi. Eshitishdagi

cheklanishlar, birinchi navbatda, nutqni idrok etish va uni ifodalash jarayonlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Yozma nutq esa eshitish imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Psixolingvistika va maxsus pedagogika sohasidagi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yozma nutq og‘zaki nutqning kompensator shakli sifatida rivojlanib, o‘quvchilarning fikrni mantiqiy bayon qilish, grammatik tuzilmalardan to‘g‘ri foydalanish va til boyligini kengaytirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda yozma nutqni shakllantirish jarayoni bir qator qiyinchiliklar bilan kechadi. Ular orasida leksik zahiraning cheklanganligi, grammatik tizimni o‘zlashtirishdagi sustlik hamda nutqiy tajribaning kamligi asosiy omillar sifatida qayd etiladi. Shu sababli logopedik metodlar mazkur jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi.

Logopedik yondashuvlar maxsus mashqlar tizimi, vizual ko‘mak vositalari, sensor integratsiya usullari hamda bosqichma-bosqich yozma nutqni shakllantirish texnologiyalariga asoslanadi. Ushbu metodlar o‘quvchilarning nafaqat yozma nutqini rivojlantirish, balki ularning umumiy kognitiv va kommunikativ rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda yozma nutqni rivojlantirishning logopedik metodlarini ilmiy asosda o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Zamonaviy ta’lim tizimida eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning nutqiy rivojlanishini ta’minlash dolzarb pedagogik va ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yozma nutqni shakllantirish masalasi ushbu toifadagi bolalarning ta’lim

jarayonida muvaffaqiyatli ishtirok etishi, bilimlarni egallashi hamda jamiyatga integratsiyalashuvi uchun muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Yozma nutq – bu nafaqat kommunikativ vosita, balki shaxsning tafakkur darajasi, til kompetensiyasi va kognitiv rivojlanishini aks ettiruvchi murakkab faoliyat turi hisoblanadi.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda og‘zaki nutq rivojining cheklanganligi yozma nutq shakllanishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu holat fonetik-fonologik idrokning yetarli darajada rivojlanmaganligi, leksik zaxiraning kambag‘alligi, grammatik tuzilmalarning to‘liq shakllanmaganligi hamda nutqning semantik tomonidagi qiyinchiliklar bilan izohlanadi. Natijada bunday o‘quvchilarning yozma nutqida grammatik xatolar, mantiqiy izchillikning buzilishi va mazmuniy yuzakilik kuzatiladi. Mazkur muammoni hal etishda logopedik yondashuv alohida ahamiyat kasb etadi. Logopedik ishlar yozma nutqni rivojlantirishda artikulyatsion apparatni rivojlantirish, fonematik idrokni shakllantirish, leksik-grammatik ko‘nikmalarni mustahkamlash hamda bog‘lanishli nutqni rivojlantirishga qaratilgan kompleks metodlar tizimini o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, zamonaviy ta’lim sharoitida vizual va multimodal yondashuvlardan foydalanish, individual va differensial ta’limni tashkil etish orqali yozma nutqni rivojlantirish samaradorligini oshirish imkoniyati mavjud.

Tadqiqotning maqsadi – eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda yozma nutqni rivojlantirishning samarali logopedik metodlarini ilmiy asoslash va ularning amaliy qo‘llash imkoniyatlarini yoritishdan iborat. Mazkur maqsadga erishish uchun yozma nutq shakllanishining psixologik-pedagogik asoslari, logopedik metodlarning mazmuni va ularning samaradorligi tahlil qilinadi.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirish muammosi maxsus pedagogika, logopediya va psixologiya fanlari doirasida keng o‘rganilgan. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlar yozma nutq shakllanishining murakkab va ko‘p komponentli jarayon ekanligini ko‘rsatadi.

Ilmiy tadqiqotlarda yozma nutqni shakllantirishning asosiy mexanizmlari psixolingvistika doirasida izohlanib, unda nutq faoliyatining fonetik, leksik va grammatik komponentlari o‘zaro bog‘liq holda rivojlanishi ta’kidlanadi. Tadqiqotchilar yozma nutqni egallash jarayoni og‘zaki nutq rivojiga bevosita bog‘liq ekanligini qayd etib, eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda bu jarayonning o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berganlar.

Ko‘plab tadqiqotlarda eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda fonematik idrokning yetarli darajada shakllanmaganligi yozma nutqdagi xatolarning asosiy sabablaridan biri sifatida ko‘rsatiladi. Shu bois logopedik ishlar tizimida fonematik eshituvni rivojlantirish, tovushlarni farqlash va ularni grafik belgilar bilan bog‘lash muhim vazifa sifatida qaraladi. Shuningdek, ilmiy manbalarda yozma nutqni rivojlantirishda kognitiv jarayonlarning, xususan xotira, tafakkur va semantik qayta ishlashning ahamiyati alohida ta’kidlangan. Tadqiqotchilar eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda vizual idrok va semantik xotiraning nisbatan yaxshi rivojlanganligini ko‘rsatib, bu imkoniyatlardan yozma nutqni rivojlantirishda samarali foydalanish mumkinligini asoslab berganlar.

Logopedik metodlar bo‘yicha olib borilgan izlanishlar artikulyatsion mashqlar, leksik-grammatik treninglar, bog‘lanishli nutqni rivojlantirish usullari hamda vizual tayanchlardan foydalanish yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, multimodal yondashuv – ya’ni vizual, kinestetik va qisman eshituv kanallarini

birgalikda qo‘llash orqali o‘qitish – yozma nutqni shakllantirishda muhim metod sifatida e’tirof etiladi.

So‘nggi yillarda inklyuziv ta’lim sharoitida olib borilgan tadqiqotlar individual va differensial yondashuvning ahamiyatini yanada kuchaytirib, har bir o‘quvchining rivojlanish darajasi, ehtiyojlari va imkoniyatlarini hisobga olgan holda logopedik ishlarni tashkil etish zarurligini ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda yozma nutqni rivojlantirishning ayrim jihatlari yetarlicha tizimlashtirilmaganligi, logopedik metodlarning kompleks modeli to‘liq ishlab chiqilmaganligi kuzatiladi. Mazkur holat ushbu yo‘nalishda ilmiy izlanishlarni yanada chuqurlashtirish zaruratini belgilaydi.

Yozma nutqni rivojlantirishning logopedik metodlari tizimi

1. Fonematik idrokni rivojlantirish metodlari

Fonematik idrok yozma nutqning asosiy poydevori hisoblanadi. Uni rivojlantirish uchun quyidagi mashqlar samarali hisoblanadi: tovushlarni vizual belgilar asosida farqlash; lab harakatlarini kuzatish orqali tovushlarni aniqlash; tovush–harf mosligini mustahkamlash; minimal juftliklar bilan ishlash. Bu metodlar orqali o‘quvchilarda tovush va harf o‘rtasidagi bog‘liqlik shakllantiriladi.

2. Artikulyatsion va motorik mashqlar

Artikulyatsion apparatni rivojlantirish yozma nutq uchun bilvosita, ammo muhim ahamiyatga ega. Quyidagi mashqlar tavsiya etiladi: lab va til harakatlarini rivojlantirish mashqlari; nafas olishni boshqarish; artikulyatsion gimnastika. Bu mashqlar og‘zaki nutqni yaxshilab, yozma nutq uchun zarur til asosini yaratadi.

3. Leksik-grammatik ko‘nikmalarni shakllantirish

Yozma nutqni rivojlantirishda so‘z boyligini kengaytirish va grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirish muhim hisoblanadi. Bunda tematik lug‘atlar bilan ishlash; sinonim va antonimlarni o‘rganish; gap tuzish mashqlari; grammatik modellar asosida yozma topshiriqlar bajarish kabi metodlar qo‘llaniladi.

4. Bog‘lanishli yozma nutqni rivojlantirish

Bog‘lanishli nutq – yozma nutqning eng yuqori bosqichi hisoblanadi. Uni rivojlantirish uchun rasm asosida hikoya tuzish; matnni davom ettirish; reja asosida insho yozish; dialoglarni yozma shaklda ifodalash kabi metodlar samarali hisoblanadi.

5. Multimodal yondashuv asosidagi metodlar

Zamonaviy logopediyada multimodal yondashuv muhim o‘rin egallaydi. Bu yondashuv quyidagilarni o‘z ichiga oladi: vizual (rasm, video, diagramma); kinestetik (harakat, amaliy faoliyat); yozma va og‘zaki nutqni integratsiyalash. Multimodal metodlar o‘quvchilarning turli sezgi kanallari orqali axborotni qabul qilishini ta’minlaydi va o‘rganishni samaraliroq qiladi.

6. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish

Zamonaviy ta’limda AKT vositalari yozma nutqni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi: interaktiv dasturlar; elektron darsliklar; maxsus logopedik ilovalar; multimedia resurslar. Bu vositalar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va o‘quv jarayonini individuallashtirish imkonini beradi. Yozma nutqni rivojlantirish faqat til o‘rgatish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon kognitiv rivojlanish; ijtimoiy moslashuv; kommunikativ kompetensiya bilan bevosita bog‘liqdir. Shu sababli logopedik ishlar kompleks va tizimli yondashuv asosida tashkil etilishi lozim.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda yozma nutqni rivojlantirish maxsus logopedik metodlar tizimini talab etadi. Fonematik, leksik-grammatik va bog‘lanishli

nutq komponentlarini izchil rivojlantirish, multimodal yondashuvni qo‘llash hamda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ushbu jarayon samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. **D.A. Abdullayeva** Maxsus pedagogika va logopediya asoslari. T.:O‘qituvchi, 2018. 210 bet. *(Fundamentals of Special Pedagogy and Speech Therapy)*
2. **N.N. Rahmonova** Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan korreksion ishlar. T.: Fan va texnologiya, 2020. 184 bet. *(Correctional Work with Children with Hearing Impairments)*
3. Karimova G.K. Maxsus ta’lim tizimida kar bolalar nutqini rivojlantirish masalalari // Maxsus pedagogika muammolari. Toshkent, 2018. №3. B. 45–52.
4. Abduraxmonova M.M. Inklyuziv ta’lim sharoitida eshituv nuqsoniga ega bolalar yozma nutqini rivojlantirish metodlari // Pedagogik ta’lim jurnali. Toshkent, 2020. №2. B. 66–72.
5. Nazarova D.A. Maktabgacha yoshdagi zaif eshituvchi bolalar nutqini rivojlantirish: ped.fan.nom. diss. T..TDPU.
6. Rustamova R. Boshlang’ich sinflarda zaif eshituvchi o’quvchilar nutqining grammatik qurilishini shakllantirish.: ped.fan.nomz. diss. T.: TDPU, 2009.
7. Fayziyeva U. Zaif eshituvchi bolalarni savodga o’rgatishning nazariy asoslari. p.f.n. diss. Toshkent. 1994.
8. Qodirova F.U. Kar va zaif eshituvchi bolalar so’zlashuv nutqini shakllantirish. p.f.n. diss. Toshkent. 1994.

A Didactic Approach to the Development of AI Competencies

Karimova Diyora Abduvaxidovna
TUIT (Tashkent University of Information Technologies),
Department of Foreign Languages
e-mail: diyora.karimova.87@mail.ru

Abstract. In this thesis, the content of the development of students' competencies in the use of artificial intelligence in the process of higher education is substantiated from a didactic point of view. The goal is to determine the composition of competence, to harmonize it with the content of the subject and the system of tasks. The methodology is based on analytical-synthetic, modeling, and pedagogical design approaches. Scientific novelty is expressed in the design of competencies through a three-layer content model.

Keywords. Artificial intelligence, competence, didactic content, prompt literacy, academic integrity, assessment rubric, learning tasks

AI kompetensiyalarini shakllantirishning didaktik yondashuvi

Karimova Diyora Abduvaxidovna
TATU, Chet tillar kafedrasi
e-mail: diyora.karimova.87@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu tezisda oliy ta’lim jarayonida talabalarning sun’iy intellektdan foydalanish kompetensiyalarini rivojlantirish mazmuni didaktik nuqtayi nazardan asoslanadi. Maqsad kompetensiya tarkibini aniqlash, uni fan mazmuni va topshiriqlar tizimi bilan uyg‘unlashtirishdir. Metodologiya tahliliy-sintez, modellashtirish va pedagogik dizayn yondashuvlariga tayangan. Ilmiy yangilik kompetensiyalarni uch qatlamli mazmun modeli orqali loyihalashda ifodalanadi.

Kalit so‘zlar. Sun’iy intellekt, kompetensiya, didaktik mazmun, prompt savodxonligi, akademik halollik, baholash rubrikasi, o‘quv topshiriqlari

Sun’iy intellekt vositalari, ayniqsa tabiiy tilni qayta ishlashga asoslangan generativ tizimlar, ta’limda axborotni izlash, tahlil qilish, matn yaratish, kod yozish, vizual materiallarni talqin qilish kabi faoliyatlarni tezlashtirayotgani bilan birga, bilimning o‘zlashtirilishi, mualliflik, ishonchlilik va mas’uliyat masalalarini ham keskinlashtirmoqda. Shu sababli “sun’iy intellektdan foydalanish kompetensiyasi”ni oddiy texnik ko‘nikma sifatida emas, balki maqsadga yo‘naltirilgan, me’yoriy cheklovlarni biladigan, natijani tekshiradigan va ta’limiy vazifani hal etishga xizmat qiladigan integrativ sifat sifatida talqin etish lozim.

Kompetensiya mohiyatan bilim, ko‘nikma, munosabat va tajribani birlashtiradi; SI bilan ishlash esa bu komponentlarni yanada aniqroq me’yorlashtirishni talab qiladi. Birinchidan, talaba SI tizimlarining ishlash tamoyillari, ularning ehtimolliy tabiati, “ishonchli ko‘rinadigan xatolik” hodisasi va ma’lumotlar manbalariga bog‘liqligini tushunishi zarur. Ikkinchidan, u o‘quv maqsadiga mos so‘rov (prompt) tuzish, cheklov qo‘yish, natijani formatlash, javobni qayta so‘rash, muqobil yechimlarni solishtirish kabi amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lishi kerak. Uchinchidan, mas’uliyatli munosabat komponenti akademik halollik, plagiatning yangi ko‘rinishlari, shaxsiy ma’lumotlarni oshkor etmaslik, mualliflik va iqtibos madaniyati, shuningdek, SI bergan javobni tanqidiy tekshirish odatini o‘z ichiga oladi. Nihoyat, tajriba komponenti real o‘quv vazifalarida SI yordamida muammo qo‘yish, tahlil qilish, dalillash, natijani taqdim etish va refleksiya qilishni qamrab oladi. Xalqaro yondashuvlarda bu yo‘nalishlar raqamli savodxonlik va AI literacy tushunchalari bilan yaqinlashadi, biroq ularni milliy ta’lim standartlari, fan dasturlari va baholash amaliyoti bilan uyg‘unlashtirmasdan turib, kompetensiya “umumiy tavsiya” darajasida qolib ketishi mumkin.Tezisning markaziy

g‘oyasi shundan iboratki, SI kompetensiyalarini rivojlantirish mazmuni uch qatlamli didaktik model orqali loyihalanishi kerak: invariant yadro, fan- va kasbga yo‘naltirilgan modul hamda refleksiv-nazorat qatlami. Invariant yadro barcha ta’lim yo‘nalishlari uchun umumiy bo‘lib, SI bilan ishlashning minimal zarur bilimlari va universal amaliy harakatlarini belgilaydi.

Bu qatlamda “SI javobi manba emas”, “har bir natija tekshiruvdan o‘tadi”, “so‘rov aniq maqsad va kontekst bilan beriladi”, “ma’lumotlar xavfsizligi ta’minlanadi” kabi prinsiplar o‘quv mazmuniga singdiriladi. Fan- va kasbga yo‘naltirilgan modul esa muayyan fan metodologiyasi bilan bog‘lanadi: masalan, pedagogika va metodika fanlarida dars ishlanmasi, baholash rubrikasi, test topshiriqlarini ishlab chiqish; tabiiy fanlarda tajriba ma’lumotlarini tahlil qilish va vizualizatsiya; ijtimoiy-gumanitar yo‘nalishda matnlarni kontent-tahlil qilish, argumentatsiya xaritasini tuzish. Refleksiv-nazorat qatlami esa talabaning SI bilan ishlash jarayonini hujjatlashtirish, qarorlar asosini ko‘rsatish, natijani dalillar bilan himoya qilish va xatoliklarni tahlil qilish orqali kompetensiyani barqarorlashtiradi. Mazkur qatlam, ayniqsa, OAK talablari nuqtayi nazaridan ilmiy yozuv madaniyati va manbalar bilan ishlashning me’yoriyligini mustahkamlashda muhimdir. Mazmunni tanlash va tartiblashda bir nechta metodologik tamoyillar ustuvor bo‘lishi lozim. Birinchisi, maqsadga muvofiqlik tamoyili: SI vositasi o‘quv maqsadiga xizmat qilmasa, undan foydalanish faqat “ta’sirchanlik” uchun bo‘lib qoladi. Ikkinchisi, verifikatsiya tamoyili: har qanday SI natijasi kamida ikki yo‘l bilan tekshiriladi, ya’ni manbaga qaytish va muqobil yechim bilan solishtirish. Uchinchi tamoyil, shaffoflik: talaba qaysi bosqichda SI dan foydalanganini, qanday so‘rov berganini va natijani qanday qayta ishlaganini ko‘rsatadi. To‘rtinchisi, me’yoriylik: akademik halollik qoidalari, iqtibos keltirish tartibi, plagiatni oldini olish hamda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish masalalari mazmunning ajralmas qismi bo‘ladi. Bu

tamoyillar nazariy bayon sifatida qolmasligi uchun ular topshiriqlar tizimi va baholash mezonlariga kodlanishi zarur.

Topshiriqlar tizimi kompetensiyani shakllantiruvchi asosiy mexanizm bo‘lgani sababli, mazmunni aynan topshiriqlar ketma-ketligi orqali konkretlashtirish maqsadga muvofiq. Birinchi bosqichda diagnostik topshiriqlar qo‘yiladi: talaba SI imkoniyatlari va cheklovlari haqida tushunchasini, oddiy so‘rov tuzish va javobdagi xatoliklarni aniqlash qobiliyatini namoyon etadi. Ikkinchi bosqichda o‘rgatuvchi topshiriqlar beriladi: bir xil muammoni turli so‘rov strategiyalari bilan yechish, natijani tuzatish, formatlash, qisqartirish yoki argumentatsiyani kuchaytirish. Uchinchi bosqichda integrativ topshiriqlar amalga oshiriladi: talaba SI yordamida ma’lumot yig‘adi, lekin yakuniy xulosa va matnni mustaqil dalillash orqali yaratadi; bu jarayonda manbalar tanlanadi, bibliografik tavsif me’yorlari va iqtibos madaniyati saqlanadi. To‘rtinchi bosqichda esa tadqiqotga yo‘naltirilgan topshiriqlar qo‘yiladi: mini-tadqiqot dizayni, metod tanlash, natijani talqin qilish va cheklovlarni ko‘rsatish. Bunday ketma-ketlik kompetensiyani fragmentar emas, balki rivojlanish trayektoriyasi sifatida shakllantiradi va talabaning o‘qish strategiyasini ongli boshqarishga olib keladi. Baholash masalasi mazkur tezisda alohida mazmuniy blok sifatida qaraladi, chunki SI sharoitida “natija”ni baholash yetarli bo‘lmay, “jarayon”ni baholash ham zarur bo‘ladi. Shuning uchun rubrikalashgan baholash yondashuvi maqsadga muvofiq: unda so‘rovning aniqligi va cheklovlari, tekshiruv strategiyasi, manbalar bilan ishlash sifati, yakuniy mahsulotning mantiqiyligi va akademik uslubi, shuningdek refleksiya darajasi mezon sifatida olinadi. Bunda talabaning SI dan foydalanishi taqiqlanmaydi, aksincha, nazorat ostiga olinadi: talaba “SI yordam berdi” degan umumiy ibora bilan cheklanmay, qanday bosqichda, qaysi maqsadda va qanday tahrir bilan foydalanganini ko‘rsatadi. Bu yondashuv bir tomondan halollikni ta’minlasa, ikkinchi tomondan SI dan qo‘rqish yoki uni yashirin

ishlatish motivlarini kamaytiradi. O‘qituvchi uchun esa baholashning ishonchliligi oshadi, chunki rubrika jarayonning tekshiriladigan izlarini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. Москва: Педагогика, 1989. 192 с.

2. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. Москва: Народное образование, 2003. 112 с.

3. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. Paris: UNESCO Publishing, 2023. 64 p.

4. Graham S. Artificial intelligence, writing, and education: A review and future directions. New York: Routledge, 2024. 208 p.

CROSS-BORDER E-COMMERCE CONTRACTS: JURISDICTION AND ONLINE DISPUTE RESOLUTION (ODR) – INTERNATIONAL EXPERIENCE AND LEGAL RECOMMENDATIONS FOR UZBEKISTAN

Ramazonova Khusnidakhon Sherbek qizi
Master’s Student, Tashkent State University of Law,
Specialization: International Commercial Law
E-mail: husnidanomonjonova350@gmail.com

Abstract: *This thesis analyzes the jurisdictional challenges arising in cross-border e-commerce contracts and the international legal frameworks of Online Dispute Resolution (ODR) mechanisms. A comparative study of advanced practices in the European Union, the USA, and the Asia-Pacific region is conducted. Furthermore, the research develops practical recommendations for establishing institutional mechanisms to effectively resolve digital commerce disputes in the Republic of Uzbekistan.*

Keywords: *Cross-border e-commerce, jurisdiction, Online Dispute Resolution (ODR), international commercial arbitration, forum selection, consumer protection, digital economy, UNCITRAL, European Union, Uzbekistan.*

CHEGARALARARO ELEKTRON TIJORAT SHARTNOMALARIDA YURISDIKSIYA VA NIZOLARNI ONLAYN HAL ETISH: XALQARO TAJRIBA VA O’ZBEKISTON UCHUN HUQUQIY TAVSIYALAR

Ramazonova Xusnidaxon Sherbek qizi
Magistrant, Toshkent davlat yuridik universiteti,
Xalqaro tijorat huquqi yo’nalishi
E-mail: husnidanomonjonova350@gmail.com

Annotatsiya*: Ushbu tezisda chegaralararo elektron tijorat shartnomalarida yuzaga keladigan yurisdiksiya muammolari va nizolarni onlayn hal etish (ODR)*

mexanizmlarining xalqaro-huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Yevropa Ittifoqi, AQSh va Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi ilg’or tajribalar qiyosiy o’rganiladi hamda O’zbekiston Respublikasida raqamli tijorat nizolarini samarali hal etishning institutsional mexanizmlarini shakllantirishga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

***Kalit so’zlar**: chegaralararo elektron tijorat, yurisdiksiya, onlayn nizolarni hal etish (ODR), xalqaro tijorat arbitraji, forum selection, iste’molchilar huquqini himoya qilish, raqamli iqtisodiyot, UNCITRAL, Yevropa Ittifoqi, O’zbekiston.*

ЮРИСДИКЦИЯ И ОНЛАЙН-РАЗРЕШЕНИЕ СПОРОВ В ТРАНСГРАНИЧНЫХ ДОГОВОРАХ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ: МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ И ПРАВОВЫЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ДЛЯ УЗБЕКИСТАНА

Рамазонова Хуснидахон Шербек кизи

Магистрант Ташкентского государственного юридического университета,

Направление: Международное коммерческое право

E-mail: husnidanomonjonova350@gmail.com

Аннотация: В данной тезисной работе анализируются проблемы юрисдикции, возникающие в трансграничных договорах электронной коммерции, а также международно-правовые основы механизмов онлайн-разрешения споров (ODR). Проводится сравнительный анализ передового опыта Европейского Союза, США и Азиатско-Тихоокеанского региона, а также разрабатываются практические рекомендации по формированию институциональных механизмов эффективного разрешения цифровых коммерческих споров в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: Трансграничная электронная коммерция, юрисдикция, онлайн-разрешение споров (ODR), международный коммерческий арбитраж, выбор форума (forum selection), защита прав потребителей, цифровая экономика,

ЮНСИТРАЛ, Европейский Союз, Узбекистан.

Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi elektron tijorat munosabatlarini milliy chegaralardan tashqariga chiqarib, yangi huquqiy muammolar majmuini keltirib chiqarmoqda. UNCTAD va yetakchi tahliliy markazlarning ma’lumotlariga ko’ra, 2026-yilga kelib global B2C elektron tijorat bozori qariyb 9 trillion AQSh dollarini tashkil etib, jahon savdosidagi ulushi barqaror o’sishda davom etmoqda[1]. Bunday sharoitda, turli davlatlar yurisdiksiyasiga mansub tomonlar o’rtasidagi nizolarni hal etishda qaysi davlat sudining yoki arbitraj tribunalining vakolati qo’llanilishi lozim - degan savol xalqaro xususiy huquqning eng munozarali muammolaridan biriga aylandi. Veb-saytga kirish yoki elektron shartnoma tuzish orqali amalga oshiriladigan tranzaksiyalarda an’anaviy yurisdiksiya mezoni bo’lgan “jismoniy mavjudlik” (physical presence) tamoyili samarasiz bo’lib qolmoqda. Natijada tomonlarning kelishuvi asosidagi (consensual) va majburiy (mandatory) yurisdiksiya me’yorlari o’rtasidagi ziddiyatlar xalqaro elektron tijoratni tartibga solishning muhim institutsional muammosiga aylanmoqda[2].

O’zbekiston Respublikasining “Raqamli O’zbekiston - 2030” strategiyasi doirasida elektron tijorat sohasini jadal rivojlantirish va Jahon Savdo Tashkilotiga a’zo bo’lish yo’lida olib borilayotgan muzokaralar milliy huquqiy tizimni xalqaro standartlarga moslashtirish zaruratini tobora dolzarb qilmoqda[3]. Xususan, transchegaraviy bitimlardan kelib chiquvchi huquqiy nizolarni samarali hal etishning institutsional

[1] *B2C E-Commerce Market Size, Share & Trends Research Report, 2031. — Mordor Intelligence, 2026; UNCTAD. Digital Economy Report 2024-2025 updates.*

[2] *Hartley T.C. Choice-of-court Agreements under the European and International Instruments. — Oxford University Press, 2013. — P. 88–94.*

[3] *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Raqamli O'zbekiston — 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida. 05.10.2020 yildagi PF-6079-son // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 06.10.2020 y., 06/20/6079/1349-son. https://lex.uz/ru/docs/-5030957*

mexanizmlarini shakllantirish nafaqat iste’molchilar manfaatlarini himoya qilish, balki xorijiy investorlar uchun huquqiy xavfsizlik kafolatini ta’minlash uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi rivojlangan davlatlar tajribasini qiyosiy tahlil qilish asosida O’zbekistonda chegaralararo elektron tijorat shartnomalarida yurisdiksiya va nizolarni hal etishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish bo’yicha ilmiy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Chegaralararo elektron tijorat nizolarini hal etishning xalqaro-huquqiy asoslarini o’rganishda birinchi navbatda UNCITRALning Onlayn nizolarni hal etish bo’yicha texnik eslatmalarini ko’rib chiqish zarur[4]. Ushbu hujjat ODR jarayonini besh bosqichga: muloqot (negotiation), vositachilik (mediation), ommaviy baho (expert determination) va avtomatlashtirilgan hal etish (automated settlement) bosqichlariga ajratib, elektron tijorat nizolarini samarali boshqarishning konseptual asosini shakllantirdi. Biroq texnik eslatmalar huquqiy jihatdan majburiy kuchga ega emas va davlatlarning milliy qonunchiligiga tatbiq etish darajasi turlichadir. Yevropa Ittifoqi bu borada yetakchi maqomni egallagan. 2013-yilgi 524/2013 Reglament asosida barpo etilgan YeI ODR platformasi[5] iste’molchilarning B2C munosabatlaridan kelib chiquvchi nizolarni milliy alternativ nizolarni hal etish organlari orqali hal etishning yagona raqamli infrastrukturasini taqdim etadi. Ushbu mexanizm 2016-yildan buyon faol ishlayapti va muzokaralar jarayonida ishtirokchilarning 70 foizidan ortig’i nizoni muvaffaqiyatli yakunlashi bilan raqamli nizolarni hal etishning keng ko’lamli milliy-mintaqaviy modeli sifatida e’tirof etilmoqda.Yurisdiksiya masalasini tartibga solishda “forum tanlash shartnomasi” (forum selection clause) instituti elektron tijoratda tomonlar

[4] *UNCITRAL Technical Notes on Online Dispute Resolution. — New York: United Nations, 2017. — P. 5–12. https://uncitral.un.org/en/texts/onlinedisputeresolution/explanatorytexts/technical_notes*

[5] *Regulation (EU) No 524/2013 of the European Parliament and of the Council on online dispute resolution for consumer disputes // Official Journal of the European Union. L 165/1. — 2013. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2013/524/oj*

avtonomiyasining muhim jihati sifatida namoyon bo’ladi. Gaaga Konferensiyasining 2005-yilgi “Sud tanlash kelishuvi to’g’risida”gi Konvensiyasi[6] ushbu shartnomalarning xalqaro darajada tan olinishini kafolatlashga qaratilgan bo’lib, hozirgi kunda 30 dan ortiq davlat va YeI tomonidan ratifikatsiya qilingan. Konvensiyaga ko’ra, tomonlar tomonidan belgilangan eksklyuziv forum bo’yicha yurisdiksiya boshqa davlatlar sudlari uchun ham majburiy hisoblanadi - bu esa transchegaraviy elektron shartnomalar uchun muhim huquqiy kafolatni ta’minlaydi. YeI ichida esa Bryussel Ia Reglamenti[7] elektron tijorat nizolarida yurisdiksiyani belgilashning keng normativ bazasini shakllantirgan bo’lib, unda iste’molchilarni himoya qilish maqsadida bir qator majburiy qoidalar o’rnatilgan. Xususan, iste’molchi o’z yashash joyidagi sudi orqali da’vo qo’zg’atish huquqiga ega bo’lib, bu tadbirkor sifatida faoliyat yurituvchi kuchli tomonning nomaqbul imtiyozlariga chek qo’yadi.

Xalqaro tijorat arbitraji (international commercial arbitration) chegaralararo elektron tijorat nizolarini hal etishning eng keng qo’llaniladigan mexanizmi sifatida namoyon bo’lmoqda. UNCITRALning Xalqaro tijorat arbitraji bo’yicha Model qonuni[8] va 1958-yilgi Nyu-York Konvensiyasi[9] xalqaro arbitraj yechimlarini 172 davlatda ijro etish imkoniyatini yaratib, ushbu mexanizmni transchegaraviy nizolarni hal etishning iqtisodiy jihatdan eng samarali yo’li sifatida belgilaydi. Raqamli muhitda arbitraj qo’llashda yuzaga keladigan asosiy muammo - elektron shaklda tuzilgan arbitraj

[6] *Convention on Choice of Court Agreements. — The Hague: HCCH, 2005. https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=98*

[7] *Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (Brussels Ia) // Official Journal of the European Union. L 351/1. — 2012. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2012/1215/oj*

[8] *UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985) with amendments as adopted in 2006. — New York: United Nations, 2008. — P. 8–20. https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration*

[9] *New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards, 1958. https://www.newyorkconvention.org/*

shartnomasining huquqiy maqomini turli milliy qonunchiliklar doirasida bir xil talqin qilmaslikdir[10]. Xususan, “yozma shakl” talabini ba’zi davlatlar faqat qog’oz hujjat sifatida qabul qilishi xalqaro arbitraj yechimlarini tan olishda to’siq bo’lmoqda. O’zbekiston Respublikasida 2021-yilgi “Xalqaro tijorat arbitraji to’g’risida”gi Qonun[11] UNCITRAL Model qonuniga asoslangan bo’lib, elektron formatdagi arbitraj shartnomasini ham yuridik kuch beradi. Biroq qonunning amaliyotda to’liq tatbiq etilishida texnik va institutsional omillar bo’yicha rivojlanish zarur.

Mintaqaviy darajada raqamli tijorat nizolarini hal etishda yangi tendensiyalar yaqqol namoyon bo’lmoqda. Xususan, Raqamli iqtisodiyot sheriklik kelishuvi 9-bo’limida[12] elektron tijorat nizolarini hal etish uchun ODR mexanizmlari va iste’molchi huquqlarini mustahkamlash bo’yicha alohida majburiyatlar belgilangan. Mazkur yondashuv tomonlar o’rtasida avtomatlashtirilgan muzokara va sun’iy intellektga asoslangan nizolarni hal etish algoritmlarini qo’llash imkoniyatini ham o’z ichiga oladi. Mintaqaviy iqtisodiy sheriklik kelishuvining 12.15-moddasida[13] ham elektron tijorat nizolari uchun samarali elektron mexanizmlar va iste’molchilar huquqini himoya qilish bo’yicha davlatlararo hamkorlik majburiyligi mustahkamlangan. Ushbu mintaqaviy tajribalar O’zbekiston uchun, jumladan ShHT va MDH doirasidagi raqamli savdo munosabatlarini tartibga solishda konseptual asos bo’lib xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, YeIning GDPR nizomidagi 77–79-moddalari[14] shaxsiy ma’lumotlarni

[10] *Murray A.D. The Regulation of Cyberspace. — 3rd ed. — London: Routledge, 2019. — P. 180–188.*

[11] *O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risida. 16.10.2021 yildagi O'RQ-714-son // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/uz/docs/5598920*

[12] *Digital Economy Partnership Agreement (DEPA). Section 9: Dispute Resolution. — 2020. https://isomer-user-content.by.gov.sg/166/9f2ab40f-0ad1-4925-b8d5-03bdb2dda5eb/Digital%20Economy%20Partnership%20Agreement.pdf*

[13] *Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP). Chapter 12: Electronic Commerce, Article 12.15. — 2022. https://asean.org/wp-content/uploads/2024/10/Regional-Comprehensive-Economic-Partnership-RCEP-Agreement-Full-Text.pdf*

[14] *Regulation (EU) 2016/679 (GDPR). Article 77–79 — Rights and remedies // Official Journal of the European Union. — 2016. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj*

huquqbuzarliklaridan kelib chiquvchi transraqamli nizolarda maxsus da’vo mexanizmlarini belgilab, ma’lumotlarni himoya qilish va elektron tijorat nizolarini hal etish o’rtasidagi muhim bog’liqlikni namoyon etadi.

O’zbekiston Respublikasida chegaralararo elektron tijorat nizolarini hal etishning normativ-huquqiy bazasi hamon shakllanish bosqichida ekanligini ta’kidlash zarur. Amaldagi “Elektron tijorat to’g’risida”gi Qonun[15] va Fuqarolik prosessual kodeksining umumiy nizom qoidalari transchegaraviy onlayn nizolarni hal etish uchun maxsus ODR mexanizmlarini nazarda tutmaydi. Mazkur huquqiy bo’shliq xorijiy kontragentlar bilan bitimlar tuzishda O’zbekiston tadbirkorlari va iste’molchilari uchun huquqiy xavfsizlikni pasaytirmoqda[16]. JST a’zoligiga qo’shilish muzokaralari doirasida esa onlayn iste’molchilar huquqlarini kafolatli himoya qilish va nizolarni hal etishning samarali mexanizmlarini ta’minlash alohida shart sifatida ilgari surilmoqda[17]. Bu esa milliy qonunchilikni UNCITRAL standartlari asosida zudlik bilan takomillashtirish zarurligini ko’rsatmoqda.

Amalga oshirilgan qiyosiy-huquqiy tahlil asosida transchegaraviy elektron tijorat shartnomalarida yurisdiksiya va nizolarni onlayn hal etishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish yuzasidan quyidagi konseptual ***xulosalar va amaliy tavsiyalar***ni shakllantirish mumkin.

Birinchidan, Fuqarolik protsessual kodeksiga va “Elektron tijorat to’g’risida”gi Qonunga raqamli muhitda tuzilgan forum tanlash shartnomasini tan olish bo’yicha maxsus normalarni kiritish zarur. Bunday qoida elektron shartnomaga kiritilgan matn

[15] *O'zbekiston Respublikasining Qonuni. Elektron tijorat to'g'risida (yangi tahriri). 29.09.2022 yildagi O'RQ-792-son // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/uz/docs/-6213382*

[16] *Usmonov M.A. Elektron shartnomalarning huquqiy tabiati // Huquq — Pravo — Law. – 2021. – № 3. – B. 44–53.*

[17] *WTO. Accession of Uzbekistan. Working Party Report. WT/ACC/UZB/11. — Geneva: WTO, 2025. https://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/a1_ouzbekistan_e.htm*

shaklida, elektron tasdiqlash orqali yoki standart shartlardagi o’zaro rozi bo’lish usulida tuzilgan forum tanlash kelishuviga huquqiy kuch berishi lozim. Bu, o’z navbatida, Gaaga Konvensiyasining[18] talablariga moslikni ta’minlab, O’zbekiston nizomlariga xalqaro investorlarning ishonchini oshiradi.

Ikkinchidan, UNCITRAL texnik eslatmalari va YeI ODR Reglamenti standartlari asosida O’zbekistonda davlat miqyosidagi onlayn nizolarni hal etish platformasini joriy etish lozim. Mazkur platforma birinchi bosqichda B2C munosabatlardan kelib chiquvchi mayda tijorat nizolarini qamrab olib, keyinchalik B2B segmentiga kengaytirilishi maqsadga muvofiqdir. ODR platformasini O’zbekiston Respublikasining Iste’molchilar huquqini himoya qilish agentligi bilan birgalikda boshqarish institutsional javobgarlikni aniqlashtiradi[19].

Uchinchidan, O’zbekistonning Nyu-York Konvensiyasi doirasidagi xalqaro tijorat arbitraji tizimini raqamli muhitga moslashtirish uchun “Xalqaro tijorat arbitraji to’g’risida”gi Qonunga elektron shaklda tuzilgan arbitraj shartnomasini yuridik tenglik asosida qog’oz shaklga tenglashtiruvchi maxsus norma kiritilishi zarur[20]. Shuningdek, UNCITRAL Model qonunidagi “yozma shakl” talabini zamonga moslashtirgan 2006-yilgi tuzatishlar asosida milliy normani yangilash maqsadga muvofiqdir.

To’rtinchidan, Gaaga Konvensiyasini ratifikatsiya qilish va BMTning 2005-yilgi Xalqaro shartnomalarda elektron aloqalardan foydalanish to’g’risidagi Konvensiyasini amalga oshirish yuzasidan olingan xalqaro majburiyatlarni to’liq bajarish zarur. Ushbu ikki xalqaro hujjatni birga ratifikatsiya qilish forum tanlash va elektron shartnoma

[19] *Hamidov A.I. O'zbekistonda elektron tijorat qonunchiligini takomillashtirish yo'llari // O'zMU xabarlari. – 2022. – № 1. – B. 112–121.*

[20] *Schlechtriem P., Schwenzer I. Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG). — 4th ed. — Oxford University Press, 2016. — P. 44–52.*

maqomi bo’yicha O’zbekistonning xalqaro pozitsiyasini mustahkamlaydi va jurisidiksion noaniqlik muammolarini kompleks hal etishga asos yaratadi[21].

Beshinchidan, ShHT va MDH doirasida raqamli savdo nizolarini hal etishning uyg’unlashtirilgan mexanizmini yaratish tashabbusini ilgari surish lozim. Xususan, DEPA va RCEP tajribasidan kelib chiqib, mintaqaviy ODR protokolini va elektron arbitraj qarorlarini o’zaro ijro etish bo’yicha ko’p tomonlama kelishuv loyihasini tayyorlash O’zbekiston uchun Markaziy Osiyodagi raqamli huquq islohoti yetakchisi sifatidagi geosiyosiy rolini mustahkamlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar

- O’zbekiston Respublikasi Fuqarolik prosessual kodeksi. – T.: Adolat, 2023.
- O’zbekiston Respublikasining Qonuni. Elektron tijorat to’g’risida (yangi tahriri). 29.09.2022 yildagi O’RQ-792-son // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 30.09.2022 y.
- O’zbekiston Respublikasining Qonuni. Xalqaro tijorat arbitraji to’g’risida. 16.10.2021 yildagi O’RQ-714-son // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 17.10.2021 y.
- O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “Raqamli O’zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to’g’risida. 05.10.2020 yildagi PF-6079-son.

II. Xalqaro shartnomalar va model qonunlar

- Convention on Choice of Court Agreements. - The Hague: HCCH, 2005.
- Digital Economy Partnership Agreement (DEPA). - 2020.
- New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards, 1958.
- Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP). Chapter 12: Electronic Commerce. - 2022.

[21] *Mutalov O. O'zbekistonda elektron shartnomalarning huquqiy tartibi: muammolar va istiqbollar. — 2024. https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I10Y2024N30.1*

- Regulation (EU) No 524/2013 on online dispute resolution for consumer disputes (ODR Regulation). - 2013.
- Regulation (EU) No 1215/2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (Brussels Ia). - 2012.
- UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985, amended 2006). - New York: United Nations, 2008.
- UNCITRAL Technical Notes on Online Dispute Resolution. - New York: United Nations, 2017.
- United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts. - New York: UN, 2005.
- WTO. Accession of Uzbekistan. Working Party Report. WT/ACC/UZB/11. - Geneva: WTO, 2025.

III. Ilmiy adabiyotlar va maqolalar

- Hamidov A.I. O’zbekistonda elektron tijorat qonunchiligini takomillashtirish yo’llari // O’zMU xabarlari. – 2022. – № 1. – B. 112–121.
- Hartley T.C. Choice-of-court Agreements under the European and International Instruments. - Oxford University Press, 2013. - 420 p.
- Mutalov O. O’zbekistonda elektron shartnomalarning huquqiy tartibi: muammolar va istiqbollar. - 2024. https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I10Y2024N30.1
- Murray A.D. The Regulation of Cyberspace. – 3rd ed. – London: Routledge, 2019. – 427 p.
- Schlechtriem P., Schwenzer I. Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG). – 4th ed. – Oxford University Press, 2016.
- UNCTAD. Digital Economy Report 2023. – Geneva: United Nations, 2023. – 188 p.
- Usmonov M.A. Elektron shartnomalarning huquqiy tabiati // Huquq - Pravo - Law. – 2021. – № 3. – B. 44–53.

OPTIMIZING ROAD FREIGHT LOGISTICS IN UZBEKISTAN THROUGH REAL-TIME TRACKING AND DIGITAL VISIBILITY PLATFORMS

Muzammilkhon Muradullaev
Master student of Nordic International University
muradullaev03@gmail.com

Abstract

Road freight logistics is becoming increasingly important for Uzbekistan as the country expands trade, strengthens transport corridors, and seeks to improve delivery speed and supply chain transparency. Real-time tracking and digital visibility platforms offer a practical solution for optimizing logistics processes by enabling continuous truck monitoring, route control, estimated time of arrival prediction, and faster communication between drivers, dispatchers, and cargo owners. This article examines the role of such platforms in improving operational efficiency, reducing delays, and supporting better decision-making in road freight management. It also outlines key implementation challenges, including data accuracy, internet connectivity, and user adoption. The article concludes that digital visibility platforms can significantly improve logistics performance in Uzbekistan when combined with reliable operational practices and effective digital integration.

Keywords

road freight logistics, Uzbekistan, digital visibility platforms, real-time tracking, supply chain transparency, logistics optimization, transport digitalization.

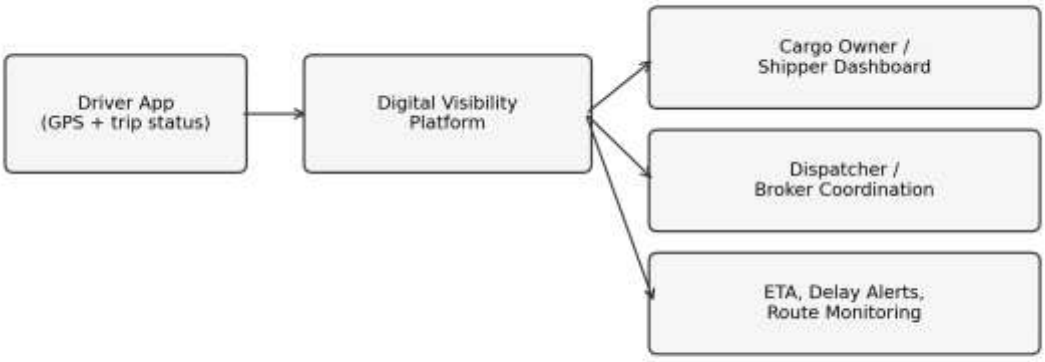
Introduction

Uzbekistan has given growing policy attention to the development of transport corridors, the digitalization of the logistics chain, the reduction of barriers in cargo movement, and the acceleration of goods delivery. This focus reflects a broader need to

make freight transport more transparent, coordinated, and efficient. World Bank materials also note that Uzbekistan improved from 129th place in the Logistics Performance Index in 2014 to 88th in 2023, although important logistics and infrastructure challenges still remain. In this context, digital tools for real-time freight visibility are especially relevant for national logistics modernization.

Applications and Benefits of Digital Visibility Platforms

Real-time tracking platforms help logistics actors monitor truck location, route progress, and estimated arrival time throughout the shipment journey. This improves coordination between cargo owners, dispatchers, brokers, and drivers, while reducing dependence on repeated phone calls and manual status checks. Such systems also make it easier to detect delays, route deviations, or idle periods and respond before these problems seriously affect delivery performance. For Uzbekistan, this approach is particularly valuable because policy and strategy documents have already emphasized the need for digital logistics platforms and electronic cargo tracking systems to reduce transport logistics costs and facilitate freight movement. In practical terms, this is the same operational logic behind local freight visibility solutions such as Yool.

Real-time freight visibility workflow for road logistics in Uzbekistan

Figure 1. Core functions of a digital visibility platform in road freight logistics

Source: Prepared by the author.

Challenges and Limitations

Despite these benefits, several limitations must be considered. The quality of logistics visibility depends on accurate location data, stable mobile internet, and continuous use of the tracking application by drivers. In some cases, incomplete adoption or technical interruptions can reduce the reliability of the platform. There are also concerns related to data protection, operational confidentiality, and integration with other logistics or enterprise systems. Therefore, successful implementation requires not only software development, but also strong operational discipline, clear user workflows, and secure data handling.

Conclusion

Real-time tracking and digital visibility platforms provide an effective foundation for optimizing road freight logistics in Uzbekistan. They improve transparency, support faster operational decisions, and reduce uncertainty in shipment management. As Uzbekistan continues to prioritize transport digitalization and logistics performance, such platforms can play an important role in building a more efficient and competitive freight ecosystem.

References

1. Ministry of Transport of the Republic of Uzbekistan. (n.d.). Transport. Government of Uzbekistan.

2. World Bank. (2026). Connectivity and Transport Sector Improvement Project: Project Appraisal Document.

3. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP). (2021). Draft Sustainable Freight Transport Strategy for Uzbekistan.

UTILIZING THE LOCAL POPULATION IN GUARDING AND PROTECTING THE STATE BORDER

Narziqulov Murodullo Asatillo o‘g‘li

Was born on May 27, 2006, in Pastdarg‘om district of Samarkand region.

Second-year cadet at the University of Military Security and Defense

ANNOTATION: The article analyzes the importance of engaging the local population in the protection and safeguarding of state borders. It examines the role of people living in border areas in ensuring security, as well as the mechanisms of information exchange and cooperation. The research findings demonstrate the effectiveness of this approach and identify existing challenges.

Keywords: Border security, local population, protection, safeguarding, cooperation, information, control, strategy, security

DAVLAT CHEGARASINI QO’RIQLASH VA HIMOYA QILISHDA MAHALLIY AHOLINI QO’LLASH

Narziqulov Murodullo Asatillo o‘g‘li

O’zbekiston Respublikasi Harbiy Xavfsizlik va Mudofaa Universiteti

ANNOTATSIYA: maqolada davlat chegaralarini qo‘riqlash va himoya qilishda mahalliy aholini jalb etishning ahamiyati tahlil qilinadi. Chegara hududlarida yashovchi aholining xavfsizlikni ta’minlashdagi roli, axborot almashinuvi va hamkorlik mexanizmlari o‘rganildi. Tadqiqot natijalari ushbu yondashuvning samaradorligini ko‘rsatadi hamda mavjud muammolarni aniqlaydi.

Kalit so‘zlar: Chegara xavfsizligi, mahalliy aholi, himoya, qo‘riqlash, hamkorlik, axborot, nazorat, strategiya, xavfsizlik

АННОТАЦИЯ: В статье анализируется значение привлечения местного населения к охране и защите государственных границ. Рассматривается роль жителей приграничных территорий в обеспечении безопасности, а также механизмы обмена информацией и сотрудничества. Результаты исследования демонстрируют эффективность данного подхода и выявляют существующие проблемы.

Ключевые слова: безопасность границ, местное население, защита, охрана, сотрудничество, информация, контроль, стратегия, безопасность

KIRISH

“Mamlakatimiz xavfsizligi va hududiy yaxlitligini ta’minlash – eng ustuvor vazifamizdir” O’zbekiston Respublikasi prezidenti Qurolli Kuchlar Oliy Bosh Qo’mondoni Shavkat Mirziyoyev Miromonovich “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz” asaridan [13-bet]

Davlat chegaralarining daxlsizligini ta’minlash har qanday mustaqil davlatning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Globalizatsiya sharoitida chegaralar orqali noqonuniy migratsiya, kontrabanda, terrorizm va boshqa transmilliy tahdidlarning kuchayishi chegara xavfsizligini yanada mustahkamlash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu bois, an’anaviy qo‘riqlash usullari bilan bir qatorda zamonaviy va kompleks yondashuvlarni qo‘llash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

So‘nggi yillarda chegara hududlarida yashovchi mahalliy aholini xavfsizlikni ta’minlash jarayoniga jalb etish samarali vositalardan biri sifatida qaralmoqda. Mahalliy aholi hududning geografik, ijtimoiy va iqtisodiy xususiyatlarini chuqur bilishi, shuningdek, sodir bo‘layotgan hodisalarga tezkor munosabat bildira olishi bilan ajralib turadi. Bu esa chegarani qo‘riqlash va himoya qilishda qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi.

Biroq, mahalliy aholini ushbu jarayonga jalb etish o‘ziga xos tashkiliy, huquqiy va ijtimoiy muammolarni ham keltirib chiqaradi. Xususan, aholining huquqiy savodxonligi darajasi, rag‘batlantirish mexanizmlarining yetarli emasligi hamda davlat organlari bilan hamkorlik tizimining mukammal yo‘lga qo‘yilmaganligi ushbu yo‘nalishda to‘siq bo‘lishi mumkin.

Mazkur maqolaning maqsadi — davlat chegaralarini qo‘riqlash va himoya qilishda mahalliy aholini jalb etishning ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslash, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

METODLAR

Mazkur tadqiqotda davlat chegaralarini qo‘riqlash va himoya qilish jarayonida mahalliy aholini jalb etishning samaradorligini baholash maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot doirasida sifat (qualitative) va miqdoriy (quantitative) usullar o‘zaro uyg‘unlashtirildi.

Birinchi bosqichda mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda ilg‘or xorijiy tajribalar tahlil qilindi. Ushbu tahlil orqali chegara xavfsizligi tizimida mahalliy aholi ishtirokining nazariy asoslari va mavjud yondashuvlar o‘rganildi.

Ikkinchi bosqichda chegara hududlarida yashovchi mahalliy aholi va tegishli davlat organlari vakillari o‘rtasida so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rovnoma savollari aholining xavfsizlikka oid xabardorlik darajasi, chegara qo‘riqlash jarayonidagi ishtiroki hamda hamkorlikka bo‘lgan munosabatini aniqlashga qaratildi. Olingan natijalar statistik usullar yordamida qayta ishlanib, umumlashtirildi.

Uchinchi bosqichda yarim tuzilgan intervyular o‘tkazilib, chegara xizmati xodimlari, mahalliy yetakchilar va faol fuqarolar fikrlari o‘rganildi. Mazkur usul orqali

amaliy muammolar, mavjud hamkorlik mexanizmlari va ularning samaradorligi chuqur tahlil qilindi.

Shuningdek, kuzatish (observation) usuli orqali chegara hududlarida olib borilayotgan qo‘riqlash va nazorat faoliyati bevosita o‘rganildi. Tadqiqot davomida olingan barcha ma’lumotlar taqqoslash, tizimlashtirish va tahliliy yondashuvlar asosida qayta ishlanib, ilmiy xulosalar chiqarildi.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi va haqqoniyligini ta’minlash maqsadida turli manbalardan olingan ma’lumotlar o‘zaro solishtirildi hamda kompleks tahlil qilindi.

NATIJALAR

- Tadqiqot natijalari davlat chegaralarini qo‘riqlash va himoya qilish jarayonida mahalliy aholini jalb etish muhim ijobiy samara berishini ko‘rsatdi. Xususan, mahalliy aholining faol ishtiroki chegara hududlarida sodir bo‘layotgan huquqbuzarliklar va shubhali holatlar haqida tezkor axborot olish imkonini sezilarli darajada oshirgan.
- O‘tkazilgan so‘rovnoma natijalariga ko‘ra, respondentlarning aksariyati chegara xavfsizligini ta’minlashga o‘z hissasini qo‘shishga tayyor ekanligini bildirgan. Shu bilan birga, aholining katta qismi bu jarayonda faol ishtirok etish uchun yetarli bilim va ko‘nikmalarga ega emasligini ham ta’kidlagan.
- Intervyular natijalari mahalliy aholi va chegara xizmati o‘rtasidagi hamkorlik mavjud bo‘lgan hududlarda xavfsizlik darajasi nisbatan yuqori ekanligini ko‘rsatdi. Bunday hududlarda noqonuniy faoliyatlarning oldini olish samaradorligi oshganligi kuzatildi.
- Shu bilan birga, tadqiqot davomida ayrim muammolar ham aniqlandi. Jumladan, axborot almashinuvi tizimining yetarli darajada rivojlanmaganligi, aholining

huquqiy savodxonligi pastligi hamda rag‘batlantirish mexanizmlarining yetishmasligi mahalliy aholini jalb etish samaradorligini cheklab qo‘ymoqda.

- Umuman olganda, olingan natijalar mahalliy aholini chegara xavfsizligini ta’minlash jarayoniga jalb etish samarali yondashuv ekanligini tasdiqlaydi, biroq bu yo‘nalishda tizimli va kompleks choralarni amalga oshirish zarurligini ko‘rsatadi.

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari mahalliy aholini davlat chegaralarini qo‘riqlash va himoya qilish jarayoniga jalb etish samarali yondashuv ekanligini tasdiqlaydi. Aholining hududiy xususiyatlarni yaxshi bilishi va tezkor axborot yetkazish imkoniyati chegara xavfsizligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu jihatdan, mahalliy aholi ishtiroki an’anaviy xavfsizlik choralarini to‘ldiruvchi muhim resurs sifatida namoyon bo‘ladi.

Shu munosabat bilan, mahalliy aholini chegara xavfsizligini ta’minlash jarayoniga kengroq jalb etish uchun quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq: aholining huquqiy bilimlarini oshirishga qaratilgan o‘quv dasturlarini joriy etish, ularning faol ishtirokini rag‘batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish hamda davlat organlari va aholi o‘rtasidagi hamkorlikni institutsional darajada mustahkamlash.

Shuningdek, xalqaro tajribani o‘rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish ham muhim ahamiyatga ega. Bu esa chegara xavfsizligini ta’minlashda kompleks yondashuvni shakllantirish va uning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot davlat chegaralarini qo‘riqlash va himoya qilish jarayonida mahalliy aholini jalb etish muhim va samarali yondashuv ekanligini ko‘rsatdi. Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, chegara hududlarida yashovchi aholining faol ishtiroki xavfsizlikni ta’minlashda tezkorlik, aniqlik va samaradorlikni oshiradi.

Natijalarga asoslanib, mahalliy aholini chegara xavfsizligini ta’minlashga yanada keng jalb etish uchun ularni o‘qitish, rag‘batlantirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish hamda davlat organlari bilan hamkorlikni mustahkamlash zarur degan xulosaga kelindi.

Umuman olganda, mahalliy aholi ishtirokiga asoslangan yondashuvni tizimli ravishda rivojlantirish davlat chegaralarining ishonchli qo‘riqlanishi va milliy xavfsizlikning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
2. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. “Davlat chegarasi to‘g‘risida”
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Chegara xavfsizligini ta’minlash va mustahkamlashga oid farmon va qarorlar.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Chegara hududlarini rivojlantirish va ularning xavfsizligini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risidagi qarorlar.

Current State of Distance Education Technologies: Analysis and Prospects in Higher Education

Olimova Gulbahor Sobirjon qizi
Uzbekistan National Pedagogical University named after Nizami Master's student of "Information Technologies in Education"

Abstract: This article analyzes the current state of distance learning technologies in the higher education system, along with their pedagogical and technical characteristics. The research examines the advantages of distance learning, its impact on student performance, and trends at both global and national levels. Furthermore, the role of artificial intelligence and cloud technologies in enhancing the quality of education is highlighted.

Keywords: distance learning, digital technologies, LMS, higher education, online teaching, artificial intelligence, educational platforms.

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim tizimida masofaviy ta’lim texnologiyalarining joriy holati, ularning pedagogik va texnik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda masofaviy o‘qitishning afzalliklari, talabalar o‘zlashtirishiga ta’siri hamda global va milliy miqyosdagi tendensiyalar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, sun’iy intellekt va bulutli texnologiyalarning ta’lim sifatini oshirishdagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: masofaviy ta’lim, raqamli texnologiyalar, LMS, oliy ta’lim, onlayn o‘qitish, sun’iy intellekt, ta’lim platformalari.

XXI asrning uchinchi o‘nyilligiga kelib, axborot texnologiyalari ta’lim tizimining ajralmas qismiga aylandi. An’anaviy ta’lim shakllari o‘z o‘rnini moslashuvchan, makon va vaqt tanlamaydigan masofaviy formatlarga bo‘shatib bermoqda. Bugungi kunda masofaviy ta’lim nafaqat favqulodda vaziyatlar (masalan, pandemiya) chorasi, balki oliy

ta’limning strategik rivojlanish yo‘nalishi hisoblanadi.

Masofaviy ta’lim — bu o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi jismoniy masofani zamonaviy telekommunikatsiya vositalari yordamida bartaraf etuvchi tizimdir. O‘zbekiston Respublikasida 2022/2023 o‘quv yilidan boshlab davlat oliy ta’lim muassasalarida masofaviy ta’lim shakli rasman joriy etila boshlandi. Bu jarayon davlat ta’lim standartlari va professional malaka talablariga to‘liq moslashtirilgan.

Bugungi kunda masofaviy ta’lim quyidagi asosiy texnologik ustunlarga tayanadi:

- LMS (Learning Management Systems): Moodle, Canvas va Google Classroom kabi tizimlar o‘quv jarayonini boshqarish, testlar o‘tkazish va resurslarni tarqatishning asosiy markazi hisoblanadi.
- Sinxron aloqa vositalari: Zoom, Microsoft Teams va Google Meet orqali real vaqtdagi video-ma’ruzalar va seminarlar tashkil etiladi.
- Sun’iy intellekt (AI): AI yordamida talabalarning o‘zlashtirish darajasini tahlil qilish va individual ta’lim trayektoriyalarini yaratish ommalashmoqda.
- Mobil ta’lim (m-Learning): Talabalarning o‘z gadjetlari orqali istalgan joyda ta’lim olish imkoniyati kengaymoqda.

Masofaviy ta’lim texnologiyalari zamonaviy o‘quv jarayonining ajralmas qismiga aylandi. Bu tizim o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi masofadan qat’i nazar, axborot texnologiyalari yordamida bilim almashish imkonini beradi.

Masofaviy ta’limning afzalliklari ☑

Moslashuvchanlik (Flexibility): Talabalar o‘zlari uchun qulay vaqtda va joyda bilim olishlari mumkin. Bu, ayniqsa, ishlaydigan yoki uzoq hududda yashaydiganlar uchun juda qulay.

Resurslarni tejash: Transport, turar joy va o‘quv binolarini saqlash xarajatlari sezilarli

darajada kamayadi.

Keng qamrovlilik: Bir vaqtning o‘zida dunyoning turli nuqtalaridagi minglab insonlar bitta kursda ishtirok etishlari mumkin.

Individual yondashuv: Har bir o‘quvchi materialni o‘z o‘zlashtirish tezligiga qarab bir necha bor takroran ko‘rishi mumkin.

Masofaviy ta’limning kamchiliklari

Ijtimoiy muloqotning kamligi: Talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi yuzma-yuz muloqot yetishmasligi motivatsiyaning pasayishiga olib kelishi mumkin.

Texnik muammolar: Internet tezligi, elektr energiyasidagi uzilishlar yoki kerakli qurilmalarning (kompyuter, planshet) yo‘qligi jarayonni to‘xtatib qo‘yishi mumkin.

O‘z-o‘zini nazorat qilish qiyinchiligi: Masofaviy ta’lim yuqori darajadagi intizomni talab qiladi. Hamma ham mustaqil ravishda vaqtni to‘g‘ri taqsimlay olmaydi.

Amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishdagi cheklovlar: Laboratoriya ishlari yoki tibbiy amaliyot kabi qo‘l bilan bajariladigan ko‘nikmalarni masofadan o‘rgatish murakkabroq.

Yaqin o‘nlikka mo‘ljallangan tendensiyalar shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’limda Gibrid (Aralash) ta’lim modeli yetakchi o‘ringa chiqadi. Bulutli texnologiyalar (35.6%) va virtual voqelik (VR/AR) vositalari ta’limning vizual darajasini yangi bosqichga ko‘taradi.

Xulosa qilib aytganda, masofaviy ta’lim texnologiyalari shunchaki "muqobil" emas, balki sifatli ta’lim olishning global standartiga aylanmoqda. O‘zbekiston sharoitida bu tizimni rivojlantirish uchun raqamli infratuzilmani yaxshilash va pedagoglarning IT-kompetensiyalarini muntazam oshirib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Lex.uz. (2022). Masofaviy ta’lim shaklini joriy etish tartibi to‘g‘risidagi normativ hujjatlar. lex.uz.

2.Ibraymov A.E. (2020). Masofaviy o‘qitishning didaktik tizimi. – Toshkent: “Lesson press”.

3.Maxkamova M.U., Hasanova S.H. (2023). Masofaviy ta'lim texnologiyalari asosida o'qitishning xususiyatlari. Cyberleninka. cyberleninka.ru.

4.Jiyenbayeva N.K., Sheraliyev S.K. (2025). Masofaviy ta'limning bugungi kundagi ahamiyati va o‘ziga xos xususiyatlari. Ilmiyanjumanlar.uz. ilmiyanjumanlar.uz.

5.Digital Technologies and Distance Learning in Higher Education. (2026). ResearchGate. researchgate.net.

6.Samarqand Davlat Universiteti. (2024). Masofaviy ta'lim tizimining afzalliklari haqida tahliliy maqola. samdu.uz.

7.In-Academy. (2025). Masofaviy ta'lim texnologiyalari va ularning ta'lim sifatiga ta'siri. in-academy.uz.

CONFLICT-OF-LAWS REGULATION OF CONTRACTUAL RELATIONS INVOLVING FOREIGN INVESTMENTS IN THE BANKING SYSTEM OF UZBEKISTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS

Usmonova Kamola Otabekovna

Tashkent State University of Law, Master’s student of the International Commercial Law faculty

E-mail: usmonovakamola05@gmail.com

Abstract. This thesis analyzes the current problems of regulating contractual relations involving foreign investments in the banking system of Uzbekistan from the perspective of private international law. It examines the state of national legislation within the context of the principle of party autonomy, the institute of mandatory rules, and the system of Bilateral Investment Treaties (BITs) for the protection of investments. Based on a comparative study of the experiences of the European Union, the USA, and Asian countries, comprehensive reform recommendations are developed for Uzbekistan in accordance with international standards.

Keywords: banking contract, conflict of laws, foreign investment, party autonomy, mandatory rules, bilateral investment treaty (BIT), ICSID arbitration, international banking law, Uzbekistan, private international law.

Annotatsiya: Ushbu tezisda O‘zbekiston bank tizimida xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi shartnomaviy munosabatlarni kollizion huquq nuqtai nazaridan tartibga solishning dolzarb muammolari tahlil qilinadi. Xalqaro xususiy huquqning tomonlar avtonomiyasi tamoyili, majburiy normalar instituti va investitsiyalarni himoya qilishning ikki tomonlama shartnomalar tizimi (BIT) kontekstida milliy

qonunchilikning holati o‘rganiladi. Yevropa Ittifoqi, AQSh va Osiyo davlatlari tajribasi qiyosiy o‘rganilgan holda O‘zbekiston uchun xalqaro standartlarga muvofiq kompleks islohot tavsiyalari ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: bank shartnomasi, kollizion huquq, xorijiy investitsiyalar, tomonlar avtonomiyasi, majburiy normalar, ikki tomonlama investitsiya shartnomasi (BIT), ICSID arbitraji, xalqaro bank huquqi, O‘zbekiston, xalqaro xususiy huquq.

Xorijiy kapitalning milliy iqtisodiyotga jalb etilishi jarayonida bank tizimi hal qiluvchi funksiyasini bajaradi. UNCTAD ma’lumotlariga ko‘ra, 2022-yilda rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotiga yo‘naltirilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 800 mlrd AQSh dollarini tashkil etib, ularning barchasi bank va moliya sektori orqali amalga oshirildi[1]. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar, xususan, 2022-yilgi Yangi O‘zbekiston Strategiyasi doirasida xorijiy investorlar uchun qulay huquqiy muhit yaratish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan[2]. Biroq bank tizimida xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi shartnomaviy munosabatlarni tartibga soluvchi kollizion mexanizmlar hanuz kompleks ilmiy tahlilni talab etadi. Xalqaro bank shartnomalariga nisbatan qaysi davlat huquqi qo‘llanilishi, tomonlar o‘rtasidagi kelishmovchiliklarni qanday tartibda hal etish va xorijiy investorning huquqlari qanday kafolatlanishi lozimligi masalalari milliy qonunchilikda qisman tartibga solingan bo‘lsa-da, tizimli yondashuvning mavjud emasligi xalqaro amaliyot bilan o‘sib borayotgan farqni keltirib chiqarmoqda.

[1] UNCTAD. World Investment Report 2023: Investing in Sustainable Energy for All. – Geneva: United Nations, 2023. – P. 31. https://unctad.org/publication/world-investment-report-2023

[2] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O‘zbekiston Respublikasini 2022–2026-yillarda rivojlantirishning yangi O‘zbekiston strategiyasi to‘g‘risida. 28.01.2022 yildagi PF-60-son // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi.

Xalqaro xususiy huquqda bank shartnomalariga nisbatan qo‘llaniladigan huquqni aniqlashning asosiy metodologik bazasi tomonlar avtonomiyasi (“party autonomy”) tamoyilidan iborat. Xalqaro amaliyot prizmasidan olib qaraladigan bo’lsa, Yevropa Ittifoqining Rim I Reglamentining 3-moddasi[3] tomonlarga shartnomaga tatbiq etiladigan milliy huquqiy tizimni erkin tanlash imkoniyatini beradi. Ushbu tamoyil Xalqaro tijorat shartnomalarida huquqni tanlash bo‘yicha Gaaga tamoyillari 2-moddasida ham mustahkamlangan[4]. Bank shartnomalarida ushbu huquq odatda kredit shartnomasi, qarz kelishuvi yoki sindikatlangan moliyalashtirish shartnomasiga kiritilgan maxsus qoidalar orqali amalga oshiriladi. Biroq tomonlar ixtiyoriy ravishda tanlagan huquq hech qanday cheklovlar ta’siriga tushmaydi deb bo’lmaydi. Iste‘molchilar huquqini himoya qiluvchi majburiy normalar, bank nazorati qoidalari va ommaviy tartib (“public order”) talablari tomonlar avtonomiyasini bir muncha cheklaydi. O‘zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi 1158 – 1164-moddalari[5] ushbu sohadagi umumiy kollizion qoidalarni belgilagan bo‘lsa-da, bank shartnomalariga xos alohida tartibga solish normalarining mavjud emasligi amaliyotda huquqiy noaniqlikni saqlab qolmoqda.

O‘zbekiston bank qonunchiligida xorijiy investorlar ishtirokidagi munosabatlarni tartibga solishning asosiy normativ bazasini bir nechta hujjatlar tashkil etadi. “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunning yangi tahriri[6] kapital talablari va nazorat

[3] Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I) // Official Journal of the European Union. L 177/6. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2008/593/oj/eng

[4] Hague Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts. – The Hague: HCCH Publications, 2015. https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=135v

[5] O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. 29.08.1996 yildagi 1195-1164-moddalar // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi

[6] O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida (yangi tahriri). 05.11.2019 yildagi O‘RQ-580-son // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi.

tartibotini belgilaydi. “Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun[7] investorlarning mulkiy huquqlarini kafolatlaydi, biroq bank shartnomalariga nisbatan qo‘llaniladigan huquqni aniqlash masalasini bevosita tartibga solmaydi. Shuningdek, mazkur qonunda investitsiya nizolarini Xalqaro investitsion nizolarni hal etish markazi (ICSID)[8] yoki boshqa xalqaro arbitraj institutlari orqali hal etish imkoniyatini nazarda tutadi. Biroq ushbu normalarning bank shartnomalaridagi muayyan kollizion masalalar bilan bog‘liqligini belgilovchi izchil mexanizm shakllanmagan. Xususan, xorijiy bank kapitalining O‘zbekiston yurisdiksiyasidagi O’zbekiston hududida ro’yxatdan o’tgan tijorat banklari orqali amalga oshirilgan investitsiyalariga nisbatan qo‘llaniladigan huquq masalasi Markaziy bank yo‘riqnomalari[9] va Fuqarolik kodeksining umumiy kollizion normalarini bir-biriga moslashtirish zaruratini keltirib chiqarmoqda. Mazkur yo’nalish bo’yicha xorijiy banklar kapitalini to’g’ridan-to’g’ri jalb qilish bo’yicha boshqa asosiy to’siqlardan biri O’zbekiston hududida xorijiy banklarning filiallari ochilishining cheklanganligidir. Bunda xorijiy banklar O’zbekiston hududida o’z vakolatxonalari ocha olishi mumkin, biroq vakolatxonalar tabiiyki tijoriy faoliyat bilan shug’ullana olmaydi. Lekin shunga qaramasdan, bugungi kunda xorijiy banklarning filiallarini ochish bo’yicha cheklov alohida huquqiy rejimga ega bo’ladigan erkin iqtisodiy zonalar hududida bekor qilinayotganini yoki ancha yumshatilayotganini kuzatish mumkin.

[7] O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida. 25.12.2019-yildagi O‘RQ-598-son (o‘zgartirishlar bilan) // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi. https://lex.uz/uz/docs/24300

[8] ICSID Convention (Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States). – Washington D.C.: World Bank, 1965. https://icsid.worldbank.org/resources/rules-and-regulations/convention/overview

[9] O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Yillik hisobot 2023. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 2023. https://cbu.uz/uz/press-center/news/2024/01/annual-report-2023/

Xorijiy investitsiyalar ishtirokidagi bank shartnomalarida qo‘llaniladigan huquqni aniqlashdagi asosiy kollizion muammo shartnomaning turli elementlariga turli xil huquqiy rejimlarning tatbiq etilishidan iborat. Masalan, xorijiy banklar tomonidan taqdim etiladigan sindikatlangan kredit shartnomasida qarz beruvchi sifatida Yevropa yoki Osiyo banklari, qarz oluvchi sifatida esa O‘zbekistondagi korxona ishtirok etishi mumkin. Bunday holda shartnomaning shakliga nisbatan shartnoma tuzilgan joy huquqi, shartnomaning mazmuniga nisbatan tomonlar tanlagan huquq, bank kafolati shartnomasiga nisbatan esa kafillik majburiyatini bajarish joyi huquqi qo‘llanilishi kelib chiqmoqda[10]. Bazel qo‘mitasining bank nazoratiga oid asosiy tamoyillari[11] milliy tartibga solish organlari uchun prudensial normalarni belgilab, xorijiy investorlarning bank faoliyatini qanchalik mahalliy nazoratga bo‘ysundirilishi masalasini ham olib chiqqan. O‘zbekiston Respublikasida ushbu ziddiyatni hal etuvchi maxsus kollizion norma yo‘qligi sababli sud va arbitraj amaliyotida bir xil faktik holatlar turlicha huquqiy yechim topmoqda.

Xalqaro bank shartnomalarini tartibga solishda tomonlar tanlagan huquqqa chek qo‘yuvchi majburiy normalar (“overriding mandatory provisions”) instituti alohida ahamiyat kasb etadi. Rim I Reglamentining 9-moddasi ushbu cheklovchi institutni keng qamrovli tarzda belgilab, majburiy normalarni “mamlakat manfaatini himoya qilish uchun zarur deb hisoblangan normalar” sifatida ta‘riflaydi. Bank sohasida bunday normalar qatoriga kapital yetarliligi talablari, pul-kredit siyosati qoidalari, valyuta nazorati mexanizmlari va soliq majburiyatlari kiradi[12]. Bank faoliyati davlat tomonidan yuqori darajada tartibga solinadigan soha hisoblanganligi sababli, ommaviy tartib

[10] Murray A.D. The Regulation of Cyberspace. – 3rd ed. – London: Routledge, 2019. – P. 156–160.

[11] Basel Committee on Banking Supervision. Core Principles for Effective Banking Supervision. – Basel: BIS, 2012. – P. 9–14. https://www.bis.org/publ/bcbs230.htm

[12]

tushunchasi bank munosabatlarida kengroq talqin etiladi. Masalan, xorijiy kredit shartnomasida nazarda tutilgan foiz stavkalari, jarima mexanizmlari yoki majburiyatlarni bajarish usullari Markaziy bank tomonidan belgilangan prudensial cheklovlarga, kapital yetarliligi talablariga yoki valyuta qonunchiligiga zid bo‘lsa, bunday shartlar ommaviy tartibka mos kelmasligi mumkin. Natijada, xorijiy investor tomonidan tanlangan huquq formal ravishda amal qilsa-da, uning ayrim qoidalari milliy ommaviy tartib asosida cheklanishi yoki bekor qilinishi ehtimoli mavjud. Bu holat Bryussel Ia Reglamentidagi eksklyuziv yurisdiksiya mexanizmiga funksional jihatdan o‘xshash bo‘lib, qo‘llaniladigan huquqni tanlash erkinligini amalda toraytiradi.

Xorijiy investitsiyalarni himoya qilishning ikki tomonlama investitsiya shartnomasi (“Bilateral Investment Treaty” - BIT) mexanizmi O‘zbekiston bank sektoridagi kollizion masalalarni hal etishning muhim xalqaro-huquqiy vositasi hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi hozirda 50 dan ortiq davlat bilan ikki tomonlama investitsiya shartnomalarini imzolagan bo‘lib, ularning aksariyati investitsion nizolarni Xalqaro investitsion nizolarni hal etish markazi orqali ko‘rib chiqishni nazarda tutadi. Nyu-York Konventsiyasi[13] va UNCITRALning Xalqaro tijorat arbitraji bo‘yicha Model qonuni[14] doirasida qabul qilingan arbitraj yechimlarini O‘zbekiston sudlari tomonidan tan olish va ijro etish mexanizmi 2021-yilgi “Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida”gi Qonun[15] bilan huquqiy jihatdan ta’minlangan. Biroq amaliyotda BIT shartnomalaridagi investitsiyalarni himoya qilish kafolatlari va milliy bank nazorati reglamentlari o‘rtasida

[13] New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards, 1958. https://www.newyorkconvention.org/

[14] UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985, amended 2006). – New York: United Nations, 2008. – P. 8–20. https://uncitral.un.org/en/texts/arbitration/modellaw/commercial_arbitration

[15] O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida. 16.02.2021 yildagi O‘RQ-674-son // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi.

ziddiyatlar yuzaga kelmoqda. Xususan, milliy qonunchilikda valyuta cheklovlari, kapital olib chiqishga qo‘yilgan miqdoriy va boshqa turdagi to‘siqlar xorijiy bank investorlarining BIT himoyasidan foydalanish imkoniyatini amalda cheklaydi. Energetika xartiyasi shartnomasi[16] kabi ko‘p tomonlama investitsiya kelishuvlarida nazarda tutilgan keng qamrovli himoya standartlarining bank sektoriga tatbiq etilishi masalasida turli va bir-biridan farqlanuvchi yondashuvlar shakllangan.

Rivojlangan davlatlar va mintaqaviy tashkilotlar tajribasini o‘rganish O‘zbekiston bank tizimida mavjud kollizion muammolarni hal etishda muhim konseptual asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, Yevropa Ittifoqida Yagona bank qonunchiligi tizimi doirasida bank shartnomalariga nisbatan qo‘llaniladigan huquq masalalari markazlashtirilgan holda tartibga solingan. Ushbu tizim orqali kapital yetarliligi, likvidlik talablari hamda hisobot standartlari yagona huquqiy rejim ostida uyg‘unlashtirilgan bo‘lib, bu transchegaraviy bank nizolarida kollizion masalalarning yuzaga kelish darajasini sezilarli darajada kamaytirishga xizmat qilmoqda. AQSh bank tizimida federal va shtat darajasidagi ikki pog‘onali tartibga solish modeli amal qilib, xorijiy investorlar uchun tanlangan shtat huquqining qo‘llanilishini ta’minlash mexanizmlari yetarli darajada ishlab chiqilgan. Ushbu model bank shartnomalarida huquq tanlash erkinligini ta’minlash orqali investitsiya muhitining barqarorligi va huquqiy aniqligini mustahkamlaydi. Osiyo mintaqasida esa Singapur va Gonkong xalqaro moliyaviy markazlar sifatida bank shartnomalariga nisbatan aniq, barqaror va prognoz qilinadigan huquqiy muhitni shakllantirgan bo‘lib, bu holat xorijiy bank investitsiyalarini muvaffaqiyatli jalb etishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, Shanxay Hamkorlik

[16] Energy Charter Treaty. Part III: Investment Promotion and Protection – Lisbon, 1994. https://www.energycharter.org/process/energy-charter-treaty-1994/energy-charter-treaty/

Tashkiloti[17] doirasida investitsiyalarni himoya qilishga oid hamkorlik kelishuvlari hamda O‘zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga qo‘shilishi bo‘yicha olib borilayotgan muzokaralar doirasidagi majburiyatlari bank sektorida xalqaro huquqiy standartlarga yaqinlashish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

O‘zbekiston bank tizimida xorijiy investitsiyalar bilan bog‘liq shartnomaviy munosabatlarni kollizion tartibga solishning zaif tomonlarini bir nechta asosiy muammo sifatida ko‘rsatish mumkin. Birinchi muammo - bank shartnomalariga nisbatan qo‘llaniladigan huquqni aniqlashning maxsus kollizion normalarining yo‘qligi. Hozirgi kunda Fuqarolik kodeksining VI bo’limi bank shartnomalariga nisbatan ham qo‘llanilmoqda, biroq ushbu normalar bank munosabatlarining o‘ziga xos xususiyatlarini, jumladan prudensial nazorat mexanizmlarini, majburiy zaxira talablarini hamda banklarning moliyaviy tizimdagi tizimli ahamiyatini yetarli darajada hisobga olmaydi. Ikkinchi muammo xorijiy kompaniyalar tomonidan tanlangan huquqqa nisbatan valyuta nazorati qoidalari va kapital harakati cheklovlarining qo‘llanilish tartibi yetarlicha aniqlashtirilmaganligida namoyon bo‘ladi. Xususan, Markaziy bank tomonidan belgilangan ochiq valyuta pozitsiyasi normalari hamda konvertatsiya bo‘yicha cheklovlar xorijiy investorlar tomonidan kredit shartnomalarida nazarda tutilgan majburiyatlarning bajarilishiga amaliy to‘siqlarni yuzaga keltirishi mumkin.

Amalga oshirilgan qiyosiy-huquqiy tahlil natijalari asosida O‘zbekiston bank tizimida xorijiy investitsiyalar bilan bog‘liq shartnomaviy munosabatlarning kollizion tartibga solinishini takomillashtirish yuzasidan quyidagi konseptual xulosalar va amaliy tavsiyalarni shakllantirish mumkin. Birinchidan, “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunga va Fuqarolik kodeksiga bank shartnomalariga nisbatan

[17] ShHT doirasida investitsiyalarni himoya qilish bo‘yicha hamkorlik to‘g‘risidagi kelishuv. Samarqand sammiti yakuniy hujjatlari. – T.: O‘zbekiston, 2022.

qo‘llaniladigan huquqni aniqlashning maxsus kollizion normalarini kiritish zarur. Ushbu normalar Rim I Reglamentining 3-moddasi va Gaaga tamoyillarining bank munosabatlariga moslashtirilgan versiyasiga tayanib, tomonlar avtonomiyasini tan olishi, ammo prudensial normalarni majburiy qoidalar sifatida belgilashi lozim.

Ikkinchidan, ICSID Konventsiyasida belgilangan xalqaro investitsion arbitraj tizimidan to‘liq foydalanish uchun O‘zbekiston Respublikasida investitsion arbitrajga oid yagona protsessual reglamentni ishlab chiqish va qabul qilish lozim. “Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida”gi Qonun asosida bank investitsion nizolari uchun maxsus tezlashtirilgan arbitraj tartibotini (“fast-track proceedings”) joriy etish transchegaraviy nizolarni samarali hal etishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, Bazel qo‘mitasining prudensial standartlarini milliy bank nazoratiga to‘liq implementatsiya qilish hamda xorijiy reyting agentliklari xulosalari va bank litsenziyalarini o‘zaro tan olish bo‘yicha ikki tomonlama kelishuvlar tarmog‘ini kengaytirish zarur. OECDning davlat tasarrufidagi korxonalar korporativ boshqaruvi bo‘yicha yo‘riqnomalari davlat ulushi mavjud bo‘lgan banklardagi xorijiy investitsiyalar uchun qo‘shimcha huquqiy kafolatlar asosi bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

To‘rtinchidan, ShHT va MDH doirasida bank shartnomalariga nisbatan uyg‘unlashtirilgan kollizion normalar tizimini shakllantirish tashabbusini ilgari surish lozim. O‘zbekistonning JSTga a‘zolik muzokaralari doirasida bank xizmatlarini liberallashtirish bo‘yicha olingan majburiyatlar milliy kollizion normalarni xalqaro standartlarga moslashtirishni taqozo etadi. Ushbu kompleks islohotlar nafaqat xorijiy investorlar uchun huquqiy xavfsizlik kafolatini oshiradi, balki O‘zbekistonning Markaziy Osiyo mintaqasida xalqaro moliya markazi sifatida rivojlanishiga muhim hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. 29.08.1996 yil. 1158–1164-moddalar // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi.
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida (yangi tahriri). 05.11.2019 yildagi O‘RQ-580-son // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi.
3. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to‘g‘risida. 25.12.2019-yildagi O‘RQ-598-son (o‘zgartirishlar bilan) // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi.
4. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Xalqaro tijorat arbitraji to‘g‘risida. 16.02.2021 yildagi O‘RQ-674-son // Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. Yangi O‘zbekiston strategiyasi to‘g‘risida. 28.01.2022 yildagi PF-60-son.

II. Xalqaro shartnomalar va model qonunlar

1. Basel Committee on Banking Supervision. Core Principles for Effective Banking Supervision. - Basel: BIS, 2012.
2. Energy Charter Treaty. Part III: Investment Promotion and Protection. - Lisbon, 1994.
3. Hague Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts. - The Hague: HCCH Publications, 2015.
4. ICSID Convention (Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States). - Washington D.C.: World Bank, 1965.

5. New York Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Arbitral Awards, 1958.

6. OECD. Guidelines on Corporate Governance of State-Owned Enterprises. - Paris: OECD Publishing, 2015.

7. Regulation (EC) No 593/2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I) // Official Journal of the European Union. L 177/6. - 2008.

8. Regulation (EU) No 1215/2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters (Brussels Ia). - 2012.

9. ShHT doirasida investitsiyalarni himoya qilish bo‘yicha hamkorlik to‘g‘risidagi kelishuv. Samarqand sammiti yakuniy hujjatlari. - T.: O‘zbekiston, 2022.

10. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration (1985, amended 2006). - New York: United Nations, 2008.

11. WTO. Accession of Uzbekistan. Working Party Report. WT/ACC/UZB/11. - Geneva: WTO, 2025.

III. Boshqa manbalar

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Yillik hisobot 2023. - Toshkent, 2024.

2. UNCTAD. World Investment Report 2023. - Geneva: United Nations, 2023. - 244 p.

THE ROLE OF MODEL BILATERAL INVESTMENT TREATIES (MODEL BITS) IN THE IMPLEMENTATION OF A SUSTAINABLE INVESTMENT POLICY

Ergashboyev Mardonbek Xamidullayevich
Master's student in International Commercial Law,
Tashkent State University of Law
E-mail: mardon706@gmail.com

Abstract

This thesis analyzes the role of model bilateral investment treaties (Model BITs) and their importance in the negotiation and adoption of bilateral treaties. The significance of model BITs in harmonizing investment policy and ensuring a stable environment for investors is illustrated by the examples of the BIT programs in Germany and the USA, countries with extensive practical experience in this area. In the conclusion, the author’s personal views are presented regarding the importance and necessity of developing a Model BIT for Uzbekistan.

Keywords*: bilateral investment treaties, model bilateral investment treaties, BIT, Model BIT, investment policy, stable investment climate, arbitration, ICSID.*

Annotatsiya: *Mazkur tezisda namunaviy ikki tomonlama investitsiya bitimlari (Model BIT)ning ahamiyati, ikki tomonlama bitimlarni muzokara qilish va qabul qilishda tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Model BITlarning investitsiya siyosatini garmonizatsiya qilish va investorlar uchun barqaror muhitni ta’minlashdagi o‘rni ushbu yo‘nalishda katta amaliy tajribaga ega bo‘lgan Germaniya va AQSH kabi davlatlar BIT dasturlari misolida yoritiladi. Yakunda O‘zbekiston uchun Model BIT ishlab chiqishning ahamiyati va zaruriyati to‘g‘risida muallifning shaxsiy qarashlari bayon qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *ikki tomonlama investitsiya bitimlari, namunaviy ikki tomonlama investitsiya bitimlari, BIT, Model BIT, investitsiya siyosati, barqaror investitsiya muhiti, arbitraj, ICSID.*

Mamlakatga to‘g‘ridan to‘g‘ri investitsiya oqimlarini ko‘paytirishda investitsiyalarni o‘zaro himoya qilish va rag‘batlantirish bo‘yicha ikki tomonlama bitimlarning (keyingi o‘rinlarda – ikki tomonlama investitsiya bitimlari yoki BIT) ahamiyati beqiyos. Ikki tomonlama investitsiya bitimlari xorijiy investorlarga mamlakatda ular uchun yaratilgan huquqiy kafolatlar va mexanizmlar to‘g‘risida signal beradi va ularni mamlakatga jalb qiladi.

BMT Savdo va taraqqiyot konferensiyasining onlayn axborot bazasi ma’lumotlariga ko‘ra, hozirga qadar davlatlar tomonidan **2 868 ta** ikki tomonlama xalqaro investitsiya shartnomalari hamda **518 ta** investitsiya qoidalariga ega shartnomalar tuzilgan [10] va albatta ushbu tendensiya davom etib kelmoqda. Turli davlatlar ikki tomonlama investitsiya bitimlarini tuzish bo‘yicha muzokaralarga turlicha yondashadi.

O‘tgan asrning **90-yillarida** ikki tomonlama investitsiya bitimlarini tuzish amaliyoti karrasiga tezlashib ketishi ortidan rivojlangan davlatlar birin-ketin **namunaviy ikki tomonlama investitsiya bitimlarini** (Model BIT) ishlab chiqish va xalqaro hamjamiyatga e’lon qilishni boshladilar. Shu kunga qadar kamida **80 ta** davlatlar namunaviy ikki tomonlama bitimlarni qabul qilib, ushbu bitimlar asosida yangi investitsiya bitimlarini tuzish uchun muzokaralar olib bormoqdalar [10].

Dunyo bo‘yicha eng ko‘p ikki tomonlama investitsiya bitimlarini tuzgan – **Xitoy** (126 ta), **Turkiya** (124 ta) va **Germaniya** (120 ta) kabi davlatlarning barchasi o‘zlarining Model BITlariga ega va barcha yangi bitimlarni tuzish bo‘yicha muzokaralarga ushbu namunaviy bitimlar yordamida kirishadilar.

Xo‘sh, yangi bitimlarni ishlab chiqishda Model BITlardan foydalanishning ahamiyati nimada? Nima uchun mazkur yo‘nalishda ko‘p yillik tajribaga ega bo‘lgan davlatlar ham yangi investitsiya bitimlarini imzolashda namunaviy bitimlarga tayanadilar?

Davlatlar namunaviy ikki tomonlama investitsiya bitimlarini turli sabablarga ko‘ra ishlab chiqadilar. **Avvalo**, model BITga ega bo‘lish va u asosida investitsiya muzokaralariga kirishish odatda jarayonning **samaradorligini** oshiradi. Namunaviy bitimlar ikkinchi tomon bilan birga matnni ishlab chiqish va muzokaralar o‘tkazishga ketadigan xarajatlarini kamaytiradi, chunki bitimni ishlab chiquvchi davlat har bir muzokara uchun yangi matn tayyorlashiga majbur bo‘lmaydi [1, 165]. Germaniya, Xitoy, Buyuk Britaniya, Amerika Qo‘shma Shtatlari kabi BITlar tuzishda faol bo‘lgan mamlakatlar namunaviy BITlardan muvaffaqiyatli ravishda foydalanib, investitsiyalarni himoya qilish bo‘yicha bitimlarning butun boshli tarmog‘ini yaratdilar [2, 2].

Ikkinchidan, namunaviy ikki tomonlama investitsiya bitimlarini ishlab chiqish jarayoni uni tuzayotgan davlatga bitimlarni tuzish bo‘yicha muzokaralarga katta vaqt va resurslar sarflashdan oldin o‘z investitsiya siyosatini aniq shakllantirish imkonini beradi [3, 301]. Muzokara matnini ishlab chiqish hukumatga investitsiyalarni himoya qilish masalasini har tomonlama o‘rganish, manfaatdor davlat organlari va xususiy sektor tashkilotlari bilan maslahatlashish hamda ushbu masala bo‘yicha milliy siyosatni shakllantirish imkonini beradi. Bu, shuningdek, ikki tomonlama investitsiya bitimlarini tuzish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan muammolarni aniqlashga yordam beradi, muzokaralar boshlanishidan oldin bunday muammolarni hal etish imkonini yaratadi hamda maslahatlashuvlar natijasida ishlab chiqilgan namunaviy muzokara matnining mamlakat ichida siyosiy qo‘llab-quvvatlanishini ta’minlash yoki buni baholashga xizmat qiladi [4, 24].

Odatda, davlatning investitsiya siyosatiga mas’ul davlat organi Model BITni ishlab chiqadi va uni boshqa manfaatdor davlat agentliklari va tashkilotlari bilan kelishuvdan o‘tkazadi. Jarayonda tegishli idoralarning takliflari asosida namunaviy BIT qayta ishlanadi va takomiliga yetkaziladi.

Bu jarayon tashqi muzokaralarni boshlashdan oldin butun hukumat miqyosida **konsensusga** erishishni ta’minlashga yordam beradi hamda ushbu model asosida tuzilgan bitimlarni kuchga kiritish uchun hukumat ichida va tashqarisida yetarli darajada qo‘llab-quvvatlash mavjudligini aniqlashga yordam beradi.

Davlat organlarining mazkur masala yuzasidan aniq pozitsiyasi belgilab olinganidan so‘ng, boshqa manfaatdor tomonlar —biznes vakillari, kasaba uyushmalari qo‘mitalari, fuqarolik jamiyati institutlari, umuman olganda, **keng jamoatchilik vakillariga** kelishish, yoki eng kamida ularning fikrini o‘rganish uchun taqdim etiladi. Masalan, Norvegiya 2007-yilda namunaviy ikki tomonlama investitsiya bitimi loyihasini avval jamoatchilik muhokamasidan o‘tkazib, keyin rasmiy qaror qabul qilingan [5, 59].

Uchinchidan, yangi ikki tomonlama investitsiya bitimlarini Model BITlar yordamida ishlab chiqish davlatga o‘z investitsiya siyosatini unifikatsiya qilish, turli ikki tomonlama investitsiya bitimlari o‘rtasida bir xillikni ta’minlashga yordam beradi [5, 3]. Model BIT ikkinchi tomonga muzokaralarga kirishishdan oldin davlatning investitsiya siyosatini baholashga, ushbu siyosat asoslangan fundamental tamoyillarni o‘rganishga yordam beradi. Bu esa, o‘z navbatida, muzokaralar jarayonini osonlashtiradi va tezlashtiradi.

To‘rtinchidan, Model BIT davlatga muzokaralarda qisman ustunlik taqdim etishi mumkin. Davlatda Model BIT mavjud bo‘lganda, muzokaralar aynan ushbu davlat afzal ko‘rgan nuqtalar yuzasidan boshlanadi va Model BITdan chetga chiquvchi masalalarni

alohida kelishib olishni taqozo etadi [4, 24]. Shu sababli, odatda, Model BITga ega davlat bilan muzokaralar jarayonida qabul qilingan ikki tomonlama investitsiya bitimi Model BITdan qisman farq qilsa-da, bitim butunlay yangidan yaratilmaydi. Tadqiqotlar, Model BITga ega davlatlar ikki tomonlama investitsiya bitimlarini ishlab chiqishda noaniq va mavhum nuqtadan muzokaralar boshlagan davlatlarga qaraganda ancha **katta samaraga** erishganini ko‘rsatmoqda [6, 22].

Beshinchidan, Model BIT davlatlar o‘rtasidagi ikki tomonlama investitsiya bitimlarini talqin qilishga ta’sir ko‘rsatish vositasi sanaladi. Aksariyat ikki tomonlama investitsiya bitimlarida ularni talqin qilish masalalariga bag‘ishlangan qo‘shimcha hujjat qabul qilinmaydi. Shu sababli, tribunallar va tomonlar ikki tomonlama investitsiya bitimlarini talqin qilishda biror-bir muammoga duch kelganlarida ko‘pincha tomonlardan birining Model BITsiga murojaat qiladilar.

Xususan, ICSID arbitraj markazi tomonidan ko‘rib chiqilgan Lion Mexico v. Mexico ishida tribunal “Meksikaning maxsus investitsiyalarni rag‘batlantirish va himoya qilish to‘g‘risidagi namunaviy bitimi”ga tayangan holda, da’vogarning ipoteka huquqlari NAFTA doirasida himoya qilinadigan investitsiyalar ekanligi to‘g‘risida xulosaga kelgan [7, 239].

Bundan tashqari, keyinroq ishlab chiqilgan Model BITlar hamda ular asosida tuzilgan bitimlar bundan oldinroq imzolangan ikki tomonlama investitsiya bitimlariga ham ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Misol uchun, Cargill v. Mexico ishida tribunal 1994-yildagi NAFTA shartnomasida belgilangan “**minimal muomala standartlarini**” (“minimum standard of treatment”) talqin qilishda AQSHning 2004-yildagi Model BITda belgilangan qoidalardan foydalangan [8, 275].

Yuqorida qayd etilganlardan tashqari, Model BIT vaqt o‘tishi bilan mamlakatdagi siyosiy rejim va hukumat o‘zgarsa-da, turli ma’muriyatlar davrida huquqiy hamda

siyosiy uyg‘unlikni, ikki tomonlama investitsiya bitimlari o‘rtasida **izchillikni** ta’minlashga xizmat qiladi. Xususan, dunyodagi eng yirik Model BIT dasturiga ega Amerika Qo‘shma Shtatlarining dasturining asosiy maqsadlaridan biri “yagona xalqaro huquqiy standartlarni rivojlantiruvchi izchil tartibga solish tizimini yaratish” hisoblanadi [9, 134].

Misol uchun, **o‘ng qarashlarga** ega hukumat davomida imzolangan BITlar, hukumatga **so‘l qarashlarga** ega partiyalar kelganidan so‘ng qabul qilingan BITlar bilan keskin farq qilishi mumkin. Bu esa investitsion siyosat barqarorligiga jiddiy putur yetkazadi va xorijiy investorlar uchun barqaror muhit kafolatlarini yo‘qqa chiqarishi mumkin. Biroq, ushbu davlatda Model BIT mavjud bo‘lsa, hukumatlar almashinuviga qaramasdan ikki tomonlama investitsiya bitimlarining **garmonizatsiyasi** saqlanib qolishiga erishish mumkin.

O‘zbekiston ham shu kunga qadar dunyoning **59 ta** davlatlari bilan ikki tomonlama investitsiya bitimlarini imzolagan bo‘lib, shundan hozirda **50 tasi** amalda bo‘lib turibdi (6 tasi bekor qilingan, 3 tasi hali kuchga kirmagan) [10]. Biroq hali O‘zbekistonda muzokaralarda foydalanish uchun namunaviy ikki tomonlama bitim **qabul qilinmagan** va jamoatchilikka e’lon qilinmagan.

O‘zbekiston hukumati ikki tomonlama investitsiya bitimlarini imzolashda yoki avval qabul qilingan BITlardan yoki ikkinchi davlat tomonidan ishlab chiqilgan Model BITdan foydalanib kelmoqda.

Fikrimizcha, mazkur yo‘nalishdagi xalqaro tashkilotlarning ekspertlarini jalb qilgan holda O‘zbekiston hukumatining investitsiya siyosatiga mos tushuvchi Model BIT ishlab chiqish va UNCTAD kabi tashkilotlar orqali uni dunyo hamjamiyatiga e’lon qilish zaruriyati allaqachon vujudga kelgan.

O‘zbekiston uchun Model BITning ishlab chiqilishi kelgusida qabul qilinadigan yangi ikki tomonlama investitsiya bitimlari o‘rtasida izchillikning kafolatlanishiga, muzokaralar jarayoni tezlashishi va potensial xarajatlarning kamayishiga yordam beradi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mark A. Clodfelter, The Adaptation of States to the Changing World of Investment Protection Through Model BITs, 24(1) ICSID REV.—FOR. INV.L.J. (2009).

2. Chester Brown, Introduction: The Development and Importance of the Model Bilateral Investment Treaty, in Model BIT Commentaries, (Chester Brown ed., 2013).

3. N. Jansen Calamita, The Making of Europe’s International Investment Policy: Uncertain First Steps, 39(3) Legal issues of economic integration (2012).

4. UNCTAD, Bilateral Investment Treaties In The Mid-1990S (1998).

5. Peter Muchlinski, Review of the Model Bilateral Investment Treaties of Norway, South Africa, and the United States, 2009-2010 Y.B. INT’L INV.LAW & POL’Y 41.

6. Tarald Laudal Berge & Oyvind Stiansen, Negotiating BITs with Models: The Power of Expertise, Pluri Courts Research Paper No. 16-13.

7. Lion Mexico Consolidated LP v. United Mexican States, ICSID Case No. ARB(AF)/15/2, Decision on Jurisdiction ¶ 239 (July 30, 2018).

8. Cargill, Inc. v. United Mexican States, ICSID Case No. ARB(AF)/05/2, Award ¶ (Sept. 18, 2009).

9. K. Scott Gudgeon, United States Bilateral Investment Treaties: Comments on Their Origin, Purposes, and General Treatment Standards, 4 INT’L TAX &BUS.L. 105.

10. BMT Savdo va taraqqiyot konferensiyasining investitsiya siyosati bo‘yicha onlayn axborot bazasi [https://investmentpolicy.unctad.org/international-investment-agreements].

ANALYSIS OF DEVELOPMENT TRENDS AND EXPORT STRUCTURE OF UZBEKISTAN'S ICT SERVICES MARKET

Shermatov Sherzod Khotamovich
Minister of Digital Technologies of the Republic of Uzbekistan
sherzod.shermatov@gmail.com

Abstract: Issues regarding the development trends of Uzbekistan's ICT services market and the analysis of export structure are extensively covered. It provides an in-depth analysis of the theoretical foundations of service export, its impact on economic growth, and development trends in the digital economy. The study also examines the development of the ICT services market in Uzbekistan, the structure of exports, and their impact on economic growth. The current state of ICT service exports was assessed, and factors hindering development were identified. Practical proposals have also been developed to increase export potential in the fields of IT services, startups, human resources, outsourcing, GovTech, and SaaS.

Keywords: *Export of IT services, ICT services, GovTech, SaaS, IT market, Export geography, electronic services, trends.*

O‘ZBEKISTONNING AKT XIZMATLARI BOZORI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA EKSPORT TARKIBI TAHLILI

Shermatov Sherzod Xotamovich
O‘zbekiston Respublikasi raqamli texnologiyalar vaziri
sherzod.shermatov@gmail.com

Annotatsiya: O‘zbekistonning AKT xizmatlari bozori rivojlanish tendensiyalari va eksport tarkibi tahlili masalalari keng yoritilgan. Unda xizmatlar eksportining nazariy asoslari, uning iqtisodiy o‘sishga ta’siri hamda raqamli iqtisodiyot sharoitida rivojlanish tendensiyalari chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, O‘zbekistonda AKT xizmatlari

bozori rivoji, eksport tarkibi va uning iqtisodiy o‘sishga ta’siri o‘rganilgan. AKT xizmatlari eksportining hozirgi holati baholanib, rivojlanishga to‘sqinlik qilayotgan omillar aniqlangan. Shuningdek, IT xizmatlar, startaplar, kadrlar, autsorsing, GovTech va SaaS yo‘nalishlari asosida eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *IT xizmatlar eksporti, AKT xizmatlari, GovTech, SaaS, IT bozor, Eksport geografiyasi, elektron xizmatlar, tendensiyalar.*

Jahon xo‘jalik aloqalariga integratsiyalashuv jarayonida O‘zbekistonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) xizmatlari bozorini innovatsion yo‘nalishda rivojlantirish iqtisodiy o‘sishning barqarorligini ta’minlash va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. So‘nggi yillarda AKT xizmatlari bozorida raqamli transformatsiya, IT xizmatlarining kengayishi hamda dasturiy mahsulotlar eksportining ortishi kuzatilmoqda, bu esa mamlakat eksport tarkibida yuqori qo‘shilgan qiymatga ega xizmatlar ulushining oshishiga olib kelmoqda.

Biroq, ushbu jarayonni samarali amalga oshirish uchun jamiyatning yetarli darajadagi raqamli savodxonligi va axborot texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarining shakllangan bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, axborot strategiyasiga zamonaviy va innovatsion yondashuvlarni joriy etish, AKT infratuzilmasini rivojlantirish hamda xalqaro IT bozorlariga chiqish imkoniyatlarini kengaytirish talab etiladi.

O‘zbekistonning AKT xizmatlari bozori rivojlanish tendensiyalari va eksport tarkibi tahlili shuni ko‘rsatadiki, texnologik innovatsiyalar mamlakat yangi iqtisodiyotida ikki asosiy jihatdan muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Birinchidan, IT sohasi o‘zining yuqori unumdorligi va tez rivojlanish sur’atlari bilan iqtisodiy o‘sishga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatadi hamda xizmatlar eksporti

hajmining kengayishiga xizmat qiladi. O‘zbekistonda dasturiy ta’minot ishlab chiqish, IT-autsorsing va raqamli xizmatlar ulushining ortib borishi bu jarayonning yaqqol dalilidir.

Ikkinchidan, axborot texnologiyalarining iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga keng joriy etilishi ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Korxonalarda raqamlashtirish va avtomatlashtirish darajasining oshishi mehnat unumdorligini sezilarli darajada kuchaytirmoqda, resurslardan foydalanish esa yanada samarali shaklga o‘tmoqda. Ishlab chiqarish zanjirlarida raqamli boshqaruv tizimlarining qo‘llanilishi ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar o‘rtasidagi aloqalarni yaqinlashtirib, zaxiralarni optimallashtirish imkonini bermoqda. Bu esa iqtisodiyotda ortiqcha ishlab chiqarish xavfini kamaytirish va barqaror iqtisodiy muvozanatni ta’minlash yo‘lida muhim qadam hisoblanadi.

O‘zbekiston uchun raqamli transformatsiya sharoitida AKT xizmatlari bozorini rivojlantirish va uning eksport salohiyatini oshirish strategik ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda mamlakatda IT xizmatlari, dasturiy ta’minot ishlab chiqish, IT-autsorsing va telekommunikatsiya xizmatlari jadal rivojlanmoqda. Ayniqsa, IT Park rezidentlarining ko‘payishi va startap ekotizimining kengayishi AKT xizmatlari eksportining o‘sishiga turtki bermoqda. Eksport tarkibida asosiy ulushni dasturiy ta’minot, IT-autsorsing, raqamli xizmatlar va texnik qo‘llab-quvvatlash xizmatlari egallaydi.

Raqamli transformatsiya jarayonida elektron bojxona tizimlari, savdo jarayonlarini raqamlashtirish va onlayn eksport platformalari eksport jarayonlarini soddalashtirib, xalqaro bozorga chiqish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Natijada O‘zbekiston AKT sektori mamlakat eksportining muhim va tez o‘sayotgan yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PF-157-sonli Farmonida IT sohasida faoliyat yuritayotgan mahalliy kompaniyalarni jahon

bozoriga olib chiqish, xalqaro ITbozorida faoliyat ko‘rsatuvchi xorijiy korxonalarni mamlakatimizga jalb qilish va ularning eksport faoliyatini yo‘lga qo‘yish va boshqa ko‘plab masalar belgilangan[1]. Shu sababli raqamli transformatsiyaning xalqaro savdoga ta’siri, O‘zbekiston uchun mavjud imkoniyatlar va duch kelinayotgan muammolar tahlil qilish hamda mamlakatning raqamli savdo infratuzilmasini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish o‘ta dolzarb hisoblanadi.

O‘zbekistonning AKT xizmatlari bozori rivojlanish tendensiyalari va eksport tarkibi tahlili shuni ko‘rsatadiki, axborot texnologiyalarini iqtisodiyot va jamiyatning barcha sohalariga keng joriy etish bugungi kunda mamlakat iqtisodiy rivojlanishining eng muhim yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Raqamli transformatsiya jarayonida axborot va texnologik yuksalishlar o‘zaro chambarchas bog‘lanib, yagona innovatsion rivojlanish tizimini shakllantirmoqda. Bu esa AKT xizmatlari bozorining barqaror kengayishi, raqamli mahsulotlar va IT xizmatlari eksportining ortishi hamda ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarining sifat jihatidan yangilanishiga olib kelmoqda.

Shu bilan birga, iqtisodiyotni axborotlashtirish jarayonida asosiy e’tibor iqtisodiyot tarkibini diversifikatsiya qilishga, yuqori qo‘shilgan qiymatga ega bo‘lgan kapital sig‘imsiz tarmoqlarni, xususan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sektorini rivojlantirishga qaratilmoqda. O‘zbekistonda IT Park rezidentlari sonining ortishi, raqamli startaplar ekotizimining shakllanishi va IT xizmatlari eksportining kengayishi ushbu yo‘nalishning amaliy natijalarini ifodalaydi. Natijada AKT sohasi iqtisodiy o‘sishni tezlashtiruvchi va milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshiruvchi strategik tarmoqqa aylanmoqda.

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 14.10.2024 yildagi PF-157-sonli “Raqamlashtirish sohasida eksport faoliyati bilan shug‘ullanuvchi korxonalarni qo‘llab-quvvatlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi Farmoni,

1- jadval.

O‘zbekiston AKT xizmatlari bozori: rivojlanish va eksport tarkibi[2]

Yo‘nalish	*Rivojlanish tendensiyalari*	*Eksport tarkibi (asosiy yo‘nalishlar)*	*Izoh*
Bozorning umumiy rivoji	IT-parklar, startaplar va raqamli iqtisodiyot jadal o‘smoqda	AKT xizmatlari eksporti (IT xizmatlar, dasturiy ta’minot)	Davlat qo‘llab-quvvatlashi kuchaygan, raqamli transformatsiya tezlashgan
IT xizmatlar eksporti	Xalqaro autsorsing (outsourcing) va IT xizmatlar hajmi oshmoqda	Dasturiy ta’minot ishlab chiqish, web/mobile xizmatlar	Yangi IT kompaniyalar global bozorga chiqmoqda
Startap ekotizimi	Innovatsion startaplar va IT Park rezidentlari ko‘paymoqda	Fintech, edtech, e-commerce yechimlari	Eksportga yo‘naltirilgan raqamli mahsulotlar ortmoqda
Raqamli xizmatlar	Elektron hukumat va raqamli	GovTech, SaaS xizmatlari	Ichki raqamlashtirish

[2] Muallif ishlanmasi

	platformalar kengaymoqda		eksport salohiyatini oshirmoqda
Kadrlar va autsorsing	IT mutaxassislar tayyorlash tizimi rivojlanmoqda	IT autsorsing xizmatlari (freelance, BPO)	Arzon va malakali ishchi kuchi eksportni qo‘llab-quvvatlaydi
Eksport geografiyasi	Yangi bozorlar (Yevropa, AQSh, MDH)ga chiqish kengaymoqda	IT xizmatlar global mijozlarga yo‘naltirilgan	Eksport diversifikatsiyasi kuchaymoqda
Eksport tarkibining o‘zgarishi	Xomashyo eksportidan xizmatlar eksportiga o‘tish	IT xizmatlar ulushi oshib bormoqda	Raqamli iqtisodiyot ulushi ortmoqda

O‘zbekistonning AKT xizmatlari bozori rivojlanish tendensiyalari va eksport tarkibi tahlili shuni ko‘rsatadiki, so‘nggi yillarda mamlakat iqtisodiyoti ham rivojlangan davlatlarga xos bo‘lgan zamonaviy “aqlli o‘sish” modeliga bosqichma-bosqich o‘tish jarayonini boshdan kechirmoqda. Bu jarayon axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron xizmatlar, resurs tejamkor va innovatsion texnologiyalarga asoslangan iqtisodiy rivojlanish yo‘nalishining kuchayishi bilan tavsiflanadi.

AKT xizmatlari bozorining rivojlanish tendensiyalari quyidagicha[3]:

[3] https://evu.uz/magazine/osobennosti-razvitiya-ryinka-ikt-v-zapadnyih-stranah.html

- yirik korporatsiyalar jahon axborot xizmatlari bozorida yetakchi rol o‘ynaydi, chunki ular nafaqat axborotni qayta ishlash bilan shug‘ullanadi, balki axborot ishlarining butun majmuasini bajaradi va iqtisodiyotga, hatto jamiyatga ta’sir ko‘rsatadi;

- O‘zbekiston iqtisodiyotida ham turli tarmoqlarni axborotlashtirish va kompyuterlashtirish jarayoni sezilarli darajada rivojlanib bormoqda. Natijada axborot komponenti deyarli har bir iqtisodiy bitimda muhim o‘rin egallamoqda. Bu holat mamlakat ichki bozorida ham axborot xizmatlari narxining shakllanishiga bilvosita ta’sir ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston tashqi AKT xizmatlari savdosining rivojlanishida eksport tarkibi quyidagi asosiy tendensiyalarni ajratib ko‘rsatadi:

1. Geografik diversifikatsiya: An’anaviy savdo hamkorlari (MDH mamlakatlari) bilan bir qatorda Xitoy, Turkiya, Janubiy Koreya hamda Yevropa Ittifoqi mamlakatlari bilan AKT xizmatlari eksporti bo‘yicha savdo aloqalarining faollashuvi kuzatilmoqda. Mazkur jarayon xalqaro bozordagi geosiyosiy va iqtisodiy xatarlarga nisbatan chidamlilikni oshirishga xizmat qiladi.

2. Jahon savdo tashkilotiga (JST) a’zo bo‘lish jarayoni: doirasida hukumat tomonidan amalga oshirilayotgan faol ishlar tashqi AKT xizmatlari eksporti savdo rejimini xalqaro normalarga to‘liq moslashtirish, tarif va notarif cheklovlarni bosqichma-bosqich kamaytirishni ko‘zda tutadi. Bu esa mamlakatning xalqaro iqtisodiy integratsiyasini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

3. Logistika tizimini modernizatsiya qilish: Dengizga chiqish imkoniyati cheklangan mamlakat sifatida transport yo‘laklarini diversifikatsiya qilish, temir yo‘l va avtomobil yo‘llari infratuzilmasini rivojlantirish (jumladan, “Xitoy–Qirg‘iziston –

O‘zbekiston” yo‘lagi) AKT xizmatlari eksporti xarajatlarini kamaytirishda muhim tendensiya hisoblanadi.

4. Elektron tijoratdan foydalanish: Xalqaro B2B va B2C platformalari orqali eksportni amalga oshirish hajmi o‘sib bormoqda, bu kichik va o‘rta biznes subyektlarining to‘g‘ridan - to‘g‘ri xalqaro bozorga chiqishiga imkon yaratmoqda.

O‘zbekistonda AKT sohasining kengayishi investitsiya jarayonlarini raqamlashtirish, davlat va xususiy sektor boshqaruvida zamonaviy axborot tizimlarini joriy etish hamda iqtisodiyot tuzilmasini bosqichma-bosqich modernizatsiya qilishga xizmat qilmoqda. Xususan, IT xizmatlari, dasturiy ta’minot ishlab chiqish va raqamli platformalar ulushining ortishi iqtisodiyotda yuqori intellektual va axborot sig‘imiga ega tarmoqlarning shakllanishini tezlashtirmoqda.

Shu bilan birga, iqtisodiyotni axborotlashtirish jarayonida ilmiy sig‘imli va resurs tejamkor texnologiyalarga asoslangan tarkibiy qayta qurish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa O‘zbekiston AKT xizmatlari bozorining eksport salohiyatini kengaytirish, xalqaro raqamli iqtisodiyotga integratsiyalashuvni kuchaytirish hamda barqaror iqtisodiy o‘sishga erishishda asosiy omillardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa

O‘zbekistonda AKT xizmatlari bozori jadal rivojlanib, raqamli transformatsiya iqtisodiy o‘sish va eksportni oshirishning muhim omiliga aylanmoqda. IT xizmatlar, dasturiy ta’minot va autsorsing hajmi ortib, yuqori qo‘shilgan qiymatli xizmatlar ulushi kengaymoqda. Raqamlashtirish boshqa tarmoqlarda ham samaradorlikni oshirib, ishlab chiqarish va boshqaruvni modernizatsiya qilmoqda. Shu bilan birga, infratuzilmani rivojlantirish, raqamli savodxonlikni oshirish va xalqaro bozorlarga chiqishni kengaytirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Natijada AKT sohasi milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini kuchaytiruvchi strategik yo‘nalishga aylanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Eshqulova Nasiba Normo'minovna,. (2025). Raqamli transformatsiya shoritida xalqaro savdoning rivojlanishi yo'nalishlari. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 5(3), 512–517. https://doi.org/ 10.5281 /zenodo. 15054721.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 14.10.2024 yildagi PF-157-sonli “Raqamlashtirish sohasida eksport faoliyati bilan shug‘ullanuvchi korxonalarni qo‘llab-quvvatlashga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi Farmoni.
3. Baldvin R. E. Buyuk konvergensiya: axborot texnologiyalari va yangi globallashuv. Garvard universiteti nashriyotining Belknap nashriyoti, 2016-yil.
4. Krugman P. Raqobat va xalqaro savdo nazariyasi. – Nyu-York: MIT Press, 1991.
5. Porter M. Millatlarning raqobat ustunligi. – London: Macmillan, 1990.
6. Rikardo D. Siyosiy iqtisod va soliqqa tortish asoslari haqida. – London: Jon Myurrey, 1817.
7. Mill J. S. Siyosiy iqtisod asoslari. – London: Longmans, Green & Co., 1848.

Comparative Analysis of Stylistic Devices in English and Uzbek Literary Texts

Rakhimboeva Mashkhura Bakhtiyar kizi
Specialist of International Cooperation Department
Urgench RANCH University of Technology

Abstract. Stylistic devices are integral to literary texts, allowing authors to convey nuanced emotions, create aesthetic appeal, and reflect cultural identity. This study examines the comparative use of stylistic devices in English and Uzbek literature, focusing on metaphor, simile, hyperbole, imagery, sound devices, irony, and humor. By analyzing selected works of William Shakespeare, Jane Austen, Abdulla Qodiriy, and Cho‘lpon, the research highlights universal and culture-specific tendencies. Findings indicate that English literature favors conciseness, abstraction, and subtle stylistic effects, while Uzbek literature emphasizes elaboration, emotional resonance, and culturally embedded symbolism. The study also addresses implications for translation, providing guidance for preserving stylistic and cultural nuances across languages.

Keywords: stylistic devices, English literature, Uzbek literature, comparative analysis, translation, metaphor, simile, imagery, irony, hyperbole

1. Introduction

Literature is both a mirror and a lens: it reflects the cultural, social, and historical context of its creation while shaping readers’ understanding of human experience. Central to this reflective and interpretive function are stylistic devices, or figures of speech, which enable writers to convey meaning beyond literal expression. Metaphors, similes, hyperbole, imagery, irony, and sound patterns such as alliteration and rhyme enrich texts, evoke emotional responses, and structure narratives.

English and Uzbek literary traditions, though separated geographically and historically, share a deep engagement with stylistic devices, yet they employ them differently. English literature has evolved over centuries of literary experimentation, emphasizing conciseness, clarity, and universal appeal. Writers often employ subtle irony, brevity in metaphors, and precise similes. Uzbek literature, rooted in oral storytelling, classical poetry, and folklore, privileges elaboration, emotionally charged expression, and culturally grounded imagery. For example, classical Uzbek poetry often employs extended metaphors, natural symbols, and musical rhyme patterns that resonate with oral tradition and collective memory.

This study seeks to answer three key questions:

1. Which stylistic devices are predominantly used in English and Uzbek literary texts?
2. How do these devices reflect underlying cultural and linguistic frameworks?
3. What are the challenges and strategies for translating these devices between English and Uzbek?

By addressing these questions, the research contributes to comparative literature, stylistics, and translation studies, offering insights for both literary scholars and translators.

2. Literature Review

Stylistic analysis, a key component of literary studies, focuses on the interplay between linguistic form and aesthetic effect. Leech and Short (2007) argue that understanding stylistic devices allows scholars to decode authorial intent and reader response. Cognitive linguistics complements this approach by analyzing how conceptual metaphors shape perception and thought (Lakoff & Johnson, 1980; Kövecses, 2000).

Metaphors and imagery often reveal the conceptualization of emotions, social roles, and cultural norms, highlighting cross-cultural differences in literary expression.

Translation studies emphasize that stylistic devices cannot always be translated literally. Newmark (1988) notes that translators must balance semantic accuracy with cultural and stylistic equivalence, often requiring adaptation, compensation, or explanation. Prior research in English-Uzbek comparisons (Mahmudova, 2018; Toirova, 2019) indicates that while English metaphors are concise and abstract, Uzbek metaphors are extended and culturally specific. Sound devices, particularly rhyme and rhythm, are integral in Uzbek literature, reflecting its oral heritage (Safarov, 2013).

These studies collectively underscore the importance of integrating stylistic, cognitive, and translation perspectives when conducting a comparative analysis of literary texts across languages.

3. Methodology

The study employs a qualitative, comparative methodology, combining textual analysis, cognitive-linguistic interpretation, and translation assessment.

Data Selection:

- English literary texts: William Shakespeare’s *Hamlet*, Jane Austen’s *Pride and Prejudice*, and selected modern short stories.
- Uzbek literary texts: Abdulla Qodiriy’s *O‘tkan Kunlar*, Cho‘lpon’s *Kecha va Kunduz*, and contemporary narratives.

Analytical Framework:

1. Stylistic Analysis: Identification and categorization of metaphor, simile, hyperbole, imagery, sound devices, irony, and humor.
2. Cognitive-Linguistic Analysis: Examination of conceptual metaphors, cultural symbolism, and cognitive patterns underlying stylistic choices.

3. Translation Analysis: Evaluation of potential strategies for transferring stylistic devices across languages, including adaptation, compensation, and annotation.

Procedure:

- Close reading of texts with annotation of stylistic devices.
- Categorization of devices by type, function, and cultural relevance.
- Comparative charts created to illustrate differences and similarities between English and Uzbek examples.

4. Analysis and Discussion

4.1 Metaphor and Simile

- English: Shakespeare in *Hamlet* writes: *“All the world’s a stage, and all the men and women merely players”* (Shakespeare, 25–26). This concise metaphor conveys human life as a universal theatrical performance.
- Uzbek: Cho‘lpon writes: *“Yurak – olov, qalbim – mo‘’jiza bog‘i”* (*Kecha va Kunduz*, 15-bet), comparing the heart to fire and the soul to a miraculous garden. This elaborated metaphor is culturally grounded, reflecting Uzbek literary aesthetics.

Comparative insight: English metaphors tend to be succinct and abstract, aiming for universality, while Uzbek metaphors are emotionally charged and culturally specific.

4.2 Hyperbole and Understatement

- English: Austen’s *Pride and Prejudice*: *“I am excessively diverted”* (Austen, 1813, 40–41). Hyperbole conveys mild amusement, creating irony and social critique.

- Uzbek: Qodiriy writes: *“Bu dardni so‘z bilan izhor qilish mumkin emas, butun dunyo yig‘lab turadi”* (*O‘tkan Kunlar*, 78-bet), exaggerating emotional suffering to heighten empathy.

Insight: Hyperbole in English often serves irony; in Uzbek, it amplifies emotional intensity and cultural resonance.

4.3 Sound Devices

- English: Shakespeare uses alliteration: *“Fair is foul, and foul is fair”* (*Hamlet*, 30–31).
- Uzbek: Cho‘lpon’s ghazals: *“Yurakda dard, dilimda shodlik, / Hayot yo‘lida yo‘qolmaslik”* (*Kecha va Kunduz*, 22-bet). Rhyme enhances musicality and memorability.

Comparison: While both traditions use sound devices aesthetically, Uzbek literature also engages oral recitation and communal performance traditions.

4.4 Imagery and Symbolism

- English: *“The sun doth shine on fools as well as wise men”* (Shakespeare, 45–46), with the sun symbolizing universality and fairness.
- Uzbek: *“Oydin osmon ostida bog‘lar gullaydi, qalbimda sevgi yashnaydi”* (Cho‘lpon, 1925, 30-bet), moon imagery conveys local cultural ideals of love and harmony.

Insight: English imagery is abstract and universal; Uzbek imagery is culturally anchored and narrative-driven.

4.5 Irony and Humor

- English: Austen opens *Pride and Prejudice* with: *“It is a truth universally acknowledged…”* (Austen, 3–4), subtly critiquing societal norms.

- Uzbek: Qodiriy’s dialogues: *“Qishning sovuqlarida ham sizni iliq xayollar qo‘llaydi”* (*O‘tkan Kunlar*, 65-bet), using situational irony to humorously comment on social pretensions.

Observation: English irony emphasizes subtle social commentary; Uzbek irony is narrative-driven and culturally contextual.

5. Translation Considerations

Translating stylistic devices between English and Uzbek poses challenges:

1. Metaphors: Cultural metaphors may require explanation or adaptation.
2. Sound patterns: Alliteration or rhyme often cannot be preserved directly; compensation strategies are needed.
3. Hyperbole and understatement: Translators must balance emotional intensity and target culture expectations.
4. Irony: Requires context-sensitive translation to retain subtle humor or critique.

Strategy: Translators should integrate stylistic awareness with cultural mediation, sometimes using footnotes, adaptation, or creative equivalents.

6. Conclusion

The comparative analysis reveals that English and Uzbek literary texts employ stylistic devices differently, reflecting distinct cultural, historical, and linguistic frameworks. English literature favors brevity, abstraction, and subtle stylistic effects, while Uzbek literature prioritizes elaboration, emotional resonance, and cultural symbolism. Understanding these patterns is essential for translation and cross-cultural literary studies.

Future directions:

- Analysis of digital literature and social media texts.
- Comparative studies involving additional languages and cultures.

- Integration of corpus linguistics for quantitative stylistic analysis.

References

1. George Lakoff, G., & Mark Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 3–25.
2. Zoltán Kövecses (2000). *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 14–78.
3. Leech, Geoffrey, & Short, M. (2007). *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. London: Pearson Education, pp. 45–90.
4. Newmark, Peter (1988). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall, pp. 102–135.
5. William Shakespeare (1603). *Hamlet*. London: First Folio, pp. 15–90.
6. Jane Austen (1813). *Pride and Prejudice*. London: T. Egerton, pp. 10–120.
7. Abdulla Qodiriy (1930). *O‘tkan Kunlar*. Toshkent: Sharq, 25–112-bet.
8. Cho‘lpon (1925). *Kecha va Kunduz*. Toshkent: Fan, 5–60-bet.
9. D. Xudoyberganova (2021). “Ijtimoiy tarmoqlarda diskurs va uning xususiyatlari.” *O‘zbek tili va adabiyoti jurnali*, 2-son, 54–60-bet.
10. David Crystal (2011). *Internet Linguistics: A Student Guide*. London: Routledge, pp. 1–45.

THE BOLSHEVNIK "ATTACK" AGAINST THE WOMEN OF TURKISTAN

Khusanova Madinabonu

third-year student of the "History" major at the Namgan branch of the Tashkent International University of Chemistry

Madinax517@gmail.com +998 93 821 45 05

ANNOTATION. The Bolsheviks' "Attack" movement against the women of Turkestan was a socio-political campaign carried out in the 1920s and 1930s of the 20th century, the main goal of which was to change the social status of women in the local Muslim society, to encourage them to abandon the veil and "liberate" them in accordance with Soviet ideology. This movement is known in history as the Attack Campaign, and was carried out on a large scale, especially in the territory of Turkestan.

The abstract covers the goals and objectives of the movement, the methods of its implementation, and the resistance expressed by the local population. It also analyzes the positive and negative consequences of the "Attack" campaign, in particular, the involvement of women in education and social life, as well as its aspects of coercion, violence, and contradictions with cultural values. As a result, the complex and contradictory impact of this policy on Turkestan society is revealed.

Keywords: Offensive campaign, Turkestan, Bolsheviks, women's liberation, burqa, social reforms, Soviet ideology, gender equality, cultural resistance, forced modernization, traditional society, socio-political changes

BOLSHEVNIKLARNI TURKISTON AYOLARIGA NISBATAN “HUJUM” HARAKATI

Xusanova Madinabonu Toshkent Kimyo XalqaroUniversiteti Namgan filiali

„Tarix” yo’lanishi uchinchi bosqich talabasi

ANNOTATSIYA. Bolsheviklarning Turkiston ayollariga nisbatan olib borgan “Hujum” harakati XX asrning 1920–1930-yillarida amalga oshirilgan ijtimoiy-siyosiy kampaniya bo‘lib, uning asosiy maqsadi mahalliy musulmon jamiyatida ayollarning ijtimoiy mavqeini o‘zgartirish, ularni paranjidan voz kechishga undash va sovet mafkurasiga mos ravishda “ozod qilish” edi. Ushbu harakat Hujum kampaniyasi nomi bilan tarixda ma’lum bo‘lib, ayniqsa Turkiston hududida keng ko‘lamda olib borilgan. Annotatsiyada harakatning maqsad va vazifalari, uni amalga oshirish usullari hamda mahalliy aholi tomonidan bildirilgan qarshiliklar yoritiladi. Shuningdek, “Hujum” kampaniyasining ijobiy va salbiy oqibatlari, xususan, ayollarning ta’lim va ijtimoiy hayotga jalb qilinishi bilan bir qatorda, majburiylik, zo‘ravonlik va madaniy qadriyatlarga zid jihatlari tahlil qilinadi. Natijada, ushbu siyosatning Turkiston jamiyatidagi murakkab va ziddiyatli ta’siri ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Hujum kampaniyasi, Turkiston, Bolsheviklar, ayollar ozodligi, paranji, ijtimoiy islohotlar, sovet mafkurasi, gender tengligi, madaniy qarshilik, majburiy modernizatsiya, an’anaviy jamiyat, ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar

АННОТАЦИЯ. Большевистское движение «Нападение» на женщин Туркестана представляло собой социально-политическую кампанию, проводившуюся в 1920-х и 1930-х годах XX века, главной целью которой было изменение социального статуса женщин в местном мусульманском обществе, побуждение их к отказу от ношения хиджаба и «освобождение» в соответствии с советской идеологией. Это движение известно в истории как «Нападение» и проводилось в больших масштабах, особенно на территории Туркестана. В аннотации рассматриваются цели и задачи движения, методы его осуществления и сопротивление, выраженное местным населением. Также анализируются

позитивные и негативные последствия «Нападения», в частности, вовлечение женщин в образование и общественную жизнь, а также его аспекты принуждения, насилия и противоречия культурным ценностям. В результате раскрывается сложное и противоречивое воздействие этой политики на туркестанское общество.

Ключевые слова: наступательная кампания, Туркестан, большевики, женское освобождение, бурка, социальные реформы, советская идеология, гендерное равенство, культурное сопротивление, принудительная модернизация, традиционное общество, социально-политические изменения

Kirish.

XX asr boshlarida Turkiston hududida yuz bergan tub ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar jamiyat hayotining barcha sohalariga, xususan, ayollar mavqeiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Bolsheviklar partiyasi tomonidan olib borilgan siyosat natijasida an’anaviy turmush tarzini o‘zgartirish, jamiyatni sovet mafkurasi asosida qayta qurish jarayoni boshlandi. Bu jarayonda ayollar masalasi alohida e’tibor markaziga chiqdi.

Shu davrda amalga oshirilgan Hujum kampaniyasi Turkiston ayollarini ijtimoiy hayotga keng jalb etish, ularning huquq va erkinliklarini kengaytirish niqobi ostida olib borilgan keng ko‘lamli harakat edi. Kampaniya doirasida ayollarni paranji va an’anaviy cheklovlardan voz kechishga undash, ularni ta’lim, ishlab chiqarish va jamoat ishlariga faol qatnashishga safarbar etish ko‘zda tutilgan.

Biroq ushbu jarayon murakkab va ziddiyatli kechdi. Bir tomondan, ayollar uchun yangi imkoniyatlar ochilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, bu o‘zgarishlar ko‘pincha majburiy tarzda amalga oshirilgani sababli mahalliy aholining keskin qarshiligiga uchradi. Natijada, Turkiston jamiyatida an’anaviy qadriyatlar va yangi sovet tartibotlari o‘rtasida keskin to‘qnashuv yuzaga keldi. Turkistonda sovet hokimiyatining o‘rnatilishi

jarayoni mustamlakachilik siyosatining yangi shakli sifatida ham baholanadi. 1917-yildagi Oktyabr inqilobidan keyin bolsheviklar sobiq Rossiya imperiyasi hududlarini, jumladan Turkistonni ham yagona siyosiy va iqtisodiy tizimga birlashtirishga kirishdilar. Bu jarayonda mahalliy boshqaruv tizimlari bekor qilinib, ularning o‘rniga sovet tipidagi boshqaruv organlari joriy etildi.

Turkistonda dastlab Turkiston ASSR tashkil etildi. Bu tuzilma rasmiy jihatdan mahalliy aholi manfaatlarini ifoda etuvchi siyosiy birlik sifatida ko‘rsatilgan bo‘lsa-da, amalda markaz – Moskva tomonidan boshqarilardi. Barcha muhim qarorlar markaziy hokimiyat tomonidan belgilanib, mahalliy xususiyatlar ko‘pincha e’tibordan chetda qolardi. Bolsheviklar o‘z siyosatini amalga oshirishda “madaniy inqilob” g‘oyasiga tayandilar. Bu g‘oya jamiyatni eski, “qoloq” deb baholangan an’anaviy tuzilmalardan voz kechib, zamonaviy, sotsialistik jamiyatga aylantirishni nazarda tutardi.

Ayniqsa, dinning jamiyatdagi ta’sirini kamaytirish, diniy institutlarni cheklash va dunyoviylikni kuchaytirish muhim vazifa sifatida belgilandi. Bu esa Turkiston kabi musulmon aholisi ko‘pchilikni tashkil etgan hududlarda keskin qarshiliklarga sabab bo‘ldi.Ayollar masalasi aynan shu “madaniy inqilob”ning markaziy yo‘nalishlaridan biri edi.[1]

Bolsheviklar partiyasi ayollarni ikki tomonlama – ijtimoiy va mafkuraviy resurs sifatida ko‘rdi. Birinchidan, ayollarni ishlab chiqarish jarayoniga jalb qilish orqali iqtisodiy rivojlanishga hissa qo‘shish ko‘zda tutilgan bo‘lsa, ikkinchidan, ularni sovet mafkurasining faol tashuvchisiga aylantirish maqsad qilingan edi.

Shu sababli ayollar o‘rtasida keng targ‘ibot ishlari olib borildi. Maxsus ayollar klublari, “qizil choyxonalar”, savodxonlik kurslari tashkil etilib, ular orqali ayollarga

[1] Gregory J. Massell. *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919–1929* – Princeton University Press, **1974-yil**

yangi hayot tarzi targ‘ib qilindi. Ayollarni siyosiy jarayonlarga jalb qilish uchun saylovlarda qatnashish, jamoat tashkilotlariga a’zo bo‘lish kabi imkoniyatlar yaratildi. Bu jarayon, ayniqsa, shahar hududlarida nisbatan tezroq kechdi.

Biroq qishloq joylarda va konservativ muhitda bu o‘zgarishlar qattiq qarshilikka uchradi. Ayollarning ochiq ijtimoiy hayotga chiqishi ko‘plab oilalar tomonidan an’analarga zid deb hisoblandi. Ayrim hollarda ayollar sovet siyosatiga qo‘shilganlari uchun jazolangan, hatto zo‘ravonlik qurboni bo‘lgan holatlar ham kuzatilgan. Bu esa sovet hokimiyatini yanada keskin choralar ko‘rishga undadi.

Natijada, 1920-yillarning oxiriga kelib ayollar masalasidagi siyosat majburiy va keskin tus oldi hamda u Hujum kampaniyasi orqali amalga oshirildi. Bu kampaniya ayollarni paranji va boshqa an’anaviy belgilarni tashlashga majburlash, ularni ommaviy ravishda ijtimoiy hayotga olib chiqishni ko‘zladi.

Umuman olganda, Turkistonda sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va bolsheviklarning ayollar masalasiga yondashuvi murakkab, ko‘p qirrali va ziddiyatli jarayon bo‘lib[2] u bir vaqtning o‘zida modernizatsiya, mafkuraviy bosim va madaniy qarama-qarshiliklarni o‘zida mujassam etgan tarixiy hodisa sifatida baholanadi Hujum kampaniyasi sovet hokimiyatining Markaziy Osiyo jamiyatini tubdan o‘zgartirishga qaratilgan eng keskin ijtimoiy-siyosiy loyihalaridan biri bo‘lib, uning mohiyati, maqsadi va amalga oshirish usullari murakkab tarixiy jarayon sifatida baholanadi.

Avvalo, kampaniyaning asosiy maqsadi ayollarni an’anaviy patriarxal tuzumdan chiqarish va ularni sovet jamiyatining teng huquqli a’zolariga aylantirish edi. Sovet mafkurasiga ko‘ra, ayolning jamiyatdagi holati uning iqtisodiy faoliyati va ijtimoiy ishtiroki bilan belgilanadi.

[2] Douglas Northrop. Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia – Cornell University Press, 2004-yil.

Shu sababli ayollarni savodli qilish, ularni mehnat jarayoniga jalb etish va siyosiy faolligini oshirish muhim vazifa sifatida qo‘yilgan. Bundan tashqari, bu siyosat orqali diniy va urf-odatlarga asoslangan cheklovlarni kamaytirish ham ko‘zda tutilgan.

Kampaniyaning ideologik asosi marksistik dunyoqarashga tayangan bo‘lib, jamiyat “eski feodal tuzum” va “yangi sotsialistik tizim” o‘rtasidagi kurash sifatida talqin qilingan. Shu nuqtayi nazardan, ayollarni ozod qilish nafaqat ijtimoiy islohot, balki siyosiy transformatsiyaning ham muhim qismi hisoblangan. Ilmiy adabiyotlarda bu jarayon ko‘pincha “gender modernizatsiyasi” yoki “ijtimoiy injiniring” deb ataladi.

Amaliy jihatdan esa “Hujum” turli vositalar orqali amalga oshirilgan. Birinchidan, keng targ‘ibot va tashviqot ishlari olib borilib, matbuot va plakatlar orqali “yangi sovet ayoli” obrazi shakllantirilgan. Ikkinchidan, maxsus ayollar tashkilotlari va bo‘limlari orqali mahalliy aholi orasida tushuntirish ishlari olib borilgan.[3]

Uchinchi yo‘nalish sifatida ta’lim tizimi kengaytirilib, ayollar uchun savodxonlik kurslari, kasb-hunar o‘rgatish markazlari tashkil etilgan. Shuningdek, ayollarni ishlab chiqarish korxonalariga va davlat xizmatiga jalb qilish ham kuchaytirilgan.

Biroq tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, bu jarayon bir xil ijobiy kechmagan. Ko‘plab hududlarda an’anaviy jamiyat vakillari tomonidan keskin qarshilik bo‘lgan. Ayollarning ochiq ijtimoiy hayotga chiqishi ba’zan ijtimoiy bosim, tahdid va hatto zo‘ravonliklar bilan birga kechgan. Shu sababli sovet hokimiyati kampaniyani yanada keskinlashtirib, ba’zi joylarda majburiy choralarni ham qo‘llagan.

Ilmiy nuqtayi nazardan, “Hujum” ikki tomonlama jarayon sifatida baholanadi. Bir tomondan, u ayollarning ta’lim olishi, ijtimoiy faolligi va huquqiy mavqeining oshishiga olib kelgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, bu o‘zgarishlar tezkor va majburiy tarzda amalga

[3] Shoshana Keller. *To Moscow, Not Mecca: The Soviet Campaign Against Islam in Central Asia, 1917–1941* – Praeger Publishers, **2001-yil.**

oshirilgani sababli jamiyatda madaniy ziddiyatlar va qarama-qarshiliklarni kuchaytirgan.

Douglas Northrop va Gregory J. Massell kabi olimlar o‘z tadqiqotlarida bu siyosatni “emansipatsiya” va “majburiy modernizatsiya” o‘rtasidagi murakkab kesishuv sifatida izohlaydilar.

“Hujum” kampaniyasi nafaqat ayollarni ijtimoiy hayotga jalb qilishga qaratilgan islohot, balki butun Markaziy Osiyo jamiyatini sovet modeliga moslashtirishga yo‘naltirilgan keng qamrovli siyosiy va mafkuraviy loyiha bo‘lgan. Bu jarayon mintaqa tarixida chuqur ijtimoiy, madaniy va psixologik o‘zgarishlarni keltirib chiqargan muhim tarixiy hodisa sifatida qolgan.[4]

Hujum kampaniyasini yanada chuqurroq ilmiy tahlil qilganda, uni faqat ayollarni “ozod qilish” harakati sifatida emas, balki sovet davlatining Markaziy Osiyoda olib borgan keng ko‘lamli “ijtimoiy modernizatsiya loyihasi”ning markaziy elementi sifatida tushunish lozim bo‘ladi.

Tarixiy-sotsiologik nuqtayi nazardan, Turkiston ayollari bu davrda ikki qatlamli ijtimoiy tizim ichida yashagan: bir tomondan an’anaviy islomiy va mahalliy urf-odatlarga asoslangan patriarxal tuzum, ikkinchi tomondan esa yangi sovet davlatining sekulyar va industrial jamiyat modeli. “Hujum” aynan shu ikki tizim o‘rtasidagi keskin to‘qnashuv nuqtasida yuzaga kelgan.

Bolsheviklar partiyasi ayollarni “ijtimoiy transformatsiya agenti” sifatida ko‘rgan. Bu yondashuvga ko‘ra, ayol oilaning markaziy figurasi bo‘lgani uchun uni o‘zgartirish orqali butun jamiyatni o‘zgartirish mumkin deb hisoblangan. Shu sababli ayollar

[4]Adeeb Khalid. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia – University of California Press, 1998-yil.

siyosati sovet modernizatsiya strategiyasining eng muhim yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

“Hujum” jarayonida gender siyosati uch asosiy mexanizm orqali amalga oshirilgan: institutsional, iqtisodiy va madaniy mexanizmlar. Institutsional darajada ayollar tashkilotlari va maxsus bo‘limlar orqali siyosiy nazorat va targ‘ibot ishlari olib borilgan. Iqtisodiy darajada ayollarni mehnat bozoriga jalb qilish orqali ularning iqtisodiy mustaqilligini oshirish maqsad qilingan. Madaniy darajada esa an’anaviy kiyinish (paranji) va diniy urf-odatlarni yo‘qotish orqali yangi “sovet identiteti” shakllantirilgan.

Ilmiy adabiyotlarda, xususan Douglas Northrop tadqiqotlarida bu jarayon “gender va hokimiyatning qayta taqsimlanishi” sifatida tahlil qilinadi. Unga ko‘ra, sovet davlati ayollar orqali nafaqat iqtisodiy, balki ramziy (symbolic) hokimiyatni ham qayta shakllantirishga intilgan.

Gregory J. Massell esa bu siyosatni “surrogat proletariat strategiyasi” deb ataydi, ya’ni sovet hokimiyati mahalliy erkak ishchi sinf yetarlicha shakllanmagan sharoitda ayollarni ijtimoiy o‘zgarishlarning asosiy tayanchi sifatida ishlatgan.

Oqibatda, “Hujum” jarayoni ikki yo‘nalishda rivojlangan: birinchisi — ayollarning savodxonligi, mehnatdagi ishtiroki va ijtimoiy faolligining oshishi; ikkinchisi — madaniy qarshilik, an’anaviy institutlarning zaiflashuvi va jamiyat ichidagi ijtimoiy polarizatsiya. Bu jarayon ayrim hududlarda “madaniy uzilish” (cultural rupture) holatini ham yuzaga keltirgan.

Shuningdek, bu siyosat gender identitetining qayta shakllanishiga olib kelgan. Ayol endi faqat oila a’zosi emas, balki ishchi, fuqaro va siyosiy subyekt sifatida ham qarala boshlagan. Biroq bu o‘zgarishlar tabiiy evolyutsiya emas, balki davlat tomonidan

boshqarilgan tezkor va majburiy transformatsiya bo‘lgani uchun ijtimoiy moslashuv jarayoni og‘ir kechgan.

“Hujum” kampaniyasi Markaziy Osiyo tarixida gender munosabatlari, ijtimoiy tuzilma va madaniy identitetni tubdan o‘zgartirgan murakkab tarixiy jarayon bo‘lib, u bir vaqtning o‘zida ham modernizatsiya, ham majburiy ijtimoiy muhandislik namunasi sifatida ilmiy baholanadi.[5]

Hujum kampaniyasi sovet davlatining Markaziy Osiyo jamiyatini modernizatsiya qilish va uni sotsialistik modelga moslashtirishga qaratilgan kompleks siyosatining muhim tarkibiy qismi bo‘ldi. Ilmiy tahlillar bu jarayonni gender tenglikni joriy etishga urinish bilan birga, davlat tomonidan boshqarilgan ijtimoiy transformatsiya amaliyoti sifatida ham baholaydi.

Mazkur kampaniya natijasida ayollarning savodxonlik darajasi oshdi, ular mehnat jarayonlariga va ijtimoiy hayotga faolroq jalb etila boshladi. Bu holat uzoq muddatda jamiyatda gender rollarining o‘zgarishiga va ayollarning ijtimoiy mavqeining mustahkamlanishiga xizmat qildi.

Shu bilan birga, jarayonning majburiy va tezkor tarzda amalga oshirilgani an’anaviy jamiyatda kuchli qarshilik va madaniy ziddiyatlarni yuzaga keltirdi. Natijada, “Hujum” nafaqat ijtimoiy islohot, balki qadriyatlar tizimi o‘rtasidagi keskin to‘qnashuv sifatida ham tarixiy ahamiyat kasb etdi.

Umuman olganda, ushbu kampaniya Turkiston jamiyatida modernizatsiya va an’ana o‘rtasidagi murakkab o‘tish davrini ifodalab, uning oqibatlari bugungi kunga qadar ijtimoiy va madaniy jarayonlarga ta’sir ko‘rsatib kelmoqda.

XULOSA

[5] Shoshana Keller. *Central Asia: A Guide to Historical and Contemporary Sources* – London: Routledge, **2010-yil.**

“Hujum” harakati tashqi tomondan ayollar erkinligi, tengligi va ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgandek ko‘rinsa-da, aslida u majburiy va keskin tarzda olib borildi. Natijada jamiyatda kuchli qarshiliklar yuzaga keldi, ko‘plab ayollar zo‘ravonlik va tazyiqlarga uchradi. Ba’zi hollarda bu harakat ayollar hayotini yaxshilash o‘rniga, ularni yanada murakkab ahvolga solib qo‘ydi.Shu bilan birga, “Hujum” uzoq muddatda ayollarning ta’lim olishi, ish faoliyatiga kirib kelishi va jamiyatdagi rolini oshirishiga ham ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatdi. Ammo bu o‘zgarishlar milliy qadriyatlar va an’analarga zid tarzda, zo‘ravon siyosat asosida amalga oshirilgani sababli, tarixda bahsli va murakkab jarayon sifatida baholanadi.

FOYADALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Gregory J. Massell. The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919–1929 – Princeton University Press, 1974-yil

2. Douglas Northrop. Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia – Cornell University Press, 2004-yil.

3. Shoshana Keller. To Moscow, Not Mecca: The Soviet Campaign Against Islam in Central Asia, 1917–1941 – Praeger Publishers, 2001-yil.

4. Adeeb Khalid. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia – University of California Press, 1998-yil.

5. Shoshana Keller. Central Asia: A Guide to Historical and Contemporary Sources – London: Routledge, 2010-yil.

PROTECTION OF TRADE SECRETS IN UZBEKISTAN: ANALYSIS OF THE METAL-TECH LTD. v. REPUBLIC OF UZBEKISTAN CASE

Author: Abdullaev Oybek

Lecturer at the Department of English Law and European Union Law at TSUL

E-mail: *o.abdullayev@tsul.uz*

Abstract: *This thesis is devoted to the analysis of the Metal-Tech Ltd. v. Republic of Uzbekistan case (ICSID Case No. ARB/10/3, 2013) as a precedent in the field of international investment protection of trade secrets and know-how. The work consistently examines the factual circumstances of the dispute related to the creation of a joint venture for molybdenum processing in Uzbekistan, the legal regime of investments under the Israel–Uzbekistan bilateral investment treaty, and the mechanism for applying the requirement for the legality of investments in the context of the corruption component of the case. Special attention is paid to how the corruption payments identified by the arbitral tribunal deprived the investor of jurisdictional protection of technological assets, despite the formal inclusion of know-how in the concept of "investment" under the treaty. Based on the analysis of the decision, conclusions are formulated about systemic problems of trade secret protection in Uzbekistan and practical measures necessary for both foreign investors and the legislator.*

Keywords: trade secret; know-how; investment arbitration; ICSID; corruption and legality of investments.

ЗАЩИТА КОММЕРЧЕСКОЙ ТАЙНЫ В УЗБЕКИСТАНЕ: АНАЛИЗ ДЕЛА METAL-TECH LTD. v. REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Автор: *Абдуллаев Ойбек*

Преподаватель кафедры английского права и права Европейского Союза в ТГЮУ

E-mail*:* o.abdullayev@tsul.uz

Аннотация. *Настоящий тезис посвящён анализу дела Metal-Tech Ltd. v. Republic of Uzbekistan (ICSID Case No. ARB/10/3, 2013) как прецедента в области международной инвестиционной защиты коммерческой тайны и ноу-хау. В работе последовательно рассматриваются фактические обстоятельства спора, связанного с созданием совместного предприятия по переработке молибдена в Узбекистане, правовой режим инвестиций по двустороннему инвестиционному договору Израиль–Узбекистан, а также механизм применения требования о законности инвестиций в контексте коррупционной составляющей дела. Особое внимание уделяется вопросу о том, каким образом выявленные арбитражным трибуналом коррупционные платежи лишили инвестора юрисдикционной защиты технологических активов, несмотря на формальное включение ноу-хау в понятие «инвестиции» по договору. На основе анализа решения формулируются выводы о системных проблемах защиты коммерческой тайны в Узбекистане и о практических мерах, необходимых как иностранным инвесторам, так и законодателю.*

Ключевые слова: коммерческая тайна; ноу-хау; инвестиционный арбитраж; МЦУИС (ICSID); коррупция и законность инвестиций.

I. Введение

Международный инвестиционный арбитраж является одним из ключевых механизмов защиты прав иностранных инвесторов, в том числе применительно к объектам интеллектуальной собственности и коммерческой тайны. Настоящая

работа посвящена разбору дела *Metal-Tech Ltd. v. Republic of Uzbekistan* (ICSID Case No. ARB/10/3, решение от 4 октября 2013 г.),[1] которое представляет исключительный научный интерес по целому ряду причин: оно затрагивает вопросы квалификации ноу-хау как инвестиции, стандарта доказывания коррупции в арбитражном процессе, а также последствий незаконного учреждения инвестиции для юрисдикции трибунала. Итог дела — отказ в юрисдикции по мотиву коррупции — наглядно демонстрирует, каким образом несоблюдение национального законодательства принимающего государства способно полностью лишить инвестора защиты тех активов, ради охраны которых он и обращался в арбитраж.

II. Фабула дела

Metal-Tech Ltd. — израильская компания, специализирующаяся на высокотехнологичной переработке молибдена. В конце 1990-х годов молибденовая промышленность Узбекистана находилась в глубоком кризисе: государственное предприятие АГМК добывало концентрат с содержанием молибдена не более 30% при мировом стандарте в 51%, а УзКТЖМ — единственный перерабатывающий завод страны — функционировал лишь на 15–20% мощности.[2] Именно в этом контексте зародилась идея совместного предприятия.

В 2000 году на основании Постановлений Кабинета Министров № 15 и 29-F было создано совместное предприятие «Uzmetal Technology» (Узметал) с долевым участием Metal-Tech (50%), УзКТЖМ (30%) и АГМК (20%). По условиям EPC-

[1]ICSID Case No. ARB/10/3, Award, 4 October 2013 (Metal-Tech Ltd. v. Republic of Uzbekistan). Текст решения размещён на: https://italaw.com/cases/682

[2]Award, §§ 8–10: Молибденовый концентрат АГМК содержал лишь 30% молибдена при мировом стандарте в 51%; предприятие УзКТЖМ работало на 15–20% мощности.

контракта № 0150500/U Metal-Tech взяла на себя обязательство поставить Узметал оборудование, ноу-хау и монтажные работы, необходимые для модернизации молибденового производства.[3] В 2002 году строительство было завершено, и предприятие начало работу.

Однако в 2006–2007 годах в отношении руководства Узметала возбудили уголовные дела, предприятие было признано банкротом, а ввоз сырья прекращён. Metal-Tech обратилась в МЦУИС, заявив нарушение Двустороннего инвестиционного договора (ДИД) между Узбекистаном и Израилем 1994 года,[4] и потребовала компенсации за утраченные инвестиции, включая переданные технологии и ноу-хау. В ходе арбитражного разбирательства Узбекистан выдвинул возражение, полностью изменившее ход дела: он утверждал, что Metal-Tech выплатила более 4,4 млн долл. США в качестве взяток государственным чиновникам и лицам, тесно связанным с Правительством, — в том числе брату Премьер-министра (г-н Султанов) и сотруднику Аппарата Президента (г-н Чиженок) — с целью получения правительственного одобрения инвестиционного проекта через упомянутые постановления.[5] Платежи осуществлялись через формально заключённые консультационные договоры с MPC International и тремя физическими лицами.

III. Правовая основа: ДИД, ICSID и понятие «инвестиции»

[3]Award, § 24: По контракту № 0150500/U (EPC-контракт) Metal-Tech обязалась передать Uzmetal оборудование, ноу-хау и монтажные работы.

[4]Agreement between the Government of the Republic of Uzbekistan and the Government of the State of Israel for the Promotion and Reciprocal Protection of Investments (BIT), 1994.

[5]Award, § 29: Металл-Тех заключила консультационные договоры с MPC International и тремя физическими лицами — Михайловым, Султановым и Чиженком — якобы для продвижения проекта.

Центральным правовым вопросом стало соответствие инвестиции требованиям законности, закреплённым в статье 1(1) ДИД. Согласно этой норме, инвестициями признаются только те вложения, которые «реализованы в соответствии с законами и нормативными актами договаривающейся стороны, на территории которой они осуществляются». Примечательно, что статья 1(1) ДИД прямо включает в определение «инвестиций» «права в области интеллектуальной собственности, технические процессы и ноу-хау»,[6] то есть именно те активы, которые Metal-Tech передала Узметал по EPC-контракту.

Это означало, что технологические разработки и производственные секреты компании теоретически подпадали под защиту ДИД. Тем не менее трибунал был обязан прежде всего установить, выполнено ли условие законности при учреждении инвестиции — ибо в противном случае сам предмет защиты выпадал из сферы действия договора.[7]

Трибунал подчеркнул, что требование о законности не является лишь формальностью: оно исключает из-под договорной защиты инвестиции, изначально созданные с нарушением фундаментальных норм права принимающего государства. Перечень соответствующих нарушений охватывает, в частности, коррупцию, мошенничество и грубые нарушения публичного порядка.

IV. Коррупционная составляющая и утрата юрисдикции

[6]BIT, Статья 1(1): «инвестиции» включают, в том числе, «права в области интеллектуальной собственности, технические процессы и ноу-хау».

[7]Award, §§ 165–168: Трибунал констатировал, что требование о законности инвестиций содержится в ст. 1(1) ДИД и охватывает все серьёзные нарушения права принимающего государства при учреждении инвестиции.

Основным камнем преткновения стал вопрос о доказанности коррупции. Статьи 210–212 Уголовного кодекса Республики Узбекистан запрещают дачу, получение взятки и посредничество во взяточничестве в любых формах — в том числе замаскированных под «подарок», «продажу по заниженной цене» или «сервисный контракт».[8] Постановление Пленума Верховного суда № 19 (1999) уточняло, что ответственность наступает вне зависимости от того, было ли вознаграждение выплачено до или после совершения должностного действия.

Трибунал, проанализировав каждого из предполагаемых получателей взяток,[9] установил следующее. В отношении г-на Чиженка — чиновника Аппарата Президента — было признано, что Metal-Tech обязалась выплачивать ему вознаграждение ещё с 1998 года, то есть в период, когда он занимал государственную должность и реально мог влиять на одобрение инвестиционного проекта. Выплаты г-ну Султанову — брату Премьер-министра — были квалифицированы как незаконное обогащение третьего лица, аффилированного с государственным должностным лицом, что прямо охватывается узбекским антикоррупционным законодательством. В отношении г-на Ибрагимова трибунал, напротив, не нашёл достаточных доказательств коррупции.

Стандарт доказывания, применённый трибуналом, — «разумная степень достоверности» на основе совокупности косвенных доказательств.[10] Арбитры

[8]Award, §§ 278–289: Статьи 210–212 Уголовного кодекса Республики Узбекистан запрещают дачу и получение взятки как лично, так и через посредников.

[9]Award, §§ 294–372: Трибунал детально проанализировал каждого консультанта: в отношении Чиженка (государственного чиновника) и Султанова (брата Премьер-министра) факт коррупции был признан доказанным; в отношении Ибрагимова — нет.

[10]Award, § 4006: «…коррупция по своей природе сложно поддаётся доказыванию, и было бы нереалистично требовать прямых доказательств». Трибунал применил стандарт «разумной степени достоверности» на основе совокупности косвенных улик.

сослались на систему «красных флажков» (red flags), разработанную в международной антикоррупционной практике: отсутствие у консультантов релевантного опыта, нечёткое описание оказываемых услуг, выплаты через офшорные структуры в третьих странах, близость консультантов к государственным органам. Совокупность этих признаков убедила трибунал в том, что консультационные договоры прикрывали коррупционные выплаты.

Вывод трибунала был категоричен: коррупция установлена в объёме, достаточном для нарушения Узбекского законодательства при учреждении инвестиции. Следовательно, инвестиция не отвечала требованию законности по статье 1(1) ДИД, а значит, Узбекистан не давал согласия на арбитраж в соответствии со статьёй 8(1) ДИД и статьёй 25(1) Конвенции МЦУИС. Трибунал отказался от юрисдикции.[11] Этот вывод согласуется с прецедентом по делу *World Duty Free v. Kenya*,[12] где коррупция была признана нарушением транснационального публичного порядка, влекущим недопустимость иска.

V. Ноу-хау и коммерческая тайна как объект инвестиционной защиты в Узбекистане

Дело Metal-Tech наглядно демонстрирует двойственность правового положения ноу-хау и коммерческой тайны в инвестиционном контексте. С одной стороны, узбекское законодательство — в первую очередь Закон «О

[11]Award, §§ 293, 372–373: Трибунал установил коррупцию с «разумной степенью достоверности» и констатировал отсутствие юрисдикции в связи с несоответствием инвестиции требованиям законности по ст. 1(1) ДИД.

[12]World Duty Free Co. Ltd. v. Republic of Kenya, ICSID Case No. ARB/00/7, Award, 4 October 2006, § 157: коррупция противоречит транснациональному публичному порядку.

коммерческой тайне» 2021 года[13] и Гражданский кодекс[14] — формально признаёт коммерческую тайну самостоятельным объектом гражданских прав, а Закон «Об иностранных инвестициях»[15] гарантирует иностранным инвесторам защиту интеллектуальной собственности наравне с национальными инвесторами. С другой стороны, дело Metal-Tech наглядно показывает: любая, даже самая ценная и законно приобретённая технология может лишиться защиты, если само по себе учреждение инвестиции сопряжено с коррупцией.

Metal-Tech передала Узметал уникальные технологии переработки молибдена, включая производственные секреты и специализированное ноу-хау, позволявшее превращать низкокачественный концентрат (30% молибдена) в чистый молибденовый оксид, пригодный для мирового рынка. Именно эти технологии составляли ядро инвестиции и, при иных обстоятельствах, подлежали бы полноценной защите по ДИД. Однако трибунал не только не рассмотрел вопрос о законности экспроприации этих активов, но и вообще отклонил все требования, не приступив к рассмотрению существа дела.

Из этого вытекает принципиально важный вывод для практики: защита коммерческой тайны и ноу-хау в рамках международного инвестиционного права носит субсидиарный по отношению к законности инвестиции характер. Даже идеально задокументированная передача технологий не спасёт инвестора, если процедура получения государственного одобрения включала незаконные платежи. Аналогичную ситуацию — когда ноу-хау входит в состав инвестиции,

[13]Закон Республики Узбекистан «О коммерческой тайне» от 11 декабря 2021 г. № ЗРУ-716.

[14]Гражданский кодекс Республики Узбекистан, Статья 1008 и след.: коммерческая тайна как объект гражданских прав.

[15]Закон Республики Узбекистан «Об иностранных инвестициях» от 30 апреля 1998 г. № 609-I (с последующими изменениями), Статья 3.

но сама инвестиция учреждается в обход закона — можно считать системным риском для технологического бизнеса в государствах со значительным коррупционным давлением.

Примечательно и то, что трибунал не усмотрел нарушения узбекского законодательства о коммерческой тайне непосредственно в действиях Узбекистана: Ташкент не предъявлял претензий в связи с раскрытием производственных секретов, а сосредоточился исключительно на вопросах коррупции. Это свидетельствует о том, что при наличии веских юрисдикционных возражений принимающее государство может полностью избежать разбирательства по существу, не вступая в полемику об экспроприации технологий или нарушении режима коммерческой тайны.

VI. Уроки для системы защиты коммерческой тайны в Узбекистане

Анализируемое дело позволяет сформулировать ряд системных выводов применительно к узбекскому правопорядку.

Во-первых, **необходимость комплексного соблюдения законодательства**. Узбекское право — как Закон «О коммерческой тайне», так и Закон «Об иностранных инвестициях» — предоставляет широкий инструментарий защиты технологических активов. Однако право Metal-Tech воспользоваться этим инструментарием было утрачено вследствие нарушения антикоррупционного законодательства. Иностранный инвестор, стремящийся защитить ноу-хау и производственные секреты в Узбекистане, обязан обеспечить безукоризненное соблюдение всего законодательного массива — от процедуры регистрации и лицензирования до требований комплаенса.

Во-вторых, **значение «красных флажков» при структурировании консультационных соглашений**. Практика использования консультантов с

неопределёнными функциями, выплаты через офшорные компании и аффилированность консультантов с государственными органами — всё это воспринимается международными трибуналами как индикаторы коррупции. Для Узбекистана это означает необходимость жёстких требований к раскрытию бенефициаров и документированию реально оказанных услуг.

В-третьих, **стандарт доказывания в арбитражных делах о коррупции**. Трибунал Metal-Tech отверг как чрезмерно высокие требования к доказательствам (прямые доказательства передачи взятки), так и чрезмерно низкие (одни лишь подозрения). Применённый стандарт «разумной степени достоверности» ориентирован на совокупность косвенных улик — что создаёт существенную неопределённость для инвесторов и одновременно открывает государству широкие возможности для блокирования арбитражных претензий.

В-четвёртых, **пробел в области возврата технологий**. Поскольку трибунал отказался от юрисдикции, вопрос о судьбе переданных Metal-Tech технологий — кому они принадлежат, может ли Узбекистан ими пользоваться, — так и не получил разрешения в арбитражном порядке. Этот пробел указывает на необходимость совершенствования национального законодательства о коммерческой тайне в части регулирования ситуаций, когда инвестиционный проект ликвидируется в связи с нарушениями законодательства.

VII. Заключение Дело *Metal-Tech Ltd. v. Republic of Uzbekistan* занимает особое место в практике инвестиционного арбитража. Оно не только подтвердило устойчивый принцип, согласно которому незаконность при учреждении инвестиции лишает её международной договорной защиты, но и продемонстрировало, как этот принцип функционирует в реальном коммерческом споре вокруг передачи высокотехнологичного ноу-хау.

С точки зрения защиты коммерческой тайны дело преподаёт двойной урок. Для инвесторов: сколь бы ценной ни была передаваемая технология и сколь бы детально она ни была закреплена в контрактах, коррупция при учреждении инвестиции обнуляет всю систему международно-правовой защиты. Для Узбекистана: формальное наличие развитого законодательства о коммерческой тайне и иностранных инвестициях само по себе не гарантирует правовой определённости, если правоприменительная практика допускает манипулирование процедурами одобрения инвестиционных проектов.

Наконец, решение трибунала наглядно продемонстрировало, что международные антикоррупционные стандарты[16] имеют прямое значение для инвестиционного арбитража: они очерчивают границы, за которыми защита частных интересов инвестора уступает приоритету публичного порядка. Применительно к Узбекистану это означает, что создание эффективной системы защиты коммерческой тайны требует не только совершенствования гражданско-правовых механизмов охраны технологических активов, но и последовательной антикоррупционной политики — без которой любые правовые гарантии рискуют остаться декларативными.

Список литературы

1. Metal-Tech Ltd. v. Republic of Uzbekistan, ICSID Case No. ARB/10/3, Award, 4 October 2013. — URL: https://italaw.com/cases/682 (дата обращения: 20.04.2026).

2. World Duty Free Co. Ltd. v. Republic of Kenya, ICSID Case No. ARB/00/7, Award, 4 October 2006. — URL: https://italaw.com/cases/1280 (дата обращения: 20.04.2026).

[16]Конвенция ООН против коррупции (UNCAC), 2003; Конвенция ОЭСР по борьбе с подкупом иностранных государственных должностных лиц, 1997.

3. Agreement between the Government of the Republic of Uzbekistan and the Government of the State of Israel for the Promotion and Reciprocal Protection of Investments (BIT), 1994.

4. Convention on the Settlement of Investment Disputes between States and Nationals of Other States (ICSID Convention), Washington, 1965. — URL: https://icsid.worldbank.org (дата обращения: 20.04.2026).

5. Закон Республики Узбекистан «О коммерческой тайне» от 11 декабря 2021 г. № ЗРУ-716 // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. — URL: https://lex.uz (дата обращения: 20.04.2026).

6. Закон Республики Узбекистан «Об иностранных инвестициях» от 30 апреля 1998 г. № 609-I (с последующими изменениями) // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. — URL: https://lex.uz (дата обращения: 20.04.2026).

7. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (статьи 210–212) // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. — URL: https://lex.uz (дата обращения: 20.04.2026).

8. Гражданский кодекс Республики Узбекистан // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. — URL: https://lex.uz (дата обращения: 20.04.2026).

9. United Nations Convention against Corruption (UNCAC), 2003. — URL: https://unodc.org/unodc/en/corruption/uncac.html (дата обращения: 20.04.2026).

10. OECD Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions, 1997. — URL: https://oecd.org/corruption/oecdantibriberyconvention.htm (дата обращения: 20.04.2026).

11. Dolzer R., Schreuer C. Principles of International Investment Law. — 2nd ed. — Oxford: Oxford University Press, 2012. — 440 p.

12. Llamzon A. Corruption in International Investment Arbitration. — Oxford: Oxford University Press, 2014. — 448 p.

13. Постановление Пленума Верховного суда Республики Узбекистан № 19 «О судебной практике по делам о взяточничестве» от сентября 1999 г.

The establishment of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Mamadaliyeva Dilrabo
third-year student of the Faculty of History, Namangan Branch of Tashkent International University
shayxdvvdvdsjsjdhsjssh@gmail.com +998 88 266 80 84

Annotation: This paper examines the process of establishing the O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, the historical factors that influenced its formation, and its role in the development of science. In particular, it analyzes the need to strengthen scientific potential during the period of the Ikkinchi jahon urushi, as well as the issue of creating an independent academy based on the activities of the Uzbekistan branch of the SSSR Fanlar akademiyasi. In addition, the paper briefly discusses the academy’s initial activities, its main tasks, and its contribution to the development of national science and societal progress.

Keywords: Uzbekistan Academy of Sciences, science, academy, scientific research, World War II, scientific institutions, Uzbekistan branch of the USSR Academy of Sciences, national personnel, development of science, research institutes.

O‘zbekiston Fanlar akademiyasi tashkil topishi

Toshkent Xalqaro Universitetining Namangan filiali “Tarix” fakulteti uchinchi kurs talabasi Mamadaliyeva Dilrabo

Annotatsiya: Ushbu ishda O‘zbekiston Fanlar akademiyasi ning tashkil topish jarayoni, uning yuzaga kelishiga ta’sir etgan tarixiy omillar hamda ilm-fan rivojidagi o‘rni yoritiladi. Xususan, Ikkinchi jahon urushi davrida ilmiy salohiyatni mustahkamlash zarurati, SSSR Fanlar akademiyasining O‘zbekiston filiali faoliyati asosida mustaqil akademiya tashkil etilishi masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek,

akademiyaning dastlabki faoliyati, asosiy vazifalari hamda mamlakat ilm-fani va jamiyat taraqqiyotiga qo‘shgan hissasi haqida qisqacha ma’lumot beriladi.

Kalit so’zlar: O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, ilm-fan, akademiya, ilmiy tadqiqotlar, Ikkinchi jahon urushi, ilmiy muassasalar, SSSR Fanlar akademiyasining O‘zbekiston filiali, milliy kadrlar, fan taraqqiyoti, ilmiy institutlar.

Аннотация: В данной работе освещаются процесс создания O‘zbekiston Fanlar akademiyasi, а также исторические факторы, повлиявшие на её формирование, и её роль в развитии науки. В частности, анализируется необходимость укрепления научного потенциала в период Ikkinchi jahon urushi, а также вопросы создания самостоятельной академии на основе деятельности филиала SSSR Fanlar akademiyasi в Узбекистане. Кроме того, кратко рассматриваются начальный этап деятельности академии, её основные задачи, а также вклад в развитие науки страны и общественный прогресс.

Ключевые слова: Академия наук Узбекистана, наука, академия, научные исследования, Вторая мировая война, научные учреждения, Узбекский филиал Академии наук СССР, национальные кадры, развитие науки, научные институты.

O‘zbekistonda O‘zbekiston Fanlar akademiyasi ning tashkil topishi muayyan tarixiy sharoitlar ta’sirida yuzaga kelgan bo‘lib, bu jarayon XX asrning murakkab siyosiy va ijtimoiy voqealari bilan chambarchas bog‘liq edi. Ayniqsa, Ikkinchi jahon urushi davri ilm-fan rivojiga bo‘lgan ehtiyojni keskin oshirdi. Urush yillarida sanoat, harbiy texnika va iqtisodiyotni rivojlantirish uchun ilmiy tadqiqotlar zarur bo‘lib qoldi.

Shu sababli markaziy hukumat ilmiy kuchlarni bir joyga to‘plash va ularni samarali boshqarishga katta e’tibor qaratdi.Bu davrda O‘zbekiston hududi orqa front sifatida muhim rol o‘ynadi. Ko‘plab zavodlar, ilmiy muassasalar va olimlar front hududlaridan O‘rta Osiyoga, jumladan, Toshkentga ko‘chirildi. Natijada ilmiy muhit

jonlandi, yangi ilmiy markazlar shakllandi va mahalliy kadrlarning bilim va tajribasi oshdi. Bu esa mustaqil ilmiy muassasa tashkil etish uchun zamin yaratdi.[1]

Fanlar akademiyasi tashkil topishidan oldin SSSR Fanlar akademiyasining O‘zbekiston filiali faoliyat yuritgan bo‘lib, u respublikadagi ilmiy ishlarni muvofiqlashtirishda muhim rol o‘ynadi. Mazkur filial tarkibida turli ilmiy yo‘nalishlar bo‘yicha tadqiqotlar olib borilib, ilmiy kadrlar tayyorlandi. Aynan shu filial keyinchalik mustaqil akademiyaga aylanishi uchun asos bo‘lib xizmat qildi.Shuningdek, o‘sha davrda ilm-fanni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri edi. Qishloq xo‘jaligi, geologiya, energetika va sanoatni rivojlantirish uchun ilmiy asos zarur edi. O‘zbekistonning tabiiy boyliklarini o‘rganish, yer osti resurslarini aniqlash va ularni samarali ishlatish ham ilmiy tadqiqotlarni kengaytirishni talab qildi O‘zbekiston Fanlar akademiyasi 1943-yil 4-noyabrda rasmiy ravishda tashkil etildi. Bu muhim voqea Ikkinchi jahon urushi davriga to‘g‘ri kelib, ilm-fanni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan edi. Urush sharoitida iqtisodiyot, sanoat va harbiy sohalarni qo‘llab-quvvatlash uchun ilmiy tadqiqotlarga katta ehtiyoj sezildi va shu sababli mustaqil ilmiy markaz tashkil etish zarurati tug‘ildi.

Akademiya tashkil etilishida SSSR Fanlar akademiyasining O‘zbekiston filiali muhim asos bo‘lib xizmat qildi. Ushbu filial 1940-yildan boshlab respublikadagi ilmiy faoliyatni muvofiqlashtirib kelgan va qisqa vaqt ichida katta tajriba to‘plagan edi. Aynan shu ilmiy baza va kadrlar salohiyati asosida yangi akademiya shakllantirildi.Tashkil etilish jarayonida akademiyaning asosiy vazifalari belgilab berildi: ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, turli fan sohalarini bir markazga jamlash, milliy ilmiy kadrlarni tayyorlash

1. [1] O‘zbekiston Fanlar akademiyasi tarixi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2003.

va mamlakat iqtisodiyoti uchun ilmiy asos yaratish. Akademiya tarkibiga bir nechta ilmiy institutlar kiritilib, ular fizika, matematika, kimyo, tarix, tilshunoslik kabi yo‘nalishlarda faoliyat boshladi.Dastlabki yillarda akademiya ilmiy maktablarning shakllanishiga katta [2]hissa qo‘shdi. Ko‘plab olimlar birlashib, ilmiy izlanishlar olib bordi va bu O‘zbekistonda mustaqil ilm-fan tizimining shakllanishiga zamin yaratdi. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi ning asosiy vazifalari mamlakat ilm-fanini rivojlantirish va uni amaliy hayot bilan bog‘lashga qaratilgan.

Akademiya tashkil etilganidan boshlab quyidagi muhim yo‘nalishlarda faoliyat olib borgan:Birinchidan, ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish va rivojlantirish akademiyaning eng muhim vazifasi hisoblanadi. Turli fan sohalarida – fizika, matematika, kimyo, biologiya, tarix va boshqa yo‘nalishlarda ilmiy izlanishlar olib borilib, yangi bilimlar yaratiladi.Ikkinchidan, ilmiy ishlarni muvofiqlashtirish va yagona tizimga solish ham muhim vazifa hisoblanadi. Akademiya turli ilmiy muassasalar faoliyatini boshqarib, ularning samarali ishlashini ta’minlaydi.Uchinchidan, milliy ilmiy kadrlar tayyorlash vazifasi alohida ahamiyatga ega. Akademiya yosh olimlarni qo‘llab-quvvatlaydi, ularni ilmiy faoliyatga jalb etadi va yuqori malakali mutaxassislar yetishtirishga xizmat qiladi.To‘rtinchidan, fan va ishlab chiqarish o‘rtasidagi bog‘liqlikni kuchaytirish ham asosiy vazifalardan biridir. Ilmiy tadqiqot natijalari sanoat, qishloq xo‘jaligi va boshqa sohalarga joriy etilib, mamlakat iqtisodiy rivojiga xizmat qiladi. Beshinchidan, mamlakatning tabiiy boyliklarini o‘rganish va ulardan samarali foydalanish bo‘yicha ilmiy asos yaratish akademiyaning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Bu orqali yer osti resurslari, energetika manbalari va ekologik muammolar o‘rganiladi.Shuningdek, akademiya xalqaro ilmiy aloqalarni rivojlantirish,

[2] O‘zbekiston tarixi (darslik). – Toshkent: O‘qituvchi, 2019

boshqa davlatlar ilmiy markazlari bilan hamkorlik qilish orqali ilm-fanning jahon darajasida rivojlanishiga hissa qo‘shadi. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi tashkil etilgach, uning faoliyati tez orada turli ilmiy yo‘nalishlarni qamrab ola boshladi. Akademiyaning dastlabki yillarida ilmiy tadqiqotlar asosan mamlakat iqtisodiyoti, tabiiy boyliklari va madaniy merosini o‘rganishga qaratildi. Bu esa ilm-fanning amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qildi.Akademiya tarkibida bir nechta muhim ilmiy institutlar tashkil etildi. Jumladan, fizika-matematika yo‘nalishida ilmiy izlanishlar olib boruvchi markazlar ochilib, nazariy va amaliy masalalar ustida [3]tadqiqotlar olib borildi. Kimyo va biologiya sohasida esa tabiiy resurslarni o‘rganish, yangi moddalar yaratish va qishloq xo‘jaligini rivojlantirishga oid ilmiy ishlar amalga oshirildi.Ayniqsa, geologiya va geofizika yo‘nalishlari katta ahamiyat kasb etdi. O‘zbekiston hududidagi yer osti boyliklarini aniqlash, foydali qazilmalarni o‘rganish va ularni qazib olish imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha keng ko‘lamli ilmiy tadqiqotlar olib borildi. Bu ishlar sanoat rivojiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.Gumanitar fanlar yo‘nalishida ham muhim ishlar amalga oshirildi. Tarix, arxeologiya va tilshunoslik sohalarida ilmiy izlanishlar olib borilib, xalqning boy madaniy merosi o‘rganildi. Qadimiy qo‘lyozmalar, tarixiy manbalar tadqiq etildi va ilmiy muomalaga kiritildi.Dastlabki ilmiy faoliyatning yana bir muhim jihati – ilmiy kadrlar tayyorlash bo‘ldi.

Akademiya yosh olimlarni jalb etib, ularning ilmiy faoliyatini qo‘llab-quvvatladi. Natijada O‘zbekistonda mustaqil ilmiy maktablar shakllandi va milliy ilm-fan rivoji uchun mustahkam poydevor yaratildi. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi mamlakat ilm-fani rivojida beqiyos o‘rin egallaydi. U tashkil etilganidan buyon turli fan yo‘nalishlarida muhim ilmiy natijalarga erishib, O‘zbekistonning ilmiy salohiyatini

[3] Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch.* – Toshkent: Ma’naviyat, 2008

sezilarli darajada oshirdi.Avvalo, akademiya ilmiy maktablar shakllanishiga katta hissa qo‘shdi. Fizika, matematika, kimyo, biologiya kabi aniq fanlar bilan bir qatorda tarix, tilshunoslik va adabiyot yo‘nalishlarida ham yetuk olimlar yetishib chiqdi. Bu esa milliy ilm-fanning mustaqil rivojlanishiga zamin yaratdi.Ikkinchidan, tabiiy boyliklarni o‘rganish va ulardan samarali foydalanishda akademiyaning roli katta bo‘ldi. Geologiya va geofizika sohalaridagi tadqiqotlar natijasida foydali qazilmalar aniqlanib, sanoatni rivojlantirish uchun muhim asos yaratildi.Shuningdek, qishloq xo‘jaligi sohasida ham ilmiy yutuqlar qo‘lga kiritildi. Yangi ekin navlarini yaratish, hosildorlikni oshirish va yer resurslaridan samarali foydalanish bo‘yicha ilmiy ishlanmalar ishlab chiqildi. Bu esa mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashga xizmat qildi.Gumanitar fanlar sohasida akademiya xalqning boy tarixiy va madaniy [4]merosini o‘rganishga katta hissa qo‘shdi.

Qadimiy qo‘lyozmalar, tarixiy manbalar ilmiy asosda tadqiq etilib, milliy o‘zlikni anglash va ma’naviy qadriyatlarni tiklashga yordam berdi.Bundan tashqari, akademiya xalqaro ilmiy hamkorlikni rivojlantirib, O‘zbekiston ilm-fanini jahon miqyosiga olib chiqdi. Turli davlatlar ilmiy markazlari bilan hamkorlik orqali tajriba almashish va yangi ilmiy yutuqlarga erishish imkoniyati yaratildi. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi faoliyatining eng muhim yo‘nalishlaridan biri — milliy ilmiy kadrlar tayyorlash hisoblanadi. Akademiya tashkil etilgan dastlabki yillardan boshlab mahalliy yoshlarni ilm-fanga jalb etish, ularni yetuk mutaxassis sifatida shakllantirishga alohida e’tibor qaratgan.Avvalo, akademiya qoshidagi ilmiy institutlar yosh tadqiqotchilar uchun amaliy maktab vazifasini bajargan. Talabalar va yosh olimlar tajribali mutaxassislar rahbarligida ilmiy izlanish olib borib, nazariy bilimlarini amaliyot bilan mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘lgan. Bu jarayon ilmiy tajriba orttirish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etgan.Shuningdek, aspirantura va doktorantura

1. [4] O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: O‘zME Davlat ilmiy nashriyoti, 2000–2005.

tizimi orqali yuqori malakali ilmiy kadrlar tayyorlandi. Ilmiy darajaga ega bo‘lgan mutaxassislar keyinchalik ilmiy institutlar, oliy ta’lim muassasalari va ishlab chiqarish sohalarida faoliyat yuritib, mamlakat taraqqiyotiga hissa qo‘shdi.Akademiya yosh olimlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadida turli grantlar, ilmiy loyihalar va konferensiyalar tashkil etdi. Bu esa yoshlarning ilm-fanga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ularni yangi g‘oyalar yaratishga undadi.Bundan tashqari, xorijiy ilmiy markazlar bilan hamkorlik ham milliy kadrlar tayyorlashda muhim rol o‘ynadi. Ilmiy almashinuv dasturlari orqali yosh mutaxassislar xalqaro tajriba orttirib, o‘z bilim va ko‘nikmalarini yanada boyitdi.

Xulosa. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi ning tashkil topishi va rivojlanishi O‘zbekistonda ilm-fan taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berdi. U ayniqsa Ikkinchi jahon urushi davrida yuzaga kelgan tarixiy ehtiyojlar natijasida shakllanib, ilmiy tadqiqotlarni markazlashtirish va tizimli rivojlantirishga xizmat qildi.

Akademiya o‘z faoliyati davomida turli fan sohalarini rivojlantirdi, ilmiy institutlar tashkil etdi hamda milliy ilmiy kadrlarni tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘ydi. Shuningdek, u fan va ishlab chiqarish o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlab, mamlakat iqtisodiy va ijtimoiy rivojiga katta hissa qo‘shdi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi tarixi. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2003.
2. O‘zbekiston tarixi (darslik). – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
3. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: O‘zME Davlat ilmiy nashriyoti, 2000–2005.
5. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi faoliyati bo‘yicha maqolalar to‘plami. – Toshkent, 2010.
6. Internet manbalar: www.ziyonet.uz, www.wikipedia.org (ilmiy-ma’rifiy maqolalar).

NATIONAL TERRITORIAL BORDERLINES IN TURKESTAN

Tashkent International University of Chemistry Namangan branch, "History" department

Mirzamatov Bunyodbek

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the national-territorial delimitation process carried out by Soviet authorities in Central Asia during 1924–1925. It demonstrates how a historically unified region—formed through centuries of shared cultural heritage and coexistence among the peoples of the Turkestan ASSR, Bukhara, and Khorezm republics—was artificially divided into separate national republics. The study examines the main causes, stages, participants, as well as the political and social consequences of this process.The article emphasizes that the delimitation was based on the principle of “divide and rule” and was aimed at weakening the leading position of the Uzbek people in the region. As a result, five independent republics (Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan, Kyrgyzstan, and Kazakhstan) were established; however, these borders continue to generate various challenges even today.

Keywords: national-territorial delimitation, Turkestan, Central Asia, Soviet Union, 1924, divide and rule policy, Uzbek SSR, Turkmen SSR, Tajik ASSR, Pan-Turkism, Pan-Islamism, Fayzulla Khojayev, Turar Ryskulov, consequences of colonialism, artificial borders.

TURKISTONDA MILLIY HUDUDIY CHEGARALANISH

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Namangan filiali «Tarix» yo’nalishi

Mirzamatov Bunyodbek

mirzamatovbunyodbek0@gmail.com +998 94 785 24 05

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1924–1925-yillarda Sovet hokimiyati tomonidan O‘rta Osiyoda amalga oshirilgan milliy-hududiy chegaralanish jarayoni atroflicha tahlil

qilinadi. Turkiston ASSR, Buxoro va Xorazm respublikalari hududida yashagan xalqlarning yuz yillik birligi va mushtarak madaniy merosi asosida shakllangan yaxlit mintaqa sun’iy ravishda milliy respublikalarga bo‘linib yuborilganligi ko‘rsatiladi. Jarayonning asosiy sabablari, bosqichlari, ishtirokchilari hamda siyosiy va ijtimoiy oqibatlari yoritiladi. Maqola chegara chizishning “bo‘lib tashla va hukmronlik qil” tamoyiliga asoslanganligini, shuningdek, o‘zbek xalqining mintaqadagi yetakchi mavqeini zaiflashtirish maqsadini ta’kidlaydi. Natijada besh mustaqil respublika (O‘zbekiston, Turkmaniston, Tojikiston, Qirg‘iziston va Qozog‘iston) paydo bo‘ldi, ammo bu chegaralar bugungi kunda ham ko‘plab muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Kalit so’zlar: milliy-hududiy chegaralanish, Turkiston, O‘rta Osiyo, Sovet Ittifoqi, 1924-yil, bo‘lib tashlash siyosati, O‘zbekiston SSR, Turkmaniston SSR, Tojikiston ASSR, panturkizm, panislomizm, Fayzulla Xo‘jayev, Turor Risqulov, mustamlakachilik oqibatlari, sun’iy chegaralar

KIRISH. Turkiston – ming yillik tarixga ega bo‘lgan yagona madaniy va ijtimoiy makon sifatida O‘rta Osiyoning markazida turardi. Bu yerda o‘zbek, turkman, tojik, qozoq, qirg‘iz va qoraqalpoq xalqlari asrlar davomida birgalikda yashab, umumiy til, din, urf-odat va xo‘jalik tizimiga ega bo‘lgan. Turkiston xalqlari o‘zlarini “Turonzamin”ning vorislari deb bilgan va bu hududni yagona Vatan sifatida qadrlagan.

Ammo XX asr boshlarida, xususan 1917-yilgi inqilobdan so‘ng, mintaqa yangi siyosiy tartib – Sovet hokimiyati nazorati ostiga o‘tdi. 1924-yilning bahor va yoz oylarida RKP(b) Markaziy Qo‘mitasi Siyosiy byurosi tomonidan qabul qilingan maxsus qaror bilan O‘rta Osiyoda milliy-[1]hududiy chegaralanish jarayoni boshlandi. Bu jarayon rasman “milliy respublikalar tashkil etish” deb nomlangan bo‘lsa-da, ko‘pchilik

1. [1] O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.T: O`zbekiston, 2009.

tadqiqotchilar uni mustabid rejimning “bo‘lib tashla va hukmronlik qil” tamoyiliga asoslangan siyosiy loyiha sifatida baholaydi. Maqolaning maqsadi – ushbu murakkab va munozarali jarayonning sabablari, mexanizmlari va uzoq muddatli oqibatlarini ochib berishdir. Chegaralanish nafaqat xaritalarni o‘zgartirdi, balki xalqlarning o‘zaro munosabatlari, madaniy aloqalari va kelajakdagi istiqlol yo‘lini ham tubdan o‘zgartirdi. Ushbu mavzu bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib, mintaqaviy integratsiya va chegaraviy nizolar muhokamalarida muhim o‘rin tutadi.

Asosiy Qism. Turkiston — mintaqa xalqlarining yagona makoni va umumiyvatani Turkiston mintaqasi azaldan turkiy xalqlarning yagona maskani va umumiy vatani bo‘lgan. 1918–1924-yillarda mavjud bo‘lgan Turkiston ASSR, BXSR, XXSRning tub xalqlari asrlar davomida turmush tarzi va an’analari jihatidan bir-birlariga juda yaqin bo‘lishgan. Turkistondagi turli davlatlarning har birida turkiy xalqlar: o‘zbeklar, turkmanlar, qoraqalpoqlar, qozoqlar, qirg‘izlar, shuningdek, tojik xalqi azaldan yashaganligi tarixiy tarkib topgan hodisa edi. Turkiston mintaqasining xalqlari shu tuproqni, Turonzaminni qadimdan o‘zlarining asl Vatani deb bilganlar. Mustabid sovet rejimi va bolsheviklar uchun esa Turkiston o‘lkasini bo‘lib tashlab, uni idora qilish qulay edi. Xususan, bu jarayon Turkistondagi istiqlolchilik harakati 1924-yilda, asosan, mag‘lubiyatga uchraganidan keyin o‘zining so‘nggi bosqichiga qadam qo‘ydi. O‘rta Osiyo respublikalari milliy-hududiy chegaralanishga qadar 1924-yil fevral–iyun oylarida SSSRdagi markaziy organlar, Turkiston, Buxoro, Xorazm kommunistik partiyalari va RKP(b) MK O‘rta Osiyo byurosi milliy chegaralanish masalalari yuzasidan zo‘r berib ish olib borishdi. Turkiston va Buxoro Kompartiyalari Markaziy Komitetlari huzurida maxsus, keyinchalik, hududiy va boshqa alohida komissiyalar tuzildi. Milliy kommunistlar va Markaz vakillari o‘rtasida turli qarashlarning to‘qnashuvi Turkkomissiya va Y. Rudzutak tezislariga qarama-qarshi o‘laroq Turor

Risqulov boshchiligidagi bir guruh milliy kommunistlar 1920-yildayoq turkiy xalqlar yagona bo‘lib, ularning tarixiy ildizlari, dinlari, an’analari va madaniyati mushtarakdir, yagona Turkistonni alohida qismlarga ajratib bo‘lmaydi, degan g‘oyani ilgari surgan edilar. Biroq Markaz kommunistlari bu fikrni inkor etib, uni “panturkizm”, “panislomizm”, “burjua millatchiligi va o‘ng og‘machiligi” deb noto‘g‘ri baholagan edilar. Bir tomondan, 1920-yildan boshlab istiqlolchilik harakatining qaytadan shiddat bilan rivojlanishi, ikkinchi tomondan, qizil armiya tomonidan Xiva xonligi va Buxoro amirligi [2]ag‘darib tashlanib, ular o‘rnida “mustaqil respublikalar” tashkil qilinganligi bu masalada bolsheviklarni yana 4 yil sabr qilishlariga olib keldi. Xullas, sovet hokimiyati rahbariyati 1924-yil boshlaridan boshlab ushbu masalani hal qilishga jiddiy kirishdi. Sovet hokimiyatining chegaralanish siyosatiga dastavval Turkiston ASSR, BXSR va XXSR rahbarlari qarshi bo‘lishgan. 1924-yil fevralda Buxoro Kompartiyasi chegaralanish masalasi yuzasidan Fayzulla Xo‘jayev tomonidan yozilgan tezislarni qabul qildi. Unda RKP(b) MK O‘rta Osiyo byurosining bu sohadagi qarashlari xato ekanligi tanqid qilingan edi.

1920-yil 10-martda bo‘lgan Turkiston ASSR MIK va Turkiston Kompartiyasining birlashgan kengashida Sultonbek Xo‘janov, Sanjar Asfandiyorov, N. Paskutskiy kabi atoqli partiya xodimlari Sovet Sotsialistik Respublikalarining O‘rta Osiyo federatsiyasini tuzish taklifi bilan chiqdilar. Shu bilan birga S. Xo‘janov Turkiston yagona va butun, uning yaxlitligini buzish maqsadga muvofiq emas, deb ta’kidladi. Bundan tashqari, 1923-yil dekabrda Farg‘ona vodiysi vakillari RSFSR tarkibida Farg‘ona muxtor viloyatini tashkil etish to‘g‘risidagi taklif bilan chiqqan edilar. Xullas, munozaralar tobora qizib bordi.

2. [2] O’zbekistoning yangi tarixi: O’zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. Ikkinchi kitob. T.:Sharq, 2000.

XXSR rahbarlarida ham alohida qarashlar bo‘lgan. 1924-yil 8-mayda bir guruh Xorazm rahbarlari RKP(b) MKga “Xorazmda milliy masalani hal qilish to‘g‘risida maktub” yuborib, unga Xorazmni chegaralanishga qo‘shmaslikni iltimos qildilar. Ular o‘zlarining shu nuqtayi nazarlarini respublikaning olisda joylashganligi, iqtisodiy jihatdan ajralib turganligi bilan asosladilar. Bu nuqtayi nazarni qo‘llab-quvvatlagan Xorazm Kompartiyasi Markaziy Komiteti mas’ul kotibi Qalandar Odinayev 1924-yil iyulda o‘z vazifasidan olib tashlandi. XXSR hududi dastlab chegaralanishga tortilmadi, biroq 1924-yil 26-iyulda Xorazm Kompartiyasining yangi rahbarlari respublikaning chegaralanishiga kiritilishiga o‘z roziligini bildirdi.

Markaz tomonidan milliy respublikalar va viloyatlar tuzishga ko‘rsatma berilishi hamda uning siyosiy jihatdan asoslanishi

1924-yil 12-iyunda I. V. Stalinning taklifi bilan RKP(b) MK Siyosiy byurosining “O‘rta Osiyo respublikalarini milliy-hududiy chegaralash to‘g‘risida” maxsus qarori qabul qilingan. Bu qaror bilan mazkur jarayon o‘zining so‘nggi bosqichiga kirdi. 15-iyulda RKP(b) MK O‘rta Osiyo byurosi yangi tashkil etiladigan milliy respublikalar va viloyatlarning muvaqqat byurosini tashkil etdi. O‘zbeklar byurosi tarkibiga Fayzulla Xo‘jayev, Rustam Islomov, Akmal Ikromov, Qori Yo‘ldosh Po‘latov, Muxtorjon Saidjonov, Kalugin a’zo sifatida, Inoyatov [3]nomzod sifatida kiritildi. Shuningdek, RKP(b) MK O‘rta Osiyo byurosi tashkil etgan Hududiy komissiyada, uning milliy kichik komissiyalarida janjalli masalalarni hal qilish uchun tuzilgan maxsus komissiyalar ham faoliyat ko‘rsatgan. Hududiy komissiya tarkibiga F. Xo‘jayev, A. Rahimboyev, S. Xo‘janov, Q. Otaboyev, R. Islomov, N. Aytoqov, Y. Abdurahmonov, I. Aydarbekov, I. Vareykis, D. Manjara, I. Mejlauk, X. Saxat-Muratov va boshqa siyosiy

[3] O’zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. T.: O’zbekiston, 2006

arboblar kirgan edi. Milliy respublikalar tuzish zarurligi g‘oyasining tashabbuskorlari o‘z fikrlarini Turkistondagi tub xalqlar hayotida tengsizlik mavjudligi va milliy mojarolar kuchayib borayotgani bilan asosladilar. Ular bu mojarolardan qutulish yo‘li sifatida turkmanlar, qirg‘izlar va boshqalarning milliy davlatini (aslida, milliy respublikasini) tuzish deb e’lon qildilar, amalda esa bu chora-tadbirlar mintaqada yashovchi xalqlarni bir-biridan ajratib qo‘yishdan boshqa narsa emas edi.

Xullas, siyosiy jihatlarga alohida e’tibor qaratildi. Shuningdek, Turkiston ASSR siyosiy rahbariyati orasidagi yevropaliklar bilan tub xalqlar vakillari o‘rtasidagi ixtiloflar, ayrim qozoq va tojik kommunistlari hamda boshqalarning guruhbozlik ko‘rinishlari mexanik tarzda Turkiston xalqlari o‘rtasidagi munosabatlarga ko‘chirildi. RKP(b) MK Bosh kotibi I. V. Stalin, RKP(b) MK O‘rta Osiyo byurosi raisi Y. Rudzutak va boshqalar O‘rta Osiyoda milliy mojarolar mavjudligini ta’kidlashdan charchashmadi. Xullas, milliy masala Markaz tomonidan sun’iy ravishda bo‘rttirib yuborildi va bu holat yangi tashkil qilinadigan milliy respublikalar va viloyatlar hududini tubdan qayta belgilash uchun hal qiluvchi asosiy dalil sifatida ilgari surildi.

1925-yil 16-sentyabrda bo‘lgan Turkiston ASSR MIKning favqulodda sessiyasida O‘rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanishni o‘tkazish to‘g‘risida qaror qabul qilindi. Xuddi shunday mazmundagi qarorlar 20-sentyabrda Butunbuxoro xalq vakillarining V qurultoyida va 29- oktyabrda Butunxorazm xalq vakillarining V qurultoyida ham qabul qilindi. 20-sentyabr kuni BXSR hukumati raisi Fayzulla Xo‘jayev Butunbuxoro xalq vakillarining V qurultoyida “O‘rta Osiyoning milliy davlat chegaralanishi to‘g‘risida” ma’ruza qildi. Mazkur qarorlarda o‘zbek va turkman xalqlariga O‘zbekiston SSR va Turkmaniston SSR tuzish huquqi, Turkiston ASSRning qirg‘iz (aslida qozoq) viloyatlarini 1920-yilda tashkil qilingan Qirg‘iziston ASSR (aslida Qozog‘iston ASSR) bilan birlashtirish maqsadida qirg‘iz (aslida qozoq) xalqiga Turkiston ASSRdan chiqish

huquqi, qoraqirg‘iz (aslida qirg‘iz) xalqiga Turkiston ASSRdan chiqish huquqi va Qoraqirg‘iz (aslida qirg‘iz) avtonom viloyatini tashkil etish huquqi, tojik xalqiga ham Turkiston ASSRdan chiqib, Tojikiston avtonom viloyatini tashkil etish huquqi berilishi [4]kerakligi ta’kidlandi. RSFSR (Butunrossiya) Markaziy Ijroiya Komitetining 1924-yil 14-oktyabrda bo‘lgan II sessiyasida Turkiston ASSR MIKning milliy-hududiy chegaralanishi to‘g‘risidagi qarori ayrim tuzatishlar bilan qabul qilindi. Sessiya qarori bilan O‘rta Osiyodagi Turkiston ASSR, Buxoro va Xorazm respublikalari o‘rnida O‘zbekiston SSR (O‘zSSR) va Turkmaniston SSR, shuningdek, Tojikiston ASSR (O‘zSSR tarkibida), Qoraqalpoq va Qoraqirg‘iz (aslida Qirg‘iz) avtonom viloyatlari

Nihoyat, 1924-yil 27-oktyabrda Moskvada bo‘lgan Butunittifoq (SSSR) Markaziy Ijroiya Qo‘mitasining III sessiyasida Turkiston ASSR MIK favqulodda sessiyasi, Butunbuxoro va Butunxorazm xalq vakillarining V qurultoylari qarorlari asosida O‘rta Osiyoda milliy respublikalar tuzish to‘g‘risida maxsus qaror qabul qilindi. Sessiyada BSSR Nozirlar Sho‘rosining raisi Fayzulla Xo‘jayev O‘rta Osiyoda milliy-hududiy chegaralanishning o‘tkazilishi to‘g‘risida nutq so‘zladi. 1924-yil sentyabr–oktyabr oylarida O‘rta Osiyoda o‘tkazilgan milliy-hududiy chegaralanishi O‘rta Osiyo respublikalari, RSFSR va SSSRning oliy organlari tomonidan qonuniy kuchga kirdi.

Bu davrda Turkiston, Buxoro va Xorazm respublikalarida amaliy ish boshlab yuborildi. Komissiyalar va kichik komissiyalar bo‘lg‘usi tuzilmalarning hudud va chegaralari to‘g‘risidagi masalani ishlab chiqdilar. Boshqaruv apparatlari tuzib, rejalar, iqtisodiyot, byudjet, yer-suv muammolari, maorif va sog‘liqni saqlash sohalarini tashkil qilish masalalari va boshqalar hal qilindi. Siyosiy tushuntirish ishlari olib borildi. Materiallar matbuotda e’lon qilinib miting va yig‘ilishlar o‘tkazildi. Partiya va sovet

[4] O’zbekiston SSR tarixi. I.Mo’minov tahriri ostida. T.: Fan,1971.

organlarining topshirig‘i bilan O‘rta Osiyoda milliyhududiy chegaralanish o‘tkazilishini ma’qullab qarorlar qabul qilindi.

Shu narsani alohida aytib o‘tish lozimki, milliy-hududiy chegaralanish jarayonida ko‘plab siyosiy xatolarga yo‘l qo‘yildi. Xususan, o‘zbek xalqining manfaatlariga jiddiy zarar yetkazildi. Azaldan o‘zbeklar yashab kelayotgan hududlarning katta qismi Markaz buyrug‘i bilan qo‘shni ittifoqdosh va avtonom respublikalar hamda viloyatlarga berildi. O‘zbekiston SSR Muvaqqat inqilobiy komiteti (Markaziy revkom) faoliyati. 1924-yil 31-oktyabrda taniqli davlat arbobi Fayzulla Xo‘jayev raisligida O‘zbekiston SSR Muvaqqat inqilobiy komiteti (Markaziy revkom) tashkil topdi.

Uning tarkibiga Porso Xo‘jayev, Rustam Islomov, Abdulla Rahimboyev, Davlat Rizayev, Sulton Qori, Vladimir Ivanov, Inomjon Xidiraliyev, Muxtorjon Saidjonov, Qori Yo‘ldosh Po‘latov va boshqalar kiritildi. 1924-yil 18-noyabrda Turkiston ASSR, Buxoro SSR va Xorazm SSR MIKlari maxsus qo‘shma qaror qabul qildilar va shu qarorga binoan o‘z vakolatlarini O‘zbekiston SSR Sovetlarining ta’sis qurultoyiga qadar ish ko‘ruvchi O‘zbekiston SSR Muvaqqat inqilobiy komitetiga topshirdilar.

Xulosa

Turkistonni imperiyaning mustahkam hududiga aylantirishni boshlash mumkin edi. Qozoq respublikasini tashkil etishdan bosh maqsad O’rta Osiyodagi Turkiston va Rossiyadagi Tatariston, Qrim, Boshqirdiston va Kavkaz kabi turk o’lkalarida to’siq bo’ladigan hududni yaratish, islom bayrog’i ostida g’oyalarning Turkistondan Rossiyaning turkiy musulmon o’lkalariga tarqalishining oldini olish edi.” Tadqiqotchil olim Arne Haugen (“The Establishment of National Respublics in Soveit Central Asia”) asarida qozoq dashtida olib borilgan mazkur siyosat haqida quyidagicha xulosa beradi: “Rossiya hukumati Markaziy Osiyoda sivilizatorlik missiyasini cheklangan miqdorda amalga oshirdi. Bir qancha rus maktablari ochildi va eng asosiysi ma’rifat yo’lida

gazetalar chop etish yo’lga qo’yildi. Shunga qaramay bu ehtiyotkorona yondashuv edi. Chunki ruslarning ko’z o’nggida islom dini dahshatli fanatizmni qo’zg’atishi mumkin edi. Islom dini asta-sekin o’z ahamiyatini yo’qotishiga umid bog’lab u nazardan chetda qoldirildi, din e’tiborga olinmadi va yakkalab qo’yildi hamda har qanday hujum islom diniga emas uning tashkiliy tuzilmasiga qaratidi. Chor hukumati yuritgan bunday siyosat eng avvalo Markaziy Osiyoning janubiga taalluqlidir.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. O`zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.T: O`zbekiston, 2009.

2. O’zbekistoning yangi tarixi: O’zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. Ikkinchi kitob. T.:Sharq, 2000.

3. C.

4. O’zbekiston SSR tarixi. I.Mo’minov tahriri ostida. T.: Fan,1971.

The Bolshevik Cultural Revolution in Turkestan

Azizbek Tursunaliyev
third-year student of the History Faculty of the Namangan Branch of Tashkent International University
azizokeng2005@gamil.com +998 90 020 13 76

Abstract: This article explains in a simple and clear way the cultural changes that took place in the Turkestan region after the October Revolution. It mainly focuses on the essence of the cultural revolution carried out by the Bolsheviks, how it was implemented, and how it affected people’s lives. The article describes the campaign to eliminate illiteracy, innovations in the school and education system, changes in the writing system, issues of women’s emancipation, and policies related to religion, all explained with simple examples. At the same time, it highlights not only the positive aspects of these changes but also their negative impact on the people’s traditions and national values.

Keywords: October Revolution, Turkestan, Bolsheviks, cultural revolution, Soviet policy, elimination of illiteracy (likbez), education system, writing reform, Latin alphabet, Cyrillic alphabet, women’s emancipation, Hujum movement, religion and society, national values, Soviet ideology.

Bolsheviklarning Turkistondagi madaniy inqilobi

Toshkent Xalqaro Universitetining Namangan filiali
“Tarix” fakulteti uchinchi kurs talabasi
Tursunaliyev Azizbek

Annotatsiya: Ushbu maqolada Oktyabr inqilobi dan keyin Turkiston hududida yuz bergan madaniy o‘zgarishlar oddiy va tushunarli tarzda bayon qilinadi. Asosan

bolsheviklar olib borgan madaniy inqilobning mazmuni, uning qanday amalga oshirilgani va odamlar hayotiga qanday ta’sir ko‘rsatgani haqida so‘z yuritiladi.Maqolada savodsizlikni tugatish ishlari, maktab va ta’lim tizimidagi yangiliklar, yozuvning o‘zgarishi, ayollar erkinligi masalasi hamda din bilan bog‘liq siyosat sodda misollar bilan tushuntirib beriladi. Shu bilan birga, bu o‘zgarishlarning foydali tomonlari bilan birga, xalqning urf-odatlari va qadriyatlariga salbiy ta’siri ham ochiq ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so’zlar: Oktyabr inqilobi, Turkiston, bolsheviklar, madaniy inqilob, sovet siyosati, savodsizlikni tugatish (likbez), ta’lim tizimi, yozuv islohoti, lotin alifbosi, kirill alifbosi, ayollar ozodligi, “Hujum” harakati, din va jamiyat, milliy qadriyatlar, sovet mafkurasi

Аннотация: В данной статье простым и понятным языком освещаются культурные изменения, произошедшие на территории Туркестана после Октябрьская революция. Основное внимание уделяется содержанию культурной революции, проводимой большевиками, способам её реализации и её влиянию на жизнь людей. В статье рассматриваются меры по ликвидации неграмотности, нововведения в системе образования и школах, реформы письменности, вопросы освобождения женщин, а также политика в отношении религии, объяснённые на простых примерах. Наряду с этим, показаны не только положительные стороны данных изменений, но и их отрицательное влияние на национальные традиции и ценности народа.

Ключевые слова: Октябрьская революция, Туркестан, большевики, культурная революция, советская политика, ликвидация неграмотности (ликбез), система образования, реформа письменности, латинский алфавит, кириллический алфавит, освобождение женщин, движение «Худжум», религия и общество,

национальные ценности, советская идеология.

Oktyabr inqilobi dan keyin Turkiston hududida siyosiy vaziyat nihoyatda murakkab va ziddiyatlarga boy bo‘lib qoldi. Bu davrda eski tuzum yemirilib, yangi sovet hokimiyati hali to‘liq shakllanib ulgurmagan edi. Natijada hududda bir vaqtning o‘zida bir nechta siyosiy kuchlar o‘z ta’sirini o‘rnatishga harakat qildi.Avvalo, inqilobdan keyin Rossiya imperiyasining Turkistondagi boshqaruv tizimi izdan chiqdi. Mahalliy aholining bir qismi yangi hokimiyatni umid bilan qarshi olgan bo‘lsa, boshqalar esa unga shubha va ishonchsizlik bilan qaradi. Chunki bolsheviklar olib kelayotgan tartiblar xalqning an’anaviy turmush tarziga mos kelmas edi. Shu sababli jamiyat ichida siyosiy bo‘linish kuchaydi.1917–1918-yillarda Turkistonda [1]mahalliy ziyolilar tomonidan Qo‘qon muxtoriyati tashkil etildi. Bu muxtoriyat milliy davlatchilikni tiklashga qaratilgan muhim urinish edi. U jadid ziyolilari tomonidan qo‘llab-quvvatlandi va qisqa vaqt ichida xalq orasida katta e’tibor qozondi. Biroq sovet hokimiyati bu mustaqillik harakatini xavf sifatida baholab, uni kuch bilan bostirdi. 1918-yilda Qo‘qon muxtoriyati tugatildi va bu voqea hududda siyosiy keskinlikni yanada kuchaytirdi.Shu bilan birga, Turkistonning ayrim hududlarida eski davlat tuzumlardan qolgan kuchlar ham mavjud edi. Masalan, Buxoro amirligi va Xiva xonligi o‘z mustaqilligini saqlab qolishga harakat qildi. Ammo 1920-yillarga kelib, sovet qo‘shinlari bu hududlarni ham egallab, u yerda yangi sovet respublikalarini tashkil etdi. Natijada butun Turkiston hududi bosqichma-bosqich sovet tizimiga kiritildi.Bu davrda yana bir muhim hodisa — qurolli qarshilik harakatlarining paydo bo‘lishidir. Mahalliy aholi orasida sovet hokimiyatiga qarshi norozilik kuchayib, u Bosmachilik harakati shaklida namoyon bo‘ldi. Bu harakat turli

[1] O‘zbekiston tarixi – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2019. – 45–67-betlar.

ijtimoiy qatlam vakillarini birlashtirib, milliy va diniy qadriyatlarni himoya qilishni maqsad qilgan edi. Sovet hokimiyati esa bu harakatni bostirish uchun harbiy kuchdan keng foydalandi.Siyosiy vaziyatning murakkabligiga yana bir sabab — yangi sovet boshqaruv tizimining tez va keskin joriy etilishi bo‘ldi. Bolsheviklar yer-suv islohoti, milliylashtirish siyosati va yangi boshqaruv organlarini tashkil etish orqali jamiyatni tubdan o‘zgartirishga kirishdi. Biroq bu o‘zgarishlar ko‘pincha mahalliy sharoit va urf-odatlarni hisobga olmasdan amalga oshirildi, bu esa aholi noroziligini yanada kuchaytirdi. Shuningdek, Turkistonda milliy chegaralanish siyosati ham muhim rol o‘ynadi. 1924-yilda hudud milliy respublikalarga bo‘lib chiqildi. Bu jarayon bir tomondan millatlarning shakllanishiga yordam bergan bo‘lsa, ikkinchi tomondan tarixiy birlikning buzilishiga olib keldi.Umuman olganda, Oktyabr inqilobidan keyingi Turkistondagi siyosiy vaziyat notinch, ziddiyatli va o‘zgarishlarga boy davr bo‘ldi. Eski va yangi kuchlar o‘rtasidagi kurash, milliy mustaqillik uchun harakatlar [2]hamda sovet hokimiyatining mustahkamlanish jarayoni bu davrning asosiy belgilaridan hisoblanadi. Bu siyosiy jarayonlar keyinchalik amalga oshirilgan madaniy inqilob uchun ham zamin yaratdi. Madaniy inqilob — bu jamiyatning ma’naviy, madaniy va ijtimoiy hayotini tubdan o‘zgartirishga qaratilgan siyosiy jarayon hisoblanadi. Sovet davrida bu tushuncha faqat madaniyat yoki san’atni rivojlantirishni emas, balki butun jamiyat fikrlash tarzini yangilashni anglatgan. Ya’ni odamlarning dunyoqarashi, bilim darajasi, urf-odatlari va hatto kundalik hayot tarzi ham o‘zgartirilishi ko‘zda tutilgan.Oktyabr inqilobi dan keyin sovet hokimiyati Turkiston hududida yangi jamiyat qurishni maqsad qilib oldi. Buning uchun esa faqat siyosiy hokimiyatni qo‘lga kiritish yetarli emas edi. Eng muhim vazifa — aholining ongini o‘zgartirish, ularni yangi sotsialistik g‘oyalarga

[2] Turkiston tarixi – Toshkent: Fan nashriyoti, 2018. – 102–130-betlar

ishontirish edi. Shu sababli madaniy inqilob siyosati keng miqyosda amalga oshirildi.Madaniy inqilobning asosiy maqsadlaridan biri savodsizlikni tugatish edi. Chunki o‘sha davrda aholining katta qismi o‘qish-yozishni bilmas edi. Savodsiz jamiyatni boshqarish qiyin bo‘lganligi sababli bolsheviklar maktablar ochish, bepul ta’lim joriy etish va kattalar uchun maxsus o‘quv kurslarini tashkil etishga alohida e’tibor qaratdi. Bu orqali nafaqat savodxonlik oshirildi, balki sovet mafkurasi ham keng yoyildi.Yana bir muhim maqsad — eski ijtimoiy qarashlarni yo‘q qilish edi. Asrlar davomida shakllangan diniy e’tiqodlar, an’anaviy urf-odatlar va qadriyatlar sovet mafkurasiga mos kelmas deb hisoblandi. Shu sababli yangi dunyoqarash — ateizm, tenglik va kollektivlik g‘oyalari targ‘ib qilindi. Bu jarayon ba’zan keskin va majburiy usullar orqali amalga oshirildi.Madaniy inqilobning yana bir yo‘nalishi ayollar erkinligini ta’minlash edi. Oldin jamiyatda ayollar imkoniyatlari cheklangan bo‘lsa, sovet davrida ularni o‘qitish, ish bilan ta’minlash va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga undash siyosati olib borildi. Bu orqali jamiyatda gender tengligini shakllantirishga harakat qilindi.Shuningdek, milliy madaniyatni qayta shakllantirish ham muhim vazifalardan biri bo‘ldi. Sovet hokimiyati milliy an’analarni butunlay[3] yo‘q qilishni emas, balki ularni o‘z mafkurasiga moslashtirishni maqsad qildi. Natijada yangi adabiyot, teatr, kino va san’at yo‘nalishlari paydo bo‘ldi, lekin ular ko‘pincha sovet g‘oyalari asosida rivojlantirildi.Yana bir muhim jihat — yangi “sotsialistik inson”ni tarbiyalash edi. Bu inson bilimli, mehnatkash, jamoatchilik manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo‘yadigan va sovet tuzumiga sodiq bo‘lishi kerak edi. Madaniy inqilob aynan shunday avlodni shakllantirishga qaratildi.Xulosa qilib aytganda,

[3] XX asr boshida O‘rta Osiyo – Toshkent, 2020. – 88–115-betlar

madaniy inqilob oddiy madaniy o‘zgarish emas, balki jamiyatni to‘liq qayta qurishga qaratilgan keng qamrovli siyosat edi. Uning maqsadi yangi turdagi jamiyat va yangi fikrlovchi insonni yaratish bo‘lib, bu jarayon Turkistonda ham chuqur iz qoldirdi. Oktyabr inqilobi dan keyin Turkiston hududida ta’lim tizimi tubdan o‘zgartirildi. Oldingi davrda ta’lim asosan maktab va madrasalarda diniy yo‘nalishda olib borilgan bo‘lsa, sovet hokimiyati kelishi bilan dunyoviy (sekulyar) ta’lim tizimi joriy etildi. Bu o‘zgarishlar jamiyatni yangilash va yangi mafkurani shakllantirishning muhim vositasi sifatida qaraldi.Birinchi navbatda eski ta’lim muassasalari qayta ko‘rib chiqildi. Ko‘plab madrasalar yopildi yoki ularning faoliyati keskin cheklab qo‘yildi. Ularning o‘rniga yangi tipdagi maktablar tashkil etildi. Bu maktablarda diniy fanlar o‘rniga matematika, fizika, geografiya, tarix kabi dunyoviy fanlar o‘qitila boshlandi. Natijada ta’lim mazmuni butunlay yangicha yo‘nalishga o‘tdi.Ta’lim tizimidagi muhim o‘zgarishlardan biri — bepul va majburiy ta’limning joriy etilishi bo‘ldi. Sovet hokimiyati barcha bolalarni maktabga jalb qilishga harakat qildi. Bu esa avval ta’lim olish imkoniga ega bo‘lmagan ko‘plab bolalar, ayniqsa qizlar uchun katta imkoniyat yaratdi. Shu tariqa maktabga qatnash darajasi sezilarli oshdi.O‘qituvchilar masalasi ham dolzarb edi. Yangi tizim uchun zamonaviy bilimga ega pedagoglar zarur bo‘ldi. Shu sababli o‘qituvchilar tayyorlash kurslari va pedagogika bilim yurtlari tashkil etildi. Mahalliy [4]kadrlarni tayyorlashga alohida e’tibor qaratildi, chunki ular xalq bilan yaqin ishlay olardi.Darslik va o‘quv qo‘llanmalari ham yangilandi. Eski diniy kitoblar o‘rniga yangi, sovet mafkurasi asosida yozilgan darsliklar yaratildi. Bu darsliklarda nafaqat ilmiy bilimlar, balki kommunistik g‘oyalar ham singdirilgan edi. Shunday qilib, ta’lim faqat bilim berish emas, balki tarbiya vositasiga ham aylandi.Ta’lim tizimida yana bir muhim jihat

[4] Sovet davri madaniy siyosati – Toshkent: O‘zbekiston Fanlar akademiyasi nashri, 2017. – 55–90-betlar.

— ayollarni o‘qitishga e’tibor kuchayganidir. Avval ko‘plab qizlar maktabga bormagan bo‘lsa, bu davrda ularni ta’limga jalb qilish faol olib borildi. Qizlar uchun alohida maktablar ochildi, keyinchalik esa ular umumiy maktablarda ham o‘qiy boshladi. Bu esa jamiyatda ayollarning o‘rni o‘zgarishiga katta ta’sir ko‘rsatdi.Bundan tashqari, oliy ta’lim tizimi ham shakllana boshladi. Institut va texnikumlar ochilib, turli sohalar uchun mutaxassislar tayyorlash yo‘lga qo‘yildi. Bu esa iqtisodiyot va boshqaruv tizimining rivojlanishiga xizmat qildi.Shu bilan birga, bu o‘zgarishlar faqat ijobiy jihatlar bilan cheklanmagan. Ta’lim tizimi sovet mafkurasi ta’sirida bo‘lgani sababli mustaqil fikrlash ba’zan cheklangan, tarix va madaniyat bir tomonlama talqin qilingan. Milliy qadriyatlar va an’anaviy bilimlar yetarlicha e’tiborga olinmagan.Avvalo, san’at va madaniyat ustidan davlat nazorati kuchaydi. Barcha ijodiy faoliyat sovet mafkurasi talablariga mos bo‘lishi kerak edi. Asarlar orqali ishchi va dehqon hayoti, tenglik, kollektivlik va sotsialistik g‘oyalar targ‘ib qilindi. Natijada san’atning erkinligi ma’lum darajada cheklanib, u ko‘proq targ‘ibot vositasiga aylantirildi.Adabiyot sohasida ham katta o‘zgarishlar yuz berdi. Yangi davr yozuvchilari asarlarida oddiy xalq hayoti, mehnat, yangi jamiyat qurilishi kabi mavzular asosiy o‘rin egalladi. Realistik yo‘nalish kuchayib, asarlar hayotga yaqin bo‘lishi talab qilindi. Shu bilan birga, eski an’anaviy adabiyot va diniy mazmundagi asarlar ikkinchi darajaga tushib qoldi yoki tanqid qilindi.Teatr san’ati ham faol rivojlandi. Yangi teatrlar ochilib, sahnalarda zamonaviy mavzudagi spektakllar qo‘yila boshlandi. Bu spektakllar orqali ham sovet g‘oyalari targ‘ib qilindi. Teatr xalqni ma’naviy jihatdan tarbiyalash vositasi sifatida qaraldi. Kino san’ati paydo bo‘lib, tez rivojlandi. Filmlar orqali keng ommaga ta’sir qilish imkoniyati katta bo‘lgani uchun kino muhim targ‘ibot vositasiga aylandi. Unda ham yangi jamiyat, yangi inson obrazi ko‘rsatildi. Kino orqali savodsiz aholiga ham g‘oyalar yetkazish osonlashdi.

Xulosa

Oktyabr inqilobi dan keyin Turkiston hududida amalga oshirilgan madaniy inqilob jamiyat hayotini tubdan o‘zgartirgan murakkab va ziddiyatli jarayon bo‘ldi. Bu davrda ta’lim tizimi yangilandi, savodsizlik kamaydi, ilm-fan va madaniyat rivojlanishiga keng yo‘l ochildi. Ayniqsa, ayollar uchun yangi imkoniyatlar paydo bo‘lib, ular jamiyat hayotida faolroq ishtirok eta boshladi. Shu bilan birga, bu o‘zgarishlar faqat ijobiy natijalar bilan cheklanib qolmadi. Sovet siyosati ta’sirida milliy va diniy qadriyatlar cheklab qo‘yildi, ko‘plab an’analar yo‘qolish xavfi ostida qoldi. Madaniyat, san’at va adabiyot ko‘p hollarda mafkuraviy vositaga aylantirildi, erkin fikr bildirish imkoniyatlari toraytirildi.Umuman olganda, madaniy inqilob Turkiston tarixida muhim o‘rin tutadi. U bir tomondan jamiyatni zamonaviylashtirishga xizmat qilgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan milliy o‘zlik va qadriyatlar masalasini murakkab holatga olib kelgan. Shu sababli bu davrni baholashda har ikki tomon — taraqqiyot va yo‘qotishlar birgalikda ko‘rib chiqilishi kerak hisoblayman

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1 O‘zbekiston tarixi – Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2019. – 45–67-betlar.

2 Turkiston tarixi – Toshkent: Fan nashriyoti, 2018. – 102–130-betlar.

3 XX asr boshida O‘rta Osiyo – Toshkent, 2020. – 88–115-betlar

4 Sovet davri madaniy siyosati – Toshkent: O‘zbekiston Fanlar akademiyasi nashri, 2017. – 55–90-betlar.

5 O‘zbekiston madaniyati tarixi – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2021. – 120–145-betlar.

Ghaznavid dynasty

Azizbek Tursunaliyev
third-year student of the History Faculty of the Namangan Branch of Tashkent International University
azizokeng2005@gamil.com +998 90 020 13 76

Annotation: The article examines the formation of the Ghaznavid dynasty, its political development, and its role in the history of the region. The study analyzes the military power, economic life, and cultural traditions of the state during the reigns of Sabuktegin and Sultan Mahmud of Ghazni. The article also provides information about the Ghaznavids’ campaigns in India and the political consequences of these expeditions. Furthermore, it covers the factors that led to the decline of the Ghaznavid state and the processes associated with its dissolution by the Ghurids. The findings demonstrate that the Ghaznavid state held an important place in the history of the medieval Islamic East.

Keywords: Ghaznavid dynasty, Sultan, Mahmud of Ghazni, Sabuktegin, Alp Tegin, Ghazna state, Ghurids, city of Ghazna, Persian culture, Islamic civilization, political stability.

G‘aznaviylar sulolasi

Toshkent Xalqaro Universitetining Namangan filiali
“Tarix” fakulteti uchinchi kurs talabasi
Tursunaliyev Azizbek

Annotatsiya: Maqolada G‘aznaviylar sulolasining shakllanishi, siyosiy rivojlanishi va mintaqa tarixidagi o‘rni yoritiladi. Tadqiqotda Sabuktegin va Sulton Mahmud G‘aznaviy hukmronligi davrida davlatning harbiy qudrati, iqtisodiy hayoti hamda madaniy an’analari tahlil qilingan. Shuningdek, G‘aznaviylarning Hindistonga

qilgan yurishlari va bu yurishlarning siyosiy oqibatlari haqida ma’lumot beriladi. Maqola G‘aznaviylar davlatining pasayishiga olib kelgan omillar va sulolaning G‘uriylar tomonidan tugatilishi bilan bog‘liq jarayonlarni ham o‘z ichiga oladi. Tadqiqot natijalari G‘aznaviylar davlati o‘rta asr sharq tarixida muhim o‘rin tutganini ko‘rsatadi.

Kalit so’zlar: G‘aznaviylar sulolasi Sulton, Mahmud G‘aznaviy, Sabuktigin, Alp Tegin, G‘azna davlati, G‘uriylar, G‘azna shahri, Fors madaniyati, Islom sivilizatsiyasi, Siyosiy barqarorlik.

Аннотация: В статье рассматриваются формирование династии Газневидов, её политическое развитие и место в истории региона. В исследовании анализируются военная мощь, экономическая жизнь и культурные традиции государства в период правления Сабуктагина и султана Махмуда Газневи. Кроме того, приводятся сведения о походах Газневидов в Индию и их политических последствиях. Статья также охватывает факторы, приведшие к упадку государства Газневидов, и процессы, связанные с его ликвидацией Гуридами. Результаты исследования показывают, что государство Газневидов занимало важное место в истории средневекового Востока.

Ключевые слова: Династия Газневидов, султан, Махмуд Газневи, Сабуктагин, Алп Тегин, государство Газна, Гуриды, город Газна, персидская культура, исламская цивилизация, политическая стабильность.

X asr oxiri — 11-asr boshlarida Markaziy Osiyo va Eron hududlarida siyosiy vaziyat murakkablashib, eski davlatchilik tizimlari asta-sekin zaiflashib borayotgan edi. Shu paytda Somoniylar davlati o‘zining qudratini yo‘qotib, uning yerlarida turli qudratli amirliklar, hukmdorlar paydo bo‘la boshladi. Shunday hududlardan biri — G‘azna (hozirgi Afg‘oniston hududi) edi. Bu yerda dastlab Somoniylar tomonidan tayinlangan Alp Tegin ismli harbiy boshliq faoliyat yuritdi. Alp Tegin o‘zining harbiy qobiliyatlari

bilan ajralib turar, Somoniylarning suyanchiq qo‘shinlaridan biri edi. Alp Tegin 962-yilda G‘aznaning de-fakto hokimi bo‘lib, bu hududni boshqarishni o‘z zimmasiga oldi. U bu yerda o‘z mustaqil hokimiyatini tashkil etishga intildi. Alp Teginning o‘limidan so‘ng uning o‘rnini egallagan Sebuktegin (Sabuktegin) 977-yilda G‘azna amiri (hokimi) etib tayinlandi. Sebuktegin dastlab Somoniylarga to‘liq bo‘ysungan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan u de-fakto mustaqil davlat boshqaruvchisi darajasiga ko‘tarildi. Sebuktegin aslida turk kelib chiqishli bo‘lib, ilgari gulom (qul) sifatida xizmat qilgan. Biroq u o‘zining harbiy va ma’muriy salohiyatini namoyon qilib, yuqori lavozimlarga erishdi va oxir-oqibat G‘azna hududida o‘z mustaqil sulolasini yaratdi. Sebuktegin o‘z hukmronligi davrida G‘aznaviy davlatining poydevorini mustahkamladi, hududiy kengayishlar uchun harbiy yurishlarni boshladi. Uning o‘g‘li Mahmud G‘aznaviy taxtga o‘tirgach, sulola o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga chiqdi. Sebuktegin boshchiligida G‘aznaviylar davlatining shakllanishi Somoniylar imperiyasining siyosiy zaiflashuvi va turk harbiy rahbarlarning ko‘tarilishi bilan bog‘liq bo‘ldi. Bu jarayonlar O‘rta Osiyoda siyosiy xaritani tubdan o‘zgartirdi. Sebukteginning hokimiyatga kelishi va 977-yilda G‘aznaviylar sulolasining boshlanishi mintaqa tarixida yangi davrni boshlab berdi. Ushbu sulola keyinchalik markaziy hukumatga ega mustahkam davlat tizimini yaratdi, sharqiy Islom dunyosida o‘zining siyosiy va madaniy ta’sirini kuchaytirdi.Sulola asoschisi Sebukteginning siyosiy mahorati va harbiy kuchi natijasida G‘azna viloyati mustaqillikni qo‘lga kiritdi, keyinchalik esa G‘aznaviylar mamlakati hududi kengayib, O‘rta Osiyo va Shimoliy Hindistonga qadar yetdi. 977-yil tarixda G‘aznaviylar sulolasining tug‘ilishi, ya’ni mustaqil davlat sifatida tashkil topishi sifatida e’tirof etiladi. Sebukteginning hokimiyatga kelishidan so‘ng G‘aznaviylar davlatining poydevori mustahkamlandi. U o‘zining harbiy salohiyati va ma’muriy islohotlari orqali kichik viloyatlarni birlashtirib, mustahkam markazlashtirilgan davlat barpo qildi.

Sebuktegin o‘z vaqtida Somoniylar davlatidan mustaqillikni de-fakto qo‘lga kiritib, G‘azna va atrofidagi hududlarda hukmronlikni o‘rnatdi.Sebuktegin davrida G‘aznaviylar boshqaruvida Afg‘onistonning katta qismi, xususan G‘azna, Kandahor va Balx mintaqalari, shuningdek Eronning shimoliy-sharqiy hududlari nazoratga olindi. Uning harbiy yurishlari orqali hududiy kengayishlar amalga oshdi. Shuningdek, u o‘zining harbiy kuchi va siyosiy mavqeini kuchaytirib, boshqa turk va fors qabilalari orasida ham [1]nufuzga ega bo‘ldi.Sebukteging o‘g‘li Mahmud G‘aznaviy (998–1030) taxtga o‘tirgach, davlatning kuchi keskin oshdi va hududiy kengayish yanada tezlashdi. Mahmud boshqaruvida G‘aznaviylar davlatining chegaralari shimolda Fors hududlari, janubda Hindiston shimoli va Panjobgacha kengaydi. Mahmud 17 marotaba Hindistonga yurishlar uyushtirib, o‘z davlatining boyligini oshirdi va siyosiy mavqeini mustahkamladi. Mahmud G‘aznaviy shuningdek, G‘azna shahrini madaniy va ilmiy markazga aylantirdi. U davrda mashhur olimlar va adiblar, xususan Al-Beruniy, Firdavsiy va boshqalar uning saroyida faoliyat yuritgan. Bu esa G‘aznaviylar sulolasining siyosiy qudrati bilan birga madaniy salohiyatining ham oshganidan dalolat beradi. Sebuktegin va uning vorislari davrida G‘aznaviylar davlatining hududi Markaziy Osiyoning janubiy qismi, Eronning sharqiy hududlari, Afg‘onistonning katta qismini, shuningdek Shimoliy Hindistonning ayrim qismlarini o‘z ichiga oldi. Bu davrda sulola o‘rta asr Sharqidagi eng qudratli davlatlardan biriga aylandi. Sulton Mahmud G‘aznaviy 998-yilda taxtga o‘tirgach, G‘aznaviylar sulolasining eng yorqin davrini boshqardi. U o‘zining harbiy mahorati, siyosiy qobiliyati va ma’muriy faoliyati bilan davlatni kuchaytirdi hamda hududlarini kengaytirdi.Mahmudning hukmronligi davrida G‘aznaviylar imperiyasi shimolda Eronning sharqiy qismi, janubda Afg‘oniston,

[1] Britannica — Mahmud G‘aznaviy haqida

sharqda esa Hindistonning shimoli va Panjob hududlarini o‘z ichiga olgan katta hududga ega bo‘ldi. U Hindistonga qilgan yurishlari bilan mashhur bo‘lib, taxminan 17 marotaba bu hududga harbiy ekspeditsiyalar uyushtirdi. Bu yurishlar natijasida katta boyliklar va xazinolar qo‘lga kiritildi, shuningdek, mahalliy hind davlatlari ustidan siyosiy ta’sir o‘rnatildi.Mahmud G‘aznaviy nafaqat kuchli harbiy rahbar, balki madaniyat va ilm-fan homiysi sifatida ham tanilgan. Uning saroyida mashhur olimlar va shoirlar, jumladan, Al-Beruniy va Firdavsiy faoliyat olib bordi. Bu davrda G‘azna nafaqat siyosiy markaz, balki ilmiy va madaniy poytaxtga aylandi. Mahmudning homiyligi bilan Islom madaniyati va ilmiy merosi rivojlandi, bu esa uning imperiyasining gullab-yashnashiga katta hissa qo‘shdi.Sulton Mahmud o‘zining kuchli boshqaruvi bilan G‘aznaviylar sulolasini O‘rta asr Sharqining eng kuchli davlatlaridan biriga [2]aylantirdi. Uning yurishlari va siyosati keyinchalik Hindistonda Islom hukmronligining mustahkamlanishiga turtki bo‘ldi. Sulton Mahmud G‘aznaviy davrida G‘aznaviylar sulolasi nafaqat harbiy va siyosiy jihatdan, balki iqtisodiy tomondan ham katta rivojlanishga erishdi. Eng muhim sabablaridan biri — Hindistonga qilgan ko‘plab harbiy yurishlari bo‘ldi. Bu yurishlar 1000-yillarning boshidan boshlab 1025-yilgacha davom etdi va jami taxminan 17 marotaba amalga oshirildi.Mahmudning Hindistonga qilgan yurishlari asosan shimoliy va markaziy Hindistondagi mahalliy hind davlatlarini nishonga olgan. Uning asosiy maqsadi Hindistondagi boyliklarni G‘aznaviylar davlatiga olib kelish, shuningdek, Islomni bu hududlarda tarqatish va siyosiy ta’sirini kuchaytirish edi. Hindistonning ushbu hududlari o‘sha davrda boy va rivojlangan iqtisodiy markazlar hisoblangan, ularda ko‘plab zargarlar, hunarmandlar, savdogarlar va ishbilarmonlar yashardi.Yurishlar davomida Mahmud ko‘plab muhim shaharlarni

[2] Encyclopaedia Iranica — Ghaznavids

egalladi, jumladan, Multan, Panjob, Sind, Lahore va Dehlini o‘z nazoratiga oldi. Uning qo‘shinlari o‘z yo‘lida katta miqdorda boyliklar, oltin, kumush, qimmatbaho toshlar, madaniy va diniy qadriyatlar, shuningdek, mahalliy zodagonlarning mol-mulkini talon-taroj qildi. Ayniqsa, hindu shaharlarining xazinalari va saroy boyliklari G‘aznaviylar davlatining moliyaviy mustahkamligiga katta hissa qo‘shdi.Mahmudning yurishlari nafaqat iqtisodiy, balki harbiy va siyosiy jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo‘ldi. U Hindiston shimolida o‘ziga sodiq ma’muriyat o‘rnatib, mahalliy hukmdorlarning kuchini kamaytirdi va yangi siyosiy tartib yaratdi. Bu yurishlar orqali Hindistonning shimoliy hududlari Islom madaniyati ta’siri ostiga kirib, keyinchalik bu hududlarda mustahkam musulmon davlatlari, jumladan Dehli sultonligi paydo bo‘lishiga zamin yaratildi.Shuningdek, Mahmudning Hindistonga qilgan yurishlari Islom dunyosida uning obro‘-e’tiborini oshirdi. U o‘zini Islomning himoyachisi sifatida ko‘rsatdi va musulmon mamlakatlari orasida hurmatga sazovor bo‘ldi. Biroq, bu yurishlar hind mahalliy aholisida va tarixchilarida salbiy qarashlar ham paydo qildi, chunki ular ko‘pincha talon-taroj va zo‘ravonlik bilan bog‘liq edi.Umuman olganda, Mahmud G‘aznaviyning Hindistonga qilgan yurishlari G‘aznaviylar davlatining siyosiy va [3]iqtisodiy qudratini oshirishda muhim rol o‘ynadi, shuningdek, O‘rta Osiyo va Hindiston o‘rtasidagi madaniy va siyosiy aloqalarni mustahkamladi. G‘aznaviylar sulolasi, ayniqsa Sulton Mahmud davrida, nafaqat harbiy va siyosiy sohada, balki madaniy, ilmiy va dini sohalarda ham katta rivojlanishga erishdi. Mahmud G‘aznaviy o‘zining kuchli homiyligi bilan G‘azna shahrini ilm-fan va madaniyat markaziga aylantirdi. Uning saroyida mashhur olimlar va adiblar, jumladan, fors shoiri Firdavsiy va buyuk olim Al-Beruniy faoliyat yuritdi.Firdavsiy o‘zining "Shahnoma" asari bilan fors tilida boy

[3] Britannica — Ghaznavid dynasty

madaniy meros yaratdi, bu asar keyingi asrlar davomida fors adabiyotining eng muhim namunalari sirasiga kirdi. Al-Beruniy esa tarix, geografiya, astronomiya, matematika kabi sohalarda ko‘plab ilmiy asarlar yaratdi. Uning Hindiston madaniyati va diniy an’analari haqidagi tadqiqotlari Islom va Sharq ilm-fanida katta ahamiyatga ega bo‘ldi.G‘aznaviylar sulolasi islom dinini himoya qilish va targ‘ib qilishni davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida belgiladi. Mahmud Hindistonga qilgan yurishlarini ko‘pincha Islomni yoyish maqsadida amalga oshirdi. Bu davrda G‘azna va unga qo‘shni hududlarda ko‘plab masjidlar, madrasalar qurilib, diniy hayot faol rivojlandi.Natijada, G‘aznaviylar sulolasi davrida Sharq Islom madaniyati va ilm-fani yangi bosqichga ko‘tarildi, bu esa keyinchalik yanada kengroq hududlarda, jumladan Hindiston subkontinentida ham Islom madaniyatining tarqalishiga katta turtki berdi.

G‘aznaviylar sulolasi dastlab Markaziy Osiyo, Eronning sharqiy qismi, Afg‘oniston va Shimoliy Hindiston hududlarini o‘z ichiga olgan katta davlat edi. Ammo 11-12-asrlarda siyosiy vaziyat va tashqi bosimlar sababli bu hududlar asta-sekin toraydi.Saljuq turklarning 1040-yildagi Dandankan jangida G‘aznaviylar mag‘lub bo‘lishi sulolaning shimoliy va g‘arbiy hududlarini yo‘qotishiga olib keldi. Bu jangdan so‘ng G‘aznaviylarning qudrati sezilarli darajada pasaydi va ular ko‘proq faqat G‘azna va unga yaqin atrofdagi hududlarga cheklanishdi.Keyingi asrlarda G‘uriylar sulolasi kuchayib, G‘aznaviylar hududlarining ko‘plarini egallab oldi.[4] Natijada, G‘aznaviylar davlatining hududi faqat Afg‘oniston va Hindiston shimoli bilan chegaralanib qolgan kichikroq davlatga aylandi.Bu torayish jarayoni sulolaning siyosiy zaiflashuvi va hududlarni himoya qilishdagi qiyinchiliklar bilan bog‘liq edi. Hududlarning torayishi nafaqat siyosiy qudratning kamayishiga, balki iqtisodiy va

[4] **Frye, R. N.** — *The History of Ancient Iran*

madaniy ta’sirning ham pasayishiga sabab bo‘ldi.Shunday qilib, G‘aznaviylar sulolasi o‘zining avvalgi keng hududlarini yo‘qotib, oxirgi davrlarida faqat Hindistonning shimoli va Afg‘oniston bilan chegaralanib qolgan kichikroq siyosiy birlik sifatida mavjud bo‘ldi. G‘aznaviylar sulolasi o‘zining qudrat davridan so‘ng asta-sekin zaiflashib bordi. Mahmud G‘aznaviydan keyingi hukmdorlar davlatni mustahkamlashga harakat qilsalar-da, ichki nizolar, saroydagi raqobat va tashqi bosimlar tufayli siyosiy barqarorlik susayib ketdi. Ayniqsa, Seljuq turklari kuchayib, G‘aznaviylar ustidan bosim o‘rnata boshladi.1040-yilda Dandankan jangi bo‘lib o‘tdi. Bu jangda G‘aznaviylar Saljuq qo‘shinlariga yutqazdi va shu bilan ko‘plab hududlarini yo‘qotdi. Bu mag‘lubiyat sulolaning siyosiy va harbiy qudratining pasayishiga sabab bo‘ldi.12-asr oxirlariga kelib, G‘aznaviylar davlatining hududi qisqarib, faqat Afg‘oniston va Hindiston shimoliy hududlariga cheklana bordi. Sulola o‘zining asosiy markazi bo‘lgan G‘azna va Lahorni saqlab qolish uchun kurash olib bordi, ammo bu shaharlarni 1186-yilda G‘uriylar sulolasi qo‘shinlari egallab oldi. G‘uriylar sulolasi o‘z navbatida G‘aznaviylarning zaiflashgan hududlarini egallab, yangi siyosiy markaz sifatida paydo bo‘ldi. Ular ham hududni yanada kengaytirib, keyinchalik Dehli sultonligi va boshqa yirik musulmon davlatlarining paydo bo‘lishiga turtki bo‘lishdi.Shunday qilib, 1186-yil G‘aznaviylar sulolasining tugash va G‘uriylar sulolasi davriga o‘tishining ramziy sanasi sifatida tarixga kirdi. Bu o‘tish Markaziy Osiyo va Shimoliy Hindiston tarixida yangi davrning boshlanishini belgilaydi.

Xulosa

G‘aznaviylar sulolasi O‘rta asr Sharqining eng kuchli davlatlaridan biri bo‘lib, 10-asr oxiridan 12-asr oxirigacha hududiy kengayish, siyosiy mustahkamlik va madaniy yuksalish davrini boshdan kechirdi. Sulola Sebüktigin asos solgan bo‘lsa, uning o‘g‘li Mahmud G‘aznaviy davrida eng yuqori cho‘qqiga chiqdi. Mahmudning Hindistonga

qilgan yurishlari davlatning iqtisodiy va siyosiy qudratini oshirdi, G‘azna esa ilm-fan va madaniyat markaziga aylandi.Biroq 12-asrda ichki nizolar, tashqi bosimlar, ayniqsa Seljuq va G‘uriylar kuchayishi natijasida sulola zaiflashib, hududlari toraydi. 1186-yilda G‘aznaviylar sulolasi tugab, uning o‘rnini G‘uriylar sulolasi egalladi. G‘aznaviylar davri Markaziy Osiyo va Hindiston o‘rtasidagi madaniy va siyosiy aloqalarning shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1 **Bosworth, C. E.** — *The Ghaznavids: Their Empire in Afghanistan and Eastern Iran 994–1040*

2 **Kennedy, Hugh** — *The Prophet and the Age of the Caliphates*

3 **Encyclopaedia Iranica** — maqolalar to‘plami: "Ghaznavids"

4 **Bosworth, C. E.** — *The Later Ghaznavids: Splendour and Decay*

5 **Frye, R. N.** — *The History of Ancient Iran*

Amir Nasrullah - the butcher amir

Ermatova Masuma
third-year student of the "History" major at the Namgan branch of the Tashkent International Chemical University
ermatova05masuma@gmail.com +998944986226

Abstract. Amir Nasrullo is remembered in history as one of the most prominent and, at the same time, one of the most ruthless rulers of the Bukhara Emirate. He became widely known among the people by the لقب “the Butcher Amir,” a reputation shaped by the harsh punishments, executions, and the uncompromising elimination of suspected opponents during his reign.

This study examines Amir Nasrullo’s political activity, the strict measures he implemented to consolidate power, and his personal style of governance. It analyzes his efforts to centralize the state, his policies aimed at eliminating internal rivals, and the violence that accompanied these processes. The article also explores the events that contributed to his enduring image as the “Butcher Amir,” his reputation among the population, and his portrayal in historical sources. Overall, the study highlights the complexity and controversial nature of Amir Nasrullo’s personality, as well as his significant yet debated role in the history of the Bukhara Emirate.

Keywords: Amir Nasrullo, Butcher Amir, Bukhara Emirate, Manghit dynasty, authoritarian ruler, repression, military campaigns, diplomacy.

Amir Nasrullo - qassob amir

Ermatova Ma’suma
Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti Namgan filiali “Tarix” yo’lanishi uchinchi bosqich talabasi

ANNOTATSIYA. Amir Nasrullo — Buxoro amirligining eng mashhur va shu bilan birga eng shafqatsiz hukmdorlaridan biri sifatida tarixda nom qoldirgan. U xalq orasida “qassob amir” laqabi bilan tanilgan bo‘lib, bunga uning hukmronligi davrida qo‘llagan qattiq jazolari, qatliomlari va shubhali shaxslarni ayovsiz yo‘q qilgani sabab bo‘lgan.

Mazkur mavzuda Amir Nasrulloning siyosiy faoliyati, hokimiyatni mustahkamlash yo‘lida olib borgan keskin choralar hamda uning shaxsiy boshqaruv uslubi yoritiladi. Unda amirning davlatni markazlashtirishga intilishi, ichki raqiblarni yo‘q qilish siyosati va bu jarayonda yuzaga kelgan zo‘ravonliklar tahlil qilinadi. Shuningdek, uning “qassob amir” sifatida tarixda qolishiga sabab bo‘lgan voqealar, xalq orasidagi obro‘si va tarixiy manbalardagi baholari ko‘rib chiqiladi. Mavzu orqali o‘quvchi Amir Nasrulloning murakkab va ziddiyatli shaxs ekanligini, uning faoliyati Buxoro amirligi tarixida muhim, ammo bahsli o‘rin tutishini anglaydi.

Kalit so‘zlar: Amir Nasrullo, qassob amir, Buxoro amirligi, Mang‘itlar sulolasi, qattiqqo‘l hukmdor, qatag‘on, harbiy yurishlar, diplomatiya.

Kirish. Amir Nasrullo O‘rta Osiyo tarixida muhim va murakkab o‘rin egallagan shaxslardan biri hisoblanadi. U 19-asrning birinchi yarmida Buxoro amirligini boshqarib, mamlakatda siyosiy barqarorlikni ta’minlash va markazlashgan davlat tuzumini mustahkamlashga katta e’tibor qaratgan.

Nasrullo taxtga kelgan davrda amirlik ichki nizolar, hokimiyat uchun kurashlar hamda mahalliy beklarning mustaqillikka intilishi bilan zaiflashgan edi. Shu sababli u qat’iy va ba’zan shafqatsiz siyosat yuritib, markaziy hokimiyatni tiklashga harakat qildi.

Uning hukmronligi davrida Buxoro amirligi ichki boshqaruv tizimi qayta tartibga solinib, davlat boshqaruvida intizom kuchaytirildi. Harbiy sohada ham muhim o‘zgarishlar amalga oshirilib, qo‘shinlar mustahkamlandi va qo‘shni davlatlar bilan bo‘lgan siyosiy-harbiy munosabatlar faol davom ettirildi.

Ayniqsa, Qo‘qon va Xiva xonliklari bilan bo‘lgan ziddiyatlar uning siyosatida muhim o‘rin tutdi. Shu bilan birga, tashqi siyosatda Rossiya imperiyasi bilan diplomatik aloqalar o‘rnatilib, savdo va siyosiy munosabatlar yo‘lga qo‘yildi.

Amir Nasrulloning boshqaruv uslubi tarixda turlicha baholanadi. U bir tomondan davlatni mustahkamlashga erishgan kuchli hukmdor sifatida e’tirof etilsa, boshqa tomondan qattiqqo‘l va shafqatsiz siyosati sabab “qassob amir” nomi bilan ham mashhur bo‘lgan. Mazkur mavzuda uning siyosiy faoliyati, ichki va tashqi siyosati hamda tarixiy ahamiyati kengroq yoritiladi.

Nasrulloh (Nasrulla, Nasrullaxon, Amir Nasrulloh, Amir Sayyid Nasrulloh, Amir Sayyid Nasrulloh Bahodirxon**)** (1806-yil 1-iyun, Buxoro, Buxoro amirligi — 1860-yil 21-sentyabr, Buxoro, Buxoro amirligi) — Buxoro amirligi hukmdori (1827—1860). Davlat arbobi va sarkarda.

Mang‘itlar o‘zbek sulolasining 7-hukmdori va ushbu sulolaning 5-amiri. Qarshi viloyatining hokimi bo‘lgan (1821—1827). Buxoro amirligining eng kuchli amirlaridan biri bo‘lgan. Aynan ushbu hukmdor farmoni bilan Maknuna taxallusi bilan ijod qilgan Nodirabegim (Nodira) va amir oilasiga taalluqli boshqa shaxslar (1842-yil) qatl etilgan.

Nasrulloh Amir Haydar xonadonida 1806-yil 1-iyunda Buxoro shahrida tug‘ilgan. U oilada 2-o‘g‘il farzand edi. Bu davrda uning otasi Buxoro amirligi hukmdori bo‘lgan

Nasrullohning ota tomonidan shajarasi quyidagicha edi: Amir Nasrulloh Amir Haydar Amir Muhammad Shohmurod Muhammad Doniyolbiy otaliq Xudoyorbiy otaliq,Xudoyqulibiy Keldiyorbiy Chovushboy Bekberdibiy Xo'jamberdibiy

Davlat Mirza Jonibiy Musobiy Abduqutluqbiy No'monbiy. Uning bobokaloni Chovushboy o‘z davrida o‘zbek qavmlari orasida mang‘it urug‘ining juda boy-badavlat kishisi bo‘lgan, shajara boshidagi bobosi No'monbiy esa Dashti Qipchoq O'zbeklari mang'itlar urug'ining sardori bo'lgan.

Uning ota buvisi Ashtarxoniylar o‘zbek sulolasining vakili va Buxoro xonligi hukmdori Abulfayzxonning (1711—1747) qizi Yulduz begim (Shamsiyabonu) edi.

Amir Haydar (1800—1826) o‘g‘li Nasrullohni 15 yoshligidan davlat boshqaruvida jalb qilgan. U 1821-yildan otasi hamda birodarlari Amir Husayn (1826) va Amir Umarlar (1826—1827) hukmronligi davrida Qarshi viloyatida hokimlik qilgan.

Amir Nasrulloh nihoyatda qat’iyatli shaxs bo‘lganligi bois, otasi uni barcha urushlarga o‘zi bilan olib borgan. Ba’zi hollarda uning o‘zini yuborgan. U yoshligidanoq otasining sirlari mahrami bo‘lgan. Amir Haydar boshqa o‘g‘illariga nisbatan hamisha uni o‘ziga yaqin tutgan ekan.

Nasrullohning ma’naviy kamolotga erishuvida Buxoroda alohida nufuzga ega bo‘lgan mashhur shayx Muhammad Husayn al-A’laviy al–Buxoriy katta rol o‘ynagan. Amir Nasrulloh o‘zining piri hisoblagan bu shayxni keyinchalik Romitan tumanidagi

Qori Kamol qishlog‘idan Buxoro shahriga ko‘chishi uchun roziligini olib, unga Shayx Habibulloh xonaqosidan maxsus hujra ajratib bergan va nafaqa tayinlagan.

Buxoro amirligi hukmdori Amir Haydar 1826-yil 6-oktyabrda 48 yoshida Buxoro shahrida to‘satdan vafot etgach, sulola vakillari o‘rtasida hokimiyat uchun keskin kurash boshlanadi.

Amir Haydar Qarshi viloyati hokimi bo‘lgan o‘g‘li Nasrulloh huzurida bo‘lib, Buxoroga qaytayotganda bedavo bir dardga chalingan va poytaxtga yetib kelgach, olamdan o‘tgan edi. [1]

Buxoro amirligi tarixiy jihatdan Markaziy Osiyodagi eng uzoq yashagan davlat tuzilmalaridan biri bo‘lib, uning shakllanishi, rivojlanishi va inqirozi mintaqaning ijtimoiy-siyosiy jarayonlari bilan uzviy bog‘liqdir. Amirlik 1756-yilda Mang‘itlar

[1] https://uz.wikipedia.org/wiki/Amir_Nasrulloh

sulolasining hokimiyatni qo‘lga olishi natijasida vujudga kelgan bo‘lib, bu jarayon Buxoro xonligining asta-sekin zaiflashuvi va markaziy hokimiyat inqirozi bilan izohlanadi.

Davlat boshqaruvi tizimi teokratik-monarxik xarakterga ega bo‘lib, amir oliy siyosiy va diniy hokimiyatni birlashtirgan shaxs hisoblangan. Boshqaruv apparati murakkab byurokratik tuzilma asosida shakllangan bo‘lib, qo‘shbegi (bosh vazir vazifasini bajaruvchi), devonbegi (moliyaviy va ma’muriy ishlar boshlig‘i), qozikalon (oliy sudya) kabi lavozimlar davlat boshqaruvida muhim ahamiyat kasb etgan. Ushbu tizim an’anaviy islom huquqi (shariat) va odat huquqi (urf-odat) uyg‘unligiga asoslangan edi.

Buxoro amirligining iqtisodiy asosini agrar xo‘jalik tashkil etgan bo‘lib, yer resurslari asosan uch turga — davlat yerlari (amlok), vaqf yerlari hamda xususiy mulk yerlariga bo‘lingan. Dehqonchilik sug‘orma tizimga asoslangan bo‘lib, Zarafshon, Qashqadaryo va Surxondaryo vohalari asosiy qishloq xo‘jaligi markazlari hisoblangan. Paxtachilik, g‘allachilik va bog‘dorchilik nisbatan rivojlangan tarmoqlar bo‘lgan.

Ijtimoiy tuzum qat’iy tabaqaviy xarakterga ega bo‘lib, jamiyat asosan ruhoniylar, amaldorlar, savdogarlar, hunarmandlar va dehqonlardan iborat bo‘lgan. [2]

Ruhoniylar sinfi mafkuraviy va ma’naviy hayotda yetakchi o‘rin tutgan, bu esa davlat siyosatining diniy asosda shakllanishiga sabab bo‘lgan.Madaniy va ilmiy hayotda Buxoro shahri Markaziy Osiyoning eng yirik diniy-ma’rifiy markazlaridan biri sifatida faoliyat yuritgan.

Bu yerda yuzlab madrasa mavjud bo‘lib, ular islom huquqi, mantiq, falsafa,

[2] Ahmedov, B. **“Buxoro tarixi (qadimgi davrdan XX asrgacha)”**. Toshkent: Fan nashriyoti, **1996-yil**.

matematika va adabiyot fanlari bo‘yicha ta’lim bergan. Buxoro ilmiy muhiti mintaqaviy va xalqaro darajada tan olingan markaz sifatida shakllangan.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Buxoro amirligi Rossiya imperiyasining harbiy-siyosiy bosimi ostida qoldi. 1868-yildagi harbiy mag‘lubiyatdan so‘ng amirlik Rossiya protektorati maqomiga tushdi. Bu holat tashqi siyosiy mustaqillikni yo‘qotish bilan birga, iqtisodiy va harbiy jihatdan ham cheklovlarni kuchaytirdi.

Temir yo‘llarning kirib kelishi va savdo aloqalarining kengayishi amirlik iqtisodiyotiga qisman integratsion ta’sir ko‘rsatdi, biroq u mustamlakaviy iqtisodiy tizimga tobora qaram bo‘lib bordi.

XX asr boshlarida jadidchilik harakati doirasida ijtimoiy-siyosiy islohotlar g‘oyalari shakllandi. Jadidlar ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, davlat boshqaruvini isloh etish va iqtisodiy taraqqiyotga erishishni taklif qildilar. Biroq konservativ diniy va siyosiy kuchlar bu jarayonlarga qarshilik ko‘rsatdi, natijada ichki ziddiyatlar kuchaydi.

1920-yilda Qizil Armiya tomonidan Buxoro amirligi tugatildi va uning o‘rnida Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tashkil etildi. Bu voqea Markaziy Osiyoda an’anaviy feodal-monarxik tuzumlarning yakunlanishi va sovet davri siyosiy tizimining boshlanishini anglatadi.[3]

Mang‘itlar sulolasi Markaziy Osiyo tarixida muhim o‘rin egallagan sulolalardan biri bo‘lib, ular Buxoro amirligini qariyb 150 yil davomida boshqargan. Bu sulola XVIII asr o‘rtalarida hokimiyat tepasiga kelib, XX asr boshlarigacha o‘z hukmronligini saqlab qolgan. Mang‘itlar sulolasining kelib chiqishi o‘zbeklarning mang‘it urug‘iga borib taqaladi. Sulola asoschisi Muhammad Rahim biy bo‘lib, u 1756-yilda hokimiyatni egallab, avvalgi Ashtarxoniylar sulolasiga yakun yasagan. Dastlab u “biy” sifatida

[3] Karimov, Sh. **“O‘zbekiston tarixi”**. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, **2010-yil**.

hukmronlik qilgan, ammo keyinchalik uning avlodlari “amir” unvonini qabul qilib, davlatni amirlik shaklida boshqara boshlagan.

Mang‘itlar davrida davlat boshqaruvi qat’iy markazlashgan edi. Amir oliy hukmdor bo‘lib, barcha muhim qarorlarni qabul qilgan. Davlat hududi viloyatlarga bo‘linib, ularni beklar boshqargan. Harbiy kuch davlatning asosiy tayanchi bo‘lib, ichki tartibni saqlash va tashqi dushmanlardan himoya qilish vazifasini bajargan.

Sulolaning eng mashhur hukmdorlaridan biri Amir Shohmurod hisoblanadi. U davlatni mustahkamlash, soliq tizimini tartibga solish va adolatli boshqaruvni yo‘lga qo‘yishga katta e’tibor bergan. Uning davrida iqtisodiy hayot nisbatan yaxshilangan. Keyingi hukmdorlardan Amir Nasrullo esa markaziy hokimiyatni yanada kuchaytirib, davlatni qat’iy tartib asosida boshqargan.

XIX asrga kelib Mang‘itlar davlati tashqi bosimlarga duch kelgan. Ayniqsa, Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga kirib kelishi Buxoro amirligining mustaqilligiga katta ta’sir ko‘rsatgan. 1868-yildan boshlab amirlik Rossiyaga qaram davlatga aylangan, ammo ichki boshqaruv tizimi saqlanib qolgan.[4]

Sulola asoschisi Muhammad Rahim biy (1756–1758) hisoblanadi. U Ashtarxoniylar sulolasiga barham berib, hokimiyatni qo‘lga olgan va Mang‘itlar hukmronligiga asos solgan. U davlatni tiklash va markaziy hokimiyatni mustahkamlashga harakat qilgan.

Undan keyin Doniyolbiy otaliq (1758–1785) hukmronlik qilgan. U rasmiy hukmdor bo‘lmasa-da, davlatni amalda boshqargan. Bu davrda markaziy hokimiyat biroz zaiflashgan, lekin davlat saqlab qolingan.

Amir Shohmurod (1785–1800) Mang‘itlar sulolasining eng mashhur

[4] O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi nashriyoti, 2019.

hukmdorlaridan biri hisoblanadi. U “adil amir” sifatida tanilgan. Shohmurod soliqlarni kamaytirgan, tartib-intizomni mustahkamlagan va davlatni kuchaytirgan.

Amir Haydar (1800–1826) davrida davlat nisbatan barqaror bo‘lgan. U ilm-fan va diniy sohalarga e’tibor qaratgan, ammo ichki nizolar ham mavjud bo‘lgan.

Amir Nasrullo (1826–1860) kuchli va qat’iy hukmdor bo‘lgan. U markaziy hokimiyatni mustahkamlab, barcha hududlarni o‘z nazoratiga olgan. Uning boshqaruvi qattiqqo‘l bo‘lgani bilan tanilgan.

Amir Muzaffar (1860–1885) davrida Rossiya imperiyasi bilan to‘qnashuvlar yuz bergan. 1868-yilda Buxoro amirligi Rossiyaga qaram bo‘lib qolgan.

Amir Abdulahadxon (1885–1910) davrida Rossiya ta’siri yanada kuchaygan. Shunga qaramay, u ayrim islohotlar qilishga harakat qilgan.

Amir Olimxon (1910–1920) Mang‘itlar sulolasining so‘nggi hukmdori bo‘lgan. Uning davrida ichki noroziliklar kuchaygan va 1920-yilda Buxoro inqilobi natijasida amirlik tugatilgan.

Amir Nasrullo Buxoro amirligi tarixida eng qat’iy va markazlashuv siyosatini olib borgan hukmdorlardan biri hisoblanadi. Uning harbiy yurishlari nafaqat tashqi dushmanlarga qarshi, balki ichki siyosiy tarqoqlikka barham berishga ham qaratilgan edi.

Nasrullo taxtga kelgan paytda amirlik hududlarida markaziy hokimiyat zaiflashgan, ko‘plab beklar va mahalliy hokimlar mustaqil siyosat yuritishga intilayotgan edi. Shu sababli u avvalo ichki barqarorlikni ta’minlash uchun harbiy kuchga tayandi.

Nasrulloning dastlabki yurishlari ichki hududlarni bo‘ysundirishga qaratildi. Ayniqsa, Shahrisabz va Kitob bekliklari uzoq vaqt davomida Buxoro amirlariga bo‘ysunmay kelgan. Bu hududlarda Kenagas urug‘iga mansub beklar kuchli mavqega

ega bo‘lib, ular mustaqillikni saqlab qolishga harakat qilgan.

Amir Nasrullo bir necha bor bu hududlarga qo‘shin tortdi. Dastlabki yurishlar muvaffaqiyatsiz kechgan bo‘lsa-da, keyingi yurishlar natijasida u Shahrisabzni egallab, u yerda markaziy hokimiyatni tikladi. Bu g‘alaba uning siyosiy mavqeini mustahkamladi va boshqa bekliklar uchun ham ogohlantiruvchi signal bo‘ldi.

Nasrullo davrida Qo‘qon xonligi bilan munosabatlar ayniqsa keskinlashdi. Ikki davlat o‘rtasidagi raqobat Farg‘ona vodiysi va unga tutash hududlar ustidan nazorat qilish bilan bog‘liq edi. Amir Nasrullo bir necha marta Qo‘qonga qarshi yurishlar uyushtirdi. Eng muhim yurish 1842-yilda amalga oshirildi. Bu yurish davomida Buxoro qo‘shinlari Qo‘qonni egallab, xon Muhammad Alixonni qatl etdilar.

Bundan tashqari, uning qarindoshlari va tarafdorlari ham jazolandi. Nasrullo Qo‘qonda o‘ziga sodiq hukmdorni tayinlashga harakat qildi, ammo mahalliy aholining qarshiligi sababli bu hukmronlik uzoq davom etmadi va Qo‘qon yana mustaqilligini tikladi.[5]

Xiva xonligi bilan munosabatlar ham tinch bo‘lmagan. Xiva va Buxoro o‘rtasida Amudaryo atrofidagi hududlar, savdo yo‘llari va siyosiy ta’sir uchun kurash olib borilgan. Nasrullo bu yo‘nalishda ham bir necha harbiy yurishlar tashkil etgan, ammo bu yurishlar ko‘pincha uzoq davom etmagan va keskin natija bermagan. Har ikkala davlat o‘z mustaqilligini saqlab qolgan holda qarama-qarshilikni davom ettirgan.

Nasrulloning harbiy faoliyatida ichki qo‘zg‘olonlarni bostirish alohida o‘rin tutadi. U markaziy hokimiyatga bo‘ysunmagan beklar, qabilalar va diniy yetakchilarga nisbatan keskin choralar ko‘rgan. Ayrim hollarda u qo‘zg‘olonchilarni ommaviy jazolash orqali boshqalarga saboq berishga harakat qilgan. Shu sababli u tarixda ba’zan

[5] O‘zbekiston tarixi (II jild). Toshkent: “Fan” nashriyoti, 2009.

shafqatsiz hukmdor sifatida ham tilga olinadi. Biroq aynan shu qat’iy siyosat tufayli davlat ichida tartib va intizom kuchaygan.

Amir Nasrulloning harbiy yurishlari iqtisodiy va strategik maqsadlarni ham ko‘zlagan. Savdo yo‘llari ustidan nazorat o‘rnatish, soliqlarni barqaror yig‘ish va qo‘shin uchun zarur resurslarni ta’minlash uning yurishlarining asosiy sabablaridan edi. Harbiy muvaffaqiyatlar orqali u Buxoro amirligining siyosiy nufuzini oshirishga intildi.

Xulosa qilib aytganda, Amir Nasrulloning harbiy yurishlari Markaziy Osiyoda kuchli va markazlashgan davlat barpo etishga qaratilgan edi. U ichki beqarorlikni kamaytirib, tashqi raqiblarga qarshi faol kurash olib bordi. Garchi uning barcha yurishlari ham uzoq muddatli muvaffaqiyat keltirmagan bo‘lsa-da, u Buxoro amirligining siyosiy tarixida muhim iz qoldirdi.[6]

Amir Nasrullo 1860-yilda Buxoro shahrida vafot etgan. Tarixiy manbalarga ko‘ra, uning o‘limi zo‘ravonlik yoki urush natijasida emas, balki tabiiy sabablar — uzoq davom etgan kasallik oqibatida yuz bergan.

Amir Nasrulloning so‘nggi yillari og‘ir kechgan. U ko‘p yillar davomida Buxoro amirligini boshqarib, doimiy harbiy yurishlar, ichki qo‘zg‘olonlarni bostirish va qo‘shni davlatlar bilan kurashlar olib borgan. Ana shu uzluksiz siyosiy va harbiy faoliyat uning sog‘lig‘iga salbiy ta’sir ko‘rsatgan. Tarixchilarning yozishicha, u qarigan sari jismonan zaiflashib, turli kasalliklarga chalinib borgan.

So‘nggi davrlarda u kuchli holsizlik va umumiy sog‘liqning yomonlashuvi bilan aziyat chekkan. Davlat ishlarini ilgari bo‘lgani kabi faol boshqara olmagan. Bu paytda

[6]Ahmedov B. A. O‘zbekiston tarixi (eng qadimgi davrlardan XIX asrgacha). Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti, 1994.

Buxoro amirligida ichki va tashqi siyosiy bosimlar ham kuchaygan bo‘lib, bu holat amirning ruhiy va jismoniy holatiga yanada og‘ir ta’sir qilgan.

1860-yilda uning kasalligi kuchayib, natijada u vafot etgan. Uning o‘limi tabiiy qarilik va sog‘liqning yomonlashuvi bilan izohlanadi.

Amir Nasrullo vafotidan so‘ng taxtga uning o‘g‘li Muzaffarxon o‘tirgan. Bu voqea Buxoro amirligi tarixida yangi siyosiy davr boshlanishiga sabab bo‘lgan, chunki keyingi yillarda tashqi bosimlar, ayniqsa Rossiya imperiyasi ta’siri kuchaya boshlagan.

Umuman olganda, Amir Nasrulloning o‘limi uzoq davom etgan kasallik, qarilik va og‘ir davlat boshqaruvi natijasida yuz bergan tabiiy vafot bo‘lgan.

Xulosa

Amir Nasrullo Buxoro amirligi tarixida eng kuchli markazlashuv siyosatini olib borgan hukmdorlardan biri bo‘lib, uning davri keskin harbiy yurishlar, ichki qarshiliklar va siyosiy islohotlar bilan ajralib turadi. U taxtga kelganidan keyin davlatni bir markazga bo‘ysundirishni asosiy maqsad qilib qo‘ygan va shu yo‘lda ko‘plab bekliklarga qarshi harbiy yurishlar uyushtirgan.

Uning eng muhim harakatlaridan biri Shahrisabz va Kitob kabi mustaqillikka intilgan hududlarni bo‘ysundirish bo‘lgan. Bu yurishlar uzoq davom etgan va murakkab kechgan bo‘lsa-da, oxir-oqibat amir markaziy hokimiyatni mustahkamlashga erishgan. Bu holat Buxoro amirligida davlat boshqaruvining kuchayishiga olib kelgan.

Shuningdek, Qo‘qon xonligi bilan bo‘lgan kurashlar ham uning siyosatida muhim o‘rin tutadi. 1842-yilgi yurish natijasida Qo‘qon vaqtincha Buxoro tomonidan egallangan va xon Muhammad Alixon qatl etilgan. Bu voqea mintaqada Buxoro ta’sirini kuchaytirgan bo‘lsa-da, keyinchalik Qo‘qon yana mustaqilligini tiklagan.

Xiva xonligi bilan bo‘lgan munosabatlar esa asosan chegaraviy hududlar va savdo yo‘llari ustidan nazorat qilish bilan bog‘liq bo‘lgan. Bu kurashlar aniq g‘alaba bilan

yakunlanmagan, lekin uch xonlik o‘rtasidagi siyosiy muvozanatni shakllantirishda muhim rol o‘ynagan.

Amir Nasrulloning hukmronligi faqat harbiy yurishlar bilan emas, balki qat’iy ichki siyosat bilan ham ajralib turadi. U qarshilik ko‘rsatgan beklar va qo‘zg‘olonlarni juda qattiq jazolagan, bu esa davlatda tartibni kuchaytirgan bo‘lsa-da, aholining noroziligini ham oshirgan. Shu sababli uning siyosati bir tomondan markazlashuvni kuchaytirgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan ijtimoiy bosimni ham kuchaytirgan.

Uning hukmronligining so‘nggi yillarida sog‘lig‘i yomonlashgan, uzoq davom etgan kasallik va qarilik oqibatida 1860-yilda vafot etgan. Uning o‘limi tabiiy sabablar bilan izohlanadi. Bu voqea Buxoro amirligida yangi siyosiy davr boshlanishiga olib kelgan, chunki taxtga Muzaffarxon kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

[1] https://uz.wikipedia.org/wiki/Amir_Nasrulloh

[1] Ahmedov, B. **“Buxoro tarixi (qadimgi davrdan XX asrgacha)”**. Toshkent: Fan nashriyoti, **1996-yil**.

[1] Karimov, Sh. **“O‘zbekiston tarixi”**. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, **2010-yil**.

[1] O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi nashriyoti, 2019.

[1]Ahmedov B. A. O‘zbekiston tarixi (eng qadimgi davrlardan XIX asrgacha). Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti, 1994.

The Red Army overthrew the Khiva Khanate

Mirzajanov Shakhboz

third-year student of the History Faculty of the Namangan Branch of Tashkent International University

Abstract. This study examines the process of the abolition of the Khiva Khanate by the Red Army in 1920. This event represented a significant stage in the establishment of Soviet power in Central Asia and was carried out through military force and political pressure. As a result, the khanate system was dismantled and replaced by a new Soviet governance structure, leading to the formation of the Khorezm People's Soviet Republic. This process is notable for the profound transformations it brought to the political, social, and economic life of the region.

Keywords: Red Army, Khiva Khanate, Sovietization, revolution, military campaign, political reforms, Khorezm People’s Soviet Republic, Central Asia, Bolsheviks, state system.

Qizil armiya tamonidan Xiva xonligini tugatilishi

Toshkent Xalqaro Universitetining Namangan filiali “Tarix” fakulteti uchinchi kurs talabasi Mirzajanov Shaxboz

Mirzajanovshaxboz925@gamil.com + 99890 222 70 76

Annotatsiya: Ushbu ishda 1920-yilda Qizil armiya tomonidan Xiva xonligining tugatilish jarayoni yoritiladi. Mazkur voqea Markaziy Osiyoda sovet hokimiyatini o‘rnatish siyosatining muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, harbiy kuch va siyosiy bosim orqali amalga oshirilgan. Natijada xonlik tuzumi barham topib, uning o‘rnida yangi sovet boshqaruv tizimi shakllantirildi hamda Xorazm Xalq Sovet Respublikasi tashkil

etildi. Ushbu jarayon mintaqaning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayotida tub o‘zgarishlarga olib kelgani bilan ahamiyatlidir.

Kalit so’zlar: Qizil armiya, Xiva xonligi, sovetlashtirish, inqilob, harbiy yurish, siyosiy islohotlar, Xorazm Xalq Sovet Respublikasi, Markaziy Osiyo, bolsheviklar, davlat tuzumi.

XIX asr va XX asr boshlarida Xiva xonligi Markaziy Osiyodagi muhim siyosiy markazlardan biri bo‘lib, o‘ziga xos davlat tuzumi va boshqaruv tizimiga ega edi. Xonlik mutlaq monarxiya shaklida boshqarilib, barcha siyosiy hokimiyat xon qo‘lida jamlangan edi. Xon davlat boshlig‘i sifatida nafaqat siyosiy, balki harbiy va ma’naviy yetakchi ham hisoblangan. U o‘z hukmini amalga oshirishda amaldorlar, beklar, mingboshi va boshqa mahalliy boshqaruv vakillariga tayangan.Xiva xonligining siyosiy hayotida ichki barqarorlik doimo mustahkam bo‘lmagan. Xonlik hududida turli urug‘-qabilalar, mahalliy zodagonlar va diniy ulamolar o‘rtasida ta’sir uchun kurashlar mavjud edi. Bu esa markaziy hokimiyatni zaiflashtirgan va ko‘pincha ichki nizolarga sabab bo‘lgan. Ayniqsa, taxt uchun kurashlar va saroy [1]fitnalari siyosiy vaziyatni keskinlashtirgan.XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab xonlik tashqi bosim ostida qoldi. Bu davrda Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyoni bosib olish siyosatini faol olib bordi. 1873-yilda Rossiya qo‘shinlari Xivaga yurish qilib, xonlikni mag‘lubiyatga uchratdi. Natijada Xiva xonligi Rossiya protektoratiga aylandi. Bu esa xonlikning mustaqil tashqi siyosat yuritish imkoniyatini keskin cheklab qo‘ydi. Xon rasmiy ravishda hokimiyatda qolgan bo‘lsa-da, muhim siyosiy qarorlar Rossiya vakillari ta’siri ostida qabul qilina boshladi.Xonlikda iqtisodiy va siyosiy islohotlar deyarli amalga oshirilmadi. Davlat boshqaruvi asosan eski an’anaviy usullarga tayangan holda davom etdi. sababli

[1] Azamat Ziyo. *O‘zbekiston davlatchiligi tarixi*. – Toshkent: Sharq nashriyoti.

zamonaviylashuv jarayoni sust kechdi. Ammo ayrim hukmdorlar davrida ma’lum darajada madaniy rivojlanish kuzatildi. Masalan, Muhammad Rahimxon II (Feruz) davrida adabiyot, san’at va ilm-fan rivojiga e’tibor qaratildi. Biroq bu o‘zgarishlar siyosiy tizimni tubdan yangilashga yetarli bo‘lmadi.XX asr boshlariga kelib, xonlik ichida islohotlarga ehtiyoj kuchaydi. Jadidchilik harakati vakillari ta’limni isloh qilish, davlat boshqaruvini zamonaviylashtirish va jamiyatni rivojlantirish g‘oyalarini ilgari sura boshladilar. Lekin konservativ kuchlar va saroy amaldorlari bu o‘zgarishlarga qarshi chiqdi. Natijada siyosiy keskinlik yanada ortdi.Shu bilan birga, tashqi omillar ham muhim rol o‘ynadi. Birinchi jahon urushi va 1917-yil Rossiya inqilobidan keyin mintaqada siyosiy vaziyat tubdan o‘zgardi. Rossiyada bolsheviklar hokimiyatga kelishi Markaziy Osiyoga ham ta’sir ko‘rsatdi. Xiva xonligida ham eski tuzumga qarshi kuchlar faollashdi va bu oxir-oqibat xonlikning tugatilishiga olib kelgan siyosiy jarayonlarni boshlab berdi.Xulosa qilib aytganda, XIX–XX asr boshlarida Xiva xonligi ichki siyosiy beqarorlik, tashqi bosim va islohotlarning sustligi tufayli zaiflashib bordi. Bu esa uning mustaqil davlat sifatida uzoq vaqt saqlanib qolishiga imkon bermadi va keyinchalik sovet hokimiyati o‘rnatilishiga zamin yaratdi. XX asr boshlarida Qizil armiyaning Markaziy Osiyoga kirib kelishi mintaqa tarixida muhim burilish yasagan jarayonlardan biri bo‘ldi. Bu voqea bevosita 1917-yil Rossiya inqilobidan keyin yuzaga kelgan siyosiy o‘zgarishlar bilan bog‘liq edi. Bolsheviklar [2]hokimiyatni qo‘lga olgach, sobiq Rossiya imperiyasi hududlarini qayta nazorat ostiga olish va u yerda sovet tuzumini o‘rnatishni o‘z oldilariga asosiy maqsad qilib qo‘ydilar.Markaziy Osiyo hududi, xususan Turkiston, strategik jihatdan juda muhim bo‘lib, iqtisodiy resurslar, savdo yo‘llari va geografik joylashuvi sababli bolsheviklar uchun alohida ahamiyatga ega edi. Shu bois ular bu

[2] Ravshan Rahmonov. *Markaziy Osiyo tarixi*. – Toshkent.

hududni harbiy yo‘l bilan egallashga kirishdilar. 1918–1920-yillar davomida Qizil armiya qismlari bosqichma-bosqich Markaziy Osiyoga kirib keldi va mavjud siyosiy tuzumlarga qarshi kurash olib bordi.Qizil armiyaning asosiy maqsadlaridan biri — mintaqada sovet hokimiyatini o‘rnatish edi. Bu jarayonda ular eski feodal tuzumlarni, jumladan Xiva xonligi va Buxoro amirligini tugatishga harakat qildilar. Bolsheviklar bu davlatlarni eskicha boshqaruv shakli deb baholab, ularni inqilobiy yo‘l bilan ag‘darishni rejalashtirdilar. Natijada 1920-yilda Xiva va Buxoroda harbiy amaliyotlar olib borilib, u yerda yangi sovet respublikalari tashkil etildi.Yana bir muhim maqsad — mintaqada bolsheviklarga qarshi kuchlarni yo‘q qilish edi. Bu davrda Markaziy Osiyoda “bosmachilik” deb atalgan qurolli qarshilik harakati keng tarqalgan edi. Qizil armiya ushbu harakatni bostirish uchun keng ko‘lamli harbiy operatsiyalar o‘tkazdi. Bu kurash bir necha yil davom etib, katta yo‘qotishlarga sabab bo‘ldi.Bundan tashqari, Qizil armiyaning kirib kelishi iqtisodiy va siyosiy manfaatlar bilan ham bog‘liq edi. Sovet hokimiyati Markaziy Osiyoni xomashyo bazasi sifatida ko‘rgan. Paxta yetishtirishni kengaytirish, yer-suv islohotlarini o‘tkazish va yangi iqtisodiy tizimni joriy etish ham ularning maqsadlari qatoriga kirgan. Shu bilan birga, yangi ta’lim tizimi, madaniy siyosat va ideologik targ‘ibot orqali jamiyatni sovetlashtirish rejalashtirilgan edi.Qizil armiyaning Markaziy Osiyoga kirib kelishi faqat harbiy harakat emas, balki keng qamrovli siyosiy, iqtisodiy va mafkuraviy jarayon edi. Bu jarayon natijasida mintaqada asrlar davomida mavjud bo‘lgan an’anaviy davlat tuzumlari tugatilib, ularning o‘rnida sovet boshqaruv tizimi o‘rnatildi. XX asr boshlarida Xiva xonligi ichki siyosiy jihatdan ancha murakkab va beqaror holatda edi. Davlat boshqaruvi mutlaq monarxiya asosida olib borilgan bo‘lib, barcha hokimiyat xon qo‘lida jamlangan edi[3]. Bu davrda xonlikni

[3] Boris Grekov. *Istoriya narodov Sredney Azii*. – Moskva

Asfandiyorxon boshqargan. Uning hukmronligi davrida saroy ichidagi ziddiyatlar, amaldorlar o‘rtasidagi kurashlar va mahalliy kuchlar ta’siri yanada kuchaygan.Xonlik ichida siyosiy kuchlar bir necha guruhlarga bo‘lingan edi. Bir tomonda eski tartibni saqlab qolishga intilgan konservativ kuchlar — amaldorlar, boylar va diniy ulamolar turgan bo‘lsa, ikkinchi tomonda yangilik tarafdorlari — jadidlar va islohotchilar mavjud edi. Aynan shu islohotchi kuchlar “Yosh xivaliklar” harakati sifatida tanilib, jamiyatni zamonaviylashtirish, ta’limni isloh qilish va davlat boshqaruvini yangilashni talab qila boshladilar.1910-yillarga kelib ichki vaziyat yanada keskinlashdi. Xonlikda iqtisodiy qiyinchiliklar kuchaydi, aholining turmush darajasi pasaydi, soliq yuklari oshdi. Bu esa oddiy xalq orasida norozilikni kuchaytirdi. Shu bilan birga, saroy ichida hokimiyat uchun kurashlar davom etdi. Ayniqsa, turkman qabilalari yetakchisi Junaidxonning siyosiy sahnaga chiqishi vaziyatni yanada murakkablashtirdi. U katta harbiy kuchga ega bo‘lib, xonlik siyosatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi.1917-yildagi Rossiya inqilobidan keyin Xivada ham inqilobiy kayfiyatlar kuchaydi. Rossiyada bolsheviklar hokimiyatga kelishi mintaqadagi siyosiy muvozanatni o‘zgartirdi. Xiva ichida ham eski tuzumga qarshi harakatlar faollashdi. “Yosh xivaliklar” harakati yanada kuchayib, xondan islohotlar o‘tkazishni talab qila boshladi.1917–1919-yillar davomida Xivada siyosiy beqarorlik avj oldi. Asfandiyorxon o‘z hokimiyatini saqlab qolishga harakat qilgan bo‘lsa-da, u ichki va tashqi bosimlar oldida ojiz edi. Oxir-oqibat, 1918-yilda u o‘ldirildi va hokimiyat uchun kurash yanada keskinlashdi. Shu davrda Junaidxon amalda davlatni boshqaruvchi kuchga aylandi.Inqilobiy harakatlarning kuchayishi, ichki siyosiy nizolar va tashqi bosimlar Xiva xonligini zaiflashtirdi. Bu vaziyat Qizil armiya uchun qulay sharoit yaratdi. 1920-yilda sovet qo‘shinlari Xivaga kirib kelib, xonlik tuzumini tugatdiXivada ichki siyosiy vaziyatning beqarorligi, islohotlarning kechikishi va turli siyosiy kuchlar o‘rtasidagi kurashlar inqilobiy harakatlarning kuchayishiga olib keldi. Bu esa o‘z

navbatida xonlikning qulashini tezlashtirgan asosiy omillardan biri bo‘ldi. 1920-yilda Xiva xonligiga qarshi olib borilgan harbiy[4] harakatlar Markaziy Osiyoda sovet hokimiyatini o‘rnatish jarayonining muhim bosqichlaridan biri bo‘ldi. Bu harakatlar bevosita Qizil armiya tomonidan amalga oshirilib, xonlikdagi mavjud siyosiy beqarorlik va ichki nizolardan ustalik bilan foydalanildi.1919-yil oxiri va 1920-yil boshlariga kelib Xiva xonligidagi vaziyat nihoyatda keskinlashgan edi. Mamlakatda real hokimiyat ko‘p jihatdan turkman yetakchisi Junaidxon qo‘lida bo‘lib, u o‘zining qurolli kuchlariga tayangan holda siyosiy boshqaruvni amalga oshirayotgan edi. Shu bilan birga, “Yosh xivaliklar” harakati vakillari eski tuzumga qarshi chiqib, sovetlar bilan aloqa o‘rnatishga harakat qildilar. Bu esa tashqi aralashuv uchun qulay sharoit yaratdi.Qizil armiya 1920-yil boshida Xiva tomon harbiy yurishni boshladi. Harbiy operatsiyalar asosan Amudaryo bo‘ylari va xonlik hududining strategik nuqtalarini egallashdan boshlandi. Sovet qo‘shinlari zamonaviy qurollar va yaxshi tashkil etilgan harbiy kuchga ega bo‘lgani sababli, xonlik qo‘shinlariga nisbatan ustunlikka ega edi. Xiva qo‘shinlari esa tarqoq va yagona markaziy boshqaruvga ega emas edi.Janglar davomida Qizil armiya qismlari bosqichma-bosqich xonlik hududlarini egallab bordi. Junaidxon qo‘shinlari qarshilik ko‘rsatgan bo‘lsa-da, ular sovet qo‘shinlari oldida uzoq vaqt bardosh bera olmadi. Natijada Xiva shahri ham tez orada Qizil armiya nazoratiga o‘tdi. Harbiy harakatlar qisqa muddat ichida xonlikning to‘liq mag‘lubiyati bilan yakunlandi.Bu jarayonda harbiy kuch bilan bir qatorda siyosiy targ‘ibot ham muhim rol o‘ynadi. Bolsheviklar mahalliy aholiga eski tuzumdan ozodlik, yer-suv islohotlari va tenglik g‘oyalarini targ‘ib qildilar. Ayrim mahalliy kuchlar ham Qizil armiyani qo‘llab-quvvatladi, bu esa xonlikning yanada tezroq qulashiga olib keldi.1920-yil fevral oyida Xiva xonligi rasman

[4] O‘zbekiston Fanlar akademiyasi. *O‘zbekiston tarixi (III jild)*. – Toshkent

tugatildi. Uning o‘rnida yangi sovet davlat tuzilmasi — Xorazm Xalq Sovet Respublikasi tashkil etildi. Bu voqea Markaziy Osiyoda an’anaviy monarxik tuzumlarning yakuniga yetganini va sovet davrining boshlanishini anglatadi 1920-yildagi harbiy harakatlar Xiva xonligining tugatilishida hal qiluvchi omil bo‘ldi. Ichki siyosiy zaiflik, harbiy kuchlarning tarqoqligi va tashqi bosim natijasida xonlik qisqa vaqt ichida mag‘lubiyatga uchradi va tarix sahnasidan chiqdi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Xiva xonligining tugatilishi uzoq davom etgan ichki va tashqi omillar natijasi bo‘ldi. Xonlik ichida siyosiy beqarorlik, hokimiyat uchun kurashlar, iqtisodiy qiyinchiliklar va islohotlarning kechikishi davlatni zaiflashtirdi. Shu bilan birga, tashqi bosim, ayniqsa Qizil armiyaning harbiy yurishlari xonlikning barham topishida hal qiluvchi rol o‘ynadi.1920-yildagi harbiy harakatlar natijasida asrlar davomida mavjud bo‘lgan monarxik tuzum tugatilib, uning o‘rnida yangi siyosiy tizim shakllandi. Xonlik o‘rnida Xorazm Xalq Sovet Respublikasining tashkil etilishi Markaziy Osiyoda sovet davrining boshlanishini anglatdi.Umuman olganda, bu jarayon mintaqaning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy hayotida tub burilish yasab, keyingi tarixiy rivojlanish yo‘nalishini belgilab berdi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1 Azamat Ziyo. *O‘zbekiston davlatchiligi tarixi*. – Toshkent: Sharq nashriyoti.

2 Ravshan Rahmonov. *Markaziy Osiyo tarixi*. – Toshkent.

3 Boris Grekov. *Istoriya narodov Sredney Azii*. – Moskva.

4 O‘zbekiston Fanlar akademiyasi. *O‘zbekiston tarixi (III jild)*. – Toshkent.

5 Vasiliy Bartold. *Turkiston mo‘g‘ullar istilosi davrida*. – Toshkent.

6 O‘zbekiston tarixi darsligi (akademik litsey va kollejlar uchun). – Toshkent.

7 O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan o‘quv qo‘llanmalar

COMPULSORY MOTOR INSURANCE IN UZBEKISTAN AS AN INSTITUTION OF SOCIAL COMPENSATION AND FINANCIAL DISCIPLINE

Abdujabborov Islomiddin Asadillo o‘g‘li
Trainee Lecturer, Department of Economics and Finance
Tashkent International University
E-mail: islomiddinabdujabborov0202@gmail.com Tel: +998 91 505 02 03

Abstract. This thesis analyzes the system of compulsory motor third-party liability insurance in Uzbekistan as an institution that ensures social compensation, financial discipline, and the mass development of the insurance market. While previous studies have mainly evaluated compulsory motor insurance from the perspective of market size, premiums, and payout dynamics, this thesis interprets its primary function as transforming damages caused by road traffic accidents from personal disputes or informal settlements into a regulated financial compensation mechanism.

According to official data, in 2025, insurance premiums for motor third-party liability amounted to 406.165 billion UZS, insurance payouts reached 245.224 billion UZS, and the number of active contracts totaled 6,221,221. These figures demonstrate that this type of insurance is not only a mandatory segment but also an essential component of a broader financial protection system.

The thesis concludes by identifying key priorities for expanding compulsory motor insurance, including digital monitoring, transparency of payments, risk-based tariff setting, and the promotion of insurance culture.

Keywords: compulsory motor insurance, civil liability, social compensation, financial discipline, insurance culture, digitalization, Uzbekistan.

MAJBURIY AVTOSUG‘URTA O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIY KOMPENSATSIYA VA MOLIYAVIY INTIZOM INSTITUTI SIFATIDA

Abdujabborov Islomiddin Asadillo o‘g‘li
Tashkent International University
“Iqtisodiyot va moliya” kafedrasi stajyor-o‘qituvchisi
e-mail: islomiddinabdujabborov0202@gmail.com tel: +998 91 505 02 03

Annotatsiya. Mazkur tezisda O‘zbekistonda transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug‘urta qilish tizimi ijtimoiy kompensatsiya, moliyaviy intizom va sug‘urta bozori ommaviyligini ta’minlovchi institut sifatida tahlil qilinadi. Avvalgi tadqiqotlarda majburiy avtosug‘urta ko‘proq sug‘urta bozori hajmi, mukofotlar va to‘lovlar dinamikasi nuqtayi nazaridan baholangan bo‘lsa, ushbu tezisda uning asosiy vazifasi yo‘l-transport hodisasi oqibatida yuzaga keladigan zararlarni shaxsiy nizolar yoki norasmiy kelishuvlar doirasidan chiqarib, tartibga solingan moliyaviy kompensatsiya mexanizmiga aylantirish sifatida talqin qilinadi. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, 2025-yilda transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligi bo‘yicha sug‘urta mukofotlari 406,165 mlrd so‘mni, sug‘urta to‘lovlari 245,224 mlrd so‘mni, amalda bo‘lgan shartnomalar soni esa 6 221 221 tani tashkil etgan [3, 6–7-b.]. Bu ko‘rsatkichlar mazkur sug‘urta turining nafaqat majburiy segment, balki kengroq moliyaviy himoya tizimidagi amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi. Tezis yakunida majburiy avtosug‘urtani kengaytirish uchun raqamli nazorat, to‘lovlar shaffofligi, tariflarning riskga mosligi va sug‘urta madaniyatini oshirish ustuvor yo‘nalishlar sifatida asoslanadi.

Kalit so‘zlar: majburiy avtosug‘urta, fuqarolik javobgarligi, ijtimoiy kompensatsiya, moliyaviy intizom, sug‘urta madaniyati, raqamlashtirish, O‘zbekiston.

Kirish. O‘zbekiston iqtisodiyotida avtomobillashuv jarayoni jadallashgani sari yo‘l-transport hodisalari oqibatida yuzaga keladigan moliyaviy javobgarlik masalasi

ham dolzarblashmoqda. Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda O‘zbekistonda 100 ta uy xo‘jaligiga o‘rtacha 61 ta yengil avtomobil to‘g‘ri kelgan; taqqoslash uchun, bu ko‘rsatkich 2010-yilda 21 ta, 2015-yilda 42 ta va 2020-yilda 49 ta bo‘lgan [5]. Demak, transport vositalarining ko‘payishi nafaqat harakatlanish qulayligini oshiradi, balki fuqarolik javobgarligi, mol-mulkka zarar yetkazish va jabrlanuvchi manfaatlarini himoya qilish bilan bog‘liq risklarni ham kengaytiradi.

Majburiy avtosug‘urta ana shu risklarni bozor mexanizmi orqali boshqarish vositasidir. O‘zbekiston Respublikasining “Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug‘urta qilish to‘g‘risida”gi Qonuni ushbu sohadagi munosabatlarni tartibga soladi va transport vositasi egasining uchinchi shaxslar oldidagi javobgarligini sug‘urta mexanizmi orqali qoplashni nazarda tutadi [1]. Shu jihatdan majburiy avtosug‘urta ikki tomonlama mazmunga ega: bir tomondan, u haydovchi yoki transport vositasi egasining huquqiy majburiyatidir; ikkinchi tomondan esa, jabrlanuvchining zararini kafolatliroq qoplashga xizmat qiluvchi moliyaviy himoya institutidir.

Ushbu tezisning ilmiy farqi shundaki, unda majburiy avtosug‘urta faqat sug‘urta bozoridagi mahsulot sifatida emas, balki ijtimoiy kompensatsiya va moliyaviy intizom mexanizmi sifatida yoritiladi. Bunda asosiy savol quyidagicha qo‘yiladi: O‘zbekistonda majburiy avtosug‘urta yo‘l-transport risklarini xususiy muammo darajasidan tartibga solingan moliyaviy institut darajasiga olib chiqishda qanday rol o‘ynamoqda?

Asosiy qism.

Majburiy avtosug‘urtaning institutsional mohiyati. Majburiy avtosug‘urta oddiy sug‘urta shartnomasi emas. Uning asosida uchinchi shaxs manfaatini himoya qilish g‘oyasi yotadi. Ya’ni sug‘urtalanuvchi shartnomani o‘zi tuzadi, lekin hodisa sodir bo‘lganda himoya ko‘p hollarda jabrlanuvchi manfaatiga ishlaydi. Bu mexanizm yo‘l-

transport hodisasi oqibatidagi moliyaviy ziddiyatni shaxslararo nizodan rasmiy kompensatsiya jarayoniga o‘tkazadi. Vazirlar Mahkamasining 2008-yil 24-iyundagi 141-son qarori ushbu tizimning amaliy tartiblarini belgilagan. 2025-yil 23-iyuldagi 458-son qaror bilan ushbu tartibda muhim o‘zgarish kiritilib, “sug‘urta puli — 40 million so‘m” iborasi “sug‘urta summasi — 80 million so‘m” tarzida o‘zgartirilishi belgilangan va mazkur norma 2026-yil 1-yanvardan kuchga kirishi ko‘rsatilgan [2]. Bu o‘zgarish majburiy avtosug‘urtaning real himoya darajasini oshirishga qaratilgan muhim institutsional qadamdir. Sug‘urta summasining oshirilishi bir vaqtning o‘zida uchta oqibatga ega bo‘lishi mumkin. Birinchidan, jabrlanuvchining mol-mulkiga yetkazilgan zarar qamrovi kengayadi. Ikkinchidan, sug‘urtalovchilar uchun riskni baholash va zaxira shakllantirish mas’uliyati kuchayadi. Uchinchidan, tariflar, to‘lovlar va da’volarni ko‘rib chiqish amaliyoti yanada aniqroq aktuariy asosga ehtiyoj sezadi. Demak, limit oshirilishi faqat ijtimoiy himoyani emas, balki sug‘urta bozorining kasbiy va moliyaviy intizomini ham kuchaytiruvchi omil sifatida qaralishi lozim.

Statistik ko‘rsatkichlar va kompensatsiya funksiyasi. NAPPning 2025-yil yakunlari bo‘yicha rasmiy ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston sug‘urta bozorida jami sug‘urta mukofotlari 13 463,491 mlrd so‘mni, sug‘urta to‘lovlari 2 985,534 mlrd so‘mni tashkil etgan [3, 6-b.]. Majburiy sug‘urta segmentida esa mukofotlar 959,082 mlrd so‘mga, to‘lovlar 405,304 mlrd so‘mga yetgan [3, 6-b.]. Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligi bo‘yicha mukofotlar 406,165 mlrd so‘m, to‘lovlar 245,224 mlrd so‘m va majburiyatlar 248,732 mlrd so‘mni tashkil etgan [3, 6-b.].

Ushbu raqamlar majburiy avtosug‘urtaning kompensatsiya funksiyasi kuchli ekanini ko‘rsatadi. Muallif hisob-kitobiga ko‘ra, 2025-yilda avtofuqarolik javobgarligi majburiy sug‘urta mukofotlarining taxminan 42,3 foizini, majburiy sug‘urta to‘lovlarining esa 60,5 foizini shakllantirgan. Bu nisbat muhim xulosaga olib keladi: majburiy

avtosug‘urta majburiy sug‘urta segmentida nafaqat katta mukofot yig‘uvchi, balki eng faol to‘lov amalga oshiruvchi yo‘nalishlardan biridir. Shartnomalar soni ham ushbu yo‘nalishning ommaviyligini tasdiqlaydi. 2025-yilda majburiy sug‘urta bo‘yicha amalda bo‘lgan jami 6 305 958 shartnomaning 6 221 221 tasi, yangi tuzilgan 6 235 438 shartnomaning esa 6 141 455 tasi transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligi sug‘urtasiga to‘g‘ri kelgan [3, 7-b.]. Bu majburiy sug‘urta shartnomalarining qariyb 98 foizdan ortig‘i aynan avtosug‘urta bilan bog‘liqligini bildiradi.

1-jadval.

Majburiy avtosug‘urtaning ijtimoiy-moliyaviy masshtabi, 2025-yil

Ko‘rsatkich	**Miqdor**	**Mazmuniy talqin**
Avtofuqarolik javobgarligi mukofotlari	406,165 mlrd so‘m	Sug‘urtalovchilar uchun barqaror ommaviy pul oqimi
Avtofuqarolik javobgarligi to‘lovlari	245,224 mlrd so‘m	Jabrlanuvchilar zararini qoplashning real kompensatsiya kanali
Amaldagi shartnomalar	6 221 221 dona	Sug‘urta mexanizmining keng ommaviy qamrovi
Yangi tuzilgan shartnomalar	6 141 455 dona	Segmentning yillik yangilanish va kengayish salohiyati
Sug‘urta summasi bo‘yicha yangi limit	80 mln so‘m	2026-yildan real himoya darajasini oshirish omili

Manba: NAPP va Lex.uz ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi [2; 3].

Raqamlashtirish va moliyaviy intizom. Majburiy avtosug‘urtani kengaytirishning muhim omillaridan biri raqamlashtirishdir. Prezidentning 2024-yil 1-martdagi PQ-108-

son qarori sug‘urta xizmatlari bozorini rivojlantirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlarni belgiladi [4]. Ushbu yo‘nalishdagi islohotlarning mohiyati shundan iboratki, polislarni rasmiylashtirish, ma’lumotlarni ro‘yxatdan o‘tkazish va sug‘urta da’volarini kuzatish yagona axborot tizimi orqali amalga oshirilishi bosqichma-bosqich kuchaytirilmoqda. Raqamlashtirish majburiy avtosug‘urtada uch muammoni kamaytirishi mumkin. Birinchisi — soxta yoki noto‘liq polislar muammosi. Ikkinchisi — sug‘urta hodisasi bo‘yicha ma’lumotlarning kechikishi yoki tarqoqligi. Uchinchisi — to‘lovlar ijrosi ustidan monitoringning yetarli emasligi. Agar yagona axborot tizimi transport vositalarini ro‘yxatdan o‘tkazish, texnik ko‘rik, yo‘l harakati xavfsizligi ma’lumotlari va sug‘urta da’volari bilan integratsiya qilinsa, majburiy avtosug‘urta faqat majburiyat emas, balki riskni oldindan kuzatish va boshqarish vositasiga aylanishi mumkin. Bu yerda asosiy masala shartnoma sonini ko‘paytirish bilan cheklanmaydi. Muhim jihat — har bir shartnoma real, tekshiriladigan va to‘lovga qodir sug‘urta himoyasiga aylanishidir. Shu sabab majburiy avtosug‘urtaning kelgusi rivoji qamrov kengayishi, tariflarning adolatliligi, zararlarni baholash aniqligi va to‘lovlarni tezlashtirish mezonlari bilan bog‘liq bo‘lishi lozim.

Xalqaro taqqoslash va O‘zbekiston uchun xulosa. O‘zbekiston sug‘urta bozori o‘sib borayotgan bo‘lsa-da, uning makroiqtisodiy chuqurligi hali past. 2025-yilda jami sug‘urta mukofotlari 13,463 trln so‘m bo‘lgan [3, 6-b.], YAIM esa 1 849,7 trln so‘mni tashkil etgan [6]. Bu ma’lumotlar asosida sug‘urta mukofotlarining YAIMga nisbati taxminan 0,73 foiz atrofida bo‘ladi. OECD ma’lumotiga ko‘ra, 2024-yilda OECD mamlakatlarida sug‘urta penetratsiyasi o‘rtacha 6,2 foizni tashkil etgan [7]. Ushbu taqqoslash majburiy avtosug‘urtaning O‘zbekistonda yanada rivojlanish salohiyati borligini ko‘rsatadi. Biroq rivojlanish faqat tariflarni oshirish yoki shartnomalarni ko‘paytirish bilan emas, balki tizimning ishonchliligini kuchaytirish bilan ta’minlanishi

zarur. Chunki majburiy sug‘urtada aholi uni ixtiyoriy tanlamaydi, balki qonuniy majburiyat sifatida qabul qiladi. Shuning uchun bunday mahsulotda ishonch, shaffoflik va real to‘lov intizomi ixtiyoriy sug‘urtaga nisbatan ham muhimroqdir.

Xulosa va takliflar

Majburiy avtosug‘urta O‘zbekiston sharoitida uchta asosiy vazifani bajaradi. Birinchidan, u yo‘l-transport hodisasi oqibatida jabrlanuvchiga yetkazilgan zararni qoplash orqali ijtimoiy kompensatsiya vazifasini bajaradi. Ikkinchidan, u transport vositasi egalarining moliyaviy javobgarligini tartibga soladi va norasmiy kelishuvlar o‘rniga huquqiy-moliyaviy mexanizmni qo‘yadi. Uchinchidan, u sug‘urta bozoriga ommaviy kirish kanali bo‘lib, aholining sug‘urta xizmatlari bilan amaliy aloqasini kengaytiradi. Tahlil asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin. Birinchidan, majburiy avtosug‘urtada da’volarni ko‘rib chiqish va to‘lovlarni amalga oshirish bo‘yicha ochiq xizmat standartlari kuchaytirilishi lozim. Ikkinchidan, tarif siyosati transport vositasi turi, hudud, haydovchilik tarixi va zarar ko‘rsatkichlariga ko‘proq bog‘lanishi kerak. Uchinchidan, 2026-yildan sug‘urta summasining 80 mln so‘mga oshirilishi amaliyotda real kompensatsiya samaradorligi bilan kuzatib borilishi zarur. To‘rtinchidan, yagona axborot tizimi texnik ko‘rik, ro‘yxatdan o‘tkazish va yo‘l harakati xavfsizligi ma’lumotlari bilan integratsiya qilinsa, qamrov va nazorat sifati oshadi. Beshinchidan, majburiy avtosug‘urta bo‘yicha aholiga oddiy tilda tushuntirish beruvchi raqamli kalkulyatorlar, da’vo yo‘riqnomalari va to‘lov muddatlari bo‘yicha ochiq ma’lumotlar kengaytirilishi maqsadga muvofiq. Umuman olganda, majburiy avtosug‘urta O‘zbekiston iqtisodiyotida faqat majburiy to‘lov yoki formal polis emas. U yo‘l-transport risklarini moliyaviy boshqarish, jabrlanuvchilar manfaatini himoya qilish, sug‘urta madaniyatini shakllantirish va moliyaviy intizomni mustahkamlashning muhim institutsional vositasidir. Kelgusida uning samaradorligi shartnomalar soni bilan

emas, balki real qamrov, tezkor to‘lov, adolatli tarif va fuqarolar ishonchi bilan baholanishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi. (2008). *Transport vositalari egalarining fuqarolik javobgarligini majburiy sug‘urta qilish to‘g‘risida*gi O‘RQ-155-son Qonun. Lex.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2025). *O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Sug‘urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirishning kompleks chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2024-yil 1-martdagi PQ-108-son qarorini amalga oshirish chora-tadbirlari haqida*gi 458-son qaror. Lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi. (2026). *O‘zbekiston Respublikasi sug‘urta bozorining 2025-yil yakunlari bo‘yicha umumiy ko‘rsatkichlari*. NAPP.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2024). *Sug‘urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirishning kompleks chora-tadbirlari to‘g‘risida*gi PQ-108-son qaror. Lex.uz.
5. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2026). *O‘zbekistonda 100 ta uy xo‘jaligiga nechta avtomobil to‘g‘ri keladi?* Stat.uz.
6. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2026). *2025-yilda O‘zbekiston yalpi ichki mahsuloti hajmi 7,7 foizga o‘sdi*. Stat.uz.
7. OECD. (2025). *Global Insurance Market Trends 2025*. OECD Publishing.

THE EFFECTIVENESS OF A METHODOLOGICAL APPROACH TO ENHANCING HIGH SCHOOL STUDENTS’ VOCABULARY DEVELOPMENT THROUGH COMMUNICATIVE EXERCISES

Abduraxmanova Shahzoda Maxmudbek qizi
shaxzodaabduraxmanova79@gmail.com
Teacher Ma’mun university, Khiva, Khorezm

Abstract. This study explores the effectiveness of communicative exercises in developing high school students’ vocabulary. It examines how interactive, context-based tasks improve lexical retention and usage compared to traditional methods. The findings show that communicative activities enhance vocabulary acquisition, student engagement, and the ability to use words in real communication.

Keywords: *vocabulary development, communicative exercises, language teaching methodology, high school students, communicative competence, lexical acquisition, interactive learning, english language teaching.*

Introduction. Vocabulary is a fundamental component of language learning and plays a crucial role in developing communicative competence. Without sufficient lexical knowledge, learners face difficulties in expressing ideas, understanding spoken and written texts, and engaging in meaningful communication. Therefore, vocabulary teaching has always been a central focus in foreign language education.Traditional methods of vocabulary instruction often rely on memorization of word lists, translation, and repetition. However, such approaches do not always ensure long-term retention or the ability to use words appropriately in real communication. In contrast, modern pedagogical theories emphasize the importance of communicative approaches, where vocabulary is learned through meaningful interaction and contextualized practice.

Communicative exercises provide learners with opportunities to use new lexical items in authentic or semi-authentic situations. These tasks include role-plays, dialogues, problem-solving activities, discussions, and information gap tasks. Such activities encourage active participation, critical thinking, and contextual understanding of vocabulary.

Methods

The research was conducted using a qualitative and quasi-experimental approach in a high school English language learning context. The participants included students from upper secondary classes who were divided into experimental and control groups.

1. Instructional design

- The **control group** was taught using traditional vocabulary instruction methods, including word lists, translation exercises, and mechanical repetition.
- The **experimental group** was taught using communicative exercises such as:
  - role-playing real-life situations (e.g., shopping, traveling, interviews),
  - group discussions on familiar topics,
  - information gap activities,
  - storytelling and dialogue creation tasks,
  - problem-solving communication tasks

2. Data Collection

Data was collected through:

- pre-tests and post-tests to measure vocabulary knowledge,
- classroom observation to analyze student engagement,
- oral performance assessments,
- short written tasks to evaluate vocabulary usage.

3. Data Analysis. The results were analyzed by comparing vocabulary improvement between the two groups. Attention was given to:

- vocabulary retention,
- correct usage in context,
- fluency in oral communication,
- student participation and motivation.

Results and discussion.

The findings of the study show a significant difference between the experimental and control groups in terms of vocabulary acquisition and usage.Students in the **experimental group**, who were taught through communicative exercises, demonstrated:

- higher retention of newly learned vocabulary,
- better understanding of contextual meaning,
- improved ability to use words in speaking and writing,
- increased confidence in communication. In contrast, students in the **control group** showed limited improvement. Although they were able to recognize and memorize word meanings, they often struggled to use vocabulary appropriately in real communication situations. One of the key observations was that communicative exercises increased student motivation and engagement. Learners were more active during lessons, participated willingly in discussions, and showed less fear of making mistakes. This supports the idea that language learning is more effective when students are emotionally and cognitively involved in meaningful tasks. The results also indicate that contextual learning plays a crucial role in vocabulary development. When words are introduced in real-life situations, students are more likely to understand their meaning and retain them for longer periods.

Overall, the study confirms that communicative exercises are more effective than traditional methods in developing vocabulary competence among high school students.

Conclusion. The research demonstrates that communicative exercises significantly enhance high school students’ vocabulary development. Unlike traditional memorization-based methods, communicative approaches provide meaningful contexts for language use, which leads to better retention and practical application of vocabulary.

The study highlights that vocabulary acquisition should not be treated as an isolated process but as an integral part of communication-based language learning. Teachers are encouraged to incorporate interactive and student-centered activities into their lessons to improve lexical competence and overall communicative ability.
In conclusion, communicative methodology represents an effective and modern approach to vocabulary teaching, contributing to both linguistic development and learner motivation.

References:

1. Hymes, D. (1972). *On Communicative Competence*.

2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press.

3. Harmer, J. (2007). *The Practice of English Language Teaching*. Pearson Education.

4. Nation, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press.

5. Thornbury, S. (2002). *How to Teach Vocabulary*. Longman.

6. Raven, J. (1984). *Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release*. UK.

7. Musurmonova, O. (2020). *Pedagogical Technologies – A Factor of Educational Effectiveness*. Tashkent: Yoshlar Publishing House.

THE ROLE OF INNOVATIVE BANKING SERVICES AND THEIR IMPACT ON BANKING INCOME

Berdiboev Oltinboy Abdiboqi ugli
Senior Lecturer (PhD) of the Department of Economics in ICT at TUIT named after Muhammad al-Khwarizmi
berdiboyevoltinboy@gmail.com

Abstract. The introduction of modern services in commercial banks was analyzed based on the experience of developed countries and scientific research, and it was determined that innovative banking services are an important factor in increasing the net profit of banks. The widespread introduction of digital services contributes to the efficiency, competitiveness, and increase in the number of clients of banks.

Keywords: *cybersecurity, software, data privacy, special programs, technological risks, mobile applications.*

INNOVATSION BANK XIZMATLARINING ROLI VA ULARNING BANK DAROMADLARIGA TA’SIRI

Berdiboyev Oltinboy Abdiboqi o‘g‘li
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU AKT sohasida iqtisodiyot kafedrasi katta o‘qituvchisi (PhD)
berdiboyevoltinboy@gmail.com

Annotatsiya. Tijorat banklarida zamonaviy xizmatlarni joriy etish, rivojlangan davlatlar tajribasi va ilmiy tadqiqotlar asosida tahlil qilinib, innovatsion bank xizmatlari banklarning sof foydasini oshirishda muhim omil ekani aniqlandi. Raqamli xizmatlarni keng joriy etish banklar samaradorligi, raqobatbardoshligi va mijozlar sonining ortishiga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar. *kiberxavfsizlik, dasturiy ta’minot, ma’lumotlar maxfiyligi, maxsus dasturlar, texnologik risklar, molbil ilovalar.*

Kirish. Bank xizmatlari iste’molchilarining sifatli va yuqori texnologik xizmatlarga bo‘lgan talabi tobora ortib bormoqda. Bu esa tijorat banklari oldiga yangi xizmatlarni joriy etish, mavjudlarini takomillashtirish hamda innovatsion g‘oyalarni amaliyotga tatbiq etish vazifasini qo‘ymoqda.

Shu bilan birga, moliyaviy xizmatlarni keng aholi qatlamiga yetkazish va to‘lov tizimlarini rivojlantirish maqsadida bank xizmatlarini raqamlashtirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ushbu jarayon bank xizmatlari iste’molchilari uchun maksimal qulaylik yaratish, xizmatlar sifatini oshirish va bank operatsiyalarining shaffofligini ta’minlashga xizmat qiladi. Bunday o‘zgarishlar global va mahalliy miqyosda moliyaviy tranzaksiyalar hajmi va sonining oshishiga, to‘lovlarning tezlashishiga, investitsion faollik va savdo aylanmasining kengayishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bugungi kunda bank operatsiyalarini, xususan to‘lovlarni mobil qurilmalar orqali qisqa vaqt ichida amalga oshirish imkoniyati mavjud bo‘lsada, bu hali rivojlanishning eng yuqori nuqtasi emas. Kelajakda bank sohasi yanada ilg‘or bosqichlarga chiqishi kutilmoqda. Umuman olganda, innovatsion faoliyat iqtisodiy taraqqiyotning muhim omili bo‘lib, O‘zbekiston ham, ayniqsa bank tizimida, ushbu yo‘nalishga katta e’tibor qaratmoqda. Raqamli transformatsiya banklar uchun daromadlilikni oshirish va xizmatlar sifatini yaxshilashda keng imkoniyatlar yaratdi. Prezident Sh. Mirziyoyev tomonidan mamlakatni izchil ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari sifatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish hamda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bo‘yicha strategik vazifalar belgilab berildi. Innovatsion faoliyatning rivojlanishi har bir davlat iqtisodiy taraqqiyotida muhim

ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston ham bu yo‘nalishda izchil qadamlar qo‘yib, ayniqsa bank sohasida innovatsion jarayonlarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining 2017-2021 yillarga mo‘ljallangan Harakatlar strategiyasi, mamlakatning turli sohalarini, shu jumladan, Bank tizimini ham modernizatsiya qilish va yanada rivojlantirish masalalarini o‘z ichiga olgan beshta ustuvor yo‘nalishni belgilab beradi. Ushbu strategiya doirasida bank sektori bo‘yicha ham bir qancha maqsadlar qo‘yilgan. Bu borada quyida keltirilgan ma’lumotlarni nazarda tutish taklif etiladi:

- aholiga muayyan vaqt davomida belgilangan limit doirasida bank mablag‘lari hisobidan tovar va xizmatlar uchun to‘lovlarni amalga oshirish imkonini beruvchi kredit kartalarini muomalaga kiritish;

- bank plastik kartalari orqali jismoniy shaxslarning depozit hisob raqamlarini boshqarish imkoniyatini kengaytirish;

- bank plastik kartalari orqali hisob raqamlarga masofadan xizmat ko‘rsatish tizimlaridan («SMS-banking», «Internet-banking», «Mobil-banking») foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish;

- plastik kartadagi mablag‘larni boshqa kartaga o‘tkazish bo‘yicha ko‘rsatiladigan xizmatlar uchun tariflarni kamaytirish;

- to‘lov terminallaridan foydalanganlik uchun ijara to‘lovi miqdorini ikki martaga qisqartirish;

- valyuta va soliq nazoratini soddalashtirishni o‘z ichiga olgan elektron tijoratni rivojlantirishni rag‘batlantirish, plastik kartalar bo‘yicha o‘zaro hisob-kitob qilish tizimida olinmagan tovar va foydalanilmagan xizmat uchun to‘lovni qaytarishni tartib-taomillari va texnologiyalarini joriy etish” (Harakatlar strategiyasi, 2017).

“O‘z navbatida 2021 yil “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini

mustahkamlash yili»da amalga oshirishga oid Davlat dasturi”da banklarda ichki biznes jarayonlarini avtomatlashtirish orqali inson resurslaridan samarali foydalanib, xodimlarni asosan mijozbay ishlashga yo‘naltirish muhim vazifalardan biri sifatida qaraladi” (PF-6155, 2021).

Bunda:

- banklarda xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish hamda xalqaro umum e’tirof etilgan standartlarga muvofiqlashtirish maqsadida mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish (CRM) tizimini joriy etish;

- banklarning axborot texnologiyalar infratuzilmasini takomillashtirish; - moliyaviy texnologiyalar asosida yangi raqamlashtirilgan bank xizmatlarini joriy qilish;

- mijozlarga zamonaviy standartlar asosida xizmat ko‘rsatish bo‘yicha bilim va ko‘nikmalarni oshirishga qaratilgan alohida o‘qish va seminarlar tashkil etish” nazarda tutilgan.

Mazkur vazifalar rivojlanish ustuvorliklarini aniq belgilash, maqsad va vazifalarni tizimli amalga oshirish hamda bank tizimini tubdan isloh qilish va modernizatsiya qilishga qaratilgan chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi.

Umuman olganda mavzu doirasida o‘tkazilgan tadqiqot natijasida masofaviy bank xizmatlarini joriy qilishda e’tiborga olinishi kerak bo‘lgan quyidagi umumiy muammolar mavjud:

- kiberxavfsizlik;

- dasturiy ta’minot uchun kata mablag‘ talab qilinishi;

- ma’lumotlar maxfiyligini saqlashga ketadigan sarlarning yuqoriligi;

- maxsus dasturlarni ishga tushirish va ishlatishda malakali mutaxassislarga talabning ortishi;

- texnologik risklarning mavjudligi.

- molbil ilovalardan foydalanish kengayishi oqibatida banklar mijozlarni tanlay boshlaydilar va ko‘p hollarda arzimagan sabablar bilan mijozlarga kredit ajratishni rad etishi oqibatida iqtisodiyotga kamroq likvidlik yo‘naltiriladi.

Innovatsion bank xizmatlari joriy etish jarayonida, banklar iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish asosiy e’tiborni qaratishlari lozimdir. Ayniqsa, bank kartalaridan firibgarlik yo‘li bilan mablag‘larni yechilishi holatlariga qarshi keskin choralar qo‘llanilishi kerak. Bu bank mijozlarining banklarga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash bilan bir qatorda banklar uchun mijozlar sonini ko‘paytirish va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini beradi.

Yangi masofaviy bank xizmatlarini joriy qilish ma’lum bir ichki va tashqi omillarga, xususan makroiqtisodiy, me'yoriy-huquqiy, moliyaviy, inson resurslari, texnologik risklariga bog‘liqligi sababli, ushbu bank xizmatlarni taklif qilishdan oldin yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatarlarni oldindan baholash hamda risklarni bartaraf eta olishning yo‘llari va muddatlarini aniq prognoz qilish lozim bo‘ladi.

Xulosa. Tijorat banklari uchun yangi xizmat va mahsulotlarni ishlab chiqishda ularning mijoz ehtiyojlarini to‘liq qondirishi, yuqori sifatga ega bo‘lishi va bank daromadliligini oshirishga xizmat qilishi muhim hisoblanadi. Shu bilan birga, ushbu xizmatlar bankning umumiy rivojlanish strategiyasiga mos bo‘lishi lozim. Raqamli banklashuv sharoitida xizmatlarni integratsiyalash va mijozga yo‘naltirilgan yondashuvni kuchaytirish banklar samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardan biridir.

Tahlillar natijalariga ko‘ra, infratuzilma va texnologik omillar — xususan, to‘lov terminallari, bankomatlar hamda tranzaksiyalar sonining ortishi banklarning sof foydasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Biroq mijozlar sonining ko‘payishi har doim ham daromadning oshishiga olib kelmasligi aniqlangan. Bu esa banklar uchun nafaqat

mijozlar bazasini kengaytirish, balki xizmatlar samaradorligi va daromadlilikni oshirishga qaratilgan strategiyalarni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. PF-5953 (2020). O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 2 martdagi “2017–2021- yillarga O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini “Ilm, Ma’rifat va Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-5953-sonli Farmoni. 2
2. PF-6155 (2021). O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 3 fevraldagi “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha harakatlar strategiyasini “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g’risida”gi PF-6155 sonli Farmoni.
3. Brett King (2019). Bank 4.0 Doimo siz bilan – hozir va shu yerda. Toshkent: “ILM-ZIYOZAKOVAT” MCHJ, - 464 b.
4. Fliginskix, T. N., & Tarasova, T. Yu. (2016). Faktori, opredelyayushie razvitie innovasiy v vide novix bankovskix produktov. Kreativnaya ekonomika, 10(10), 1157-1168.
5. Korsunova, N. N. (2020). Neobank kak bank budushego v obslujivanii korporativnix klientov v usloviyax perexoda k sifrovoy ekonomike. Vestnik Akademii znaniy, (5 (40)), 175- 190.
6. Petrova, L. A., & Kuznesova, T. Ye. (2020). Sifrovizasiya bankovskoy sistemi: sifrovaya transformasiya sredi i biznes-prosessov. Finansoviy jurnal, 12(3), 91-101.
7. Polireddi, N. S. A. (2024). An effective role of artificial intelligence and machine learning in banking sector. Measurement: Sensors, 101135.
8. Tumin, V. M., Buxonova, S. M., & Krivsova, V. A. (2018). Vnedrenie innovasionnix bankovskix produktov v deyatel'nost' rossiyskix kommercheskix bankov. Vestnik Belgorodskogo gosudarstvennogo texnologicheskogo universiteta im. VG Shuxova, (8), 145-151.
9. Vasilenko, O. A. (2019). Tendensii i perspektivi razvitiya finansovix innovasiy v bankovskom biznese Rossii. Mir novoy ekonomiki, (2), 80-89.

TECHNOLOGY-ENHANCED LEARNING BEYOND ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Alimnazarava Nafisa Xolmuhammad qizi
Student of Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
Jo‘rabekova Robiya Ulugbekovna
Student of Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
O'razova Marjona Sherali qizi
Student of Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
Safarova Asal Safarovna
Student of Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy
Email: nafisaalimnazarova@gmail.com Tel: +998970671705

Annotation: This article analyses the effectiveness of non-AI digital learning tools – virtual and augmented reality, mobile learning, game technologies, learning analytics, blended learning, and social media – in educational settings. Based on systematic reviews and meta-analyses published between 2015 and 2025. Results show that game technologies increase activity and motivation; augmented reality is suitable for novice learners, while virtual reality may impose cognitive load. Learning analytics can identify at-risk students but remains weak in providing actionable classroom advice. Mobile learning increases flexibility, though most studies are short-term. Blended learning produces positive outcomes in most countries. Social media can increase participation by up to 40 percent, but privacy risks remain. Conclusion: digital tools can enhance learning, but their use must align with pedagogical goals and context.

Keywords: digital learning, virtual reality, augmented reality, mobile learning, blended learning, game technologies

Annotatsiya: Ushbu maqolada sun’iy intellektga kirmaydigan raqamli ta’lim

vositalari – virtual va to‘ldirilgan reallik, mobil ta’lim, o‘yin texnologiyalari, o‘quv analitikasi, aralash ta’lim hamda ijtimoiy tarmoqlar – samaradorligi tahlil qilingan. 2015–2025 yillardagi tizimli sharhlar va metatahlillar asosida yozilgan. Natijalar: o‘yin texnologiyalari faollik va motivatsiyani oshiradi; to‘ldirilgan reallik yangi o‘quvchilar uchun qulay, virtual reallik esa kognitiv yuklama tug‘dirishi mumkin. O‘quv analitikasi qatnashmay qolgan talabalarni aniqlaydi, ammo amaliy tavsiyalar berishda zaif. Mobil ta’lim moslashuvchanlikni oshiradi, biroq tadqiqotlar asosan qisqa muddatli. Aralash ta’lim ko‘p mamlakatlarda ijobiy natija beradi. Ijtimoiy tarmoqlar ishtirokni 40 foizgacha oshirishi mumkin, lekin maxfiylik xavfi mavjud. Xulosa: raqamli vositalar ta’limni kuchaytiradi, ammo pedagogik maqsad va kontekstga mos bo‘lishi shart.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, virtual reallik, to‘ldirilgan reallik, mobil ta’lim, aralash ta’lim, o‘yin texnologiyalar.

INTRODUCTION. Over the past twenty years, digital tools have entered educational institutions at an accelerating pace. The concept of technology-enhanced learning refers to the use of digital systems – including virtual reality, augmented reality, mobile applications, game-based elements, learning management platforms, and massive open online courses – to support teaching and learning processes[1]. Unlike current discussions that focus heavily on generative artificial intelligence, many established technology-enhanced learning approaches do not rely on artificial intelligence at all and continue to show measurable effects on student motivation, engagement, and academic achievement. Nevertheless, the effectiveness of these tools varies significantly across different educational settings. Some studies report strong positive outcomes, while others find no noticeable difference or even negative effects on learning. This article

[1] Kirkwood, A., & Price, L. Technology-enhanced learning and teaching in higher education. Learning, Media and Technology, 39(1), 6–36, 2014.

reviews recent empirical evidence on technology-enhanced learning approaches that operate without artificial intelligence. The review covers gamification, immersive realities, learning analytics, mobile learning, blended learning, and social media platforms. Despite widespread adoption of digital learning tools, the gap between technological promise and measurable learning outcomes persists[2]. Many institutions invest in virtual reality, mobile platforms, and learning analytics without clear evidence of classroom effectiveness. This article focuses specifically on technologies that function without artificial intelligence, because AI tools introduce separate issues of cost, data privacy, and algorithmic bias that deserve independent examination.

METHODS. A narrative review of the literature was conducted following standard guidelines for synthesising educational technology research. Searches were carried out in Scopus, Web of Science, and Google Scholar for publications between 2015 and 2025. Search terms included “gamification education”, “virtual reality learning”, “augmented reality classroom”, “learning analytics dashboard”, “mobile learning effectiveness”, “blended learning meta-analysis”, and “social media collaborative learning”. Only systematic reviews, meta-analyses, and large-scale empirical studies that reported quantitative learning outcomes – such as test scores, engagement rates, motivation measures, or retention figures – were included. Studies that focused exclusively on generative artificial intelligence were excluded. Findings were then grouped by technology type and syntheslualitatively. To ensure relevance, only peer-reviewed systematic reviews and meta-analyses published after 2015 were included[3]. Studies with sample sizes below 100 participants or intervention periods

[2] Sailer, M., & Homner, L. The gamification of learning: a meta-analysis. Educational Psychology Review, 32(1), 77–112, 2020.

[3]Klingenberg, S., Junker, R., & Holme, P. Virtual and augmented reality in education. Computers & Education, 210, 104967, 2024.

shorter than four weeks were excluded to avoid weak statistical power and novelty effects. When multiple reviews covered the same technology, the most recent or most comprehensive was selected[4].

RESULTS. Gamification and Game-Based Learning. Multiple meta-analyses have shown that adding game elements – badges, points, leaderboards – consistently increases student motivation and active participation. One meta-analysis covering 394 studies found positive effects on academic performance across science, technology, engineering, mathematics, healthcare, and language learning contexts. Badges and leaderboards were found to support healthy competition and self-regulation, while points provided immediate feedback that helped learners track their own progress. However, the same studies noted that effectiveness depends heavily on careful design. Poorly implemented gamification produced no measurable effect or even reduced engagement. Virtual Reality and Augmented Reality. A systematic review of 150 research papers concluded that both virtual reality and augmented reality improve motivation, attention, understanding, and knowledge retention. Higher education was the dominant setting in these studies, and augmented reality was investigated more frequently than virtual reality. In contrast, a more recent meta-analysis of 36 studies revealed that virtual reality often increases extraneous cognitive load, which hinders learning – especially for novice learners. Augmented reality, on the other hand, was found to optimise cognitive load and benefit beginners, although some interactive features could occasionally distract learners. These findings suggest that immersive technologies require careful alignment with learner expertise and instructional goals. Learning Analytics and Predictive Modelling. Learning analytics dashboards visualise

[4] Crompton, H., & Burke, D. Mobile learning in science education. Journal of Science Education and Technology, 27(2), 133–149, 2018.

student behavioural patterns to help learners develop self-awareness and to assist educators in identifying at-risk students. A systematic review of predictive analytics tools found that most existing models can detect students who are likely to drop out, but they rarely offer explainable or actionable advice[5]. Another large-scale study using records of 50,095 students from four universities in the United States demonstrated that combining socio-demographic data, early performance metrics, and behavioural engagement variables – such as application engagement frequency and interaction quality – predicted student dropout with an average accuracy of 78 percent and a maximum accuracy of 88 percent. Despite these promising results, challenges related to data quality, feature selection, and ethical concerns remain unresolved.

Mobile Learning. Adaptive mobile learning systems aim to personalise instruction for each student. A systematic review of software architectures for such systems found that no reference architecture currently covers all necessary requirements and quality attributes, which makes development and standart difficult. A quasi-experimental study with 45 eighth-grade students reported that mobile-assisted science teaching increased student interest in science, technology, engineering, and mathematics fields, as well as their self-efficacy. Students in that study also noted better knowledge retention and an enjoyable learning process[6]. Another systematic review of mobile learning frameworks, covering 18 articles published between 2011 and 2022, concluded that frameworks have become more diverse over time, often focusing on specific aspects rather than overarching pedagogical concepts. Blended Learning. A meta-analysis across multiple countries found that blended learning – which combines face-to-face and online

[5] Means, B., & Neisler, J. Blended learning effectiveness. Journal of Research on Technology in Education, 53(4), 389–410, 2021.

[6] Broadbent, J., & Poon, W. L. Self-regulated learning in online environments. Internet and Higher Education, 24, 1–13, 2015.

instruction – improves performance, attitude, and achievement in most educational settings[7]. However, in both China and the United States, blended learning did not significantly increase student engagement in academic activities. In the United States specifically, no significant difference in student performance was found between blended learning and non-blended learning. A separate meta-analysis showed that self-regulated learning interventions have a moderate positive effect on academic achievement in online and blended environments across elementary, secondary, higher, and adult education. Social Media for Collaborative Learning A systematic review of Twitter and YouTube in higher education, covering 27 articles published between 2019 and 2024, found that Twitter was valued for collaborative learning while YouTube was used for summarising and reinforcing educational content. Other social media platforms – including WhatsApp, Facebook, YouTube, and Discord – were shown to enhance collaboration, engagement, and motivation across several studies. Negative impacts, such as disruption of privacy, were also noted in the same review.

DISCUSSION. The evidence reviewed here shows that technology-enhanced learning beyond artificial intelligence can be effective, but rarely for all learners or in all contexts. Gamification works best when instructional goals are clearly defined and game elements are chosen accordingly. Virtual reality and augmented reality are promising tools, but virtual reality imposes cognitive load challenges that may harm learning for novices. Learning analytics can predict student dropout with reasonable accuracy, yet the transition from prediction to actionable intervention remains weak in current practice. Mobile learning increases flexibility and self-efficacy, but the lack of standardised architectural frameworks hinders large-scale implementation. Blended

[7] Greenhow, C., & Galvin, S. Social media and learning in higher education. Educational Researcher, 53(2), 89–101, 2024.

learning outperforms purely face-to-face instruction in many countries, but not in the United States or China regarding student engagement. Social media platforms foster collaboration and access, but privacy concerns cannot be ignored[8].

A common pattern across all technology types is that the medium alone does not guarantee learning. Context – including subject matter, learner age, prior knowledge, and instructional design – moderates the effects more strongly than the technology itself. Furthermore, most existing studies evaluate short-term outcomes; long-term retention and transfer effects are under-researched. Implementation challenges – such as teacher training, technical infrastructure, data privacy, and cost – are frequently mentioned in the literature but rarely solved in published studies. Recent studies confirm that game technologies produce a moderate positive effect on learning achievement, though their impact on intrinsic motivation remains debated. Virtual reality often shows no significant advantage over traditional teaching, while augmented reality performs better for affective outcomes[9]. Most learning analytics dashboards are strong at prediction but weak in real-classroom application. Mobile learning effectiveness relies heavily on short-term, small-sample studies, limiting reliability. Blended learning significantly outperforms online learning, especially for small class sizes and Asian student populations. Social media can increase participation by up to 40 percent, but distraction and privacy risks remain high.

CONCLUSION. Technology-enhanced learning approaches that do not use artificial intelligence offer a rich set of tools that can improve motivation, engagement, and performance when used appropriately. Gamification, augmented reality, learning

[8] Viberg, O., Hatakka, M., Bälter, O., & Mavroudi, A. The current landscape of learning analytics in higher education. Computers in Human Behavior, 89, 98–110, 2018.

[9] Pellas, N., Dengel, A., & Christopoulos, A. A scoping review of immersive virtual reality in STEM education. Education and Information Technologies, 25, 5431–5459, 2020.

analytics, mobile learning, blended learning, and social media each have demonstrated benefits, but also clear limitations. No single technology serves as a universal solution. Future research should move beyond short-term effectiveness studies and focus on long-term retention, implementation fidelity, and the specific conditions under which each technology works for specific learners. Practitioners should adopt these tools not because they are new, but because they fit a well-defined pedagogical need.

REFERENCES

1. Kirkwood, A., & Price, L. Technology-enhanced learning and teaching in higher education: what is ‘enhanced’ and how do we know? Learning, Media and Technology, 39(1), 6–36, 2014.
2. Sailer, M., & Homner, L. The gamification of learning: a meta-analysis. Educational Psychology Review, 32(1), 77–112, 2020.
3. Klingenberg, S., Junker, R., & Holme, P. Virtual and augmented reality in education: a meta-analysis of cognitive load and motivation. Computers & Education, 210, 104967, 2024.
4. Crompton, H., & Burke, D. The use of mobile learning in science education: a systematic review. Journal of Science Education and Technology, 27(2), 133–149, 2018.
5. Means, B., & Neisler, J. Blended learning effectiveness across countries. Journal of Research on Technology in Education, 53(4), 389–410, 2021.
6. Broadbent, J., & Poon, W. L. Self-regulated learning in online environments: a meta-analysis. Internet and Higher Education, 24, 1–13, 2015.
7. Greenhow, C., & Galvin, S. Social media and learning in higher education. Educational Researcher, 53(2), 89–101, 2024.
8. Viberg, O., Hatakka, M., Bälter, O., & Mavroudi, A. The current landscape of learning analytics in higher education. Computers in Human Behavior, 89, 98–110, 2018.
9. Pellas, N., Dengel, A., & Christopoulos, A. A scoping review of immersive virtual reality in STEM education. Education and Information Technologies, 25, 5431–5459, 2020.

DEVELOPING MECHANISMS OF “MUTUAL TRUST” IN THE EXERCISE OF REPRESENTATIVE POWER

Rakhmonov Sherzod Tolibovich
Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences

Abstract: This article examines the concept of “mutual trust” in the process of exercising representative power as a socio-philosophical category. The study highlights the role of mutual trust in ensuring the sustainable development of society, as well as its importance in shaping relations between state authorities and citizens. In addition, the role of transparency, accountability, communication, and information technologies in strengthening mutual trust within the activities of local representative bodies is analyzed on a scientific basis. Based on the reforms implemented in Uzbekistan, the practical aspects of developing trust mechanisms are revealed. The results of the study contribute to improving the efficiency of representative power, strengthening public trust, and developing democratic governance.

Keywords: mutual trust, representative power, local councils, social philosophy, transparency, accountability, communication, civil society, democratic governance, digitalization

VAKILLIK HOKIMIYATINI AMALGA OSHIRISHDA “O‘ZARO ISHONCH” MEXANIZMLARINI RIVOJLANTIRISH

Raxmonov Sherzod Tolibovich
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: vakillik hokimiyatini amalga oshirish jarayonida “o‘zaro ishonch” tushunchasi ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda o‘zaro ishonchning jamiyat barqaror rivojlanishidagi o‘rni, davlat organlari va fuqarolar

o‘rtasidagi munosabatlarni shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, mahalliy vakillik hokimiyati organlari faoliyatida ochiqlik, hisobdorlik, kommunikatsiya va axborot texnologiyalarining o‘zaro ishonchni mustahkamlashdagi roli ilmiy asosda tahlil qilinadi. O‘zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan islohotlar misolida ishonch mexanizmlarini rivojlantirishning amaliy jihatlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari vakillik hokimiyati samaradorligini oshirish, fuqarolar ishonchini mustahkamlash hamda demokratik boshqaruvni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zaro ishonch, vakillik hokimiyati, mahalliy Kengashlar, ijtimoiy-falsafa, ochiqlik, hisobdorlik, kommunikatsiya, fuqarolik jamiyati, demokratik boshqaruv, raqamlashtirish

Аннотация: В данной статье понятие «взаимное доверие» в процессе осуществления представительной власти рассматривается как социально-философская категория. В исследовании раскрывается роль взаимного доверия в обеспечении устойчивого развития общества, а также его значение в формировании отношений между государственными органами и гражданами. Кроме того, на научной основе анализируется роль открытости, подотчетности, коммуникации и информационных технологий в укреплении взаимного доверия в деятельности органов местной представительной власти. На примере реформ, реализуемых в Узбекистане, раскрываются практические аспекты развития механизмов доверия. Результаты исследования направлены на повышение эффективности представительной власти, укрепление доверия граждан и развитие демократического управления.

Ключевые слова: взаимное доверие, представительная власть, местные Кенгаши, социальная философия, открытость, подотчетность, коммуникация, гражданское общество, демократическое управление, цифровизация

Kirish: Vakillik hokimiyatini amalga oshirishda “o‘zaro ishonch” tushunchasi ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida jamiyatning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ushbu tushuncha faqat siyosiy institutlar faoliyati bilan cheklanib qolmay, balki jamiyat a’zolari, davlat organlari va fuqarolik institutlari o‘rtasidagi munosabatlarning mazmun-mohiyatini belgilaydi. O‘zaro ishonch darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, vakillik hokimiyati organlarining qarorlari shunchalik samarali qabul qilinib, jamoatchilik tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi. Ishonch ijtimoiy munosabatlarning murakkab tizimida shakllanadigan ko‘p qirrali fenomen bo‘lib, u siyosiy madaniyat, huquqiy ong, ijtimoiy adolat, ochiqlik va hisobdorlik kabi omillar bilan uzviy bog‘liq. Vakillik hokimiyati organlari faoliyatida ishonchni ta’minlash uchun eng avvalo fuqarolarning manfaatlarini ifoda etish darajasi yuqori bo‘lishi lozim. Agar deputatlar va mahalliy kengash a’zolari o‘z saylovchilari bilan doimiy muloqotda bo‘lmasa, ularning muammolarini chuqur anglamasa, ishonch darajasining pasayishi tabiiy holat hisoblanadi.

O‘zbekistonda mahalliy vakillik hokimiyati tizimida so‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar aynan ishonch mexanizmlarini mustahkamlashga qaratilgan. Masalan, xalq deputatlari kengashlari faoliyatida ochiqlikni ta’minlash, sessiyalarni ommaviy axborot vositalari orqali yoritish, deputatlarning hisobot berish amaliyotini joriy etish kabi chora-tadbirlar aholi bilan davlat o‘rtasidagi ishonchni oshirishga xizmat qilmoqda. Bu jarayonda “ochiq hukumat” tamoyillarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zaro ishonch mexanizmlarini rivojlantirishda institutsional omillar bilan bir qatorda ma’naviy-axloqiy omillar ham katta ahamiyatga ega. Jamiyatda adolat, halollik, mas’uliyat kabi qadriyatlar ustuvor bo‘lmasa, hatto eng mukammal institutsional tizim ham samara bermasligi mumkin. Shu nuqtai nazardan qaraganda, vakillik hokimiyati organlari faoliyatida axloqiy me’yorlarga amal qilish ishonchni shakllantirishning

muhim sharti hisoblanadi. Misol sifatida ayrim hududlarda deputatlarning saylovchilar bilan uchrashuvlari muntazam tashkil etilayotganini ko‘rish mumkin. Bunday uchrashuvlarda aholi o‘z muammolarini bevosita bayon etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa fuqarolarning davlat organlariga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Agar bu muloqotlar rasmiy xarakterga ega bo‘lib qolsa, ularning samaradorligi pasayadi va ishonch shakllanmaydi.

Ishonchni ta’minlashning yana bir muhim jihati – hisobdorlik mexanizmining samarali ishlashidir. Vakillik hokimiyati organlari o‘z faoliyati natijalari bo‘yicha aholiga aniq va shaffof axborot berib borishi lozim. Bu jarayonda axborot texnologiyalaridan keng foydalanish muhim ahamiyatga ega. Masalan, elektron platformalar orqali deputatlarning faoliyati haqida ma’lumotlarni joylashtirish, onlayn murojaatlarni qabul qilish tizimini joriy etish ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ishonchni shakllantirishda huquqiy asoslarning mustahkamligi ham katta ahamiyatga ega. Agar qonunlar adolatli va barcha uchun teng qo‘llanilsa, fuqarolar davlat organlariga ishonadi. Aks holda, huquqiy nigilizm kuchayib, ishonch susayadi. Shu sababli, mahalliy vakillik hokimiyati organlari faoliyatida qonun ustuvorligini ta’minlash ustuvor vazifa hisoblanadi.

O‘zaro ishonch mexanizmlarini rivojlantirishda fuqarolik jamiyati institutlarining ishtiroki ham muhim ahamiyatga ega. Nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, jamoatchilik kengashlari davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish orqali ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu jarayonda davlat va jamoat tashkilotlari o‘rtasida konstruktiv hamkorlikni yo‘lga qo‘yish zarur. Xalqaro tajribaga nazar tashlasak, rivojlangan mamlakatlarda vakillik hokimiyati samaradorligi aynan ishonch darajasi bilan o‘lchanadi. Masalan, Yevropa mamlakatlarida aholining parlament va mahalliy kengashlarga bo‘lgan ishonchi yuqori

bo‘lgani uchun qabul qilingan qarorlar samarali amalga oshiriladi. Bu esa ishonchning davlat boshqaruvidagi strategik ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

O‘zbekiston sharoitida ishonch mexanizmlarini rivojlantirish uchun bir qator dolzarb vazifalarni hal etish talab etiladi. Bular qatoriga deputatlarning professional malakasini oshirish, ularning mas’uliyatini kuchaytirish, aholi bilan muloqotning yangi shakllarini joriy etish kabi masalalar kiradi. Shu bilan birga, yoshlarning siyosiy jarayonlarda faol ishtirokini ta’minlash ham ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Ishonchni shakllantirish jarayoni uzluksiz va tizimli xarakterga ega bo‘lishi lozim. U bir marta amalga oshiriladigan chora-tadbir emas, balki doimiy ravishda takomillashtirib boriladigan jarayon hisoblanadi. Vakillik hokimiyati organlari bu jarayonda faol ishtirok etishi, fuqarolar bilan ochiq va samarali muloqot o‘rnatishi zarur.

Vakillik hokimiyati tizimida o‘zaro ishonchni shakllantirish va mustahkamlash masalasi faqat institutsional o‘zgarishlar bilan cheklanmaydi, balki u chuqur ijtimoiy-psixologik jarayonlarni ham qamrab oladi. Fuqarolarning davlat organlariga bo‘lgan ishonchi, avvalo, ularning kundalik hayotda davlat bilan qanday aloqada bo‘layotganiga bog‘liq. Agar inson o‘z muammosini hal qilishda ortiqcha byurokratik to‘siqlarga duch kelsa yoki murojaatiga nisbatan befarqlikni his qilsa, uning ishonchi pasayadi. Aksincha, tezkor va adolatli munosabat ishonchni mustahkamlaydi. Shu nuqtai nazardan, mahalliy vakillik hokimiyati organlarida “xizmat ko‘rsatuvchi davlat” konsepsiyasini amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuvga ko‘ra, davlat organlari aholiga xizmat ko‘rsatuvchi institut sifatida faoliyat yuritadi. Bunday tizimda har bir qaror fuqarolar manfaatidan kelib chiqqan holda qabul qilinadi. Natijada davlat va jamiyat o‘rtasida o‘zaro ishonch kuchayadi. Mahalliy darajada ishonchni ta’minlashda kommunikatsiya mexanizmlari alohida o‘rin tutadi. Axborot almashinuvi qanchalik ochiq va shaffof bo‘lsa, ishonch shunchalik mustahkam bo‘ladi. Masalan,

ayrim hududlarda mahalliy kengashlar o‘z faoliyati haqida muntazam ravishda ijtimoiy tarmoqlar orqali ma’lumot berib bormoqda. Bu orqali fuqarolar qabul qilinayotgan qarorlardan xabardor bo‘ladi va o‘z fikrlarini bildirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Bu esa ishtirokchilik demokratiyasining shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ishonchni ta’minlashda liderlik omili ham katta ahamiyatga ega. Deputatlar va mahalliy rahbarlarning shaxsiy fazilatlari, ularning halolligi, ochiqligi va mas’uliyatliligi jamoatchilik fikriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Agar rahbar shaxs o‘z faoliyatida adolatli va prinsipial bo‘lsa, u jamoada ishonch muhitini shakllantiradi. Aks holda, hatto to‘g‘ri qarorlar ham aholi tomonidan shubha bilan qabul qilinishi mumkin.

Ishonch mexanizmlarini rivojlantirishda ta’lim va ma’rifatning o‘rni ham beqiyosdir. Fuqarolarning huquqiy madaniyati qanchalik yuqori bo‘lsa, ular davlat organlari faoliyatini to‘g‘ri baholay oladi. Bu esa o‘zaro ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bois, aholi o‘rtasida huquqiy bilimlarni oshirishga qaratilgan dasturlarni amalga oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, ishonch darajasi past bo‘lgan jamiyatlarda ijtimoiy faollik ham past bo‘ladi. Fuqarolar davlat boshqaruvida ishtirok etishga qiziqmaydi, saylovlarda qatnashish darajasi kamayadi. Bu esa vakillik hokimiyatining samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ishonchni oshirish nafaqat siyosiy, balki ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash uchun ham zarur. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda aholi murojaatlari bilan ishlash tizimini takomillashtirish bo‘yicha amalga oshirilgan islohotlar ishonchni mustahkamlashga qaratilgan muhim qadamlardan biri bo‘ldi. Xususan, virtual qabulxonalar va xalq qabulxonalari orqali fuqarolar o‘z muammolarini bevosita davlat organlariga yetkazish imkoniyatiga ega bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati :

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. 2023 y. – B. 80.
2. J.-J. Russo: *Pro et Contra* [Idei Jan-Jaka Russo v vospriyatii i otsenke russkix mysliteley i issledovateley (1752—1917). Antologiya] / Tuzuvchilar: A.A. Zlatopolskaya va boshqalar. — SPb.: Izdatelstvo RXGA, 2005. — 798 b. — ISBN 5-88812-220-3.
3. Schrift, Alan D. (2010). *French Nietzscheanism* (PDF). In Schrift, Alan D. (ed.). *Poststructuralism and Critical Theory's Second Generation*. The History of Continental Philosophy. Vol. 6. Durham, UK: Acumen. pp. 19–46. ISBN 978-1-84465-216-7.
4. Xabermas Yu. *Demokratiya. Aql. Axloq: ma’ruzalar va intervyular*. Moskva, apr. 1989 y. — M.: Nauka, 1992. — 176 b. — (Filosoflar zamonaviy dunyosi: AN SSSR falsafa institutida ma’ruzalar). — ISBN 5-02-008157-4.

Civil-Legal criteria for determining liability limits of electronic payment operators in Uzbekistan

Madrimova Lobar Anvarbek kizi
Tashkent state university of Law Master’s degree student in Cyber law
E.mail: madrimovalobar26@gmail.com

Abstract: This thesis analyzes the issues of establishing civil-legal liability boundaries for electronic payment operators functioning within the e-commerce and financial system of the Republic of Uzbekistan. In the course of the research, the norms of the Law “On Payments and Payment Systems” and the Civil Code were studied comparatively alongside international legal instruments, specifically the European Union’s PSD2 Directive and UNCITRAL model laws. The thesis highlights the contractual and tort (non-contractual) liability of operators, the presumption of guilt in this field, damage limitation mechanisms, and the criteria for distributing liability in the event of unauthorized payments. As a result of the conducted analysis, legal gaps in current national legislation were identified. Consequently, scientific-legal proposals and recommendations were put forward regarding the implementation of “Strong Customer Authentication” (SCA) standards and establishing the legal status of electronic transaction data (log-files) as a means of evidence in court.

Keywords: *electronic payment operator, civil-legal liability, payment system, e-commerce, damage compensation, PSD2, Strong Customer Authentication (SCA), contractual obligation, Uzbekistan legislation.*

Annotatsiya: Ushbu tezisda O‘zbekiston Respublikasining elektron tijorat va moliya tizimida faoliyat yurituvchi elektron to‘lov operatorlarining fuqarolik-huquqiy javobgarlik chegaralarini belgilash masalalari tahlil etiladi. Tadqiqot jarayonida

“To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida”gi Qonun va Fuqarolik kodeksi normalari, shuningdek, xalqaro huquqiy hujjatlar — Yevropa Ittifoqining PSD2 Direktivi va UNCITRAL model qonunlari qiyosiy o‘rganilgan. Tezisda operatorlarning shartnomaviy va delikt javobgarligi, sohadagi aybdorlik prezumpsiyasi, zarar miqdorini cheklash mexanizmlari hamda ruxsat etilmagan to‘lovlar vaqtida javobgarlikni taqsimlash mezonlari yoritib berilgan. O‘tkazilgan tahlillar natijasida amaldagi milliy qonunchilikdagi huquqiy bo‘shliqlar aniqlanib, “kuchli mijoz autentifikatsiyasi” (SCA) standartlarini joriy etish va elektron tranzaksiya ma’lumotlarining sudda isbotlash vositasi sifatidagi maqomini belgilash bo‘yicha ilmiy-huquqiy taklif va tavsiyalar ilgari surilgan

Kalit so’zlar:*elektron to‘lov operatori, fuqarolik-huquqiy javobgarlik, to‘lov tizimi, elektron tijorat, zarar qoplash, PSD2, kuchli mijoz autentifikatsiyasi (SCA), shartnomaviy majburiyat, O‘zbekiston qonunchiligi*

Bugungi kunda global miqyosda raqamli transformatsiya jarayonlari moliya tizimining ajralmas qismiga aylandi. O’zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyotni jadal rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo’nalishi sifatida belgilanib, bu borada 2022-2026-yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi doirasida keng ko’lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mamlakatimizda so’nggi yillarda Click, Payme, Uzum kabi fintech platformalarining faoliyati kengayishi va milliy to’lov tizimlarining (UzCard, Humo) kundalik hayotga chuqur kirib borishi jismoniy va yuridik shaxslar o’rtasidagi iqtisodiy muomalani yangi sifat bosqichiga ko’tardi. Markaziy bank ma’lumotlariga ko’ra, 2024-yil yakuni bilan umumiy to’lovlar hajmining qariyb 84 foizi elektron shaklda bajarilgani ushbu sohaning

naqadar ulkan salohiyatga ega ekanligidan dalolat beradi.[1] Elektron to’lov xizmatlarining ommalashishi bilan bir qatorda, ularning xavfsizligini ta’minlash va ishtirokchilar o’rtasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga solish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron hamyonlar, mobil ilovalar va internet-banking orqali amalga oshirilayotgan tranzaksiyalar hajmi ortishi kiberxavfsizlikka oid yangi tahdidlarni, jumladan, fishing (phishing), zararli dasturiy ta’minotlar va ruxsatsiz to’lovlarni keltirib chiqarmoqda. Bunday sharoitda elektron to’lov tizimi operatorlari va to’lov tashkilotlarining fuqarolik-huquqiy maqomi hamda ularning javobgarlik chegaralari masalasi qonunchiligimizda eng ko’p muhokama qilinadigan mavzulardan biriga aylandi. O’zbekiston Respublikasining 2019-yil 1-noyabrdagi "To’lovlar va to’lov tizimlari to’g’risida"gi O’RQ-578-sonli Qonuni (bundan buyon -To’lovlar to’g’risidagi qonun) sohadagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjat hisoblanadi. Mazkur qonun to’lov tizimi operatori va to’lov tashkiloti tushunchalarini farqlab, ularning faoliyatini litsenziyalash va nazorat qilish tartibini belgilab bergan. Biroq, amaldagi qonunchilikda tranzaksiya xatosi, texnik nosozlik yoki ma’lumotlar sizib chiqishi natijasida mijozlarga yetkazilgan zararning o’rnini qoplash bo’yicha javobgarlikning aniq fuqarolik-huquqiy mezonlari, ya’ni javobgarlikning hajmi va chegaralari yetarli darajada ochiqlanmagan.

Hozirgi vaqtda elektron to’lov operatorlari va foydalanuvchilar o’rtasidagi nizolar asosan Fuqarolik kodeksining umumiy normalari, xususan, majburiyatlarni buzganlik uchun javobgarlik (333-modda) va zarar yetkazishdan kelib chiqadigan majburiyatlar (985-modda) doirasida ko’rib chiqilmoqda. Lekin raqamli tranzaksiyalarning o’ziga xos texnik xususiyatlari, uchinchi shaxslarning aralashuvi va

[1] **Dilmurodov Jurabek Ulug‘bek o‘g‘li.** Blokcheyn texnologiyasi asosida milliy to‘lov tizimini samarali boshqarish modeli // Journal of Scientific Research, Modern Views and Innovations. – 2025. – Vol. 2. – October

elektron dalillarning maqomi ushbu soha uchun maxsus "javobgarlik chegaralari" (liability limits) mexanizmini joriy etishni taqozo etmoqda. Foydalanuvchilar ko’pincha operatorning aybini isbotlashda qiyinchiliklarga duch kelishmoqda, bu esa aybdorlik prezumpsiyasi va isbotlash yuki masalasini qayta ko’rib chiqish zarurligini ko’rsatadi.

Shuningdek, xalqaro tajriba, xususan, Yevropa Ittifoqining PSD2 Direktivi kabi ilg’or standartlar to’lov operatorlarining javobgarligini "kuchli mijoz autentifikatsiyasi" (SCA) tamoyili asosida belgilashni taklif etadi. O’zbekiston sharoitida ham elektron to’lov operatorlarining javobgarligini cheklash yoki kengaytirish mezonlarini ishlab chiqish nafaqat iste’molchilar huquqlarini himoya qilishga, balki butun raqamli moliya infratuzilmasining barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi - O’zbekiston qonunchiligi doirasida elektron to’lov operatorlarining fuqarolik-huquqiy javobgarligi mezonlarini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, mavjud huquqiy bo’shliqlarni aniqlash hamda xalqaro standartlar asosida ushbu sohani takomillashtirish bo’yicha ilmiy takliflar ishlab chiqishdan iborat. Maqolada operatorlarning shartnomaviy va delikt javobgarligi, zarar qoplash miqdorini cheklash asoslari hamda isbotlash jarayonidagi muammolar qiyosiy-huquqiy metodlar yordamida o’rganiladi.

Mavzuning asosiy mazmuniga o’tishdan oldin avvalo, tolov tizimi, elektron to’lov operatorlarining huquqiy maqomlriga to’xtalib o’tsak. To’lov tizimi O’zbekiston Respublikasida bir nechta qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Elektron to’lov tizimi (ETT)-operator, tizim ishtirokchilari (banklar) va to’lov tashkilotlari o’rtasidagi to’lovlarni belgilangan tartib-taomillar, infratuzilma va qoidalar asosida amalga oshirishni ta’minlovchi huquqiy munosabatlar majmuidir. Ushbu tizimning markaziy subyekti bo’lgan **to’lov tizimi operatori** (masalan, UzCard, Humo) tizim ishlashini ta’minlovchi, uning qoidalarini belgilovchi va axborot xavfsizligi ustidan nazoratni

amalga oshiruvchi yuridik shaxsdir. To’lov tizimi operatori -bu O’zbekiston Respublikasi hududida to’lov tizimining ishlashini ta’minlash bo’yicha faoliyatni amalga oshiruvchi yuridik shaxsdir. Operator tizimning markaziy subyekti bo’lib, quyidagi muhim vazifalarni bajaradi:

- To’lov tizimining qoidalarini belgilaydi va ishtirokchilar tomonidan ushbu qoidalarga rioya etilishini nazorat qiladi
- Tizimning texnik infratuzilmasi ishlab turishini ta’minlaydi
- Ishtirokchilar o’rtasida to’lovga va axborotga doir xabarlarga ishlov beradi (protsessing) hamda kliringni amalga oshiradi
- Axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik talablariga rioya etilishini ta’minlaydi.

Operator sifatida ham banklar, ham bank bo’lmagan yuridik shaxslar faoliyat yuritishi mumkin, biroq buning uchun Markaziy bankning maxsus litsenziyasi talab etiladi. Masalan, O’zbekistonda UzCard va Humo kabi tizimlar milliy to’lov tizimi operatorlari hisoblanadi. **To’lov tashkilotlari** (Click, Payme, Uzum) esa bank hisoblanmagan, ammo tegishli litsenziya asosida to’lov xizmatlarini ko’rsatuvchi subyektlar sanaladi. Fuqarolik-huquqiy tahlilda operator va **emitent** (Markaziy bank va tijorat banklari) o’rtasidagi huquqiy farqni aniqlash muhim ahamiyatga ega. **Elektron pullar** emitentning elektron shaklda saqlanadigan shartsiz va chaqirib olinmaydigan pul majburiyati bo’lsa, operator faqatgina tizimning texnik-texnologik yaxlitligi va tranzaksiyalarning qayta ishlanishi uchun mas’ul bo’ladi. Manbalar tahlili shuni ko’rsatadiki, amaldagi qonunchilikda tranzaksiya xatolari, texnik nosozliklar yoki kiberhujumlar natijasida yetkazilgan zararni qoplash bo’yicha operatorlarning "javobgarlik chegaralari" yetarli darajada aniqlashtirilmagan. Shu sababli, blokcheyn kabi markazlashmagan texnologiyalarni joriy etish orqali real vaqtli monitoring va audit

izlarining yaxlitligini ta’minlash, operatorlarning fuqarolik-huquqiy javobgarligini differensiatsiyalashda yangi mezon bo’lib xizmat qilishi mumkin.

O’zbekistonda elektron to’lov operatorlarining fuqarolik-huquqiy javobgarligi "To’lovlar va to’lov tizimlari to’g’risida"gi Qonun (O’RQ-578) va Fuqarolik kodeksi (FK) normalari bilan tartibga solinadi. Mazkur Qonunning 58-moddasiga ko’ra, to’lov xizmatlarini yetkazib beruvchi to’lovlarni amalga oshirish muddatlarini buzgan taqdirda, har bir kechiktirilgan kun uchun summaning **0,1 foizi miqdorida (ammo jami 10 foizdan oshmagan holda)** penya to’lashi shart.[2] Shuningdek, operator aybi bilan to’lov noto’g’ri bajarilsa, u mablag’ni zudlik bilan qaytarishi yoki oluvchining hisobvarag’iga o’tkazishi lozim. Fuqarolik-huquqiy jihatdan operator va foydalanuvchi o’rtasidagi munosabatlar haq evaziga xizmat ko’rsatish shartnomasi (FK 703-710-moddalar) doirasida ko’riladi. FKning 333-moddasiga asosan, operator majburiyatni lozim darajada bajarmaslik natijasida yetkazilgan haqiqiy zarar va boy berilgan foyda uchun to’liq moddiy javobgarlikni o’z zimmasiga oladi.[3] Biroq, xalqaro huquqiy tahlillar shuni ko’rsatadiki, amaldagi Fuqarolik kodeksining 795-moddasida banklarning to’lov topshiriqnomalarini bajarmaslikdagi javobgarligi raqamli iqtisodiyot talablariga to’liq mos kelmaydi. Ushbu norma banklarning javobgarligini faqat FK 327-moddasidagi foizlar bilan cheklab qo’yishi mumkin, bu esa mijozlarga yetkazilgan real zararni qoplashda yetarli emas.[4] **Ruxsat etilmagan to’lovlar** uchun javobgarlikni taqsimlashda kiberxavfsizlik choralari hal qiluvchi mezon hisoblanadi. O’RQ-578 Qonunining 56-moddasiga ko’ra, agar ruxsat etilmagan to’lov mijozning firibgarlik

[2] O‘zbekiston Respublikasining “To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida”gi 01.11.2019 yildagi O‘RQ-578-son Qonuni. https://lex.uz/docs/-4575786

[3] O‘zbekiston Respublikasining “Fuqarolik kodeksi” 01.03.1997yil. https://lex.uz/docs/180552

[4] **Yuldashev Shadiyor Shuxrat o‘g‘li, Torebaev Mirbek Po‘latbay o‘g‘li.** Onlayn tranzaksiyalar xavfsizligi: zamonaviy tahdidlar va ularning yechimlari // “Zamonaviy Taraqqiyot va Fan: 21-asr Yondashuvlari” ilmiy-amaliy anjuman materiallari

harakatlari yoki o’z identifikatsiyalash vositalarini (parol, OTP kod) himoya qilmaganligi oqibatida sodir bo’lsa, zarar uchun **tashabbuskor (mijoz) javobgar bo’ladi**. Aksincha, operator tizim xavfsizligini ta’minlamasa yoki "kuchli mijoz autentifikatsiyasi" (SCA) talablariga rioya qilmasa, javobgarlik to’liq operatorda qoladi. Xalqaro tajriba, xususan, Yevropa Ittifoqining **PSD2 Direktivi** operatorlarning javobgarligini qat’iy belgilash va foydalanuvchilar huquqlarini himoya qilishning ilg’or modelini taklif etadi. O’zbekiston qonunchiligida ham aybdorlik prezumpsiyasi amal qilib, zarar yetkazgan operator o’z tizimining xavfsizligini isbotlashi shart (FK 14-modda). Shunga qaramay, amaliyotda elektron dalillarning (log-fayllar) maqomini aniq belgilash dolzarb muammo bo’lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda elektron to‘lovlar infratuzilmasi jadal rivojlanayotgan bo‘lsa-da, amaldagi qonunchilikda operatorlarning fuqarolik-huquqiy javobgarlik chegaralari va zarar qoplash mezonlari yetarli darajada aniqlashtirilmagan. Xususan, amaldagi Fuqarolik kodeksining 795-moddasi raqamli tranzaksiyalarning texnik o‘ziga xosliklarini to‘liq qamrab olmaydi va banklarning javobgarligini cheklangan tarzda belgilaydi. Shaxsiy xulosamga ko‘ra, sohadagi huquqiy noaniqlikni bartaraf etish uchun Yevropa Ittifoqining PSD2 Direktivi kabi ilg‘or standartlarni milliy qonunchilikka implementatsiya qilish zarur. "Kuchli mijoz autentifikatsiyasi" (SCA) tamoyilini joriy etish operatorlarning kiberxavfsizlik uchun mas’uliyatini kuchaytiradi va texnik nosozliklar vaqtida isbotlash yuki masalasini iste’molchilar foydasiga hal qilishga yordam beradi. Shuningdek, blokcheyn texnologiyasi asosidagi raqamli tizimlarni tatbiq etish tranzaksiyalarning shaffofligini va audit izlarining o‘zgartirilmasligini ta’minlash orqali nizoli vaziyatlarda asosiy dalil bo‘lib xizmat qiladi. Yakuniy tavsiya sifatida, "To‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida"gi Qonunga operatorlarning ruxsatsiz tranzaksiyalar bo‘yicha maksimal javobgarlik miqdorini va

mijozlarga kompensatsiya to‘lashning aniq mexanizmlarini belgilovchi maxsus normalar kiritish maqsadga muvofiqdir. Ushbu islohotlar nafaqat fuqarolarning mulkiy huquqlarini samarali himoya qiladi, balki mamlakatda raqamli moliya tizimiga bo‘lgan ishonchni yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining 1997-yil 1-martdagi Fuqarolik kodeksi// O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar milliy bazasi. https://lex.uz/docs/-180552

2. O’zbekiston Respublikasining “To’lovlar va to’lov tizimlari to’g’risida”gi Qonuni. 01.11.2019-yildagi O’RQ-578-son https://lex.uz/docs/-4575786

3. To’lov tizimi operatorlari va to’lov tashkilotlari faoliyatini litsenziyalash tartibi to’g’risidagi nizom. O’zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining qarori (Ro’yxat raqami 3431, 05.05.2023-y.) https://lex.uz/uz/docs/-6461366

4. Directive (EU) 2015/2366 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2015 on payment services in the internal market (PSD2)

5. Idrisheva S.K. Электронные платежи и электронные деньги: правовые основы и отдельные коллизии в правовом понимании терминов // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2021. – Т. 17. – № 1

6. Yuldashev Shadiyor Shuxrat o’g’li, Torebaev Mirbek Po’latbay o’g’li. Onlayn tranzaksiyalar xavfsizligi: zamonaviy tahdidlar va ularning yechimlari // “Zamonaviy Taraqqiyot va Fan: 21-asr Yondashuvlari” ilmiy-amaliy anjuman materiallari

DESIGNING A WOMEN’S CLOTHING COLLECTION IN THE CLASSIC CHIC STYLE USING COMPOSITIONAL PRINCIPLES OF COMBINING MATERIALS WITH DIFFERENT TEXTURES

Muminova Umida Tukhtasinovna
Lecturer, Tashkent Institute of Textile and Light Industry
Rakhimova Fazilatkhon Asatillakhodja qizi
Tashkent Institute of Textile and Light Industry, Joint Faculty of the International Fashion Academy Paris (AICP) and TITLI

Abstract

This article explores the theoretical and practical aspects of designing a women’s clothing collection in the Classic Chic style. Particular attention is given to the application of compositional principles in combining materials of different textures—smooth, structured, matte, and glossy. The study analyzes the role of textural contrast as an artistic and expressive tool in creating a cohesive image. A design methodology is proposed that integrates both aesthetic and functional characteristics of garments.

Keywords: Classic Chic, women’s clothing collection, material texture, costume composition, fabric combination, fashion design.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ КОЛЛЕКЦИИ ЖЕНСКОЙ ОДЕЖДЫ В СТИЛЕ CLASSIC CHIC С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КОМПОЗИЦИОННЫХ ПРИНЦИПОВ КОМБИНИРОВАНИЯ МАТЕРИАЛОВ РАЗЛИЧНОЙ ФАКТУРЫ

Муминова Умида Тухтасиновна
Преподаватель Ташкентский института текстильной и легкой промышленности

Рахимова Фазилатхон Асатиллаходжа кизи

Ташкентский институт текстильной и легкой промышленности совместный факультет международной академии моды Парижа AICP и ТИТЛП

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты проектирования коллекции женской одежды в стиле Classic Chic. Особое внимание уделяется применению композиционных принципов при сочетании материалов различной фактуры - гладких, структурированных, матовых и блестящих. Анализируется роль фактурного контраста как художественно-выразительного средства при создании целостного образа. Предложена методика проектирования, объединяющая эстетические и функциональные характеристики изделий.

Ключевые слова: Classic Chic, коллекция женской одежды, фактура материала, композиция в костюме, комбинирование тканей, проектирование одежды.

Введение

Современная индустрия моды характеризуется постоянным поиском баланса между традиционными канонами элегантности и актуальными тенденциями. Стиль Classic Chic занимает особое место в этом пространстве: он объединяет строгость классических силуэтов с изысканной утончённостью, достигаемой в том числе за счёт грамотного подбора и сочетания материалов. Именно фактура ткани - её осязаемая поверхность, светоотражающие свойства, пластичность - становится одним из ключевых инструментов формирования художественного образа в данном стиле.

Актуальность исследования обусловлена возросшим интересом потребителей к качественной, продуманной одежде, способной транслировать

статусность и вкус без излишней аляповатости. Дизайнеры всё чаще обращаются к принципам фактурной игры как альтернативе декоративным элементам, формируя визуально богатые, но сдержанные образы.

Цель настоящей работы - разработать методологический подход к проектированию коллекции женской одежды в стиле Classic Chic, основанный на системном применении композиционных принципов комбинирования материалов различной фактуры.

Теоретические основы стиля Classic Chic

Понятие «Classic Chic» формировалось на протяжении всего XX века, вобрав в себя наследие французской haute couture и британского tailoring. Его концептуальную основу составляют: строгость силуэтной линии, нейтральная или сдержанная цветовая палитра, безупречное качество исполнения и акцент на деталях, а не на декоре. К числу основоположников данного направления относят Коко Шанель, Кристобаля Баленсиагу и Хуберта де Живанши.

В современной трактовке Classic Chic предполагает свободу интерпретации классики через призму актуальных технологий и материалов. Одним из ключевых приёмов становится работа с фактурой: сочетание тканей с контрастными или комплементарными поверхностными свойствами позволяет создать визуальную и тактильную сложность изделия без нарушения его концептуальной строгости.

С точки зрения дизайна, фактура материала выполняет несколько функций: визуальную (формирование зрительного образа изделия), тактильную (создание осязаемого опыта при ношении), структурную (влияние на поведение ткани в объёме) и символическую (трансляция определённых ценностей и статуса). Грамотное управление этими функциями и составляет суть фактурной композиции в костюме.

Классификация материалов по фактурным характеристикам

Для целей настоящего исследования материалы, применяемые в коллекции, классифицируются по трём основным параметрам: степени рельефности поверхности, светоотражающим свойствам и пластичности.

По степени рельефности поверхности выделяются:

- гладкие материалы (шёлк, атлас, джерси) - обеспечивают чистоту линий и визуальную лёгкость;
- фактурные материалы (твид, буклированные ткани, жаккард) - создают визуальный объём и тактильную насыщенность;
- комбинированные материалы (органза с вышивкой, кружево на подкладке) - совмещают свойства обеих групп.

По светоотражающим свойствам:

- матовые материалы (шерсть, хлопок, лён) - поглощают свет, придают образу строгость;
- полублестящие (шёлк-матовый, вискоза) - создают мягкий световой акцент;
- блестящие (атлас, лакированная кожа, металлизированные ткани) - формируют точечные световые акценты.

Понимание этих характеристик является предпосылкой осознанного проектирования: каждый материал в коллекции выбирается исходя из его роли в общей композиции изделия и образа в целом.

Материал	Рельефность поверхности	Светоотражение	Пластичность	Роль в образе
Буклированный твид	Высокая	Матовое	Средняя	Доминанта, объём
Шёлк-крепдешин	Низкая	Полублестящее	Высокая	Акцент, лёгкость
Атлас	Низкая	Блестящее	Высокая	Акцент, люкс
Тонкая шерсть	Низкая	Матовое	Средняя	Доминанта, строгость
Жаккард	Средняя	Переменное	Низкая	Доминанта, структура
Органза	Низкая	Полупрозрачное	Высокая	Акцент, воздушность
Натуральная кожа	Низкая	Матовое / глянец	Низкая	Акцент, контраст

Таблица 1 - Классификация материалов по фактурным характеристикам

Композиционные принципы комбинирования фактур

На основе анализа современных дизайнерских практик и теоретических работ в области художественного проектирования одежды нами выделены четыре основных композиционных принципа, применяемых при комбинировании материалов различной фактуры в стиле Classic Chic.

Принцип фактурного контраста

Предполагает намеренное противопоставление материалов с принципиально различными поверхностными качествами: гладкого и рельефного, матового и блестящего, мягкого и жёсткого. Контраст усиливает выразительность каждого из материалов, создаёт динамику и визуальный интерес. Примером служит сочетание строгого шерстяного жакета с атласной блузой, где матовая шерсть подчёркивает мерцание шёлка.

Принцип нюансного соотношения

Основан на объединении близких по характеристикам материалов с небольшими, но значимыми различиями в фактуре. Такой приём создаёт ощущение тонкости и сложности образа. Пример: сочетание матового крепа с матовой тонкой шерстью - схожие по светоотражению материалы, но различные по пластике и весу.

Принцип доминанты и акцента

Предполагает, что один материал занимает доминирующее положение в изделии, тогда как второй или третий выполняет функцию акцента - привлекает взгляд к определённой зоне или элементу. Соотношение, как правило, составляет 70–80% основного материала и 20–30% акцентного. Применительно к стилю Classic Chic это может быть строгий шерстяной костюм с кожаными вставками по лацканам или манжетам.

Принцип ритмического чередования

Использует повторение фактурных элементов для создания визуального ритма в костюме. Ритм может быть равномерным (чередование полос из двух материалов) или убывающим/нарастающим (постепенное увеличение площади одного из материалов). Данный принцип особенно эффективен при проектировании вечерних изделий в стиле Classic Chic, где чередование матовых и блестящих фрагментов создаёт торжественный, но сдержанный эффект.

Методика проектирования коллекции

Разработанная методика проектирования коллекции женской одежды в стиле Classic Chic включает пять последовательных этапов.

Этап 1. Концептуализация. Определяется художественная концепция коллекции: целевая аудитория, эмоциональный посыл, сезонная принадлежность. Формируется mood board, включающий визуальные референсы, образцы материалов и цветовую палитру.

Этап 2. Формирование материальной базы. Осуществляется отбор материалов с учётом их фактурных характеристик, функциональности и соответствия концепции. Каждый материал фиксируется в «паспорте фактур» - рабочем документе, описывающем его визуальные, тактильные и конструктивные свойства.

Этап 3. Разработка силуэтных решений. Проектируются силуэты изделий коллекции с учётом пластических свойств выбранных материалов. Определяются зоны конструктивных членений, по которым предполагается стык различных фактур.

Этап 4. Применение композиционных принципов. Для каждого изделия коллекции определяется ведущий принцип комбинирования фактур (контраст,

нюанс, доминанта или ритм). Разрабатываются эскизы с детальной проработкой фактурных зон.

Этап 5. Верификация целостности коллекции. Оценивается единство стилевого решения всех изделий, логика нарастания сложности от первого к последнему образу, а также художественная завершённость каждой позиции.

Практическая апробация: описание коллекции

На основе разработанной методики была спроектирована коллекция «Monochrome Dialogue», включающая восемь женских образов для делового и вечернего назначения. Цветовая палитра коллекции - монохромная: чёрный, слоновая кость, тёплый серый и бежевый. Данное решение позволяет максимально сосредоточить внимание зрителя на фактурных взаимодействиях.

Образ 1 («Твид и шёлк»): жакет из буклированного твида в сочетании с прямой юбкой из матового шёлка-крепа. Принцип контраста: рельефная поверхность твида противопоставляется гладкому крепу. Визуальный акцент смещается в верхнюю часть фигуры.

Образ 2 («Шерсть и кожа»): прямое пальто из тонкой шерсти с кожаными вставками по лацканам, поясу и манжетам. Принцип доминанты: шерсть занимает около 80% поверхности, кожа формирует точечные акценты, подчёркивающие конструктивные линии.

Образ 3 («Жаккард и органза»): вечернее платье-футляр из плотного жаккарда с отделочными деталями из матовой органзы по горловине и манжетам. Принцип нюанса: оба материала структурные, но различаются по весу и прозрачности.

Остальные пять образов коллекции развивают обозначенные принципы, создавая внутри неё устойчивую фактурную логику: от делового минимализма первых номеров до нарядной сложности финальных вечерних образов.

Обсуждение результатов

Результаты исследования подтверждают, что системное применение композиционных принципов комбинирования фактур является эффективным инструментом художественного проектирования в стиле Classic Chic. Фактурный контраст, нюансное соотношение, принцип доминанты и ритмическое чередование позволяют создавать визуально богатые образы при соблюдении стилевой сдержанности и концептуальной целостности коллекции.

Предложенная методика обеспечивает структурированный подход к выбору и сочетанию материалов, что особенно важно на этапе обучения дизайнеров одежды. Введение «паспорта фактур» как рабочего инструмента позволяет систематизировать материальную базу и осознанно управлять фактурными взаимодействиями в рамках коллекции.

Монохромная цветовая стратегия, применённая в коллекции «Monochrome Dialogue», подтвердила свою эффективность: отсутствие цветовых конкурентов позволяет фактурным взаимодействиям выступать на первый план, не перегружая восприятие зрителя.

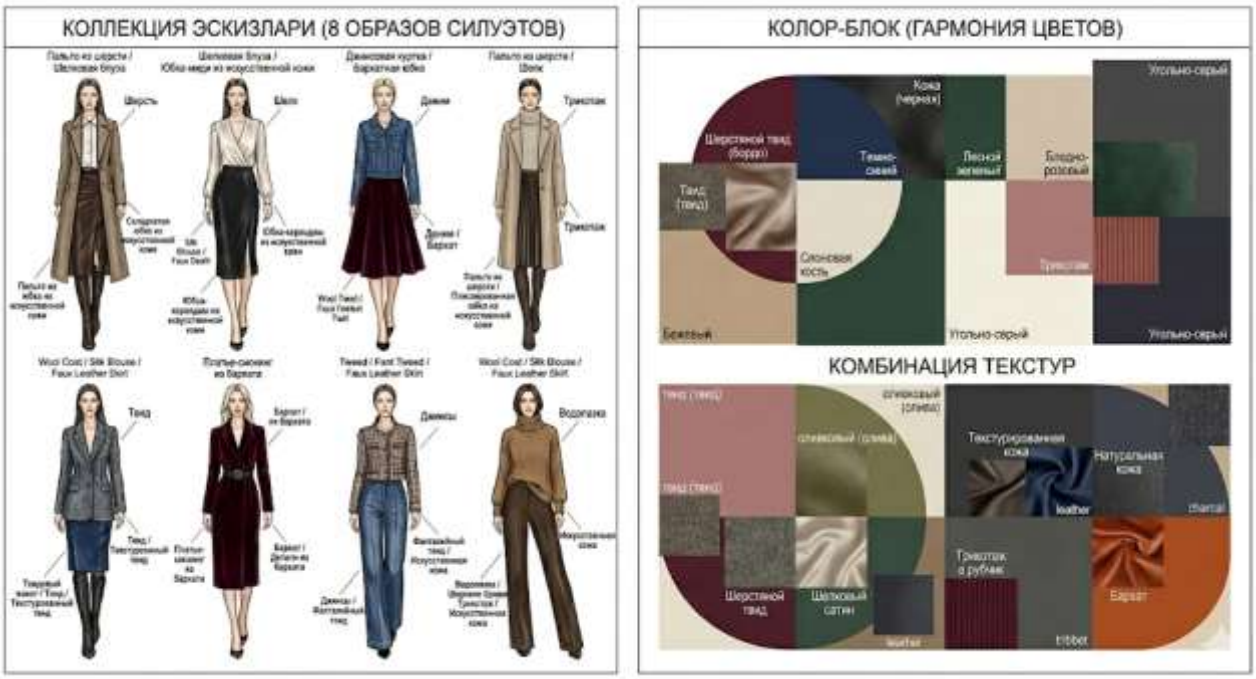

Рисунок 3 - Цветовая палитра коллекции «Monochrome Dialogue»

Заключение

В результате исследования разработана система композиционных принципов комбинирования материалов различной фактуры применительно к женской одежде в стиле Classic Chic, включающая принципы контраста, нюанса, доминанты и ритма. На её основе создана авторская методика проектирования коллекции, апробированная при разработке коллекции «Monochrome Dialogue».

Практическая ценность работы состоит в возможности применения предложенной методики в учебном и производственном проектировании одежды. Перспективы дальнейших исследований связаны с изучением психологического восприятия фактурных сочетаний потребителями, а также с разработкой цифровых инструментов визуализации фактурных взаимодействий на этапе эскизирования.

Список литературы:

1. Козлова Т.В. Художественное проектирование костюма. М.: Лёгкая и пищевая промышленность, 1982. 144 с.

2. Ермилова Д.Ю. История домов моды. М.: Академия, 2003. 288 с.

3. Петушкова Г.И. Проектирование костюма. - М.: Академия, 2004. 416 с.

4. Захаржевская Р.В. История костюма: от античности до современности. М.: Рипол-классик, 2005. 288 с.

5. Килошенко М.И. Психология моды. - М.: Оникс, 2006. 320 с.

6. Гофман А.Б. Мода и люди: новая теория моды и модного поведения. М.: КДУ, 2004. 228 с.

IMPROVING SELF-GOVERNANCE IN THE LEGAL PROFESSION OF UZBEKISTAN: PROBLEMS, TRANSFORMATION, AND PROSPECTS

Zokirova Diyora Alibek qizi,
Master's student in the specialization of Advocacy at Tashkent State University of Law.
Email:@mamurjonovadiyora7@gmail.com

Abstract. This thesis examines the issues of improving self-governance mechanisms within the legal profession of Uzbekistan. Based on international standards, particularly those developed by the United Nations, as well as European practices, the current state of the national system is analyzed. Key aspects such as the independence of the legal profession, professional ethics, internal governance mechanisms, and digitalization processes are explored. The study identifies institutional constraints, insufficient internal control mechanisms, and underdeveloped professional standards as major challenges. The research proposes scientifically grounded recommendations aimed at transforming the legal profession in line with international standards.

Keywords: legal profession, self-governance, independence of lawyers, international standards, transformation, professional ethics, internal control, digitalization.

O‘ZBEKISTONDA ADVOKATURA FAOLIYATIDA O‘ZINI O‘ZI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH: MUAMMOLAR, TRANSFORMATSIYA VA ISTIQBOLLAR

Zokirova Diyora Alibek qizi
Toshkent davlat yuridik universiteti Advokatlik faoliyati mutaxasissligi magistratura talabasi

Email:@mamurjonovadiyora7@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda O‘zbekiston advokatura tizimida o‘zini o‘zi boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda xalqaro standartlar, xususan United Nations tomonidan belgilangan prinsiplar hamda Yevropa advokatura amaliyoti tajribasi asosida milliy tizimning mavjud holati baholanadi. Advokatura institutining mustaqilligi, kasbiy etikasi, ichki boshqaruv mexanizmlari va raqamlashtirish jarayonlari kompleks yondashuv asosida o‘rganiladi. Muammolar sifatida institutsional cheklovlar, ichki nazoratning yetarli darajada ishlamasligi va kasbiy standartlar rivojlanishidagi kamchiliklar ko‘rsatib o‘tiladi. Tadqiqot natijasida advokatura faoliyatini transformatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlari hamda uni xalqaro standartlarga mos ravishda rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: advokatura, o‘zini o‘zi boshqarish, advokat mustaqilligi, xalqaro standartlar, transformatsiya, kasbiy etika, ichki nazorat, raqamlashtirish.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ САМОУПРАВЛЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АДВОКАТУРЫ УЗБЕКИСТАНА: ПРОБЛЕМЫ, ТРАНСФОРМАЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Зокирова Диёра Алибек кизи,
магистрантка по специальности «Адвокатская деятельность» Ташкентского государственного юридического университета
Email:@mamurjonovadiyora7@gmail.com

Аннотация. В тезисе рассматриваются вопросы совершенствования механизмов самоуправления в системе адвокатуры Узбекистана. На основе международных стандартов, включая принципы United Nations, а также европейского опыта, проводится анализ современного состояния национальной

системы. Исследуются такие аспекты, как независимость адвокатуры, профессиональная этика, внутренние механизмы управления и процессы цифровизации. В качестве основных проблем выделяются институциональные ограничения, недостаточная эффективность внутреннего контроля и несовершенство профессиональных стандартов. По результатам исследования сформулированы научные выводы и практические рекомендации по трансформации адвокатуры в соответствии с международными требованиями.

Ключевые слова: адвокатура, самоуправление, независимость адвоката, международные стандарты, трансформация, профессиональная этика, внутренний контроль, цифровизация.

Kirish

Zamonaviy huquqiy davlat sharoitida advokatura institutini rivojlantirish va uning o‘zini o‘zi boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish xalqaro standartlar hamda ilg‘or xorijiy tajribalarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi zarur. Advokatura nafaqat milliy huquq tizimining tarkibiy qismi, balki fuqarolik jamiyati institutlari tizimida muhim o‘rin tutuvchi, inson huquq va erkinliklarini himoya qiluvchi mustaqil professional tuzilma hisoblanadi. Shu bois uning faoliyati xalqaro miqyosda e’tirof etilgan prinsiplar bilan uyg‘un holda rivojlanishi lozim[1].

Advokatura faoliyatining asosiy xalqaro standartlari, avvalo, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan hujjatlarda o‘z aksini topgan. Xususan, “Advokatlar roliga oid asosiy prinsiplar” advokatura institutining mustaqilligi, advokatlarning erkin faoliyat yuritishi hamda ularning kasbiy huquqlarini himoya qilishning universal mezonlarini belgilaydi. Mazkur hujjatga ko‘ra, advokatlar o‘z kasbiy faoliyatini hech

[1] Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar. Advokatura. Darslik. / T.: “Yuridik adabiyotlar publish” nashriyoti, 2024. –448 b

qanday bosim yoki aralashuvsiz amalga oshirishi lozim, davlat esa ularning faoliyati uchun zarur huquqiy va institutsional sharoitlarni yaratishi shart. Bu yondashuv advokatura faoliyatida o‘zini o‘zi boshqarish mexanizmlarining muhimligini ham tasdiqlaydi[2].

Milliy huquqiy adabiyotlarda ham advokatura institutining mustaqilligi va o‘zini o‘zi boshqarish prinsipi uning samarali faoliyat yuritishining asosiy sharti sifatida baholanadi. Xususan, advokatura tizimi professional hamjamiyat tomonidan boshqarilishi, kasbiy standartlar va etik qoidalar advokatlarning o‘zlari tomonidan shakllantirilishi zarurligi ta’kidlanadi. Bu esa advokatura tizimida davlat nazorati va kasbiy mustaqillik o‘rtasida muvozanatni ta’minlashga xizmat qiladi.

Yevropa huquqiy makonida advokatura faoliyatini tartibga solishda CCBE tomonidan ishlab chiqilgan standartlar alohida ahamiyatga ega. “Yevropa huquqiy kasbining asosiy prinsiplari Xartiyasi” advokatlik faoliyatining fundamental tamoyillarini belgilab, advokat mustaqilligi, mijoz manfaatlariga sodiqlik, advokatlik sirining daxlsizligi, manfaatlar to‘qnashuviga yo‘l qo‘ymaslik hamda kasbiy halollik kabi prinsiplarni asosiy mezon sifatida belgilaydi[3]. Ushbu prinsiplar advokatura institutining nafaqat huquqiy, balki axloqiy asoslarini ham mustahkamlaydi.

Xalqaro va xorijiy ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, advokatura tizimining samaradorligi, avvalo, o‘zini o‘zi boshqarish mexanizmlarining rivojlanganlik darajasi bilan belgilanadi. Rivojlangan davlatlarda advokatlar palatalari mustaqil faoliyat yuritadi, ichki boshqaruv tizimi advokatlarning o‘zlari tomonidan shakllantiriladi va kasbiy

[2] United Nations. *Basic Principles on the Role of Lawyers*. – Adopted by the Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, 1990. – URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-role-lawyers

[3] Council of Bars and Law Societies of Europe. *Charter of Core Principles of the European Legal Profession*. – 2006.

faoliyat ustidan nazorat ichki mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Bu esa advokatura institutining xolisligi, barqarorligi va ishonchliligini ta’minlaydi.

Shu bilan birga, ilg‘or tajribada kasbiy standartlar va etik kodekslarning rivojlanganligi alohida ahamiyatga ega. Advokatlarning kasbiy faoliyati aniq mezonlar asosida tartibga solinadi, ularning buzilishi esa samarali intizomiy mexanizmlar orqali nazorat qilinadi. Bundan tashqari, advokatlar uchun uzluksiz malaka oshirish tizimi yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bu ularning professional darajasini muntazam ravishda oshirib borishga xizmat qiladi[4].

Hozirgi bosqichda advokatura tizimini rivojlantirishda raqamlashtirish jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi. Elektron sud tizimlari, onlayn yuridik xizmatlar va raqamli hujjat aylanishi advokatura faoliyatining samaradorligini oshirib, aholining yuridik yordamga kirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu esa advokatura institutini isloh qilish va takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi[5].

Yuqoridagi xalqaro standartlar va ilg‘or tajribalarni umumlashtirgan holda, O‘zbekiston advokatura tizimini rivojlantirishning asosiy transformatsiya yo‘nalishlarini belgilash mumkin. Ular qatoriga advokatura institutining institutsional mustaqilligini kuchaytirish, o‘zini o‘zi boshqarish organlarining vakolatlarini kengaytirish, kasbiy standartlar va etik nazorat tizimini takomillashtirish, advokatlar malakasini oshirishning uzluksiz tizimini rivojlantirish hamda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish kiradi.

Xulosa

[4] Пулатов Ю.С., Тулаганова Г.З. Тергов ҳаракатларида ҳимоячи иштирокининг муаммолари. – Т.: ТДЮУ, 2018.

[5] Iqtisodiy protsessual huquq / Z.N. Esanova tahriri ostida. – T.: TDYU, 2019.

Umuman olganda, advokatura tizimini xalqaro standartlar asosida transformatsiya qilish uning mustaqilligini mustahkamlash, faoliyat samaradorligini oshirish va fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini yanada ishonchli himoya qilishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Advokatura to‘g‘risida. – O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. 1996-yil 27-dekabr (o‘zgartirish va qo‘shimchalar bilan). – URL: https://lex.uz/docs/54503

2. United Nations. *Basic Principles on the Role of Lawyers*. – Havana, 1990. – URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-role-lawyers

3. Council of Bars and Law Societies of Europe. *Charter of Core Principles of the European Legal Profession*. – Brussels, 2006. – URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/DEONTOLOGY/EN_Charter_of_core_principles.pdf

4. International Commission of Jurists. *The Independence of Lawyers in Eastern Europe*. – Geneva, 2016. – URL: https://www.icj.org/wp-content/uploads/2016/07/Europe-independence-of-lawyers-Publications-Reports-2016-ENG.pdf

5. OECD. *Regulatory Policy in Transition Economies*. – Paris: OECD Publishing, 2010. – URL: https://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/44529124.pdf

6. Baldwin R., Cave M., Lodge M. *Understanding Regulation: Theory, Strategy, and Practice*. – Oxford: Oxford University Press, 2012.

7. Abel R.L., Lewis P.S.C. (eds). *Lawyers in Society: The Common Law World*. – Berkeley: University of California Press, 1988.

8. Pilipenko Yu.S. *Professionalnaya etika advokata: kommentariy*. – Moskva, 2016.

INDUSTRIAL ENTERPRISES IN UZBEKISTAN AS THE MAIN LINK OF THE NATIONAL ECONOMY

Xolboyev Ruzimurod Xolmurod o‘g‘li
2nd-year Student, Economics Program Faculty of Economics and Information Technologies Navoiy Innovation University
Scientific Supervisor: Gafurova Dilobar Karamatovna

Abstract: The article analyzes the role of industrial enterprises in the national economy, their types, and modern management approaches. It includes 2024–2025 statistics highlighting growth in production and employment. Keywords: industrial enterprises, national economy, management, modernization, competitiveness, production, employment

O‘ZBEKISTONDA SANOAT KORXONALARI – MILLIY IQTISODIYOTNING ASOSIY BO‘GINI

Navoiy innovatsiyalar universiteti, Iqtisodiyot va axborot texnologiyalari fakulteti, Iqtisodiyot yo’nalishi 2- bosqich talabasi
Xolboyev Ruzimurod Xolmurod o‘g‘li
Ilmiy rahbar: Гафурова Дилобар Караматовна

Annatatsiya:Maqola sanoat korxonalarining milliy iqtisodiyotdagi ahamiyatini, turlarini va boshqaruvdagi zamonaviy yondashuvlarni tahlil qiladi. 2024–2025 yillar statistika ma’lumotlari, ishlab chiqarish hajmi va ishchi o‘rinlarining o‘sishi asosida tahlil keltiriladi. Kalit so‘zlar: sanoat korxonalari, milliy iqtisodiyot, boshqaruv, modernizatsiya, raqobatbardoshlik, ishlab chiqarish, ishchi o‘rinlari

Аннотация: Статья анализирует значение промышленных предприятий в национальной экономике, их типы и современные методы управления.

Приводятся статистические данные за 2024–2025 годы, анализируются рост производства и рабочих мест. Ключевые слова: промышленные предприятия, национальная экономика, управление, модернизация, конкурентоспособность, производство, рабочие места

Kirish

Hozirgi globallashuv, iqtisodiy integratsiya va xalqaro raqobat keskin kuchayib borayotgan sharoitda sanoat korxonalari milliy iqtisodiyotning barqaror va izchil rivojlanishini ta’minlovchi eng muhim omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Har qanday davlatning iqtisodiy qudrati, avvalo, uning sanoat salohiyati, ishlab chiqarish imkoniyatlari va texnologik darajasi bilan belgilanadi. Shu bois sanoat korxonalarini rivojlantirish, ularning samaradorligini oshirish va raqobatbardoshligini ta’minlash masalalari zamonaviy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi[1]. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda iqtisodiyotning tarkibiy jihatdan modernizatsiya qilinishi, sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiya qilish va yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, sanoatni hududiy rivojlantirish, kichik sanoat zonalarini tashkil etish, investitsion muhitni yaxshilash hamda eksport salohiyatini oshirishga qaratilgan davlat dasturlari natijasida sanoat korxonalarining soni va ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada ortmoqda[2].

Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiy sharoitda sanoat korxonalarining samarali faoliyat yuritishi nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshirish, balki sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, energiya va resurslardan oqilona foydalanish, ekologik barqarorlikni ta’minlash kabi ko‘plab omillar bilan bog‘liqdir. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayoni sanoat korxonalarining boshqaruv tizimlarini tubdan takomillashtirishni talab etmoqda[3].

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda sanoat korxonalarining milliy iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyatini chuqur o‘rganish, ularning rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish hamda samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, global iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida milliy sanoatning raqobatbardoshligini oshirish strategik vazifa hisoblanadi.

Mazkur ilmiy maqolaning **maqsadi** – O‘zbekistonda sanoat korxonalarining milliy iqtisodiyotdagi rolini kompleks tahlil qilish, ularning rivojlanish dinamikasini baholash va samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosa hamda takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning **asosiy vazifalari** quyidagilardan iborat:

- sanoat korxonalarining nazariy asoslari va iqtisodiy mohiyatini o‘rganish;
- ularning milliy iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyatini aniqlash;
- 2024–2025 yillar statistik ma’lumotlari asosida rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish;
- sanoat korxonalarini boshqarishning zamonaviy usullarini o‘rganish;
- ularning samaradorligini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning **obyekti** sifatida O‘zbekiston Respublikasidagi sanoat korxonalari faoliyati tanlangan bo‘lsa, **predmeti** esa ushbu korxonalarning iqtisodiy samaradorligi, boshqaruv mexanizmlari va rivojlanish omillaridan iborat.

Tadqiqot jarayonida iqtisodiy-statistik tahlil, taqqoslash, tizimli yondashuv, analiz va sintez usullaridan foydalanildi. Ushbu metodologiya sanoat korxonalarining rivojlanish holatini har tomonlama baholash va asosli ilmiy xulosalar chiqarishga imkon berdi.

Nazariy tahlil

Sanoat korxonalari milliy iqtisodiyotning tarkibiy qismi sifatida iqtisodiy tizimning barqaror ishlashini ta’minlovchi asosiy elementlardan biri hisoblanadi. Ularning faoliyati iqtisodiy o‘sish, tarkibiy o‘zgarishlar va innovatsion rivojlanish bilan bevosita bog‘liqdir. Iqtisodiy nazariyada sanoat korxonalari faoliyati bir nechta yondashuvlar asosida tahlil qilinadi.

Birinchidan, **klassik iqtisodiy nazariya**ga ko‘ra, sanoat korxonalari ishlab chiqarish omillarini (yer, mehnat, kapital) samarali birlashtirish orqali maksimal foyda olishga intiladi. Bu yondashuvda korxona faoliyatining asosiy maqsadi resurslardan optimal foydalanish hisoblanadi[1].

Ikkinchidan, **neoklassik nazariya** sanoat korxonalarining qaror qabul qilish jarayonida chegaraviy (marjinal) tahlilga asoslanadi. Bu yerda korxonalar ishlab chiqarish hajmini shunday darajada belgilaydiki, unda chegaraviy xarajat va chegaraviy daromad tenglashadi. Natijada, ishlab chiqarish samaradorligi maksimal darajaga yetkaziladi[2].

Uchinchidan, **institutsional yondashuv** sanoat korxonalarining rivojlanishini tashqi muhit – huquqiy tizim, davlat siyosati, bozor infratuzilmasi va ijtimoiy institutlar bilan bog‘liq holda o‘rganadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, samarali institutlar mavjud bo‘lgan sharoitda korxonalar barqaror rivojlanadi va raqobatbardosh bo‘ladi[3].

To‘rtinchidan, **innovatsion rivojlanish nazariyasi** sanoat korxonalarining texnologik yangilanish orqali iqtisodiy o‘sishga ta’sirini asoslaydi. Bu nazariyaga ko‘ra, ilmiy-texnik taraqqiyot ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning asosiy omili hisoblanadi. Innovatsiyalarni joriy etgan korxonalar bozorda ustunlikka ega bo‘ladi[4].

Shuningdek, zamonaviy iqtisodiyotda **klaster yondashuvi** muhim ahamiyat kasb etmoqda. Klasterlar — bu o‘zaro bog‘langan korxonalar, yetkazib beruvchilar va ilmiy muassasalar tizimi bo‘lib, ular bir hududda joylashgan holda o‘zaro hamkorlik qiladi.

Bu esa ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, innovatsiyalarni tez joriy etish va xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi[5].

Bundan tashqari, sanoat korxonalarining samaradorligini baholashda quyidagi iqtisodiy ko‘rsatkichlar muhim hisoblanadi:

- mehnat unumdorligi;
- kapital rentabelligi;
- ishlab chiqarish tannarxi;
- sof foyda va rentabellik darajasi;
- eksport ulushi va raqobatbardoshlik darajasi.

Sanoat korxonalarining boshqaruvida esa **zamonaviy menejment nazariyalari** muhim o‘rin tutadi. Jumladan:

- strategik boshqaruv — uzoq muddatli rivojlanish maqsadlarini belgilash;
- operatsion boshqaruv — ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish;
- sifat menejmenti — mahsulot sifatini oshirish;
- lean management (tejamkor boshqaruv) — ortiqcha xarajatlarni kamaytirish.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida esa **raqamlashtirish (digitalizatsiya)** sanoat korxonalarining samaradorligini oshirishning muhim vositasiga aylandi. Avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (Big Data) texnologiyalari ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga yordam beradi[6].

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalarining nazariy asoslari turli iqtisodiy yondashuvlar bilan boyitilgan bo‘lib, ularning samarali faoliyati resurslardan oqilona foydalanish, innovatsiyalarni joriy etish va zamonaviy boshqaruv usullarini qo‘llash bilan chambarchas bog‘liqdir.

2024–2025 yillar statistik tahlil

O‘zbekiston sanoat korxonalarining rivojlanish tendensiyalarini baholash uchun 2024–2025 yillarga oid statistik ma’lumotlar tahlil qilindi. Ushbu davrda sanoat sektorida ijobiy o‘sish dinamikasi kuzatilgan.

Jumladan, sanoat korxonalari soni 2024 yildagi 12 450 tadan 2025 yilda 12 900 taga yetib, **450 taga yoki taxminan 3,6% ga oshgan**. Bu o‘sish mamlakatda yangi ishlab chiqarish subyektlari tashkil etilayotganini va tadbirkorlik muhiti yaxshilanayotganini ko‘rsatadi[5].

Ishchi o‘rinlari soni 1 250 ming kishidan 1 280 ming kishiga yetib, **30 mingga yoki 2,4% ga o‘sgan**. Bu holat sanoat korxonalarining ijtimoiy ahamiyatini oshirib, bandlik darajasini yaxshilashda muhim rol o‘ynayotganini tasdiqlaydi.

Ishlab chiqarish hajmi 25 400 mlrd so‘mdan 27 150 mlrd so‘mga oshib, **1 750 mlrd so‘mga yoki qariyb 6,9% ga o‘sish** qayd etilgan. Bu ko‘rsatkich sanoat sektorida mahsulot ishlab chiqarish samaradorligi ortayotganini bildiradi.

Yalpi ichki mahsulotdagi ulushi esa 15,8% dan 16,2% ga ko‘tarilib, **0,4 foiz punktga oshgan**. Bu sanoat tarmog‘ining milliy iqtisodiyotdagi ulushi ortib borayotganini va uning strategik ahamiyati kuchayib borayotganini anglatadi.

O‘sish omillarining tahlili

Mazkur ijobiy o‘sish quyidagi asosiy omillar bilan izohlanadi:

- **Investitsiyalar hajmining ortishi** – mahalliy va xorijiy investitsiyalar yangi korxonalar tashkil etilishiga xizmat qildi;
- **Davlat qo‘llab-quvvatlashi** – soliq imtiyozlari, subsidiyalar va sanoat zonalarining rivojlanishi;
- **Eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarish** – tashqi bozorlarga chiqish imkoniyatlarining kengayishi;

- **Texnologik modernizatsiya** – ishlab chiqarish jarayonlariga yangi texnologiyalar joriy etilishi.

Muammoli jihatlar tahlili

Shu bilan birga, statistik tahlil ayrim muammolar mavjudligini ham ko‘rsatadi:

- ayrim korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligi past;
- energiya va resurslardan foydalanish yetarli darajada samarali emas;
- yuqori texnologiyali mahsulotlar ulushi hali past darajada;
- hududlar o‘rtasida sanoat rivojlanishida nomutanosiblik mavjud.

Yuqoridagi statistik ma’lumotlar sanoat korxonalarining soni, ishlab chiqarish hajmi va bandlik darajasi bo‘yicha barqaror o‘sish kuzatilayotganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, ishlab chiqarish hajmining tezroq o‘sishi sanoat sektorida samaradorlik oshayotganini bildiradi. Biroq, kelgusida ushbu ijobiy dinamikani saqlab qolish uchun sanoat korxonalarini chuqur modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish va boshqaruv tizimini takomillashtirish zarur hisoblanadi.

Natija

Statistik ma’lumotlar sanoat korxonalarining soni va ishlab chiqarish hajmining ortishi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ko‘rsatadi. Ishchi o‘rinlarining oshishi va ishlab chiqarish hajmining ko‘payishi iqtisodiy samaradorlik va milliy daromadning ortishiga hissa qo‘shadi[6]. Korxonalar raqobatbardoshligini oshirish uchun zamonaviy boshqaruv tizimi va innovatsion texnologiyalarni joriy etishi zarur[7].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalari O‘zbekiston milliy iqtisodiyotining strategik va tizim hosil qiluvchi asosiy bo‘g‘ini hisoblanadi. Ular nafaqat moddiy boyliklar ishlab chiqarish, balki aholini ish bilan ta’minlash, eksport salohiyatini oshirish va davlat byudjetini shakllantirishda muhim o‘rin egallaydi. Tadqiqot davomida

keltirilgan nazariy yondashuvlar va statistik tahlillar sanoat korxonalarining iqtisodiy o‘sishdagi hal qiluvchi rolini yana bir bor tasdiqlaydi. 2024–2025 yillar ma’lumotlari asosida olib borilgan tahlillar sanoat korxonalari soni, ishlab chiqarish hajmi va bandlik darajasining barqaror o‘sayotganini ko‘rsatdi. Bu esa mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar, investitsiya siyosati va sanoatni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining ijobiy natija berayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, ushbu o‘sishning sifat jihatlarini ta’minlash, ya’ni yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish, texnologik darajani oshirish va global bozorda raqobatbardoshlikni kuchaytirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sanoat korxonalarining samarali faoliyati ko‘p jihatdan zamonaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish, innovatsion texnologiyalarni keng qo‘llash va resurslardan oqilona foydalanishga bog‘liq. Ayniqsa, raqamlashtirish, avtomatlashtirish va “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish korxonalarning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Shuningdek, sanoat korxonalarini rivojlantirishda hududiy yondashuvni kuchaytirish, kichik va o‘rta biznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlash, sanoat klasterlarini rivojlantirish va ilm-fan bilan ishlab chiqarish integratsiyasini chuqurlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa innovatsion faoliyatni jadallashtirish va yangi ish o‘rinlarini yaratishga xizmat qiladi.

Kelgusida sanoat sektorini rivojlantirish quyidagi ustuvor yo‘nalishlarga asoslanishi maqsadga muvofiq:

- yuqori texnologiyali va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish;
- sanoatda raqamli transformatsiyani jadallashtirish;
- energiya samaradorligi va ekologik barqarorlikni ta’minlash;
- inson kapitalini rivojlantirish va malakali kadrlar tayyorlash;

- davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish.

Umuman olganda, sanoat korxonalarining izchil rivojlanishi O‘zbekiston iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish, milliy daromadni ko‘paytirish va aholi farovonligini yuksaltirishda hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bois, sanoatni modernizatsiya qilish va innovatsion rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolishi zarur.

Adabiyotlar ro’yxati

[1] Xolboyev R., Sanoat korxonalari va milliy iqtisodiyot, T.: “Iqtisodiyot”, 2022.

[2] Karimov A., Sanoat korxonalarining iqtisodiyotdagi roli, T.: “O‘zbekiston iqtisodiyoti”, 2021.

[3] Rahmatov S., Kichik va o‘rta sanoat korxonalari, T.: “Biznes va boshqaruv”, 2020.

[4] Toshpulatov B., Zamonaviy boshqaruv usullari, T.: “Sanoat boshqaruvi”, 2023.

[5] Davlat statistika qo‘mitasi, 2024–2025 yil sanoat hisobotlari, T., 2024.

[6] Abdurahmonov N., Milliy iqtisodiyot va sanoat korxonalari, T.: “Iqtisodiy tadqiqotlar”, 2022.

[7] Mirzaev O., Innovatsion sanoat korxonalari, T.: “Iqtisodiy tadqiqotlar”, 2022.

Organization of Scientific and Technical Preparation of Production

Kuvondikov Dilshod Otabek o‘g‘li
2nd-year Student, Economics Program Faculty of Economics and Information Technologies Navoiy Innovation University
Scientific Supervisor: Gafurova Dilobar Karamatovna

Abstract: This article analyzes the essence, main stages, and importance of scientific and technical preparation of production. Scientific and technical preparation is an important factor in increasing production efficiency, improving product quality, and implementing innovative technologies. The research results show that proper organization of this process significantly increases the competitiveness of enterprises.

Keywords: scientific and technical preparation, production, innovation, technology, efficiency, modernization

Ishlab chiqarishni ilmiy-texnik tayyorlashni tashkil etish

Navoiy innovatsiyalar universiteti, Iqtisodiyot va axborot texnologiyalari fakulteti, Iqtisodiyot yo’nalishi 2-bosqich talabasi
Кувондиков Дилшод Отабек угли
Илмий рахбар : Гафурова Дилобар Караматовна

Annatatsiya: Mazkur maqolada ishlab chiqarishni ilmiy-texnik tayyorlash jarayonining mazmuni, uning asosiy bosqichlari hamda korxona faoliyatidagi ahamiyati tahlil qilingan. Ilmiy-texnik tayyorgarlik ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va innovatsion texnologiyalarni joriy etishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ushbu jarayonni to‘g‘ri tashkil etish korxonalarning raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so‘zlar: ilmiy-texnik tayyorlash, ishlab chiqarish, innovatsiya, texnologiya, samaradorlik, modernizatsiya

Аннотация:В данной статье анализируются сущность, основные этапы и значение научно-технической подготовки производства. Научно-техническая подготовка является важным фактором повышения эффективности производства, улучшения качества продукции и внедрения инновационных технологий. Результаты исследования показывают, что правильная организация данного процесса значительно повышает конкурентоспособность предприятий.

Ключевые слова: научно-техническая подготовка, производство, инновации, технологии, эффективность, модернизация

KIRISH

Ishlab chiqarish jarayonlarini samarali tashkil etish har qanday sanoat korxonasi faoliyatining asosiy strategik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida global raqobatning kuchayishi, texnologik yangilanishlarning tezlashuvi hamda iste’mol bozorlarining doimiy o‘zgarishi ishlab chiqarish tizimlarini doimiy ravishda takomillashtirishni talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, ishlab chiqarishni ilmiy-texnik tayyorlash (ITTT) korxonalarning innovatsion rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bosqich sifatida qaraladi. Ishlab chiqarishni ilmiy-texnik tayyorlash deganda yangi mahsulotlarni ishlab chiqarishga joriy etish yoki mavjud mahsulotlarni modernizatsiya qilish uchun zarur bo‘lgan ilmiy tadqiqotlar, konstruktorlik ishlari, texnologik jarayonlarni ishlab chiqish hamda tashkiliy-texnik chora-tadbirlar majmuasi tushuniladi. Bu jarayon ishlab chiqarishning barcha bosqichlarini qamrab olgan holda, korxonaning texnik va iqtisodiy imkoniyatlarini shakllantiradi.

Bugungi kunda sanoat korxonalarida samaradorlikka erishish faqatgina ishlab chiqarish hajmini oshirish bilan emas, balki mahsulot sifatini yaxshilash, xarajatlarni

kamaytirish va resurslardan oqilona foydalanish orqali ham ta’minlanmoqda. Bunda ilmiy-texnik tayyorgarlik jarayoni asosiy rol o‘ynaydi, chunki u ishlab chiqarishning texnologik darajasini belgilaydi va innovatsion yechimlarni amaliyotga joriy etish imkonini yaratadi. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, sun’iy intellekt, “aqlli ishlab chiqarish” (Smart Manufacturing) va sanoat 4.0 konsepsiyasi ishlab chiqarishni ilmiy-texnik tayyorlash jarayoniga yangi talablarni qo‘ymoqda. Endilikda korxonalar faqat an’anaviy texnologiyalar bilan emas, balki raqamli platformalar va integratsiyalashgan tizimlar orqali ham ishlashi zarur bo‘lmoqda. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, ko‘plab korxonalarda ilmiy-texnik tayyorgarlik jarayonining yetarli darajada tashkil etilmagani ishlab chiqarish samaradorligining pasayishiga, resurslarning samarasiz ishlatilishiga hamda innovatsion rivojlanishning sekinlashishiga olib kelmoqda. Shu sababli ushbu jarayonni chuqur o‘rganish va uni takomillashtirish yo‘llarini aniqlash muhim ilmiy-amaliy vazifalardan biridir. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi ishlab chiqarishni ilmiy-texnik tayyorlashni tashkil etish mexanizmlarini tahlil qilish, uning asosiy bosqichlarini o‘rganish hamda ishlab chiqarish samaradorligiga ta’sirini aniqlashdan iborat. Shuningdek, maqolada zamonaviy sharoitda ITTT jarayonini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida ishlab chiqarishni ilmiy-texnik tayyorlashning korxona faoliyatiga ta’siri chuqur tahlil qilindi va bir qator muhim natijalar aniqlandi. O‘rganishlar shuni ko‘rsatdiki, ilmiy-texnik tayyorgarlik darajasi ishlab chiqarish samaradorligining asosiy belgilovchi omillaridan biri hisoblanadi.

Birinchidan, ilmiy-texnik tayyorgarlik yuqori darajada tashkil etilgan korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlarining uzluksizligi va barqarorligi sezilarli

darajada oshadi. Bu esa mahsulot ishlab chiqarish siklining qisqarishiga va resurslardan samarali foydalanishga olib keladi.[1]

Ikkinchidan, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish natijasida mahsulot sifati yaxshilanadi hamda ishlab chiqarishdagi nuqsonlar va brak mahsulotlar ulushi kamayadi. Bu holat korxonaning bozordagi raqobatbardoshligini oshiradi.[2]

Uchinchidan, ilmiy-texnik tayyorgarlik ishlab chiqarish xarajatlarining optimallashuviga xizmat qiladi. Ayniqsa, avtomatlashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali mehnat resurslari va material xarajatlari kamayadi.[3]

To‘rtinchidan, yangi mahsulotlarni ishlab chiqarishga joriy etish muddati sezilarli darajada qisqaradi. Bu esa korxonalarga bozor talablariga tez moslashish imkonini beradi.[4]

Beshinchidan, ilmiy-texnik tayyorgarlik innovatsion faoliyatni rivojlantirib, korxonalarda yangi texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish jarayonini tezlashtiradi. Natijada korxona doimiy yangilanish va modernizatsiya jarayonida bo‘ladi.[5]

Oltinchidan, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamlashtirish va avtomatlashtirish darajasi yuqori bo‘lgan korxonalarda mehnat unumdorligi past texnologiyali korxonalarga nisbatan ancha yuqori bo‘ladi. Bu esa ilmiy-texnik tayyorgarlikning strategik ahamiyatini yanada oshiradi.[6]

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqarishni ilmiy-texnik tayyorlashni to‘g‘ri tashkil etish korxona rivojlanishining asosiy omillaridan biridir.

Biroq, amaliyotda quyidagi muammolar uchraydi:

- texnik jihozlarning eskirganligi
- malakali kadrlar yetishmasligi
- innovatsiyalarni joriy etishdagi moliyaviy cheklovlar

Shu sababli ishlab chiqarishda ilmiy yondashuvni kuchaytirish va zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish zarur.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga asoslanib shuni ta’kidlash mumkinki, ishlab chiqarishni ilmiy-texnik tayyorlash zamonaviy sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu jarayon ishlab chiqarish tizimining barcha bosqichlarini qamrab olib, yangi mahsulotlarni yaratish, mavjud mahsulotlarni takomillashtirish hamda texnologik jarayonlarni modernizatsiya qilishga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ilmiy-texnik tayyorgarlikni samarali tashkil etish korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlaydi va iqtisodiy xarajatlarni sezilarli darajada kamaytiradi. Shu bilan birga, mahsulot sifati yaxshilanadi va korxonaning ichki hamda tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligi kuchayadi.[8]

Shuningdek, zamonaviy sharoitda raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va innovatsion yondashuvlar ishlab chiqarishni ilmiy-texnik tayyorlash jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Bu esa korxonalarga bozor talablariga tez moslashish, yangi texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi.[7]

Tadqiqot davomida aniqlangan yana bir muhim jihat shundan iboratki, ilmiy-texnik tayyorgarlik darajasi past bo‘lgan korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligi, mahsulot sifati va innovatsion rivojlanish darajasi sezilarli darajada orqada qoladi. Bu esa ushbu yo‘nalishda tizimli yondashuv va davlat qo‘llab-quvvatlashining muhimligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, ishlab chiqarishni ilmiy-texnik tayyorlashni takomillashtirish korxonalarning uzoq muddatli strategik rivojlanishini ta’minlaydi, iqtisodiy

barqarorlikni mustahkamlaydi hamda milliy sanoatning global raqobatdagi o‘rnini kuchaytiradi. Shu sababli ushbu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va amaliy mexanizmlarni yanada rivojlantirish dolzarb vazifa hisoblanadi.[9]

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi sanoatni rivojlantirish bo‘yicha qonun hujjatlari to‘plami.
2. Karimov I.A. **“Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo‘llari”**. – Toshkent.
3. Abdullayev Yo. **“Sanoat iqtisodiyoti”**. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
4. G‘ulomov S.S. **“Innovatsion iqtisodiyot asoslari”**. – Toshkent, 2019.
5. OECD. *Science, Technology and Innovation Outlook*. Paris, 2023.
6. World Bank. *Industry and Innovation Development Report*. Washington, 2022.
7. Porter M. **“Competitive Advantage of Nations”**. New York, 2018.
8. Smith A. **“The Wealth of Nations”** (iqtisodiy klassik asar).
9. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR INCREASING ECONOMIC EFFICIENCY IN THE TEXTILE INDUSTRY

Xudoynazarov Olim Xayrullayevich
Financial Manager RDB GROUP LLC

Abstract: This thesis examines the theoretical and methodological foundations for improving the economic efficiency of the textile industry. The study analyzes the concept of economic efficiency and its relationship with production costs, labor productivity, capital return, export potential, value added, and innovation-driven development. The textile industry plays a significant role in Uzbekistan’s economy by supporting employment, developing manufacturing capacity, increasing export revenues, and accelerating regional industrialization. Therefore, economic efficiency in this sector should not be assessed only through profit or production volume, but also through resource utilization, value-added output, production cost, labor productivity, technological renewal, and environmental sustainability.

Keywords: textile industry, economic efficiency, production cost, labor productivity, value added, resource efficiency, export potential, industrial competitiveness.

TEKSTIL SANOATIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Muallif: Xudoynazarov Olim Xayrullayevich
Tashkilot: "RDB GROUP" MChJ, moliya menejeri.

Annotatsiya: Mazkur tezisda tekstil sanoatida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning nazariy-metodologik asoslari yoritiladi. Tadqiqotda iqtisodiy samaradorlik tushunchasi, uning ishlab chiqarish, xarajatlar, mehnat unumdorligi, kapital qaytimi, eksport salohiyati va innovatsion rivojlanish bilan bog‘liq jihatlari tahlil qilinadi. Tekstil sanoati O‘zbekiston iqtisodiyotida bandlikni ta’minlash, qayta ishlash sanoatini rivojlantirish,

eksport tushumlarini ko‘paytirish va hududiy sanoatlashuvni jadallashtirishda muhim o‘rin tutadi. Shu sababli mazkur tarmoqda iqtisodiy samaradorlikni faqat foyda yoki ishlab chiqarish hajmi orqali emas, balki resurslardan foydalanish darajasi, mahsulot qo‘shilgan qiymati, ishlab chiqarish tannarxi, mehnat unumdorligi, texnologik yangilanish va ekologik barqarorlik ko‘rsatkichlari orqali kompleks baholash zarur.

Kalit so‘zlar: tekstil sanoati, iqtisodiy samaradorlik, ishlab chiqarish tannarxi, mehnat unumdorligi, qo‘shilgan qiymat, resurs samaradorligi, eksport salohiyati, sanoat raqobatbardoshligi.

Аннотация: В данном тезисе освещаются теоретико-методологические основы повышения экономической эффективности в текстильной промышленности. В исследовании анализируется понятие экономической эффективности, ее аспекты, связанные с производством, затратами, производительностью труда, возвратностью капитала, экспортным потенциалом и инновационным развитием. Текстильная промышленность играет важную роль в обеспечении занятости в экономике Узбекистана, развитии перерабатывающей промышленности, увеличении экспортных поступлений и ускорении региональной индустриализации. Поэтому необходимо комплексно оценивать экономическую эффективность в этой отрасли не только через прибыль или объем производства, но и через уровень использования ресурсов, добавленную стоимость продукции, себестоимость производства, производительность труда, технологическое обновление и экологическую устойчивость.

Ключевые слова: текстильная промышленность, экономическая эффективность, себестоимость производства, производительность труда, добавленная стоимость, ресурсная эффективность, экспортный потенциал, промышленная конкурентоспособность.

Kirish

Zamonaviy iqtisodiyotda sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishi ko‘p jihatdan iqtisodiy samaradorlikni oshirish mexanizmlariga bog‘liq [1].

O‘zbekiston sharoitida tekstil sanoati milliy iqtisodiyotning muhim drayverlaridan biri sifatida shakllanmoqda. So‘nggi yillarda tarmoqda ishlab chiqarish quvvatlari kengayishi, eksport geografiyasining diversifikatsiyalashuvi, paxta-to‘qimachilik klasterlarining shakllanishi va tayyor mahsulot ishlab chiqarishga o‘tish jarayonlari kuzatilmoqda. Rasmiy axborotlarda tekstil mahsulotlari eksporti mamlakat tashqi savdosida sezilarli ulushga ega ekani, tarmoqda yuz minglab ish o‘rinlari shakllangani qayd etiladi [2;3]. Bu holat tekstil sanoatini nafaqat sanoat ishlab chiqarishi, balki bandlik, investitsiya, hududiy rivojlanish va eksport siyosati bilan bog‘liq strategik soha sifatida o‘rganishni talab qiladi.

Shu bilan birga, tekstil sanoati oldida bir qator metodologik va amaliy muammolar mavjud. Birinchidan, ko‘plab korxonalarda iqtisodiy samaradorlik hali ham asosan ishlab chiqarish hajmi yoki yalpi foyda orqali baholanadi. Bunday yondashuv tarmoqdagi real samaradorlikni to‘liq ochib bermaydi. Chunki ishlab chiqarish hajmi oshgan taqdirda ham, agar tannarx yuqori, energiya sarfi ko‘p, mehnat unumdorligi past yoki eksport tarkibida past qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ulushi katta bo‘lsa, bunday o‘sish barqaror samaradorlikni anglatmaydi [4].

Ikkinchidan, tekstil sanoatida resurslardan foydalanish, texnologik yangilanish, sifat menejmenti, ekologik talablar va xalqaro standartlarga moslashuv iqtisodiy samaradorlikning ajralmas omillariga aylanmoqda. Sanoat rivojlanishiga doir xalqaro tadqiqotlarda yangi ishlab chiqarish modeli resurs samaradorligi, barqarorlik, innovatsiya va texnologik modernizatsiya bilan chambarchas bog‘liq ekani ta’kidlanadi [5; 6]. Demak, tekstil sanoatida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning nazariy-

metodologik asoslari ko‘p omilli, tizimli va dinamik yondashuvni talab etadi. Endilikda samaradorlik nafaqat ko‘p ishlab chiqarish, balki yuqori qiymat yaratish, kam chiqindi bilan ishlab chiqarish, bozorga tez moslashish va raqobatbardosh mahsulot taklif qilish orqali baholanadi [7; 8].

Tekstil sanoati misolida bu holat ayniqsa yaqqol ko‘rinadi. Demak, tarmoq samaradorligini oshirishning eng muhim nazariy asoslaridan biri qiymat zanjiri bo‘ylab yuqoriga ko‘tarilishdir [9; 10]. Iqtisodiy samaradorlikni baholashda metodologik aniqlik muhim ahamiyatga ega. Chunki noto‘g‘ri tanlangan ko‘rsatkich korxona yoki tarmoq faoliyati haqida noto‘g‘ri xulosa chiqarishga olib keladi. Tekstil sanoatida samaradorlikni kompleks baholash uchun ishlab chiqarish hajmi, mahsulot tannarxi, yalpi foyda, sof foyda, rentabellik darajasi, mehnat unumdorligi, asosiy kapital qaytimi, energiya sarfi, eksport ulushi, tayyor mahsulotlar ulushi, qo‘shilgan qiymat darajasi va innovatsion texnologiyalardan foydalanish ko‘lami kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiq [11; 12].

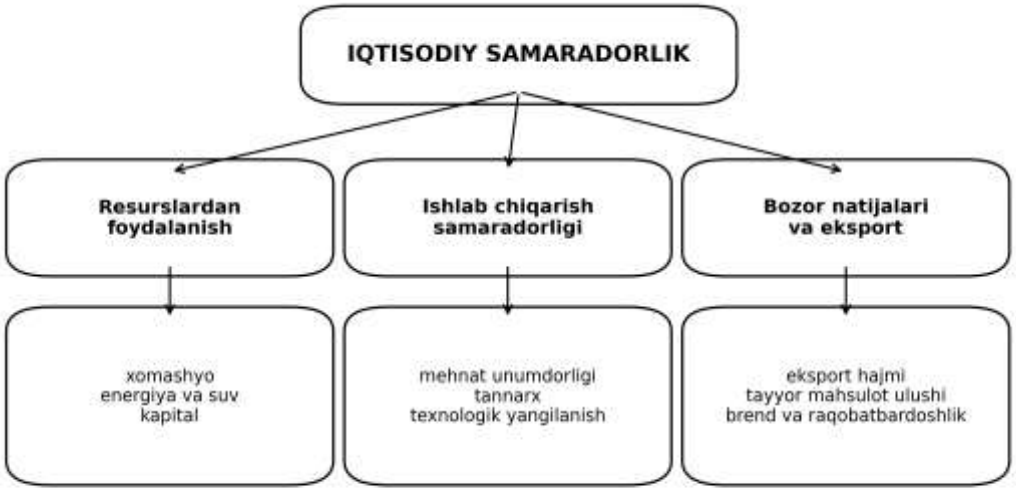
1-jadval. Tekstil sanoatida iqtisodiy samaradorlikni baholash mezonlari

Baholash yo‘nalishi	Asosiy ko‘rsatkichlar	Iqtisodiy mazmuni
Ishlab chiqarish samaradorligi	Mahsulot hajmi, quvvatlardan foydalanish darajasi	Korxona mavjud ishlab chiqarish salohiyatidan qay darajada foydalanayotganini ko‘rsatadi
Xarajatlar samaradorligi	Tannarx, energiya va xomashyo sarfi	Resurslardan oqilona foydalanish hamda ortiqcha xarajatlarni

		kamaytirish imkonini baholaydi
Mehnat samaradorligi	Bir xodimga to‘g‘ri keladigan mahsulot hajmi, ish vaqti unumdorligi	Mehnat resurslarining natijadorligini ifodalaydi
Kapital samaradorligi	Asosiy vositalar qaytimi, investitsiya rentabelligi	Texnologik bazaning iqtisodiy natijaga ta’sirini ko‘rsatadi
Eksport samaradorligi	Eksport hajmi, eksportda tayyor mahsulot ulushi	Tarmoqning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini ochib beradi
Innovatsion samaradorlik	Raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish, sifat menejmenti	Korxonaning texnologik yangilanish orqali samaradorlikka erishishini baholaydi
Barqarorlik samaradorligi	Suv, energiya, chiqindi va ekologik talablar	Uzoq muddatli raqobatbardoshlik hamda yashil ishlab chiqarish salohiyatini ko‘rsatadi

Ushbu jadvaldan ko‘rinadiki, tekstil sanoatida samaradorlikni bitta ko‘rsatkich orqali baholash yetarli emas. Masalan, rentabellik yuqori bo‘lishi mumkin, ammo mahsulot tarkibida tayyor kiyim-kechak ulushi past bo‘lsa, tarmoqning uzoq muddatli eksport salohiyati cheklangan bo‘lib qoladi. Yoki ishlab chiqarish hajmi oshishi

mumkin, lekin energiya sarfi va chiqindi miqdori ham ortsa, bu ekologik va iqtisodiy barqarorlik nuqtayi nazaridan salbiy holat hisoblanadi [7].

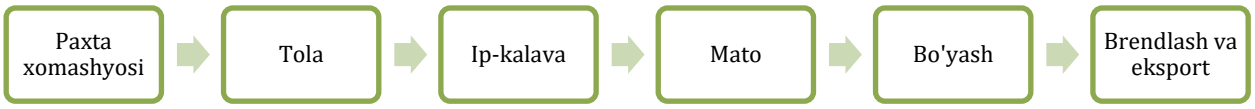
1-rasm. Tekstil sanoatida iqtisodiy samaradorlikning nazariy modeli

1-rasmda tekstil sanoatida iqtisodiy samaradorlik uchta asosiy blok orqali shakllanishi ko‘rsatilgan: resurslardan foydalanish, ishlab chiqarish samaradorligi va bozor natijalari. Agar korxona resurslarni tejasa, lekin bozorga past qiymatli mahsulot chiqarsa, yakuniy samaradorlik yetarli bo‘lmaydi. Aksincha, tayyor mahsulot ishlab chiqarishga o‘tsa-yu, tannarxni nazorat qila olmasa, raqobatbardosh narx taklif qilish qiyinlashadi. Demak, samaradorlik har doim tizimli yondashuvni talab etadi.

Metodologik nuqtayi nazardan tekstil sanoatida iqtisodiy samaradorlikni umumiy tarzda iqtisodiy natija va sarflangan resurslar nisbatida ifodalash mumkin. Bu yerda iqtisodiy natija sifatida mahsulot hajmi, qo‘shilgan qiymat, foyda yoki eksport tushumi olinishi mumkin. Sarflangan resurslar esa xomashyo, mehnat, kapital, energiya, suv va vaqt xarajatlarini o‘z ichiga oladi. Biroq tekstil sanoati uchun eng to‘g‘ri metodologik

yondashuv bitta formula bilan cheklanmasdan, ko‘rsatkichlar tizimidan foydalanishdir [6]. Ammo klaster samarali ishlashi uchun u faqat tashkiliy birlashma bo‘lib qolmasligi, balki real iqtisodiy integratsiya, shaffof hisob-kitob, texnologik hamkorlik va bozor talabiga moslashuv asosida faoliyat yuritishi kerak [2; 13].

O‘zbekiston tekstil sanoati uchun muhim masalalardan biri eksport tarkibini o‘zgartirishdir. Tekstil eksportida ip-kalava va tayyor tekstil mahsulotlari asosiy ulushni egallashi tarmoqda ishlab chiqarish salohiyati mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ulushini oshirish zarurati saqlanib qolmoqda [10; 11]. Chunki ip-kalava eksporti xomashyoni qayta ishlashning nisbatan dastlabki bosqichi bo‘lib, yakuniy mahsulot, uy tekstili, texnik tekstil, dizaynerlik mahsulotlari va brendlangan eksport mahsulotlariga nisbatan pastroq iqtisodiy qiymat yaratadi.

2-rasm. Tekstil sanoatida qo‘shilgan qiymat zanjiri

2-rasm tekstil sanoatida iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun ishlab chiqarish zanjirining yuqori bosqichlariga ko‘tarilish zarurligini ko‘rsatadi. Tarmoqda qiymat yaratish darajasi har bir bosqichda ortib boradi. Oddiy xomashyo eksporti kam qiymat yaratsa, tayyor mahsulot, dizayn, brend va eksport savdo kanallari yuqori iqtisodiy natija beradi. Demak, nazariy-metodologik jihatdan tekstil sanoati samaradorligi ishlab chiqarish chuqurligi bilan bevosita bog‘liq [13; 15].

Jahon tajribasi ham shuni ko‘rsatadiki, tekstil sanoatida raqobatbardoshlik faqat arzon ishchi kuchi yoki xomashyo mavjudligi bilan belgilanmaydi. Bugungi kunda xalqaro bozorda sifat, tez yetkazib berish, ekologik standartlarga moslik, sertifikatlash, dizayn, raqamli savdo va brend ishonchliligi muhim omilga aylangan [9; 14]. Bu esa

tekstil korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirishda ishlab chiqarish hajmini emas, balki texnologik, ekologik va bozor omillarini birgalikda hisobga olish zarurligini anglatadi.

Tekstil sanoatida iqtisodiy samaradorlikka ta’sir qiluvchi eng muhim omillardan biri mehnat unumdorligidir. Mazkur tarmoqda bandlik yuqori bo‘lgani sababli inson kapitalining sifati, kasbiy malaka, texnologik ko‘nikmalar, ishlab chiqarish intizomi va boshqaruv madaniyati natijadorlikka bevosita ta’sir qiladi. Agar korxonada yangi uskunalar mavjud bo‘lsa-yu, xodimlar ulardan samarali foydalana olmasa, investitsiya kutilgan natijani bermaydi. Shuning uchun tekstil sanoatida samaradorlikni oshirishning metodologik modelida inson kapitali alohida blok sifatida qaralishi lozim [4].

Shuningdek, iqtisodiy samaradorlikni oshirishda innovatsion texnologiyalar muhim rol o‘ynaydi. Zamonaviy tekstil korxonalarida ERP tizimlari, ishlab chiqarishni raqamli monitoring qilish, avtomatik bichish uskunalari, sifat nazoratining sensorli tizimlari, ombor hisobini avtomatlashtirish, energiya sarfini real vaqt rejimida kuzatish kabi yechimlar xarajatlarni kamaytiradi va qarorlar sifatini oshiradi. Bunday texnologiyalar dastlab investitsiya talab qilsa-da, uzoq muddatda tannarxni pasaytirish, nuqsonlarni kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish va buyurtmalarni tez bajarish imkonini beradi [8].

O‘zbekiston sharoitida tekstil sanoatining iqtisodiy samaradorligini oshirish bo‘yicha davlat siyosati ham muhim ahamiyatga ega. Tarmoq bo‘yicha ishlab chiqarish hajmini kengaytirish, eksport salohiyatini oshirish, klasterlarni rivojlantirish, tayyor mahsulot ulushini ko‘paytirish kabi vazifalar tarmoq oldiga sifat jihatidan yangi talablarni qo‘ymoqda [11; 12]. Bunday maqsadlar tekstil sanoatida ishlab chiqarish ko‘lamini kengaytirish bilan birga, samaradorlik, mahsulot tarkibi, eksport geografiyasi va texnologik yangilanish masalalarini ham dolzarb qiladi.

3-jadval. Tekstil sanoatida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning metodologik yo‘nalishlari

Yo‘nalish	Mazmuni	Amaliy natija
Qo‘shilgan qiymatni oshirish	Ip-kalavadan tayyor mahsulot va brendlangan mahsulotga o‘tish	Eksport tushumi va foyda marjasi oshadi
Tannarxni optimallashtirish	Energiya, suv, xomashyo va logistika xarajatlarini kamaytirish	Mahsulot raqobatbardosh narxda ishlab chiqariladi
Mehnat unumdorligini oshirish	Kadrlar malakasi, texnologik intizom va avtomatlashtirish	Bir xodimga to‘g‘ri keladigan mahsulot hajmi ortadi
Texnologik modernizatsiya	Zamonaviy uskunalar va raqamli boshqaruv tizimlari	Sifat va ishlab chiqarish tezligi oshadi
Eksport diversifikatsiyasi	Yangi bozorlar, sertifikatlash, xalqaro standartlar	Tashqi bozordagi barqarorlik kuchayadi
Barqaror ishlab chiqarish	Resurs tejamkor va ekologik texnologiyalar	Uzoq muddatli raqobatbardoshlik shakllanadi

Yuqoridagi jadval tekstil sanoatida iqtisodiy samaradorlikni oshirish bir martalik tadbir emas, balki tizimli jarayon ekanini ko‘rsatadi. Bu jarayon nazariy jihatdan ishlab chiqarish nazariyasi, resurslar samaradorligi, qiymat zanjiri, raqobat ustunligi,

innovatsion rivojlanish va institutsional iqtisodiyot yondashuvlariga tayanadi. Metodologik jihatdan esa ko‘rsatkichlar tizimi, omillar tahlili, qiyosiy baholash, dinamik tahlil, rentabellik tahlili, xarajatlar tahlili va samaradorlik indekslaridan foydalanishni talab qiladi [5; 6].

Nazariy-metodologik jihatdan muhim xulosa shundan iboratki, tekstil sanoatida samaradorlikning asosiy manbalari faqat sex yoki ishlab chiqarish liniyasi ichida shakllanmaydi. U butun qiymat zanjiri bo‘ylab, ya’ni xomashyo xarididan tortib yakuniy iste’molchiga yetkazishgacha bo‘lgan jarayonda yuzaga keladi. Shu sababli tarmoqni rivojlantirish strategiyalarida korxonalararo kooperatsiya, klasterlar samaradorligi, logistika infratuzilmasi, eksport platformalari, elektron tijorat va xalqaro standartlarga moslashuv kabi masalalar ham samaradorlik metodologiyasining tarkibiy qismi sifatida qaralishi zarur.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, tekstil sanoatida iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalasi faqat korxona foydasini ko‘paytirish yoki ishlab chiqarish hajmini kengaytirish bilan cheklanmaydi. U resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot tannarxini optimallashtirish, mehnat unumdorligini oshirish, kapital qaytimini kuchaytirish, qo‘shilgan qiymat zanjirini chuqurlashtirish, eksport tarkibini diversifikatsiya qilish, texnologik modernizatsiya va ekologik barqarorlikni ta’minlash kabi ko‘p qirrali omillar bilan bog‘liq.

Nazariy-metodologik jihatdan tekstil sanoati samaradorligini baholashda kompleks yondashuv zarur. Bunda rentabellik, tannarx, mehnat unumdorligi, eksport hajmi, tayyor mahsulot ulushi, resurs sarfi, innovatsion texnologiyalardan foydalanish va ekologik ko‘rsatkichlar yagona tizimda tahlil qilinishi lozim. Ayniqsa, O‘zbekiston tekstil sanoati uchun qiymat zanjirining yuqori bosqichlariga o‘tish, ya’ni ip-kalava

eksportidan tayyor mahsulot, brendlangan mahsulot va yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar eksportiga o‘tish strategik ahamiyatga ega.

Shuningdek, tekstil korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun boshqaruv qarorlari ilmiy asoslangan bo‘lishi zarur. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, samaradorlikning asosiy manbalari ishlab chiqarish jarayonida emas, balki butun qiymat zanjiri bo‘ylab shakllanadi. Xomashyoni tanlash, texnologiyani yangilash, xodimlar malakasini oshirish, sifatni nazorat qilish, logistika xarajatlarini kamaytirish, dizayn va brend yaratish, eksport bozorlarini tanlash — bularning barchasi umumiy iqtisodiy natijaga ta’sir etadi.

Demak, tekstil sanoatida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning nazariy-metodologik asoslari quyidagi xulosaga olib keladi: samaradorlik natija va xarajatlar o‘rtasidagi oddiy nisbat emas, balki resurs, texnologiya, inson kapitali, bozor, innovatsiya va institutsional muhit o‘rtasidagi uyg‘unlik natijasidir. Shu bois dissertatsiya doirasida mazkur mavzuni chuqur o‘rganish tekstil sanoatini barqaror, raqobatbardosh va yuqori qo‘shilgan qiymat yaratadigan tarmoqqa aylantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Porter, M. E. (1985). Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance. Free Press.
2. Porter, M. E. (1990). The competitive advantage of nations. Free Press.
3. Schumpeter, J. A. (1934). The theory of economic development. Harvard University Press.
4. Drucker, P. F. (2007). Management: Tasks, responsibilities, practices. Transaction Publishers.

5. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1996). The balanced scorecard: Translating strategy into action. Harvard Business School Press.
6. Coelli, T. J., Rao, D. S. P., O’Donnell, C. J., & Battese, G. E. (2005). An introduction to efficiency and productivity analysis (2nd ed.). Springer.
7. United Nations Industrial Development Organization. (2024). Industrial development report 2024: Turning challenges into sustainable solutions. UNIDO.
8. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2023). OECD science, technology and innovation outlook 2023. OECD Publishing.
9. International Textile Manufacturers Federation. (2024). Progress report 2024. ITMF.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. (2024). O‘zbekiston Respublikasining tashqi savdo ko‘rsatkichlari bo‘yicha statistik axborot. Toshkent.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. (2025). Tekstil sanoatida yil yakunlari va ustuvor vazifalar muhokamasi. Toshkent.
12. Kun.uz. (2025). Uzbekistan sets UZS 147 trillion output target for textile industry. Kun.uz English.
13. Gereffi, G. (1999). International trade and industrial upgrading in the apparel commodity chain. Journal of International Economics, 48(1), 37–70.
14. Abernathy, F. H., Volpe, A., & Weil, D. (2006). The future of the apparel and textile industries: Prospects and choices for public and private actors. Environment and Planning A, 38(12), 2207–2232.
15. Tokatli, N. (2008). Global sourcing: Insights from the global clothing industry. Journal of Economic Geography, 8(1), 21–38.

Healthy Lifestyle and Its Importance for Human Health

Dumayeva Zuxra Nasirdinovna
Associate Professor, Kokand University Andijan Branch
Baxromjonova Munisa Sardorbek qizi
Student, Andijan State University

Abstract

This article analyzes the key components of a healthy lifestyle, its impact on human health, and the formation of healthy living skills in modern society. The importance of physical activity, proper nutrition, and psychological stability is also scientifically substantiated.

Keywords: healthy lifestyle, physical activity, nutrition, health, prevention, stress

SOG‘LOM TURMUSH TARSI VA UNING INSON SALOMATLIGIDAGI AHAMIYATI

Dumayeva Zuxra Nasirdinovna
Qo‘qon universiteti Andijon filiali dotsenti
Baxromjonova Munisa Sardorbek qizi
Andijon davlat universiteti talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada sog‘lom turmush tarzining asosiy komponentlari, uning inson salomatligiga ta’siri hamda zamonaviy jamiyatda sog‘lom yashash ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, jismoniy faollik, to‘g‘ri ovqatlanish va psixologik barqarorlikning ahamiyati ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so‘zlar: sog‘lom turmush tarzi, jismoniy faollik, ovqatlanish, salomatlik, profilaktika, stress

Аннотация

В данной статье анализируются основные компоненты здорового образа жизни, его влияние на здоровье человека, а также вопросы формирования навыков здорового образа жизни в современном обществе. Также на научной основе освещена важность физической активности, правильного питания и психологической устойчивости.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, физическая активность, питание, здоровье, профилактика, стресс

Kirish. Bugungi kunda global miqyosda inson salomatligini saqlash va mustahkamlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Sog‘lom turmush tarzi kasalliklarning oldini olishda muhim omil bo‘lib, hayot sifatini oshirishga xizmat qiladi [1]. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inson salomatligining 50–60% i uning turmush tarziga bog‘liq [2].

Sog‘lom turmush tarzining asosiy komponentlari

Sog‘lom turmush tarzi quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat:

- To‘g‘ri va muvozanatli ovqatlanish
- Doimiy jismoniy faollik
- Yetarli uyqu va dam olish
- Zararli odatlardan voz kechish
- Ruhiy salomatlikni saqlash

To‘g‘ri ovqatlanish organizmni zarur oziq moddalar bilan ta’minlaydi va metabolizmni normallashtiradi [3]. Ayniqsa, sabzavot va mevalarga boy ratsion yurak-qon tomir kasalliklari xavfini kamaytiradi [4].

Jismoniy faollikning ahamiyati

Jismoniy faollik sog‘lom turmush tarzining eng muhim elementlaridan biridir. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti haftasiga kamida 150 daqiqa o‘rtacha jismoniy faollikni tavsiya etadi [1].

Jismoniy mashqlar:

- yurak faoliyatini yaxshilaydi
- ortiqcha vaznni kamaytiradi
- stressni pasaytiradi
- immunitetni mustahkamlaydi

Sedentar (harakatsiz) turmush tarzi esa ko‘plab surunkali kasalliklar rivojlanishiga olib keladi [5].

Psixologik salomatlik va stress boshqaruvi

Ruhiy salomatlik ham sog‘lom turmush tarzining ajralmas qismidir. Doimiy stress organizmda gormonal muvozanatni buzadi va turli kasalliklarni keltirib chiqaradi [6].

Stressni kamaytirish uchun: meditatsiya, sport, ijtimoiy faoliyat va dam olish rejimi muhim ahamiyatga ega.

Zararli odatlarning salomatlikka ta’siri

Chekish, spirtli ichimliklar iste’moli va boshqa zararli odatlar inson salomatligiga jiddiy zarar yetkazadi. Masalan, chekish o‘pka saratoni va yurak kasalliklarining asosiy sabablaridan biridir [7]. Shu sababli sog‘lom turmush tarzida bunday odatlardan voz kechish muhim hisoblanadi.

Xulosa. Sog‘lom turmush tarzi inson salomatligini saqlash va umr davomiyligini oshirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. To‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik va ruhiy barqarorlikni ta’minlash orqali ko‘plab kasalliklarning oldini olish mumkin. Zamonaviy jamiyatda sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va unga amal qilish muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Health Organization. Healthy diet. Geneva, 2020.
2. McGinnis J.M., Williams-Russo P., Knickman J.R. The case for more active policy attention to health promotion. Health Affairs, 2002.
3. Willett W., Rockström J., Loken B. et al. Food in the Anthropocene: the EAT–Lancet Commission. The Lancet, 2019.
4. Afshin A., Sur P.J., Fay K.A. et al. Health effects of dietary risks. The Lancet, 2019.
5. Booth F.W., Roberts C.K., Laye M.J. Lack of exercise is a major cause of chronic diseases. Comprehensive Physiology, 2012.
6. Sapolsky R.M. Why Zebras Don’t Get Ulcers. Holt Paperbacks, 2004.
7. Centers for Disease Control and Prevention (CDC). Smoking and health, 2022.

TABLE OF CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

1.	**OPTIMIZATION OF PRODUCTION PROCESSES IN THE OIL AND GAS INDUSTRY BASED ON DIGITALIZATION: TECHNOLOGICAL AND ECONOMIC ANALYSIS** Gulmira Taraxtiyeva	3–7
2.	**THE IMPACT OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP ON EMPLOYMENT AND HOUSEHOLD INCOME** Kamola Muxitdinova	8–13
3.	**THE IMPACT OF STRATEGIC MANAGEMENT ON ECONOMIC EFFICIENCY IN MEDIA BUSINESS ACTIVITIES** Zafar Rustamov	14–18
4.	**FORMATION OF PROPER BREATHING SKILLS IN STUDENTS DURING VOCAL PERFORMANCE TRAINING SESSIONS** Naimdjon Hamroqulov	19–22
5.	**SCIENTIFIC COVERAGE OF THE PROBLEM OF CREATIVE ABILITIES IN THE WORKS OF EASTERN THINKERS** Xojageldi Alimov	23–31
6.	**Development of Creative Industries in Uzbekistan: Strategic Opportunities and Institutional Solutions** Madinaxon Daminova	32–35
7.	**INTEGRATION OF UNIVERSITY STUDENTS INTO THE NEW EDUCATIONAL ENVIRONMENT: PSYCHOLOGICAL CHALLENGES AND STRATEGIES FOR THEIR PREVENTION** Sevara Shomurotova	36–43
8.	**THE EFFECT OF DOPANT CONCENTRATION ON THE CRYSTAL STRUCTURE AND MAGNETIC PROPERTIES OF TIO_2** Mukhlisaxon Abdumannopova	44–49
9.	**MORPHOLOGICAL MEANS AND STYLISTICS: NOUN, ARTICLE, PRONOUN, ADJECTIVE, VERB** Shohruhbek Qambarov	50–53

10.	**Age Characteristics in Foreign Language Learning** Hayriniso Rahimova , Feruza Ramazonova	54–59
11.	**Error correction: the path to achieving success** Feruza Ramazonova , Sevinch O'sarova	60–65
12.	**Improving High-Precision Time Synchronization Methods for 5G/6G in Optical Transport Networks** Nematjon Setmetov , Olimboy Olimov , Sevara Vapayeva	66–74
13.	**Second Language Acquisition (SLA): Theories of learning English as a second language** Feruza Ramazonova , Sadiya Abdurashidova	75–81
14.	**Modern Pedagogical Approaches and Their Impact on the Quality of Education** Muslima Qobilova , Dovutovna Charos	82–87
15.	**STRATEGY FOR SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION** Nurbek Yusupov , Rayxona Raxmonova	88–94
16.	**Adolescent Psychology and Their Problems in the Educational Process** Charos Tolliboyeva , Maftuna Davletmuratova , Yulduzxon Adilova	95–99
17.	**THE IMPORTANCE OF FICTION IN DEVELOPING SPEECH IN PRESCHOOL CHILDREN** Xumora Hasanova	100–106
18.	**LITERARY INFLUENCE AND THE DEVELOPMENT OF POETIC THOUGHT IN THE POETRY OF SERGEY YESENIN AND ERKIN VOHIDOV** Sevara Sattarova	107–112
19.	**SOCIAL RESPONSIBILITY AND SPIRITUAL DEVELOPMENT OF YOUTH IN NEW UZBEKISTAN DURING THE PERIOD OF REFORMS** Mushtariybonu Sotvoldiyeva	113–118
20.	**THE PLACE OF PSYCHOLOGY IN THE SYSTEM OF SCIENCES.**	119–125

	Mokhinur Sotiboldiyeva	
21.	**SPEECH THERAPY METHODS FOR DEVELOPING WRITTEN SPEECH IN STUDENTS WITH HEARING IMPAIRMENTS** Nodira Toshpulova	**126–133**
22.	**A Didactic Approach to the Development of AI Competencies** Diyora Karimova	**134–138**
23.	**CROSS-BORDER E-COMMERCE CONTRACTS: JURISDICTION AND ONLINE DISPUTE RESOLUTION (ODR) – INTERNATIONAL EXPERIENCE AND LEGAL RECOMMENDATIONS FOR UZBEKISTAN** Khusnidakhon Ramazonova	**139–148**
24.	**OPTIMIZING ROAD FREIGHT LOGISTICS IN UZBEKISTAN THROUGH REAL-TIME TRACKING AND DIGITAL VISIBILITY PLATFORMS** Muzammilkhon Muradullaev	**149–151**
25.	**UTILIZING THE LOCAL POPULATION IN GUARDING AND PROTECTING THE STATE BORDER** Murodullo Narziqulov	**152–157**
26.	**Current State of Distance Education Technologies: Analysis and Prospects in Higher Education** Gulbahor Olimova	**158–161**
27.	**CONFLICT-OF-LAWS REGULATION OF CONTRACTUAL RELATIONS INVOLVING FOREIGN INVESTMENTS IN THE BANKING SYSTEM OF UZBEKISTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS** Kamola Usmonova	**162–172**
28.	**THE ROLE OF MODEL BILATERAL INVESTMENT TREATIES (MODEL BITS) IN THE IMPLEMENTATION OF A SUSTAINABLE INVESTMENT POLICY** Mardonbek Ergashboyev	**173–179**

29.	**ANALYSIS OF DEVELOPMENT TRENDS AND EXPORT STRUCTURE OF UZBEKISTAN'S ICT SERVICES MARKET** Sherzod Shermatov	180–188
30.	**Comparative Analysis of Stylistic Devices in English and Uzbek Literary Texts** Mashkhura Rakhimboeva	189–195
31.	**THE BOLSHEVNIK "ATTACK" AGAINST THE WOMEN OF TURKISTAN** Madinabonu Khusanova	196–205
32.	**PROTECTION OF TRADE SECRETS IN UZBEKISTAN: ANALYSIS OF THE METAL-TECH LTD. v. REPUBLIC OF UZBEKISTAN CASE** Oybek Abdullaev	206–217
33.	**The establishment of the Academy of Sciences of Uzbekistan** Dilrabo Mamadaliyeva	218–224
34.	**NATIONAL TERRITORIAL BORDERLINES IN TURKESTAN** Bunyodbek Mirzamatov	225–233
35.	**The Bolshevik Cultural Revolution in Turkestan** Azizbek Tursunaliyev	234–241
36.	**Ghaznavid dynasty** Azizbek Tursunaliyev	242–250
37.	**Amir Nasrullah - the butcher amir** Masuma Ermatova	251–262
38.	**The Red Army overthrew the Khiva Khanate** Shakhboz Mirzajanov	263–269
39.	**COMPULSORY MOTOR INSURANCE IN UZBEKISTAN AS AN INSTITUTION OF SOCIAL COMPENSATION AND FINANCIAL DISCIPLINE**	270–277

	Islomiddin Abdujabborov	
40.	**THE EFFECTIVENESS OF A METHODOLOGICAL APPROACH TO ENHANCING HIGH SCHOOL STUDENTS' VOCABULARY DEVELOPMENT THROUGH COMMUNICATIVE EXERCISES** Shahzoda Abduraxmanova	**278–281**
41.	**THE ROLE OF INNOVATIVE BANKING SERVICES AND THEIR IMPACT ON BANKING INCOME** Oltinboy Berdiboev	**282–287**
42.	**TECHNOLOGY-ENHANCED LEARNING BEYOND ARTIFICIAL INTELLIGENCE** Nafisa Alimnazarava , Robiya Jo'rabekova , Marjona O'razova , Asal Safarova	**288–295**
43.	**DEVELOPING MECHANISMS OF "MUTUAL TRUST" IN THE EXERCISE OF REPRESENTATIVE POWER** Sherzod Rakhmonov	**296–302**
44.	**Civil-Legal criteria for determining liability limits of electronic payment operators in Uzbekistan** Lobar Madrimova	**303–310**
45.	**DESIGNING A WOMEN'S CLOTHING COLLECTION IN THE CLASSIC CHIC STYLE USING COMPOSITIONAL PRINCIPLES OF COMBINING MATERIALS WITH DIFFERENT TEXTURES** Umida Muminova , Fazilatkhon Rakhimova	**311–321**
46.	**IMPROVING SELF-GOVERNANCE IN THE LEGAL PROFESSION OF UZBEKISTAN: PROBLEMS, TRANSFORMATION, AND PROSPECTS** Diyora Zokirova	**322–327**
47.	**INDUSTRIAL ENTERPRISES IN UZBEKISTAN AS THE MAIN LINK OF THE NATIONAL ECONOMY** Ruzimurod Xolboyev	**328–336**
48.	**Organization of Scientific and Technical Preparation of Production** Dilshod Kuvondikov	**337–342**

49.	**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR INCREASING ECONOMIC EFFICIENCY IN THE TEXTILE INDUSTRY** Olim Xudoynazarov	**343–354**
50.	**Healthy Lifestyle and Its Importance for Human Health** Zuxra Dumayeva , Munisa Baxromjonova	**355–358**